T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK İDARE TARİHİ AÇISINDAN ŞER'İYYE SİCİLLERİ

(İstanbul Mahkemelerindeki XVI- XVIII. Yüzyıllara Ait Şer'iyye Sicilleri Işığında)

ERSİN GÖKÜŞ
1218208104

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NALAN DEMİRAL

EDİRNE-2023

Tezin Adı: Türk İdare Tarihi Açısından Şer'iyye Sicilleri *(İstanbul Mahkemelerindeki XVI-XVIII. Yüzyıllara Ait Şer'iyye Sicilleri Işığında)*

Hazırlayan: Ersin GÖKÜŞ

ÖZET

Bu tez merkezine İstanbul'daki çeşitli mahkemelere ait 67 adet şer'iyye sicilini ve bu şer'iyye sicillerindeki 40.420 adet kaydı alarak, şer'iyye sicillerinin geçmiş kamu yönetimini incelemek için başvurulması zorunlu kaynaklar olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Tez, aslında bir idare tarihi denemesi niteliğini de taşımaktadır. Şer'iyye sicilleri tezin merkezinde yer almakla beraber bu kaynakların çeşitli birincil kaynaklar tarafından desteklenme ihtiyacı bulunması tezde mühimme defterleri ve diğer çeşitli belgelerin kullanılmasını gerektirmiştir. Tez üç bölüme ayrılmaktadır. İlk bölümde Osmanlı öncesi İstanbul'un tarihi ve XVI-XVIII. yüzyıllar arasındaki Osmanlı Siyasi Tarihi anlatılmaktadır. Bunların ardından tezin temel kavramlarından olan şer'iyye sicilleri ile kadılık başlıklarına da bu bölümde yer verilmektedir. İkinci bölümde şer'iyye sicillerine dayalı olarak idari teşkilat gösterilmektedir. Burada kamu görevlileri, yetki çatışması, yerel yönetim faaliyetleri, yolsuzluk gibi kamu yönetiminin temel konularına değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise şer'iyye sicillerine dayalı mali ve ekonomik konular anlatılmaktadır. Buradaki ekonomiden kasıt topyekûn bir ekonomi tarihi olmayıp ekonomideki devlet müdahalesinin varlığını ortaya koymaktır. Bu amaçla bu bölümde vergiler, muafiyetler, para düzenlemeleri, esnaf ve iş ilişkilerine devletin müdahalesi, İstanbul'un iaşesi ve ordunun ihtiyaçları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicilleri, Kadılık, Osmanlı Tarihi, İdare Tarihi, Kamu Yönetimi

Title of Thesis: Sharia Court Records in terms of Turkish Administrative History *(In the light of the Sharia Court Records of the XVI-XVIII. Centuries in Courts of Istanbul)*

Prepared by: Ersin GÖKÜŞ

ABSTRACT

This thesis aims to show that sharia court records are necessary sources to examine the past public administration by taking 67 sharia court records belonging to various courts in Istanbul and 40,420 documents in these sharia court records. The thesis actually has the characteristic of an administrative history essay. Although the sharia court records are at the center of the thesis, the need for these sources to be supported by various primary sources necessitated the use of mühimme defterleri and various other documents in the thesis. The thesis is divided into three parts. In the first part, history of pre-Ottoman Istanbul and Ottoman Political History in the XVI-XVIII. centuries are explained. After these, the titles of sharia court records and kadi, which are basic concepts of the thesis, also are included in this part. In the second part, the administrative organization is based on the sharia court records is shown. Here, the basic issues of public administration such as civil servants, conflict of authority, local government activities, corruption are mentioned. In the third part, financial and economic issues based on sharia court records are explained. What is meant by the economy here is not a total economic history, but to reveal the existence of state intervention in the economy. For this purpose, in this section, taxes, exemptions, money regulations, state intervention in tradesmen and business relations, the provision of Istanbul and the needs of the army are explained.

Keywords: Sharia Court Records, Kadi, Ottoman History, Administrative History, Public Administration

ÖNSÖZ

Şer'iyye sicilleri birçok disiplin içerisinde kendisine yer bulmasına rağmen kamu yönetimi alanında şer'iyye sicillerini temel alarak hazırlanmış çalışma yok gibidir. Hem şer'iyye sicillerinin çokça kullanılmasının kamu yönetimi için önemini ortaya koymak hem de bu vesileyle bütün bir idare tarihi denemesi yapabilmek amacıyla bu konuyu kendime seçtim. Tabi ki bu konuyu seçmek bir anda olacak iş değil. Belge kullanmayan tarih çalışmalarına karşı tedirgin oluşum -belki de önyargılı oluşum- bu teze girişmeden önce ve şu anda hâlâ devam eden Osmanlı Türkçesi öğrenme serüvenine atılmamı gerekli kıldı.

Bu tezle beraber kamu yönetimi alanındaki araştırmacıların tarihin birincil kaynaklarına mesafeli olmaması gerektiğini ve çeşitli çalışmalarla literatürün zenginleştirilmesi gerektiğini göstermiş olmayı umuyorum. Bir diğer temennim de bu literatür zenginliğinde benim de payımın olmasıdır.

Lisans dönemimden beri yol gösterici olan danışmanım *Prof. Dr. Nalan Demiral'a* ve yine lisans dönemimden beri yol gösterici olan *Prof. Dr. Berkan Demiral'a* teşekkürü borç bilirim. Burada lafı fazla uzatmamak için üzerimde emeği olan hocalarımı tek tek sıralamıyorum ancak söylemem gerekir ki üzerimde emeği olduğunu düşündüğüm her hocam onlara minnet duyduğumu bilmelidir. Beni disiplin içerisinde yetiştiren rahmetli aslan babam *Üstün'e* ve her zaman benimle beraber sevinen benimle beraber stres yapan biricik annem *Zeynep'e* sonsuz sevgilerimi ve saygılarımı iletiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **vii**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **viii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDAKİ SİYASİ TARİHİ, OSMANLI ÖNCESİ İSTANBUL'UN TARİHİ VE TEMEL KAVRAMLAR **9**

1.1. Osmanlı'dan Önce İstanbul ya da Bizantion ile Konstantinopolis'in Hikâyesi 9

1.2. XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu 22

1.3. Kadılık 46

1.4. Şer'iyye Sicilleri 53

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE İDARİ TEŞKİLAT **62**

2.1. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Kamu Görevlileri 74

2.1.1. İmam 75

2.1.2. Köy/Mahalle Kethüdası 81

2.1.3. Korucu 82

2.1.4. Su Nazırı 83

2.1.5. Mimarbaşı 85

2.1.6. Subaşı ve Diğer Kolluk Kuvvetleri 90

2.1.7. Bostancıbaşı 96

2.2. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Yetki Gaspının ve Yetki Çatışmasının Önlenmesi 100

2.3. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Görevi Kötüye Kullanma 105

2.3.1. Kanuna Aykırı Para Alınması 109

2.3.2. Rüşvet ve Adam Kayırma 113

2.3.3. Gasp, Zorla Alıkoyma ve Adam Kaçırma 115

2.3.4. Darp ve Adam Öldürme 116

2.4. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Yerel Yönetim Hizmetleri 117

2.4.1. Yol Yapım ve Bakım Hizmetleri 119

2.4.2. Çöp ve Temizlik Hizmetleri 121

2.4.3. Yangın ve Deprem Sonrası Faaliyetler 124

2.5. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Asayişin Sağlanması 127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE MALİYE VE EKONOMİ 131

3.1. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerinde Tespit Edilen Vergiler 136

3.2. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Vergi ve Yükümlülük Muafiyetleri 140

3.3. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Paranın Korunması ve Para Düzenlemeleri 142

3.4. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Diğer Mali Konular 146

3.5. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Narh, Esnafın Düzeni ve İş İlişkilerine Devletin Müdahalesi 150

3.6. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul'un İaşesi 157

3.7. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Ordunun Yönetimi 166

SONUÇ..... 171

KAYNAKÇA 178

EKLER..... 213

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bir Şer'iyye Sicili'nin Dış Görünümü 61
Şekil 2. Osmanlı Devleti İdari Teşkilatı 65
Şekil 3. Şer'iyye Sicillerinde Tespit Edilen Kamu Görevlileri 100
Şekil 4: İdari Açıdan Tasnif Edilen Kayıtların Konu Dağılımı 174
Şekil 5: Ferman, Emir ve Buyrulduların Konu Dağılımı 175

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Sarayburnu Akropolü'nün Topografik Görüntüsü 12
Harita 2. Bizantion'un Yayılım Alanı..... 12
Harita 3. Konstantinopolis'in Yayılım Alanı..... 18
Harita 4. İstanbul'un (Kostantiniyye) Yayılım Alanı 74

KISALTMALAR LİSTESİ

A. {DVNSMHM.d: Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri Tasnifi

AE.SABH.I.: Ali Emîrî I. Abdülhamid Tasnifi

AMŞS: Adalar Mahkemesi Şer'iyye Sicili

B.O.A.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BMŞS: Bâb Mahkemesi Şer'iyye Sicili

BŞMŞS: Beşiktaş Mahkemesi Şer'iyye Sicili

BTMŞS: Balat Mahkemesi Şer'iyye Sicili

C.BLD.: Cevdet Belediye Tasnifi

C.O.A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

DMŞS: Davutpaşa Mahkemesi Şer'iyye Sicili

EMŞS: Eyüp Mahkemesi Şer'iyye Sicili

GMŞS: Galata Mahkemesi Şer'iyye Sicili

HMŞS: Hasköy Mahkemesi Şer'iyye Sicili

İ.DH.: İrade Dahiliye Tasnifi

İMŞS: İstanbul Mahkemesi Şer'iyye Sicili

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

KMŞS: Kartal Mahkemesi Şer'iyye Sicili

RSMŞS: Rumeli Sadâreti Mahkemesi Şer'iyye Sicili

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TSMA.E.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

ÜMŞS: Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Sicili

GİRİŞ

Arşiv belgelerine dayanmaksızın konuya ve ilgili mekâna uzaktan bakan birtakım sosyolojik genellemelerle tarihi anlatma isteği, uzun süreden beri Osmanlı Tarihi'ni meşgul eden bir konudur. İnalcık'ın dediği gibi sosyolojik teoriler ufuk genişletici etkiye sahip olsalar da tarihî bir konu hakkında yanlış genellemelere yol açabilmektedirler. Bu genellemeler Türkiye'de öyle kabul görmüştür ki bugün bile *Montesquieu*'nun *"doğu despotizmi"* ve *Weber*'in padişahın tek başına takdirine bağladığı *"sultanizm"* bazı çevrelerce sorgusuz sualsiz kabul edilmektedir. Evet gerçekten de Osmanlı bir *patrimonyal* devlettir -hatta bu gelenek topluma işlemiştir ve patrimonyallik toplumda aranmalıdır- bu inkâr edilemez. Hatta XVII. yüzyıl tarihçisi *Mehmed Halife'*ye göre padişahın yasakladıkları Kur'an'ın yasakladıklarından fazladır ve halk günah işlemekten çok padişahın yasaklarını çiğnemekten korkmaktadır. Buna rağmen reayanın başvurabildiği şikâyet mekanizmasının etkin varlığı bile Osmanlı'ya atfedilen karakteristiklerin hepsini hak etmediğini göstermektedir. Bundan başka ulemanın, askerin ve reayanın yönetime karşı yürütülen propagandalarda birleşebildiği birçok örnek bulunmaktadır. Hatta bunlardan birinde performansı beğenilmeyen III. Mustafa gazi unvanını kullandığı için camide bile protesto edilmiştir. İşte bu yanlış genellemelere düşmemek ya da yanlışlıkları düzeltmek için dönemin arşiv kaynaklarının kullanılması gereklidir. Böylece hem sosyolojik teorilerin genellemelerinin yanlışına düşülmeyecek hem de sosyolojik teorilerin herhangi bir tarihî konuda doğru yöntem olarak kullanılabilmesinin önü açılacaktır.

Türk İdare Tarihi konusunda şer'iyye sicilleri bu noktada devreye girmektedir. Şer'iyye sicilleri Osmanlı mahkemelerinde görülen davaların ve bunlar dışında idari işlerin kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Defterlerin tutulmasından sorumlu olan kişi hem yargıçlık yapan hem de idari amir olan kadıdır. Şer'iyye sicillerini idare tarihini anlatırken diğer birincil kaynaklardan ayıran en önemli özellik şer'iyye sicillerinin halka en yakın kaynak oluşudur. Şer'iyye sicillerinde hem merkezden ilgili mahkemeye gönderilen belgeler yereli hedeflemekte hem de direkt olarak kadı ve çeşitli memurların görevlerine ilişkin düşülen kayıtlar yereli göstermektedir. Bu

yüzden idare tarihini anlatırken yönetim-halk ilişkisinin daha belirgin olduğu bu sicillerin yoğun bir şekilde kullanılması yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlayabilecektir.

Aslında şer'iyye sicilleri bugüne kadar üzerinde çalışılmamış değildir. Ancak yapılan çalışmalar büyük çoğunlukla sosyoekonomik tarihi ilgilendirmekte ya da sadece bir sicili transkribe (çeviriyazı) etmektedir. Ayrıca sicillere dayalı bu çalışmalar genelde birkaç sicili kullanmakla yetinmekte ve bu yüzden buradaki kayıtlara dayalı olarak genelleme yapma imkânı tanımamaktadır. Bu çalışmada ise **67** adet şer'iyye sicili kullanılarak şer'iyye sicillerinin Türk İdare Tarihi için önemli kayıtlar ihtiva ettiği belli kıstaslar altında kanıtlanmak istenmiştir. Bunun için bu sicillerde yer alan toplam **40.420** adet kayıt tek tek tasnif edilmiş ve idareyi ilgilendiren kayıtlar -ki bunların da sayısı **1.346**'dır- bu çalışma için kullanılmıştır. Bu bakımdan bu çalışma çok sayıda şer'iyye sicilini merkezine alarak Türk İdare Tarihi'ni bu kaynaklar üzerinden bütün olarak anlatmayı hedefleyen bir istisnadır.

Şer'iyye sicillerinin ezici çoğunlukla sosyoekonomik tarihçiler tarafından kullanılması sanki bu kaynakların dönemin yönetimini aydınlatmayan kaynaklar olduğu izlenimi yaratabilir ancak durum böyle değildir. İdare tarihçilerinin göreceli olarak bu kaynaklara ilgisizliği neticesinde bunlar hala idare tarihi açısından dokunulmamış gibidirler. Şer'iyye sicilleri en öncesinde dönemin kamu hukukunun kaynaklarıdır. *Bu yüzden burada bu önemli kaynakların yoğun bir şekilde kullanılmasıyla, sicillerin idare tarihi için başvurulması zorunlu kaynaklar olduğu ve dönemin kamu yönetimini göstereceği kanıtlanmak istenmiştir*. Şer'iyye sicillerinin Türk İdare Tarihi açısından ele alınması amacı yalnızca bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda yukarıda denildiği gibi şer'iyye sicilleri başka hiçbir birincil kaynağın vermediği bir imkân tanımaktadır: *Kaynakta halka yakınlık.* Bu imkân sayesinde halk-yönetim ilişkisinin, devletin halka ve halkın devlete bakış açısının daha net gözlemlenebileceği düşünülmüştür. Böylece şer'iyye sicilleri idare tarihi için hem yeni bilgi çıkaran hem de var olan bilgileri yenileyen kaynaklar olacaktır.

Şer'iyye sicillerinin idare tarihindeki bu önemini kanıtlamak için tez içerisinde bugünün kamu yönetimini ilgilendiren başlıklar tercih edilerek sonuca varılmak istenmiştir.

Tezin **birinci bölümünde** ilk önce Osmanlı öncesi İstanbul gösterilmek, sonra ise incelenen tarih aralığındaki Osmanlı Siyasi Tarihi ana hatlarıyla çizilmek, istenmiştir. Osmanlı'ya kadar İstanbul çok geniş bir tarih aralığını kapsadığı için burada kentin, Bizantion ve Konstantinopolis hallerindeyken idari ve sosyal yapılanmalarının nasıl olduğundan ve hangi siyasi dönemlerden geçtiklerinden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. Teze keskin bir giriş yapmadan önce tezin temel kavramları olan şer'iyye sicillerinden ve kadılıktan da bu bölümde bahsedilmiştir. Bu amaçla sicillerden sorumlu kadıların Osmanlı öncesinde ve Osmanlı'daki durumlarından bahsedilmiş ve ardından şer'iyye sicillerinin genel hatlarıyla ne olduğu, ne gibi belgeler içerdiği, üzerinde yapılan çalışmaların neler olduğu ve bugünkü durumlarının nasıl olduğu gösterilmiştir.

İkinci bölümde şer'iyye sicillerine dayalı olarak idari teşkilatın detaylı bir bütün olarak ortaya konması amaçlanmıştır. Bunun için ilk önce genel hatlarıyla idari teşkilat anlatılmıştır. Tezin mekânı İstanbul olduğu için bu idari teşkilatta mahallelerin öne çıkması gayet doğaldır. Ardından şer'iyye sicillerinde tespit edilen kamu görevlilerinin, yine sicillerden tespit edilebilen göreve gelişleri, ayrılışları ve görevleri sayesinde detaylı bir şekilde portreleri çizilmiştir. Burada şer'iyye sicillerinde görülen her kamu görevlisinin yer almayışının sebebi bazılarının haklarında yeterli malumat olmamasından kaynaklanmaktadır. Bölümün sonraki başlığı farklı yöneticiler arasındaki yetki çatışmasının ve yetki gaspının çözülmesine odaklanmaktadır. Bu bölümdeki dördüncü başlıkta ise Osmanlı'nın küçük memurlarının kanuna aykırı para alması, rüşvet, gasp, adam kaçırma, darp ve adam öldürme gibi yolsuzluklara başvurması ve devletin bunlara karşı bakış açıları görülecektir. Beşinci başlık bugünkü yerel yönetim hizmetlerinin o günlerde nasıl işlediğini göstermektedir. Burada da şer'iyye sicilleri yol hizmetleri, temizlik hizmetleri, yangın ve deprem sonrası faaliyetler gibi konularda yeterli bilgileri sağlamaktadırlar. Son başlıkta ise asayişin sağlanması anlatılacaktır. Burada daha çok devletin dur durak bilmeyen düzensiz göçlere ilişkin politikaları görülecektir.

Üçüncü bölüm mali ve ekonomik konuları hedef almaktadır. Maliye başlığı altında ilk önce tespit edilen vergilerin şer'iyye sicillerine göre hikâyeleri anlatılmak istenmiştir. Daha sonra çeşitli vergilerden muafiyetler, para konusunda devletin aksiyonları ve sosyal devlet gibi çeşitli konular şer'iyye sicillerine göre anlatılmıştır. Bölümün başlığındaki ekonomiden kasıt ise başlı başına ekonomiyi anlatmak istemek değildir. Zaten böyle bir şey tek başına bir çalışma olacak ağırlıktadır. Burada ekonomiden kasıt devletin ekonomiye müdahalesidir. Bunun için devletin esnaf düzenlemeleri ve iş ilişkilerine müdahaleleri ile İstanbul'un iaşesi konuları şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan anlatılmak istenmiştir. Bu bölümde yer alan son başlık ise orduyla alakalıdır. Ordunun maliye ve ekonomi gibi bir bölüm altında anlatılmasının sebebi ise *daire-i adliye*de (bkz. s. 155) saklıdır. Çünkü ordu paradan bağımsız değildir ve zaten şer'iyye sicillerinde orduyu alakadar eden kayıtlar ordunun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını içermektedir.

Şer'iyye sicillerinin içerdiği belgeler başlıca iki gruba ayrılmaktadır: 1) Merkezden gönderilen ferman, buyruldu gibi belgeler, 2) Mahalde tutulan kayıtlar. Bu çalışma için okunan 67 adet şer'iyye sicili ve bunların içerdiği her iki gruptan 40.420 adet kayıt idari açıdan tasnif edilmiş ve bunlar bu tezin anlatmak istediği hikâyenin parçaları olmuşlardır. Bunun dışında kalan özel hukuku ilgilendiren kayıtlar ise tezi ilgilendirmediği için kullanılmamıştır.

Tez zaman olarak XVI-XVIII. yüzyıllar arası ile; mekân olarak ise İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Zaman açısından bakıldığında üç yüzyıllık bir dönemin inceleneceği görülse de çalışmaya XVI. yüzyıldan başlanmasının nedeni bu yüzyıla ait taranmış sicillerin sayısının diğer yüzyıllara nazaran daha az olmasıdır. Bu çalışmaya XIX. yüzyıla ait sicillerin dahil edilmemesinin nedenleri ise XIX. yüzyılın klasik dönemin dışında karakteristiklere sahip oluşundan ve bu çalışmanın devamı niteliğinde olabilecek çalışmada değerlendirilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın İstanbul sınırları içerisindeki mahkemelere ait sicillerle sınırlandırılmasının sebebi ise kentin başkent oluşu ve çalışma için yeteri düzeyde sicilin bulunduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sayede daha kapsamlı bir çalışma yapılabileceği düşünülmüştür. Tarihî kaynaklarda İstanbul olarak kastedilen yerin sınırlarının neresi olduğu tam olarak belli değildir. Bazı kaynaklar

İstanbul'u Suriçi diye bilinen ve 1453 yılında fethe konu olan yer ile sınırlarken bazı kaynaklarda İstanbul'un sınırı içine Eyüp, Galata ve Üsküdar da dahil edilmektedir. Burada ise İstanbul'dan kasıt bugünkü İstanbul sınırları yani o dönemin İstanbul'u ya da belgelerdeki ismiyle Kostantiniyye'si, Eyüp'ü (Haslar), Galata'sı ve Üsküdar'ı olacaktır. Bu yüzden kullanılan şer'iyye sicilleri yalnızca İstanbul Mahkemesi'ne ait şer'iyye sicilleri değil aynı zamanda Bilâd-ı Selâse denilen Galata Mahkemesi, Eyüp Mahkemesi ve Üsküdar Mahkemesi'ne ait şer'iyye sicilleridir. Bunlardan başka bu büyük kadılıklara bağlı olan Adalar, Bâb, Balat, Beşiktaş, Davudpaşa, Hasköy, Kartal Mahkemeleri'ne ait şer'iyye sicillerinden ve Rumeli Kadıaskeri'nin kendi mahkemesi olan Rumeli Sadâreti Mahkemesi'ne ait şeriyye sicillerinden çokça istifade edilmiştir. Bugün tek bir kent olarak görülen İstanbul'un incelenen dönemde üç ayrı kentten oluştuğunun kabul edildiğini ancak metin içinde İstanbul denilse bile bunun içine Eyüp, Galata ve Üsküdar'ın da dahil olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu tez başta şer'iyye sicilleri olmak üzere çeşitli birinci elden kaynakları kullanmaktadır. Şer'iyye sicillerinin olaylara bakış açısında eksiklik bulunması dolayısıyla (bkz. s. 64) bazı konular kaynakçada görülecek olan başka arşiv belgeleriyle ve kroniklerle desteklenmektedir. Bu çalışmada Mehmet Âkif Aydın başkanlığında *İSAM* tarafından yayımlanan şer'iyye sicilleri kullanılmıştır. Ayrıca destekleyici olarak çeşitli mühimme defterlerine ve çeşitli belgelere *Devlet Arşivleri Başkanlığı* aracılığıyla ulaşılmıştır. Bunlardan başka kitaplar, makaleler, tezler ve ansiklopediler de kullanılmıştır. Aslında bunlardan bazıları da çeşitli yerlerde yayımlanmış belgelerden oluşmaktadır. Bu bakımdan kullanılan güncel kaynakların önemli bir kısmı da birincil kaynak niteliğindedir.

Tez içerisinde sürekli olarak tarih vermemek için bu tezde kullanılan şer'iyye sicillerinin tarihleri alfabetik sıraya göre şu şekildedir:

AMŞS 1: 1764-1771
BMŞS 3: 1666-1667
BMŞS 11: 1670-1671
BMŞS 46: 1685-1686
BMŞS 54: 1691

BMŞS 92: 1709

BMŞS 150: 1730-1732

BMŞS 151: 1731

BMŞS 172: 1740

BMŞS 197: 1749-1750

BTMŞS 1: 1557-1558

BTMŞS 2: 1563

BŞMŞS 2: 1558-1561

BŞMŞS 63: 1651-1652

DMŞS 1: 1782-1783

EMŞS 3: 1585-1587

EMŞS 19: 1619-1620

EMŞS 37: 1637-1638

EMŞS 49: 1644

EMŞS 61: 1655

EMŞS 74: 1661-1662

EMŞS 82: 1670-1671

EMŞS 90: 1679-1680

EMŞS 163: 1734-1736

EMŞS 182: 1741-1748

GMŞS 5: 1575-1576

GMŞS 7: 1577-1578

GMŞS 15: 1573-1591

GMŞS 20: 1596-1599

GMŞS 32: 1606-1607

GMŞS 65: 1641-1644

GMŞS 90: 1663

GMŞS 114: 1672-1674

GMŞS 259: 1724-1725

HMŞS 3: 1615-1670

HMŞS 5: 1612-1643

HMŞS 10: 1674-1679

İMŞS 3: 1618

İMŞS 10: 1661-1663

İMŞS 12: 1663-1664

İMŞS 18: 1675-1676

İMŞS 20: 1688-1689

İMŞS 22: 1695-1697

İMŞS 24: 1726-1738

İMŞS 25: 1765-1767

İMŞS 33: 1769-1770

İMŞS 44: 1779-1780

İMŞS 56: 1786-1787

KMŞS 1: 1716-1721

RSMŞS 40: 1623-1624

RSMŞS 80: 1647-1649

RSMŞS 106: 1656-1658

RSMŞS 127: 1679-1680

RSMŞS 161: 1704

ÜMŞS 1: 1513-1521

ÜMŞS 2: 1518-1521

ÜMŞS 5: 1524-1530

ÜMŞS 9: 1534-1536

ÜMŞS 14: 1546-1549

ÜMŞS 17: 1549-1556

ÜMŞS 26: 1562-1563

ÜMŞS 51: 1579-1580

ÜMŞS 56: 1582-1583

ÜMŞS 84: 1590-1591

ÜMŞS 396: 1737-1738

ÜMŞS 403: 1740-1742

ÜMŞS 531: 1790-1793

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDAKİ SİYASİ TARİHİ, OSMANLI ÖNCESİ İSTANBUL'UN TARİHİ VE TEMEL KAVRAMLAR

Bu bâb Âl-i Osman'ın üç yüz yılı ve Ebu'l Feth'e kadar Kostantiniyye'nin ahvâli nasılidi ve bu sa'y'ın mefhûm-u esâsı nedir anı beyân ider

İdare tarihi, iktisat tarihi vs. gibi özel tarih alanları ne siyasi tarihten ne de mekândan bağımsızdır (aynı şekilde siyasi tarih de idari ve ekonomik koşullardan bağımsız değildir). Bu yüzden herhangi bir kurum anlatılmak isteniliyorsa o kurumu var eden siyasi ve yerel koşullar göz ardı edilemez. Bu sebeple şer'iyye sicillerine geçmeden önce kentin geçirdiği Osmanlı öncesi dönemin aslında sonraki dönemlerin murisi olduğu gösterilecektir. Bu teze konu olan şer'iyye sicilleri XVI-XVIII. yüzyıllar arasını kapsadığı için bu işlenecek kayıtların ait olduğu dönemlere ait Osmanlı Tarihi'ni genel hatlarıyla anlatmak elzemdir. Son olarak sonraki bölümlerde şer'iyye sicillerini kullanmaya geçmeden önce tezin temel kavramları da bu bölümde anlatılarak diğer bölümlere yumuşak bir giriş yapılacaktır.

1.1. Osmanlı'dan Önce İstanbul ya da Bizantion ile Konstantinopolis'in Hikâyesi

"Diğer kentler çeşitli idari dönemlerden geçmesine ve zamanla çürümesine rağmen yalnızca Konstantinopolis bir tür ölümsüzlük iddiasında bulunuyor. Burası insanoğlu burada yaşadığı ya da onu yeniden inşa ettiği sürece bir kent olarak ayakta kalacaktır." (Gyllius, 1729: 12).

XVI. yüzyılda Kostantiniyye'de[1] bulunan *Petrus Gyllius* ya da *Pierre Gilles* yukarıdaki cümleleriyle kentin coğrafi konumunun önemine ve yerleşimciler için yararına dikkat çekmektedir. Aslında kentin coğrafi öneminin fark edilmesi yeni değildir. Kentin öneminin fark edilmesi *Bizantion'*un (*Byzantion)* kuruluşuna kadar

[1] Bu başlıkta bugün İstanbul olarak adlandırılan kenti nitelemek için kentin ilgili tarihsel dönemine ait isim kullanılacaktır. Yani Roma öncesi için *Bizantion;* Bizanslıların dönemi için *Konstantinopolis* isimleri kullanılacaktır.

inmektedir. Bizantion'un kuruluşundan önce burada yerleşim olduğu arkeolojik çalışmalar vesilesiyle bilinmekteyse de buranın öneminin yazılı olarak vurgulanması Bizantion'la beraber olmuştur. Herodotos (1973: 340) *Tarih* kitabında kentin konumuna dikkat çekmektedir. Buradaki hikâyeye göre Megabazos isimli Pers komutanı Bizantion'da bulunduğu sırada Khalkedon'un (Kadıköy) Bizantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu öğrenince Khalkedonluların kör olmaları gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre eğer Khalkedonlular kör olmasaydı gözlerinin önündeki böyle bir güzelliği bırakıp Khalkedon'a yerleşmezlerdi. Gerçi Khalkedon'un neden Bizantion'dan önce kurulmuş olduğuna dair mantıklı varsayımlar bulunmaktadır. Bir varsayıma göre Khalkedon'u kuranların Bizantion'un olduğu yerin farkında olmalarına rağmen karşı kıyıya geçip Khalkedon'u kurmalarının sebebi araya denizi sokup Trakyalıların akınlarından kurtulmak istemeleriydi (Malkin ve Shumueli, 1988: 21).

Bu noktada biraz geriye dönüp Bizantion'un kuruluşuna inmek gerekmektedir. Bizantion, M.Ö. VII. yüzyılda bir Megara kolonisi olarak -Khalkedon'da aynı şekilde- kurulmuştur. Kente ismini veren *Bizas'ın (Byzas)* kimliği hakkında çeşitli görüşler/efsaneler bulunmaktadır. Birincisine göre Bizas, *Poseidon* ile *Keroessa*'nın oğludur. İkincisine göre Bizas, bir Trakyalı kralı ile *Semistra*'nın (peri) oğludur. Üçüncüsü ve mitolojiden bağımsız olanına göre ise Bizas, Megara donanmasının komutanıdır (Gyllius, 1729: 13-14; Kuban, 2000: 17). Bizantion bugün Topkapı Sarayı'nın da bulunduğu *Sarayburnu* olarak bilinen yere kurulmuştur. Burası kentin *akropol*üydü (**Şekil 1**). Akropol, kentin bir istihkâm mevkisi, Tanrılara adanmış yeri ve çevresine kıyasla yüksekte bulunan yerdir. Akropol idare merkezi olmasının yanında büyük tapınaklara da ev sahipliği yapmaktadır (Mumford, 2007: 133). *Polibios'*a göre Bizantion'un yerine deniz açısından bakıldığında güvenlik ve zenginlikte dünyadaki diğer kentlerden daha elverişlidir. Polibios için Bizantion'un kendi sahiplerine deniz açısından sağladığı en büyük avantaj boğazın kontrolüdür. Böylece kente sahip olanlar her türlü malın giriş çıkışını kontrol edecektir. Bizantionluların Sarayburnu'nu yönetim merkezi bellemesi kendinden sonra gelenler tarafından da devam ettirilmiştir ki Fatih, İstanbul'un Fethi'nden sonra yaptırdığı ikinci sarayın yeri olarak bugün Topkapı Sarayı'nın olduğu yeri seçmiştir. Kent,

Konstantinopolis olana kadar dar bir alana yayılmaktaydı. **Şekil 2**'deki yayılım alanı tasviri Bizantion'a ait olmakla beraber Bizantion'un ilk yüzyıllarını değil Bizantion'un Roma buyruğu altına girdiği dönemi yani *Bizantium (Byzantium)* dönemini temsil etmektedir. İlk yüzyıllarında kent bu kadar bile genişlemiş değildi. Kentin dışında kalan Bizantion *nekropol*ü (mezar bölgesi) Bayezid'e kadar yayılmaktaydı (Tekin, 2015: 402-403).

Bizantionlular paraya sıkıştıkları zaman devletin mülkiyetinde olan arazilerden tarım yapılan kısımları bir süreliğine, tarım yapılmayan kısımları ise süresiz olarak kiralayabilmekteydiler. Böyle yerlerin özel mülkiyete konu olması istisnaydı. Ayrıca para ve mala sıkıştıklarında Karadeniz'deki ticaret gemilerinden olağanüstü vergi almaktaydılar. Malları ellerinden alınmış din adamlarına kentin kamusal alanlarının etrafında bulunan topraklar verilebilmekteydi. Devlet denizlerden ve tuzlalardan elde edilen gelirler ile tüccarın gelirlerinin üçte birini vergi olarak almaktaydı. Ayrıca bankaya benzer bir kurum bulunmaktaydı ki bunlar paranın değiş tokuş tekelini satın almaktaydılar. Tipik bir Yunan kent devleti gibi olan Bizantion'da vatandaş olabilmek için hem ananın hem babanın vatandaş olması gerekmekteydi. Ancak ana veya babasından biri vatandaş olan kişi para karşılığında vatandaşlık alabilmekteydi. Kentteki yabancılar devlete mallarının üçte biri oranında ödeme yaparlarsa toprak sahibi olabilmekteydiler (Aristotales, 2016: 35-36). Bizantion'un nüfusunun 20 bin civarında olduğu düşünülse de bu pek gerçekçi görünmemektedir (İstanbul'un Fethi öncesinde Konstantinopolis'in nüfusu bile kent çürümeye yüz tuttuğu için 40 bin civarındaydı). Kent farklı idari ve siyasi dönemlerden geçmişse de başlangıçta bir Megara kolonisi olarak başında *hieromnamon* isimli bir yönetici bulunmaktaydı ki diğer Megara kolonilerinde böyle bir makam bulunmamaktaydı. Ayrıca *pentekaideka* ismini alan on beş kişiden oluşan bir meclis kentin yönetiminde görev almaktaydı. Bizantion nüfusu *hekatostys* olarak adlandırılan 100 kişiden oluşan etnik gruplar halinde alt birimlere ayrılmaktaydı (Tekin, 2009: 141).

Harita 1. Sarayburnu Akropolü'nün Topografik Görüntüsü (Kuban, 2000: 18)

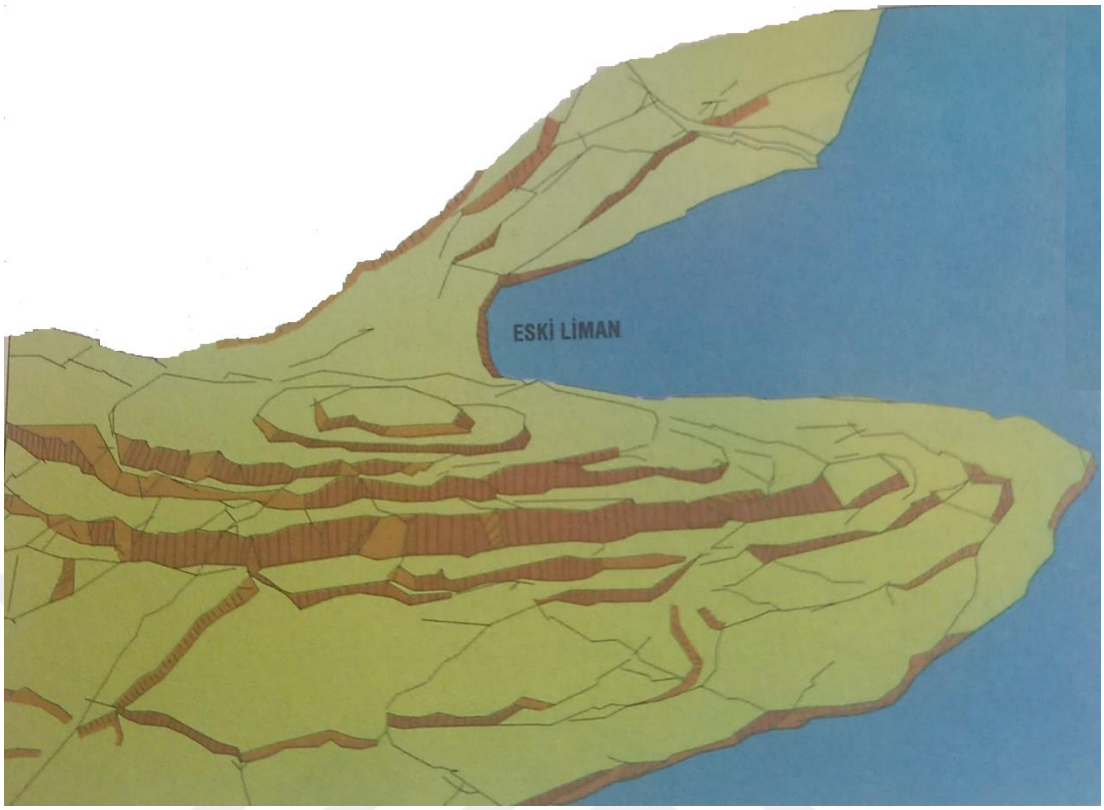

Harita 2. Bizantion'un Yayılım Alanı (Ortaylı, 1977: 79)

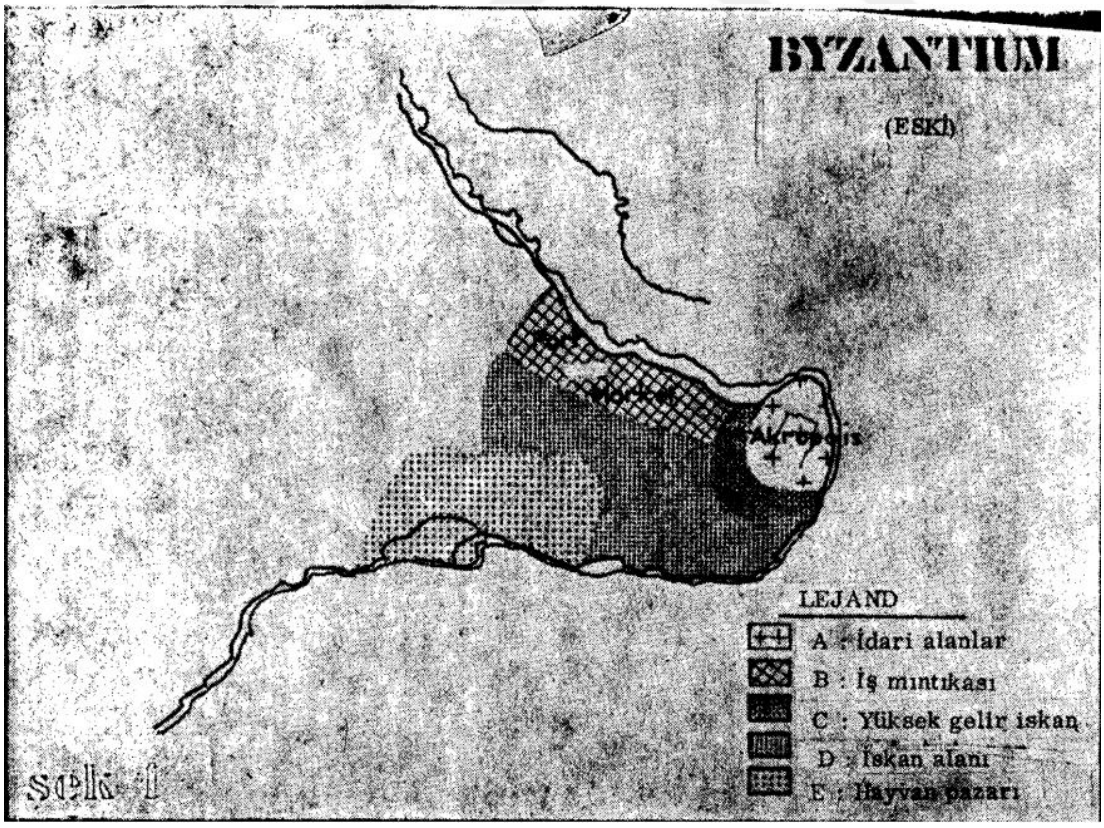

Bizantion daha kurulduğundan beri bir mücadele alanı olmaya başlamıştır. M.Ö. VI. yüzyılda *Pers Kralı Darius* ile müttefik olan *Ariston* tarafından yönetilen kent, İskitler üzerine sefere çıkan müttefiki tarafından ele geçirilmiştir. M.Ö. 499 yılında Perslere karşı başlayan *İyonya İsyanı'*na katılan Bizantion'dan geri kalanlar ayaklanma bastırılınca cezalandırılmış ve yeniden Pers hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. 478 yılında Spartalılar sayesinde Pers hâkimiyetinden kurtulan Bizantion bu sefer de Sparta komutanının diktatörlüğü altına girmiştir. Bir süre sonra kentten uzaklaştırılan diktatörün ardından Bizantion, Atina ile ittifak yapmıştır. Bundan sonra uzun bir süre bir Sparta bir Atina tarafına geçmekle meşgul olan Bizantion M.Ö. 387 yılında yapılan antlaşmayla Perslere bağlı ama özerk bir kent haline gelmiştir. Bizantion bundan sonra *Selymbria (Silivri)* ve *Perinthos (Marmara Ereğlisi)* ile yaptığı anlaşmalarla gücünü biraz arttırmıştır. Ancak Bizantion bu sefer de Makedonyalılar için bir hedef haline gelmiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra Büyük İskender'in komutanlarına karşı birkaç kentle beraber mücadeleye giren Bizantion'un başına M.Ö. III. yüzyılda bir de batıdan gelen *Galatların (Galyalılar)* akınları bela olmuştur. Kent akınların zararını düşük tutmak için Galatlara haraç vermek zorunda kalmıştır. Bizantion'un verdiği bu haraçlar yeni gelir kaynaklarının oluşturulması ihtiyacını doğurunca M.Ö. 220 yılında boğazdan geçen gemilerden vergi alınmaya başlanmıştır. Bu durumdan rahatsız olan *Bitinya Kralı Prusias* Bizantion'a savaş açmış ve savaş bu verginin kaldırılmasıyla sona ermiştir. M.Ö. II. yüzyılda Romalılar doğuya doğru yayılınca Bizantion'da artık Roma'ya bağlı ve Roma'yla inişli çıkışlı bir ilişki takip eden bir kent devlet haline gelmiştir. M.S. 73 yılında ise Bizantion artık Roma'nın Bitinya eyaletine bağlanmıştır. Kent, Roma'ya bağlandıktan sonra da politik bir merkez olma rolünü devam ettirmiştir. *Niger* ile *Severus*'un imparatorluk tacı için savaştığı dönemde Niger'in tarafını tutan Bizantium, Severus'un 196 yılında üç yıllık kuşatmasının ardından yakılıp yıkılmış, harabeye çevrilmiş ve statüsü düşürülerek Perinthos'a bağlı bir köy yapılmıştır. Ancak kentin stratejik öneminden dolayı kenti yeniden inşa eden de Severus olmuştur. Onun döneminde kentin surları genişletilmiş ve Konstantinopolis döneminde önemli bir kamusal alan olacak *Hipodrom* inşa edilmiştir. Ayrıca kent katkılarından dolayı Severus'un oğlu *Caracalla*'ya ait olan bir isim daha kazanmıştır: *Antoninia* (Kuban, 2000: 17-18; Arslan: 2015: 24-29).

Bizantion'un Konstantinopolis oluşu Roma'nın tarihinden bağımsız anlatılacak bir hadise değildir. *Diocletianus,* Roma'nın koca gövdesinin tek bir başla yönetilemeyeceğini anlayınca saltanatının verdiği gücü bile alaşağı etmiştir. Bu yüzden ona göre Roma rahat yönetilebilmesi için dörtlü yönetime (*tetrarşi)* kavuşturulmalıydı. Bu sistemde iki tane *augustus* unvanını alan imparator iki tane de bu augustuslara bağlı *caesar (sezar)* görev yapacak ve augustusların koltuğu boşalınca kendi altındaki sezarlar göreve gelecekti. Diocletianus ilk olarak 286 yılında *Maximianus*'u augustus, altı yıl sonra da *Galerius* ile Konstantinopolis'e ismini *Konstantinos'un (Konstantin)* babası *Konstantius'*u sezarlar olarak belirlemiştir. Bu dört kişiden Konstantius Galya, İspanya ve Britanya'dan; Galerius Doğu Avrupa'dan; Maximianus İtalya ve Afrika'dan; Diocletianus ise imparatorluğun doğudaki topraklarından sorumlu hale gelmiştir. Artık augustuslar Roma'ya uğramamaktaydı. Doğu Augustusu Diocletianus, Nikomedia'yı (İzmit) merkez seçmişti. Nikomedia'yı görkemli hale getirip burayı yönetim merkezi haline getiren Diocletianus, Konstantin'den önce imparatorluğun merkezini doğuya taşıma girişimini başlatan kişidir. Hatta Diocletianus, Doğuluların kültürünü Roma kültürüne tercih etmesiyle de Konstantin'in selefi olmuştur. Bu dörtlü yönetim uzun süre başarılı şekilde ilerleyip imparatorlukta otoriteyi sağladıysa da buraya da iktidar hırsı bulaşmıştır. Diocletianus ile Maximianus tahttan çekildikten sonra artık Galerius ile Konstantius augustuslar olmuştur. Ancak 306 yılında Konstantius kısa süre sonra ölünce Galerius her şeyi tek başına ele geçireceğini düşünerek ellerini ovuşturmaya başladıysa da halk tarafından sevilen Konstantin'in varlığı ona engel olmuştur. Bu sevgiden dolayı Galerius, Konstantin'i sezar yapmak zorunda kalmıştır. Konstantin batıda babası gibi başarılı mücadeleler yönetince kısa süre sonra ölen Galerius'un ardından imparatorluğun en etkili insanı olmuş ve bundan sonra sıra Konstantin'in rakiplerini sahneden silmesine gelmiştir. Maximianus'un oğlu *Augustus Maxentius* Roma yakınlarında yapılan savaşta Konstantin'e elenen ilk rakip olmuştur. Konstantin'in eleyip saltanatı tek başına ele geçireceği diğer kişi ise eniştesi *Licinius*'tur. Konstantin imparatorluğun batısını yönetirken aslan payını imparatorluğun doğusunu yöneten Licinius almaktadır. Sekiz yıl boyunca imparatorluk bu ikisinin iyi yönetimleri sayesinde huzur içinde kalmış ancak bir süre sonra iktidar tatlı hale gelmiştir. İç savaşta Licinius, Konstantin tarafından 324 yılında *Hadrianople (Edirne) Muharebesi*'nde mağlup edildikten sonra

Bizantion surlarının arkasına saklanmak zorunda kalmıştır. Gerçi bu da Konstantin'in imparatorluğu ele geçirmesine engel olamamıştır. Burada da yenilen Licinius, *Hrisopolis (Üsküdar) Muharebesi sonunda* Konstantin'in eline geçmiş ve bir süre sonra da öldürülmüştür. Zaten muhtemelen daha önceden imparatorluğun merkezini doğuya taşımayı düşünen Konstantin savaş sırasında Bizantion'u görünce buranın coğrafi özelliklerinin bir ülkenin merkezi için olumlu koşullar sağladığına kanaat getirmiştir (Gibbon: 2019a: 461-571). 476 yılında *Odoaker* batıdaki Roma ordularını mağlup etmesinin ardından imparatorluk alametlerini doğuya yollayınca artık Roma İmparatorluğu'nun tek bir merkezi kalmıştır: Konstantinopolis (Tanilli, 2020: 23).

Konstantin'in isteğiyle 324 yılında artık ismi Konstantinopolis olacak kentin yeniden inşasına başlanmıştır. Gerçi bu kentin yeniden inşasının ardında Konstantin'e göre kendinin bir isteği değil Tanrı'nın emri yer almaktadır. Konstantin hem Bizantion'u kuşatırken çadırını kurduğu yer olan hem de bugün *Çemberlitaş'*ın bulunduğu yer olan tepeye bir toplanma yeri olan *Forum*'u kurdurmuştur. Dönemin bir yazarına göre kentin yeniden inşası sonrasında Forum'da da çokça bulunan kent dahilindeki heykellerin sayısı Roma'daki insan sayısından fazlaydı. Zaten halihazırda Severus döneminde inşa edilmiş olan Hipodrom'a, Konstantin tarafından yeniden el atılmıştır. Bu yapılara bir de kentin en önemli üç yapısından biri olan *Ayasofya*'nın temeli eklenmiştir. Bundan sonra birbirlerine komşu olarak kurulu olan dinin ve iktidarın merkezi Ayasofya, sivil idarenin merkezi Saray ve halkın merkezi Hipodrom bugün *Sultanahmet* diye bilinen yerde kentin kalbinin attığı yeri teşkil etmiştir. Konstantin'in ve ardıllarının kente verdiği önem kentin ilk yüzyılında inşa edilen yapıların sayısında kendini göstermektedir: üniversite, sirk, 2 tane tiyatro, 8 tane genel hamam, 153 tane özel hamam, 52 tane sütunlu revak, 5 tane tahıl ambarı, 8 tane su kemeri, senatonun toplanması için 4 tane salon, mahkeme salonları, Konstantin'in sonradan Hristiyan olması ve ilk başlarda da Hristiyanlara karşı hoşgörülü olmasına müteakiben 14 tane kilise, 14 tane saray ve 4388 tane büyük konut. Ancak bu kadar yapının inşa edilmesi bir kentin mamur olması için yetecek şey değildir. Bunun için Konstantin kentin nüfusunu şenlendirmeye çalışmıştır. Konstantin'in imparatorluğun zengin senatörlerini kente gelip yerleşmeleri için davet ve teşvik ettiği bilinmektedir. Konstantin bunlara yalnızca büyük yapılar ve unvanlar vermekle kalmamış, taşrada

gelir sağlayacakları araziler de tahsis etmiştir. Toplumun daha alt tabakalarının nüfusu ise kentin surlarına sığmaz hale gelmiş ve kent artık dışarı taşmıştır. Konstantin'in, seleflerinin Roma'da yaptığı gibi fakir halka bol kepçeden yiyecek dağıtması da kent nüfusunu teşvik etmiştir[2](Gibbon, 2019b: 9-30). Konstantinopolis'in nüfusu inişli çıkışlı bir ivmeye sahiptir. Hem Konstantin'in hem de ardıllarının emekleriyle kentin nüfusu IV-VI. yüzyıllarda 300.000-600.000 arasında seyretmektedir. Nitekim kentte 532 yılında cereyan eden *Nika İsyanı'*nda 30.000 kişinin öldüğüne ve daha fazlasının da göç ettiğine bakılacak olursa bu yüzyıllarda Konstantinopolis'in nüfusu azımsanmayacak derecededir. Zaten Nika İsyanı ile azalan kent nüfusu, VI. yüzyılda başlayıp uzun süre kırıp geçiren veba salgını ile beraber VIII. yüzyılda 30.000-40.000'lere düşmüştür. Kendisi de vebayı yaşamış *Prokopios,* kentte günde 10.000 kişinin bu hastalığa yakalandığını söylemektedir. *V. Konstantin* (740-755) azalan kent nüfusunu arttırmanın çaresini kendileri de veba salgınından kırılmış olan Yunanistan'ın ve Ege adalarının nüfusunu bu kente sürgün etmekle bulmuştur. Bundan sonra kentin nüfusu birden olmasa da 1204 yılında başlayan *Latin İdaresi*'ne kadar yavaş yavaş yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra ise kentin nüfusu Osmanlı'nın yönetiminde şenlendirilene kadar kendine gelememiştir (Koç, 2015: 458-466). Nüfusun ve imar faaliyetlerinin artışına paralel olarak kentin yayılım alanı daha V. yüzyılın başlarında 6 kilometrekareden 14 kilometrekareye çıkmıştır. Buna rağmen kentin bir anda genişlediğini ve ilerleyen yüzyıllarda da genişlediği kısımlarının sağlıklı kaldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü kent çok sık bir şekilde yangınlara ve depremlere maruz kalmaktadır (Müller-Wiener, 2002: 20-22). Dönemin kaynakları depremlerin deprem esnasında ve sonrasında çok can kaybına yol açtığını söylemektedirler. Bizanslılar[3] depremin sebebini Aristotales'in yerin altındaki rüzgâr hareketleri tezine dayandırmaktaydılar. Hristiyanlık da Bizanslılar için böyle bir görüşe aykırı değildir. Zaten onlara göre depremler Tanrı'nın dine aykırılıktan dolayı kestiği cezalardır. (Vercleyen, 1997: 299-317).

[2] Bizans'ta iaşe temininde devletin rolü için üçüncü bölümün iaşe ile ilgili başlığına bakınız.

[3] Aslında Bizans ismi Almanların uydurmasıdır. Fatih, Konstantinopolis'i fethedip *Kayzer-i Rum* unvanını alınca XVI. yüzyılda bir Alman yazar merkezi Konstantinopolis olan Roma İmparatorluğu'nu adlandırmak için Bizans ismini kullanmıştır. Böylece Roma unvanına sahip olan tek ülke batıda kalmış olacaktı (Ortaylı, 2016: 213). Burada "Bizanslılar" kelimesinin kullanılma sebebi ise tarihsel bir dönemin öznesi olan milleti anlatmak içindir.

Kent her dönemde dünyanın gözbebeklerinden biri olduğu için yönetimi birkaç kişinin eline bırakılamayacak kadar karmaşıktır. Konstantinopolis'in yönetiminden sorumlu en yüksek memur Senato'nun da başkanı olan -aynı zamanda imparatorluğun da en yüksek ikinci dereceli memuru- *eparkhos*tur *(praefectus).* Epark eski cumhuriyetin erdemini simgelediği için askerî kıyafet giymeyip *toga* giyen tek devlet memuruydu. Epark, VII. Konstantin'e göre kentin babasıdır (Ostrogorsky, 2011: 33 ve 232-237). Konstantinopolis'in ekonomik hayatının düzenlenmesinden hakimlik yapmaya, beledî hizmetlerden kentin asayişinin sağlanmasına kadar birçok sorumluluk eparkın omuzları üstündedir (Ortaylı, 2017: 44). V. yüzyılda eparkın hiyerarşisi altında her biri Konstantinopolis'in 14 bölgesinde görev yapan *curatores,* 65 tane gece bekçisi, 560 tane itfaiyeci görev yapmaktaydı (Mango, 2008: 86). Kente su getiren kemerlerin onarımını yapmak ve bunların etrafından ağaç yetişmesini engellemek için *comes aquarum* ve *comes formarum* denen görevliler bulunmaktaydı. Su kemerlerinin temizliği bu kemerlerin geçtiği arazilerde yaşayan insanların sorumluluğundaydı. İnsanlar su kemerlerinin bakımından sorumlu olmaları neticesinde bazı vergi ve yükümlülüklerden muaf kılınmaktaydılar.[4]Yine kanunsuz şekilde su kemerlerinden su çekenleri tespit etmek için *aquarii* denilen görevliler olduğu bilinmektedir. Resmî kayıtları tutan *commentariensis* ile tutuklamalarda görev yapan *taksiotes* kentin diğer görevlileridir (Keçiş, 2015: 22-30).

[4] Bu adet Osmanlı'ya da geçmiştir. Üçüncü bölümde yer alan vergi muafiyetlerinin anlatıldığı başlıkta ve ikinci bölümde yer alan su nazırının anlatıldığı alt başlıkta bunlar görülmektedir.

Harita 3. Konstantinopolis'in Yayılım Alanı (Ortaylı, 1977: 80)

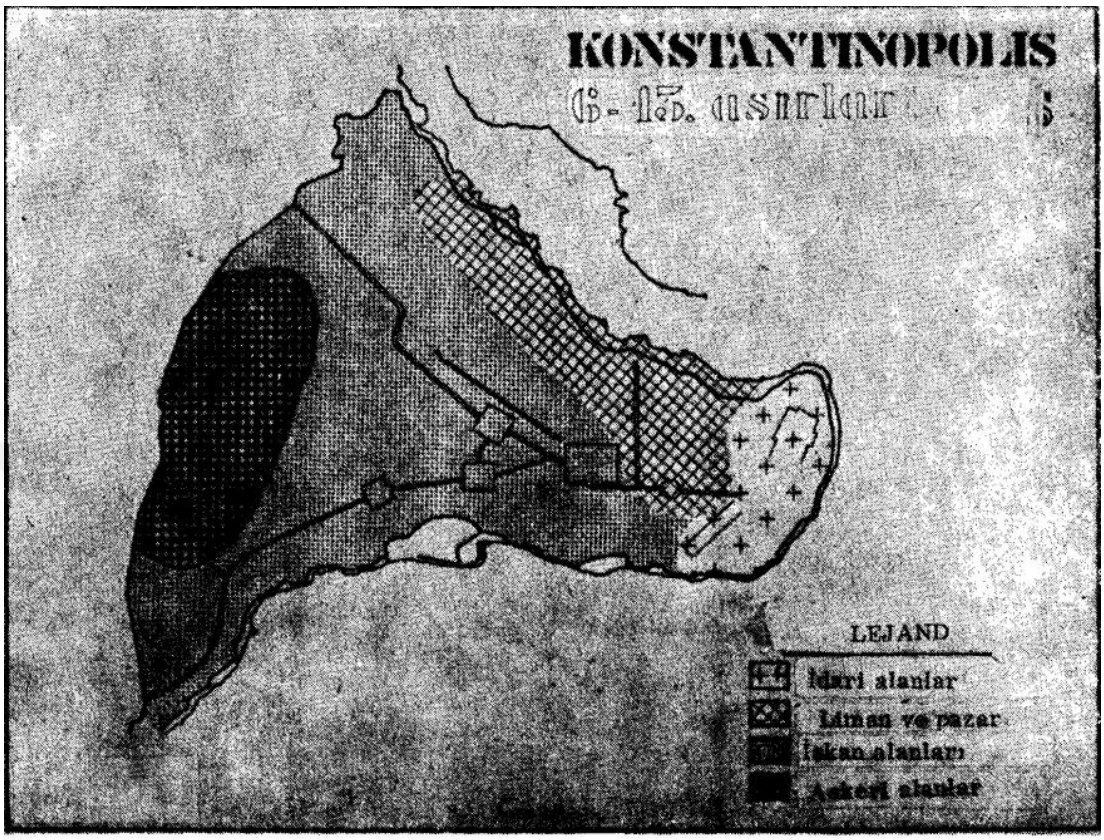

Bizantion/Konstantinopolis/Kostaniyye/İstanbul/İslambol,[5] ismi ne olursa olsun kent her zaman siyasi olaylara konu olmuştur. Yukarıda kentin Bizantion iken yaşadığı siyasi olaylar kısaca anlatıldığına göre Konstantinopolis iken yaşadığı bazı siyasi olaylar da anlatılmalıdır. Konstantinopolis imparatorluğun başkenti olduğu için siyasetin her türlü aktörüne ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan birincisi mutlak hâkim, başkomutan, dini ve siyasi en yüksek otorite imparatordur. Birçok kurumun başında bulunan aristokrasi bir diğer güç odağıdır. Devletin askerî kudretini hâlâ koruduğu zamanlarda ve kargaşa zamanlarında ordu da siyasi aktörlerden biri olarak sivrilmekteydi. En baştan beri halkın görüşlerinin şekillenmesinde çok büyük etkisi olan din adamları da bir diğer aktördür. En kalabalık siyasi aktör ise birazdan da görüleceği üzere halktır. Konstantinopolis'in gördüğü ilk çekişme I. Konstantin'in

[5] Osmanlı belgelerinde büyük çoğunlukla Kostaniyye ismi kullanılmaktadır. Bundan başka İslambol ve saraya ithafen *Dersaâdet* ya da *Âsitâne* isimlerinin kullanıldığı da görülmektedir. Bazı kesimler İstanbul kelimesinin İslambol'dan bozma olduğunu söylese de İstanbul kelimesi daha Bizans döneminde bile kullanılmaktaydı. Mes'ûdî X. yüzyılda buraya "*Stanbulin*" denildiğini yazmaktadır. Kelimenin Yunanca İstin ve Bolin kelimelerinden birleştiği ve "kentte" manasına geldiği bilinmektedir (İnalcık, 2001: 220).

ölümü sonrası yaşanan taht kavgasıdır. I. Konstantin öldükten sonra ortanca oğul *II. Konstantius* kente yakın olduğu için hemen gelip cenaze işlemlerini üstlenmiş ve kentte sergilediği tavırlarla halkın gözünde meşru imparator unvanını hak etmiştir. Buna rağmen büyük oğul *II. Konstantin* veliaht olması dolayısıyla en küçük oğul *I. Konstans* ile beraber imparator ilan edilmiştir. Böylece devlet üç kardeş imparator tarafından yönetilmeye başlamıştır. Üç kardeş birbirleriyle çatışmayıp asıl tehlike olarak gördükleri üvey amcalarını kentte yaptıkları propagandalar neticesinde aileleriyle birlikte ortadan kaldırmışlardır. Kardeşlerden sonuncusu II. Konstantin'in 361 yılında ölümüyle Konstantin'in soyundan gelen varis bulunmadığı için tahta geçen *Julianus* tam bir Hristiyan düşmanı olduğu için onun saltanatında Hristiyanlar çok çile çekmiştir. Neyse ki *Apostate*nin *(dinsiz)* 363 yılında ölmesi üzerine paganlık yasaklanmış, kent ile imparatorluk genelinde Hristiyanlık zaferini ilan etmiş ve 379 yılında da kendisini resmî din olarak kabul ettirmiştir (Daş, 2015: 30-33). Romalıların (Bizanslıların) barbar olarak nitelendirdiği *Cermenler* ve *Hunlar* imparatorluğun batıdaki topraklarını yağmalamıştır. Gerçi Cermen krallarından bazıları VI. yüzyılın başında kendilerini imparatorun bir askeri olarak gördüklerini söylemektedirler (Tanilli, 2020: 23). İlk büyük tehlike 447 yılında *Attila'*nın komutasındaki Hunların Balkanlar üzerinden Konstantinopolis'e gelmesi sürekli sağlamlaştırılan surları rahatsız etmiştir (Dobbeleer, 2015: 278). Tarihler biraz ileri sarıldığında 532 yılında kentin kuruluşu ve elden gidişi kadar önemli bir olay vardır ki bu olayın neticesinde kent baştan aşağı yeniden düzenlenmiştir: Nika İsyanı. Bizans'ta halk *Maviler, Kırmızılar, Beyazlar* ve *Yeşiller* olmak üzere gruplara bölünmekteydi. Bunlar arasında Maviler ile Yeşiller başı çekmekteydi ve asıl rekabet bu ikisi arasındaydı. Bu renklerin sırasıyla su, ateş, hava ve toprağı temsil ettiği düşünülmektedir. Bu renkler Roma'dan miras kalmış hipodrom ve sirk oyunlarındaki taraftarları simgelemekteydi. Ancak bu gruplar spor taraftarlığından öte siyasi gruplardı. Başa yeni geçmiş bir imparator ilk önce Hipodrom'a gelip burada halkın alkışlarını toplamak zorundaydı. Bu grupların başkanları da bulunmaktaydı ve bunlar kentte milis kuvveti olarak görev yapmaktaydılar. Bundan başka Maviler ve Yeşiller iki farklı dini görüşü temsil etmekteydi. Maviler daha çok üst tabakadan oluştuğu için *Ortodoks* bayraktarlığı yaparken, Yeşiller *monofizitlik* gibi sapkın ilan edilen görüşlere sahiptiler. Birbirlerine zıt olmalarına rağmen bu iki grup zaten ülkenin dışarda aldığı darbelere ek olarak bir

de *Justinianus'*un baskıcı politikalarından bunalınca birleşmişlerdi. Hipodrom'da halk ile imparator arasında müzakereler sonuç vermeyince halk "nika" yani "zafer" nidalarıyla sokakları ateşe vermiş, Ayasofya dahil birçok bina yıkılmıştır. Justinian'ın tahtı bırakıp kaçmasını engelleyen *İmparatoriçe Teodora* sayesinde isyan bastırılmış olsa da isyancılardan 30.000-40.000'inin kılıçtan geçirilmesi isyancıların kente vurduğu darbe kadar büyük bir darbe olmuştur (Vasiliev, 1943: 197-200; Ostrogorsky, 2011: 67). İsyanın bastırılmasından sonra kent yeni bir imar politikasına kavuşturulmuştur. İsyandan önce geniş caddelere ve bu caddelerin çıktığı meydanlara sahip olan kentin, isyancılara geniş hareket kabiliyeti sağladığı için bu özelliği Justinian tarafından lağvedilmiştir. Ayasofya ve çeşitli saraylar ya yıkıldığı ya da yıprandığı için baştan aşağı yeniden yapılmış ve kent belki de isyandan önceki silüetinden farklı bir silüet kazanmıştır (Emecen, 2015: 131-132). Kent bu tarihten sonra da dur durak bilmeden iç çekişmeleri yaşayıp dururken 626 yılında *Avarlar* ve *Sâsânîler*in kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ele geçire geçire Konstantinopolis'in surlarına dayanan Avar ve Sâsânî kuvvetleri buradan eli boş dönmekle kalmamış Bizans'a bir süre doğuda toparlanma imkânı da tanımıştır. Ancak Bizans için bu toparlanma kısa sürecektir. Çünkü artık *İslamiyet* yayılmaya başlamıştır. Kent bu tarihten sonra yine gayrimüslimler tarafından kuşatma altına alınmış olsa da artık kayda değer kuşatmalar Müslümanların eliyle olacaktır. Müslümanlar için buranın ele geçirilmesi tabi ki kentin stratejik öneminden kaynaklansa da *Hz. Muhammed*'in müjdesine mazhar olmak da anılası bir önemdir. İlgili hadisin sahih olup olmadığı tartışma konusu olmasına rağmen her halükârda askerin üzerinde bir itici güç olduğunu kabul etmek gerekmektedir. İlk kez *Emevîler* komutasında 668 yılında Müslümanlar tarafından uzun yıllar boyu büyük bir iştahla kuşatılan Konstantinopolis her seferinde zorlukla da olsa kuşatmaya dayanmış ve Müslüman Arap ordularını eli boş göndermiştir. Müslüman Türklerin ise Konstantinopolis kapılarına dayanışı Osmanlı'dan çok daha öncedir. Türkler tarafından ilk kez 1090 yılında *Çaka Bey* komutasında kuşatılan Konstantinopolis bu kuşatmadan da sağ çıkmasını bilmiştir (Sarıçam, 2007: 51-62; Küçükaşçı, 2015: 284-293). Tarihleri bu kadar ileri getirmişken 1096 yılında *Kutsal Topraklar'a* giderken Konstantinopolis gibi bir kenti ilk kez gören *Haçlılar*dan bahsetmek gerekmektedir. Haçlılar ilk kez bu seferde kent için bir musibet olacaklarını göstermişlerdir. Ancak bu ilk seferde yaptıkları birkaç

yağma 1204 yılındaki *Dördüncü Haçlı Seferi*'nin kent için doğurduğu sonuçların yanında çok masum kalmaktadır. Kent, Türkler için yalnızca kuşatma mekânı değil bir diplomasi mekânıdır. Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın 1162 yılında kente yaptığı ziyaret önem arz etmektedir. Burada Bizans'la anlaşma yapan Türkler aynı zamanda Türk Tarihi'ndeki ilk uçuş denemesini gerçekleştirmişlerdir (Kesik, 2002: 843 ve 847-848). Kentin tarihindeki en yıpratıcı olay birkaç satır yukarıda da adı anılan Dördüncü Haçlı Seferi'dir. *III. Aleksius, II. Isaakius'*u tahttan indirip gözlerine mil çektikten sonra sabık imparatorun oğlu *Aleksius Angelus* batıya kaçmıştır. 1201 yılında Haçlı Ordusu toplanırken burada bulunan Aleksius, babasının tahtını ele geçirmek için Haçlı Ordusu'ndan yardım istemiş ve bunun karşılığında eğer tahtı ele geçirirse cömert tekliflerde bulunacağı garantisi vermiştir. Olaylar Aleksius'un istediği gibi gerçekleşmiş ve Haçlı Ordusu kente girip Aleksius'u IV. Aleksius olarak tahta çıkartmıştır. Ancak Ortodoks halkın kendilerine *Katolikler* tarafından dayatılmış bir imparatora saygısı olmadığından Aleksius tahtından indirilerek öldürülmüş ve yerine *V. Aleksius* çıkartılmıştır. V. Aleksius'un tahta geçmesi Haçlıların istediği olayların gelişmesine olanak hazırlamıştır. Haçlı karşıtı olan V. Aleksius'un tavrını bahane eden kentten ganimet kopartmaya iştahlı Haçlılar 1204 yılında kenti ele geçirmişlerdir. Bundan sonra kenti yağmalayıp eski halinden eser bırakmayan Haçlılar bu harabeye bir de kendi içlerinden birini kral olarak bırakmışlar ve kent halkı için yaklaşık 60 sene süren zulmü başlatmışlardır. Bir Haçlı tarihçisine göre dünya yaratıldığından beri hiçbir kentte böylesi ganimet malı var olmamıştır. Bir Bizans tarihçisine göre ise omuzlarında haç taşıyan bu adamların yanında Araplar bile daha dosttur (Ostrogorsky, 2011: 384-387). *VIII. Mikhael Palaiologos* 1261 yılında kentteki Katolik idaresine son verip kurtarıcı imparator olarak halkın sevgilisi olduysa da artık kentin bir adım öteye gidecek mecali kalmamıştır. 1403 yılında kenti gören bir İspanyol elçisi suriçinde kalan kısmın saray ve kilise kalıntılarından oluştuğunu ve yerleşimin kısıtlı olduğunu söylemektedir (Mango, 2008: 97). Osmanlıların tarih sahnesine çıkışıyla beraber Bizans, surlarının içine çekilmek zorunda kalmıştır. Çünkü daha *Sultan Orhan* zamanında Osmanlılar Anadolu Yakası'nda Üsküdar'a kadar olan toprakları ele geçirmiştir. 1391 yılında *Yıldırım Bayezid*'in Konstantinopolis'te bir Türk mahallesi, bir cami ve bir mahkeme kurulması isteği *II. Manuel Paliologos* tarafından reddedilince Yıldırım Bayezid kenti kuşatmaya almış ve yardıma gelen Haçlı

Ordusu'nu da *Niğbolu'*da mağlup etmiştir. Yıldırım Bayezid'in istekleri kabul edilmesine rağmen burası Yıldırım için hâlâ kızılelma olarak durmaktaydı. Bunun üzerine Yıldırım tarafından sonuncusu 1400 yılında olmak üzere 3 kere daha kuşatılan Konstantinopolis'i bu sefer kurtaran ise dolaylı olarak *Timur'*un Anadolu'ya girişi olmuştur. Fetret Devri'nde de 1412 yılında Yıldırım'ın oğullarından *Musa Çelebi* tarafından kuşatılan kent fetihten önceki son kuşatmasını 1422 yılında *II. Murad* komutasında yaşamıştır. Fatih'in tahta geçmesiyle birlikte artık zaten hasta yatağında yatan Bizans'ın tarihe karışması an meselesidir. Hazırlıklarını yapan Fatih için savaş sebebi koyun kavgası olmuştur. *Beşiktaş* ile *Kâğıthane* arasında bulunan Kanlıkavak'ta Bizanslılardan koyun almak isteyen Osmanlı askerleri ile Bizanslılar arasında çıkan kavgaya Bizans askerleri de müdahil olunca Bizans İmparatoru Konstantin'in Fatih'ten dilediği özür de Fatih'in savaş açmasına engel olamamıştır. Osmanlılar 53 gün süren kuşatmanın ardından 29 Mayıs 1453'te kenti fethedince artık kent Kostantiniyye adını almış ve Fatih'in politikalarıyla tekrardan büyümeye başlamıştır (Afyoncu, 2011: 115-135).

1.2. XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Tarihi dönemlere ayırmak riskli ancak bir o kadar da önemlidir. Bir olayı, toplumu veya devleti dönemlere ayırmanın getirisi, karmaşıklığı önleyip zamanın ve olayların özelliklerinin daha net anlaşılırlığını sağlamak olsa da yanlış dönemlemeler yanlış yorumlara sebebiyet verebilmektedir. Şüphesiz bunun sebebi tarihi, dönemlemenin objektif kurallara sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Tarihi'de dönemlere ayrılmış olmaktan nasibini almıştır. Aslında Osmanlı Tarihi'nin dönemlere ayrılması çağdaş dönemde başlamamıştır. İlk dönemlerde yazılan anonim tarihlerde *I. Bayezid*'e kadar olan devir ile onunla başlayan devir arasında I. Bayezid'in merkeziyetçilik politikası bağlamında ayrım yapılmaktadır. İleriki yıllarda II. Bayezid'in padişahlığı sırasında yazılan tarihlerde ise II. Mehmed'in merkeziyetçi politikası üzerinden eleştirel dönemlemelere gidildiği görülmektedir. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılda yazılan adâletnâmelerde, nasihatnâmelerde ve tarihlerde ise içinde bulunulan devirde kanunların ve düzenin

bozulması üzerinden dönem ayrımına gidilmiştir. *Kâtip Çelebi* ise kitabında önceki tarihçiler ve düşünürlerden aldığı organizmacı görüşle insan ile toplumun aynı evrelerden geçtiğini söylemiş ve Osmanlı Tarihi'ni büyüme, olgunlaşma ve çökme dönemlerine ayırarak açıklamaya çalışmıştır. Olgunluk döneminin Celâlîler ile sona erdiğini söyleyen Kâtip Çelebi, çöküşe sebep olarak köylü sınıfının çeşitli etkenler altında ezilmesini göstermiştir. Onun üçlü dönem ayrımının *Ahmet Cevdet Paşa* ile *Mustafa Nuri Paşa* tarafından XIX. yüzyılda kullanıldığı ve daha ileriki yıllarda Yusuf Akçura ile Abdurrahman Şeref sayesinde ders kitaplarına girdiği bilinmektedir. Mustafa Nuri Paşa *Netâyicü`l-Vukû`at'*ta bu üçlü dönem ayrımını yalnızca siyasî tarih açısından değil kurumlar tarihi açısından da ele almıştır (İnalcık, 2010: 9-14). Na'îmâ (2014a: 26-29) ise tarihinde, İbn Haldun'un (2004: 249-250) teorisini kullanmıştır. Ona göre devlet beş dönemden ibarettir. Birinci dönemde hükümdarlık ele geçirilmekte ve topraklar kazanılmaktadır ancak asabiyetin etkisiyle hükümdar tek başına hareket edememektedir. İkinci dönem ise devletin merkezileştiği, hükümdarın yeni bir teşkilatlanmaya gittiği ve yönetimden asabiyeti uzaklaştırdığı dönemdir. Üçüncü dönemde istikrar sayesinde rahatlık yaşanmaktadır. Dördüncü dönemde hükümdar eldekine kanaat etmekte ve barış içinde yaşamaya çalışmaktadır. Son dönem ise biriktirilen emeklerin israf edilmesi üzerine devletin yıkılmasının gerçekleştiği dönemdir.

Osmanlı Tarihi'nin dönemlendirilmesi tartışması çağdaş tarihçiler tarafından da ele alınmıştır. Berkes (2016: 20), Osmanlı Tarihi'ni, İbn Haldun modeline uyarak, doğuş ve kuruluş dönemi, düzenin dengelilik dönemi, düzenin bozuluşu dönemi ve yeni bir düzen kurma çabası dönemi olarak dört dönemde ele almıştır. Yine Akşin'in (2019: 16-17) ve Kıvılcımlı'nın (baskı tarihi belirsiz: 82-84) da Osmanlı Tarihi'ni İbn Haldun modeline dayalı olarak açıklamaya çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı Tarihi'ni dönemlendirmeye yönelik özgün çabalarda bulunmaktadır. İslâmoğlu ve Keyder (1977: 49-80) literatürdeki Osmanlı tarihyazımını eleştirdikten sonra Osmanlı Tarihi'nin *Asya Tipi Üretim Tarzı*'na sahip bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı'nın kapitalist dünya ekonomisi içinde periferi (çevre) durumuna gelmesi üzerinden anlatılması gerektiğini söylemektedir. İslamoğlu ve Keyder'in de kabul ettiği gibi Divitçioğlu (1981) Osmanlı toplumunu Asya Tipi Üretim Tarzı üzerinden ele aldığı

için burada anılmaya değerdir. İnalcık (2010: 14-15) Osmanlı Tarihi'ni *"devlet ve toplumun denge arayan faaliyeti ve bu dengeyi bulduğu dönemler"* şeklinde ayırmayı tercih etmektedir. Ona göre Osmanlı Tarihi, ilk olarak Osmanlı ile yabancı güçler arasında değişen dengeye göre; ikinci olarak imparatorluk içerisinde hükümdarın değişen siyasî otoritesi ve bunun ülke içindeki diğer kuvvetler karşısındaki durumuna göre ve son olarak da devletin askerî, mali ve toplumsal kurumlarının dayandığı temellere ve geçirdiği aşamalara bağlı olarak dönemlere ayrılmalıdır. Karpat'ın (2006: 127-145) dönemlendirmesi ise belirli grupların arazilerden elde ettikleri güç ile yönetim ve toplumda üstünlük kuması ve buna göre toprak sistemindeki değişimlerin ortaya konması üzerinedir. Buna göre Karpat, 1299-1402 yılları arasını kapsayan ilk döneme hudut boyları: uç beyleri; 1421-1596 yılları arasını kapsayan ikinci döneme merkezi yarı-feodal dönem; 1603-1789 yılları arasını kapsayan üçüncü döneme taşrada özerklik ayanlar; 1808-1918 yılları arasını kapsayan son döneme ise ulus devlet olma dönemi: modern bürokrasi ve aydınlar adını vermektedir. Genç ise (2014: 34-36) siyasî ve askerî başarılara göre yapılan klasik dönemlendirmenin Osmanlı'nın her alanını aydınlatmadığını söylemekte hatta duraklama, gerileme ve dağılma dönemleri diye tabir edilen dönemlerde Avrupa'nın ileri sıçramasına rağmen Osmanlı'nın direnç göstermesinin daha çok başarı sayılması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca Genç, Osmanlı Tarihi'nde her alanın kendine ait zirve ve çöküşlerinin olduğunu eklemektedir (Özvar, 1999: 150). Bu görüşü Faroqhi'nin araştırmaları da desteklemedir. Buna göre siyasî ve askerî kıstaslara göre gerileme dönemi olarak adlandırılan dönemde her alanda gerilemenin yaşanmadığı görülmektedir (akt. Afyoncu, 2011: 30-31).

Bütün bunları söyledikten sonra eklemek gerekmektedir ki burada Osmanlı Tarihi'ne ilişkin yeni bir dönemlendirme denemesi yapılmayacaktır. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Tarihi'nin dönemlendirilmesi olmadığı için bu başlık altında XVI-XVIII. yüzyıllar arasındaki Osmanlı Siyasî Tarihi yukarıda bahsi geçen dönemlemeler olmaksızın, genel olarak ve padişahlar ile olaylar üzerinden anlatılacaktır. Nitekim burada yukarıdaki dönemlemelerin hiçbirini kullanmak mümkün de değildir. Çünkü bir tarihi süreci dönemlere ayırmak için konu daha detaylı ele alınmalıdır. Yukarıda dönemlemelerden bahsedilmesinden beklenti ise aşağıda Osmanlı Siyasî Tarihi

anlatılırken meydana gelebilecek olası kafa karışıklıklarının önüne geçmek istenmesidir. Belirli bir tarih aralığını dönemlere ayırmadan anlatmak bir yığın hikâyenin birleşimi gibi görünüyor olsa da bu çalışmanın temel konusu bu dönem aralığındaki siyasî ve askerî olayları anlatmak olmadığı için bu kısımda yalnızca sebep-sonuç bağıyla hareket edilerek XVI-XVIII. yüzyıllar arasındaki Osmanlı Siyasî Tarihi'nin genel hatları çizilecektir. Zaten çalışmanın ana kaynaklarının (şer'iyye sicillerinin) kullanılacağı bundan sonraki bölümlerde burada genel hatları çizilen olaylara ve konulara daha detaylı değinmekte mümkün olacaktır.

Saltanatına XV. yüzyılın sonlarında başlayan *II. Bayezid* döneminde Avrupa ile ilişkiler gelecek yıllara kıyasla daha durgun geçmiştir. *Fatih Sultan Mehmed*'in ölümü üzerine buhranlı bir dönemde devletin önemli kademelerinin desteğiyle tahta geçen II. Bayezid ilk önce kardeşi *Cem Sultan* ile taht kavgasına girişmiştir. Osmanlı'da II. Mehmed ile kanunlaşmış kardeş katline göre tahta geçen kişinin kardeşlerini öldürmesi nizâm-ı âlem için uygun görülmüştür. Osmanlı tahtını Bayezid'e kaptıran Cem Sultan'ın buna riayet etmeyerek kendi padişahlığını ilan etmesi ve ülkeyi paylaşma teklifi, merkezî güçleri arkasına alan Bayezid tarafından reddedilmiş ve bu olayların sonucunda iki taraf savaşa tutuşmuştur. Savaşın sonunda mağlup olan Cem önce *Mısır*'a, tekrar mağlup olmasından sonraysa Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Cem'in Avrupalılar elinde olmasından dolayı Bayezid döneminde tavizler verilmiş ve Batı'ya yönelik büyük çaplı seferlerden uzak durulmuş, hatta Fatih döneminde ele geçirilen *Otranto*, *Gedik Ahmet Paşa*'nın İtalya'ya dönüşüne izin verilmeyince elden çıkmıştır. Cem'in 1495'te ölmesi üzerineyse Bayezid daha serbest hissetmeye başlamıştır. *Venedik*'in Osmanlı'ya ödemesi gereken yıllık 10.000 duka altının ödenmemesi üzerine Türk limanları Venedik ticaretine kapatılmış, donanma Venedik topraklarını vurmuş, İstanbul'daki Venedikli tüccar tutuklanmıştır. *Modon* ve *Koron*'un ele geçirilmesinden bir yıl sonra 1501 yılında Venedik, Papalık, Macarlar, Fransızlar ve İspanyollarla beraber *Midilli* ve *Çeşme*'ye saldırdıysa da bir sonuç alamamış, 1502'de Osmanlı ile Venedik arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Venedik yeniden her yıl 10.000 duka haraç ödemeyi kabul etmiş, ayrıca el koyduğu dukaları da geri vermiştir. Buna karşılık yeniden ticaret serbestliğine kavuşan Venedik, İstanbul'da balyos bulundurma hakkını elde etmiştir. Bu dönemde

Batı topraklarında Venedik'ten başka diğer düşman *Boğdan* olmuştur. Boğdan Voyvodası'nın 1484 yılında kaybettiği topraklar için Osmanlı'ya yeniden açtığı savaş sonuç vermeyince bu devlet 1501 yılında barış yapmaya yanaşmıştır. Bu savaş sırasında *Beserabya*'nın Kırım kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi üzerine *Polonya*'yla ilk kez doğrudan temasa geçilmiştir. Yine Bayezid döneminde *Ruslar* ve *Endülüs* ile ilk kez ilişkiler başlamış *İspanya*'dan kaçan Müslümanlar ve Yahudiler Osmanlı aracılığıyla çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Bayezid döneminde Anadolu topraklarında ve Doğu sınırlarında ise *Memlükler* ve *Safevîler*'le çekişme yaşanmıştır. Memlükler ile yapılan altı yıl süren savaşta, savaş öncesi sınırlara dönülmüştür. Bayezid iç politikada ise her şeyden önce II. Mehmed'in uyguladığı merkezileştirme politikalarından rahatsız olan dinî çevreleri tatmin etmeye çalışmıştır. Bu yüzden dönemin kaynaklarında Bayezid şeriatı ihya eden kişi olarak sunulmaktadır.

II. Bayezid'in Safevîler'e karşı gerekli tedbirleri almadığını düşünen *Trabzon* sancakbeyi *Şehzade Selim* hem kendi inisiyatifi dahilinde hem de babasından aldığı emirler neticesinde ülkenin doğusunda harekâtlara girişmiştir. Daha şehzadeliği vaktinde *Şah İsmail*'in birlikleriyle karşı karşıya gelen Selim hem iyi bir komutan hem de iyi bir yönetici olarak adını duyurmuştur. Selim buradaki başarılarına rağmen Trabzon'un merkeze uzak olmasından dolayı naklini istemiş ancak önde gelen görevliler tarafından varis olarak görülen *Şehzade Ahmed*'in baskısıyla bu talep reddedilmiştir. Selim baskıları neticesinde oğlu *Şehzade Süleyman*'ı ise *Kefe Sancağı*'na tayin ettirmeyi başarmıştır. II. Bayezid'in hastalığının artmasıyla beraber Selim, merkezden izin almadan Kefe'ye hareket etmiş ve buradan yolladığı mektuplarla babasıyla görüşmek istediğini bildirse de olumlu cevap alamamıştır. Buna rağmen harekete geçen Selim, *Edirne*'ye hareketi sırasında babasıyla karşı karşıya gelmiş ve babası tarafından yatıştırılmıştır. Selim yeni tayin edildiği *Semendire*'ye doğru yol alırken ise Anadolu'da Safevî destekli *Şahkulu İsyanı*'nın yayıldığı ve abisi Ahmed'in tahta çıkacağı haberini almış olduğundan İstanbul'a yönelmiş ancak Çorlu'da babasının kuvvetleriyle girdiği mücadelede mağlup olmuş ve Kefe'ye dönmek zorunda kalmıştır. Selim'in mağlubiyetine rağmen Şehzade Ahmed'de yeniçeriler tarafından istenmemiş ve İstanbul'a sokulmamıştır. Kefe'de bulunan Selim'e ileri gelenler tarafından yollanan destek haberlerinden sonra Selim İstanbul'a

gelmiş ve II. Bayezid baskılara dayanamayıp 1512 yılında oğlu *I. Selim* lehine tahttan çekilmiştir. Selim tahta geçtikten sonra babasını merkezden uzaklaştırmış ancak babası yolda tartışmalı şekilde hayatını kaybetmiştir. Daha sonra ise kardeşleriyle girdiği mücadelelerde de başarılı olan Selim artık Safevîlere yönelik girişimlere başlamıştır. Ülkedeki Safevî yandaşlarını takibata uğratan Selim, İran'a karşı uyguladığı ticarî yaptırımlardan sonra sefere çıkmıştır. Selim, sefer yolunda askerlerin iaşe sorunundan dolayı isteksiz davranışlarına sert tedbirlerle cevap vererek orduyu *Çaldıran*'a ulaştırmış ve 1514 yılında burada yapılan savaşta rakibine karşı net bir galibiyet almıştır. *Tebriz*'e girildikten 9 gün sonra ise *Amasya*'ya dönülmüş ve Selim tarafından yeni bir sefer planlanmış olsa da yeniçerilerin baskılarından dolayı İstanbul'a dönülmüştür. İstanbul'a döndükten sonra yeniden sefer hazırlıklarına başlayan Selim, bir sene sonra yeniden Safevîler üzerine sefere çıkmış ancak *Dulkadiroğulları*'nın lideri *Alaüddevle Bozkurt Bey*'in kesik başının Memlükler'e yollanmasından sonra Memlükler ile Osmanlı'nın arasındaki işler iyice kızışmış, Osmanlı'nın sefere çıktığı haberini alan *Kansu Gavri*'de ordusunu Suriye'ye yöneltmiştir. Bunun üzerine ordunun yönünü Memlükler'e doğru çeviren Selim, 1516 yılında *Mercidâbık*'ta yapılan savaşı kazanmış ve rakibi Kansu Gavri'yi ortadan kaldırmıştır. Ordu daha sonra Şam'a yönelmiş ve burası güvene alındıktan sonra Selim'in fikri yine kendisine muhalif görüşler olmasına rağmen Kahire'ye yürümek olmuştur. Ridâniye'de 1517 yılında yeni *Memlük Sultanı Tomanbay*'la karşılaşılan savaşta Osmanlılar yine galip gelmiş, *Kahire*'yi ele geçirilmiş ve "*hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn*" unvanı Osmanlı padişahlarına kazandırılmıştır. Selim'in Batı'ya karşı herhangi bir seferi olmamasına rağmen İstanbul'a döndükten sonra *Rodos*'a karşı sefer hazırlığı içinde bulunduğunu söyleyen kaynaklar bulunmaktadır. Ancak sağlığının bozulması ve bir yıl içerisinde 1520 yılında vefat etmesinden dolayı Selim, Batı'ya karşı yapacağı sefere kâdir olamamıştır. Selim'in izlediği iç politikaya bakıldığı zaman isyanlara karşı takibattan geri kalmadığı görülmektedir. Ayrıca Selim'in çokça azlettiği ve idam ettiği paşaların varlığı bulunuyor olsa da diğer devlet adamlarının görüşlerini almaya dikkat ettiği dönemin kaynaklarında yazmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in 1520 yılında vefat etmesinden sonra Osmanlı tahtına aday tek şehzade olarak *I. Süleyman* saltanatı devralmıştır. Bazı dönem kaynaklarında

Fetret Devri'nde padişahlığını ilan etmiş olan *Yıldırım Bayezid*'in oğlu *Emir Süleyman*'ın, I. Süleyman olarak adlandırılması dolayısıyla Kanunî'ye de II. Süleyman denilmişse de genel kanaat I. Süleyman olduğu yönündedir. Tahta geçtikten sonra I. Selim'in Tebriz ve Kahire'den İstanbul'a getirttiği sanatkârların ülkesine dönmesine izin vermiş ve İran'a karşı uygulanan ticaret yasağını kaldırmıştır. I. Selim'in Mısır ve Suriye'yi ele geçirdikten sonra *Şam Beylerbeyiliği*'ne tayin ettiği eski Memlük emiri *Canbirdi Gâzâli*, Süleyman'ın tahta çıkışından çok kısa süre sonra isyan bayrağını kaldırmış ancak isyanın büyümesine izin verilmeden bastırılmıştır. Süleyman'ın ilk hedefi II. Mehmed'in başarısızlık yaşadığı *Belgrad* üzerine olmuş ve 1521 yılında Belgrad *Macarların* elinden alınmıştır. Süleyman'ın ikinci seferi de 1522 yılında yine Fatih'in başarısızlık yaşadığı; aynı zamanda Yavuz'un sefer hazırlığı yaptığı iddia edilen Rodos üzerine olmuştur. *Rodos Şövalyeleri*'nin 1522 yılında çarpışmalar sonucu teslim olmasından sonra Cem Sultan'ın Rodos'ta yaşayan oğlu bulunup öldürülmüştür. Süleyman üçüncü seferine çıkmak için ise 1526 yılını beklemiştir. Yine Macar topraklarını hedef alan seferde 29 Ağustos'ta *Mohaç*'a varılana kadar yol üzerindeki kaleler fethedilmiştir. Mohaç'ta yapılan savaşta Macar Kralı ölmüş ve krallığın sonu gelmiştir. Osmanlı'nın *Budin*'i ele geçirmesine rağmen burayı topraklarına katmamasının ardından Macar veraseti yeni bir konu olarak ortaya çıkmıştır. *Habsburg Kralı Ferdinand*'ın Osmanlı'ya tâbi olan *Macar Kralı Zapolya*'yı Budin'den çıkartması üzerine Süleyman yeni bir sefer kararı almıştır. Ordunun 1529 yılında Budin'e varmasının ardından burası tekrardan ele geçirilmiş ve Zapolya yeniden Macar tahtına oturtulmuştur. Ordu, Budin'den sonra Habsburg topraklarına girdiyse de kötü hava şartlarından dolayı İstanbul'a dönülmüştür. Budin'in iki kez Osmanlı tarafından ele geçirilmesine rağmen Habsburglar'ın 1531 yılında yeniden Budin'e yönelmesi üzerine Süleyman, V. Karl üzerine *Alaman Seferi* denilen yeni bir sefer kararı almıştır. Osmanlı ordusunun, Habsburglar'ı meydan savaşında karşılamak istemesine rağmen Habsburg ordusunun ortaya çıkmaması üzerine Viyana'ya 100 kilometre uzaklıktaki *Güns* kuşatma altına alınmış ancak Habsburg ordusu yine savaşa gelmemiştir. Çağdaş tarihçiler seferin doğrudan Viyana'yı hedeflemediğini, Habsburglar'a gözdağı vermeyi ve Macar sınırını sağlamlaştırmayı amaçlayan bu seferden istenilen alındığı için hava şartlarından dolayı sona erdirildiğini ve İstanbul'a dönüş kararı alındığını söylemektedirler. Batıda ateşkesin sağlanmasından sonra

Süleyman, ülkedeki isyanlar yüzünden hem iç hem de dış sorun olarak görülen Safevîlere yönelik bir sefer kararı almıştır. *Irakeyn Seferi*'nde kendisi İstanbul'da kalan padişah, 1534 yılında ordunun başında *Sadrazam İbrahim Paşa*'yı göndermiştir. İstanbul'da iken *Barbaros Hayreddin Paşa*'yı kabul etmiş ve onu *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd* eyaletine tayin etmiştir. Daha sonradan sefere katılan Süleyman yol üzerindeyken Safevî topraklarına ait kalelerden bazılarının alındığı haberini almıştır. Osmanlı ordusu bu seferde Bağdat ve Tebriz'i de ele geçirmişse de seferin sonlandırılmasından sonra Tebriz yeniden Safevîlerin eline geçmiş, *Bağdat* ve *Basra Körfezi* civarında ise Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. Bağdat ve Basra dolaylarının kazanılmasına rağmen Safevîlerin mutlak bir şekilde mağlup edilemeyişi ve *Van* civarının tehlike altında kalmış olmasından dolayı İbrahim Paşa siyasî çekişmelerin de etkisiyle 1536 yılında idam edilmiştir. Bu olaydan bir yıl sonra Süleyman ordunun yönünü yine Batı'ya çevirmiştir. *İtalya*'yı hedef alan seferde *Korfu Adası*'na yapılan çıkarmanın başarısızlığı üzerine padişah seferi iptal etmiştir. Seferin iptal olmasına rağmen Barbaros deniz harekâtlarına devam etmiştir. Süleyman bu seferi unutturmak için 1538 yılında *Hadım Süleyman Paşa*'yı Süveyş donanması ile beraber *Portekizliler*in faaliyet gösterdiği sulara yönlendirmiş, kendisi ise ordunun başında Boğdan voyvodasının bağımsız hareketlerinden dolayı buraya yönelmiş ve başarılı bir sefer gerçekleştirmiştir. Dönüş yolunda ise Barbaros'un Venedik komutanı *Andrea Doria*'yı *Preveze*'de mağlup ettiği haberi padişaha ulaşmıştır. Uzun süredir suskunluğunu koruyan Macar meselesi Kral Zapolya'nın 1540 yılında ölmesi üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Ferdinand, Zapolya'nın arkasında varis bırakarak ölmüş olmasına rağmen Macar topraklarının kendisine ait olduğunu iddia etmiş ve Habsburglar Budin'e yeniden yönelmiştir. Bunun üzerine Süleyman'da Budin'e hareket etmiş ve Zapolya'nın oğlu *Sigismund*'a *Erdel* ve civarının idaresini vermiştir. Budin ise Osmanlı topraklarına katılarak beylerbeyilik olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. İstanbul'a dönüldükten sonra yine çok fazla zaman geçmeden 1543 yılında Habsburg'a karşı yeniden harekât kararı alınmış ve *Estergon* dahil birçok kale ele geçirilmiştir. Nihayet 1547 yılında yıllardır süregelen Osmanlı-Habsburg savaşı beş yıllık antlaşmayla sona ermiştir. Antlaşmaya göre Habsburglar ellerinde tuttukları Macar toprakları için Osmanlı'ya haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. Batı'da barış sağlandıktan sonra Süleyman'ın hedefi yine Safevîler olmuştur. Yaptığı seferde *Tahmasb*'ı

karşısında bulamayan Süleyman, Tebriz ve Van'ı ele geçirmişse de Safevîlere karşı yine net bir sonuç alamamıştır. İleriki yıllarda Safevîlerle mücadele yine devam etmiş ve 1555 yılında dinî hükümler de içeren bir barış antlaşması imzalanmıştır. Süleyman son seferini yine Habsburglarla olan çekişmeler yüzünden bu yöne doğru geliştirmiştir. Hastalığı ağırlaşmasına rağmen sefere katılan ve *Zigetvar Kuşatması*'nda ordunun başında yer alan Süleyman, kuşatma sırasında hayatını kaybetmiş ve bu haber oğlu *Selim*'in Belgrad'a gelişine kadar geçen bir aydan fazla süre boyunca askerden gizlenmiştir. Kanunî'nin içeride sıkı bir sünnî politika uyguladığı, dinî meselelerde bizzat kendisinin aldığı aksiyonlardan anlaşılmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman sağlığında oğlu Selim'i varis olarak görmüştür. Dedesinin kaderini yaşamak istemeyen Kanunî siyasî çekişmenin bir sonucu olarak potansiyel tehlike olarak gördüğü oğlu *Mustafa*'yı 1553 yılında öldürtmüştür. Diğer oğlu *Bayezid* ise ibrenin Selim'den yana döndüğünü gördükten sonra Anadolu'dan topladığı askerlerle Selim'e karşı savaştıysa da mağlup olmuş ve İran'a kaçmıştır. Tahmasb ile yapılan görüşmelerin sonucunda iade edilen Bayezid ve oğulları 1562 yılında idam edilmiş ve zaten *Şehzade Mehmed*'in 1543 yılında, *Şehzade Cihangir*'in de 1553 yılında vefat etmiş olmasından dolayı Selim, tahtın tek adayı olarak 1566 yılında *II. Selim* olmuştur.

II. Selim dönemi doğal olarak babasının döneminden daha durgun geçmiştir. Kanunî dönemi sadrazamı *Sokollu Mehmed Paşa'*nın II. Selim döneminde de görevine devam etmesi bu dönemde II. Selim için en büyük kazanç olmuştur. Nitekim II. Selim 1566 yılında başlayıp 1574 yılında sona eren 8 yıllık saltanatında hiçbir zaman sefere çıkma ihtiyacı duymamıştır. Bu yüzden iyi bir yönetici ve iyi bir asker olarak Sokollu Mehmed Paşa'nın varlığı Osmanlı muzafferiyetinin devamını sağlamıştır. Onun saltanatında 1568 yılında Habsburglarla süregelen savaşı sona erdiren barış antlaşması imzalanmıştır. Ertesi yıl Sokollu Mehmed Paşa'nın 1563 yılında ortaya attığı *Don ve Volga Nehirlerini* kanal aracılığıyla birleştirme projesinin tatbiki için Ruslara karşı *Astarhan Seferi* gerçekleştirilmiş ancak seferden istenilen sonuç alınamamıştır. Yine Sokollu Mehmed Paşa'nın Hindistan'da daha etkili politika yürütülmesi için ortaya attığı *Süveyş*'te kanal projesi de gerçekleştirilememiştir. Sokollu Mehmed Paşa *Kıbrıs*'a yönelik düzenlenmesi düşünülen sefere ise muhalefet etmiştir. Bunun üzerine II. Selim seferin komutasını lalası Mustafa Paşa'ya vermiştir. *Kıbrıs'ın Fethi* 1571

yılında tamamlandıktan sonra Sokollu'nun Kıbrıs'a yönelik bir sefere muhalefet etmesinin nedeni gerçekleşmiştir. Sokollu'yu tedirgin eden Haçlı donanması aynı yıl Osmanlı donanmasını *İnebahtı*'da imha etmiştir. Donanmanın imha edilmesine rağmen yeni bir donanma hazırlanmasının ardından 1573 yılında Venedik, Kıbrıs'ın Fethini tanımış ve tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Ertesi yıl ise yeni donanma *Tunus*'tan *İspanyolları* atmıştır. İlk defa doğrudan temasa II. Bayezid döneminde geçilen Polonya'da *Leh* kralının ölümü üzerine yaşanan veraset kavgasının Osmanlı aleyhine gelişmesini istemeyen Sokollu, önce *Fransa* kralının kardeşi *Henry*'nin adaylığını desteklemişse de Henry'nin Fransa'ya dönmesiyle *Lehistan* tahtı yine başsız kalmıştır. Buradaki nüfuzu kaybetmek istemeyen Sokollu ise Leh tacının *Erdel Voyvodası Stephan*'a verilmesini sağlamıştır.

II. Selim'in 1574 yılında hayatını kaybetmesinden sonra başa *III. Murad* geçmiştir. Murad, dedesi ve babası döneminde başarılı şekilde sadrazamlık yapan Sokollu'nun karşıtı grupla beraber hareket ederek yürütmeyi tek başına ele almaya çalışmıştır. III. Murad, Sokollu'nun itirazlarına rağmen babası döneminde sefer düzenlenmeyen Safevîlere karşı *Gürcistan* ve *Şirvan* üzerinden 1578 yılında sefer ilan ederek gücünü perçinlemek istemiş ve bunda başarılı da olmuştur. III. Murad'ın saltanatının başlangıcından itibaren en yakın adamları görevden uzaklaştırılan Sokollu Mehmed Paşa bu sefer sırasında suikaste uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Sokollu suikastini gerçekleştiren kişinin timarının azaltılmasından rahatsızlık duyduğu kayıtlara geçirilmişse de bazı araştırmalar suikastin dinî bir topluluk olan *Hamzavîler* tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir. Ayrıca suikastin arkasında III. Murad'ın ve Sokollu'nun siyasî düşmanlarının bulunduğunu söyleyen iddialar da bulunmaktadır. Sokollu'nun ölümüyle Osmanlı sadaretinde istikrarsız bir dönemin başladığını söylemek doğrudur. Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra yerine geçen *Semiz Ahmed Paşa* 1580 yılında hayatını kaybettiği için onun yerine geçmeyi bekleyen *Lala Mustafa Paşa* sadâret kaymakamı yapılmıştır. Sonrasında ise İran seferinde olan *Koca Sinan Paşa* sadrazamlığa getirilmiş ancak Koca Sinan Paşa'da saray grubuyla anlaşamadığı için hem sadrazamlıktan hem de Safevîlere karşı seferde olan ordunun komutanlığından alınmıştır. Safevîlerle süren savaş 1590 yılında Osmanlıların fethettiği Tebriz, Karabağ, Gürcistan, Şirvan ve yörelerinin onlarda kalması şartıyla sona erdirilmiştir.

Batı'da ise yine Lehistan veraseti Osmanlı'yı meşgul eden bir konu olmuştur. Ayrıca karşılıklı iyi niyet mektupları neticesinde *İngiliz* tüccarına Türk sularında serbest ticaret imtiyazı tanınmıştır. *İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth*'in İspanya'ya karşı ortak harekât teklifi ise uygulamaya geçememiştir. *Fas* ise Osmanlı ile Portekiz arasında bir çekişme haline gelmiş 1578 yılında Osmanlı-Fas kuvvetleri Portekiz kralının hayatını kaybettiği savaşı kazanmıştır. Bu zafer sayesinde Osmanlı'nın Afrika'daki gücü iç kesimlere kadar ilerlemiştir. Batı'daki sürekli düşman Habsburglarla 1593 yılında yeniden savaşa tutuşulmuştur. Sinan Paşa'nın başarılı harekâtlarının ardından Belgrad'a dönmesi üzerine Eflak, Erdel ve Boğdan Voyvodoları da Habsburglarla ittifaka girmiştir. Bu savaş devam ederken 1595 yılında III. Murad hayatını kaybetmiştir. III. Murad döneminde *Özbek* ve *Nogay* elçileri vasıtasıyla Ruslara karşı ortak harekât talebinde bulunulduysa da bu dönemde Ruslara karşı bir sefere girişilmemiştir. Bu dönemde Safevîlerle yaşanan savaşın uzun sürmesi Osmanlı maliyesini ağır bir yük altına sokmuştur. Bu mali yük yüzünden kapıkullarına ayarı düşük akçeden ödeme yapılması İstanbul'da ayaklanma çıkmasına sebep olmuştur. Kapıkullarının sorumluları cezalandırma isteğine başlangıçta padişah yanaşmamış olsa da tahttan indirilme tehdidiyle karşı karşıya kaldıktan sonra Rumeli Beylerbeyi ile Başdefterdarı kapıkullarına teslim etmek zorunda kalmıştır. Ardından ise birçok yönetici padişah tarafından azledilmiştir. Bu durumu alışkanlık edinen kapıkulları ileriki yıllarda meydana gelecek olaylarda da aynı tavrı sergilemeye başlamışlardır.

III. Murad'ın hayatını kaybetmesinden sonra zaten *Saruhan Sancakbeyliği* sıfatıyla varis olduğu anlaşılan *III. Mehmed* tahta geçmiştir. III. Mehmed'in tahta geçmesi Osmanlı veraset sisteminde değişikliğe kapı aralayan bir süreci başlatmıştır. Nitekim III. Mehmed'in tahta geçtikten sonra 4 tanesi yetişkin 19 şehzadeyi öldürtmesi halk ve ulema için tiksindirici bir hareket olmuştur. Mehmed tahta çıktıktan sonra babasının devrinde devlet işlerine karışan sarayın eğlence takımını sürmüş ve devletin üst kademelerini de yenilemiştir. Yönetimi annesi *Safiye Sultan* ve onun destekçisi vezirlerden kurtarmak isteyen III. Mehmed, *Lala Mehmed Paşa*'yı aykırı bir şekilde sadrazamlığa tayin etmiş ve sefer kararı almıştır. Lala Mehmed Paşa'nın kısa süre sonra ölmesinden sonraysa annesinin taraftarı *Damat İbrahim Paşa* 1596 yılında sadrazamlığa getirilmiştir. Aynı yıl *Haçova Savaşı*'nda Habsburg önderliğindeki ittifak

mağlup edilmiştir. III. Mehmed savaştan sonra yetersiz gördüğü İbrahim Paşa'yı azletmiştir. Bunu takiben annesinin muhalifi *Sâdeddin Efendi* şeyhülislâm yapılmış ve bazı harem ağaları âsilere teslim edilmiştir. III. Mehmed'in yönetimi annesinin etkisinden kurtarma isteği annesi tarafından da bilindiği için bu çabalar da boşa çıkartılmıştır. Padişah İstanbul'a döndükten sonra Habsburglar birçok galibiyet elde etmiş hatta Budin'i de kuşatma altına almıştır. Avrupa'ya yeni bir ordu gönderildiyse de Anadolu'da *Celalî İsyanları* daha büyük bir tehlikeyi ortaya çıkartmıştır. Ekonominin hem savaşlar hem de isyanlar yüzünden iyice bozulmasından dolayı askerlerin de yönetime karşı sert tepkileri olmuştur. Yönetimdeki bozulmaların faturasını saray takımına ve Safiye Sultan'ın destekçilerine kesen sipahiler III. Mehmed'den istedikleri kelleleri almışlardır. Bu tarihten sonra daha net bir şekilde ortaya çıkan unsur sipahilere karşı yeniçerilerin; yeniçerilere karşı da sipahilerin kullanılması üzerinedir. Nitekim başkaldıran sipahiler bu olayda *Yemişçi Hasan Paşa*'nın yeniçerileri arkaya almasıyla ortadan kaldırılmışlardır. Safiye Sultan'ın rakip olarak gördüğü Yemişçi Hasan Paşa sipahiler tarafından öldürülememişse de siyasî sebepler sonucunda Safiye Sultan'ın istediği gibi daha sonradan idam edilmiştir. Yine III. Mehmed döneminde de potansiyel tehlike olarak görülen bir şehzade olan Mahmud öldürülmüştür.

III. Mehmed'in 1603 yılında ölmesinden sonra yerine Celalîlerden dolayı daha sancağa çıkamamış 14 yaşındaki *I. Ahmet* geçmiştir. Bu dönemde Habsburglarla yapılan savaşa devam edilmiştir. Ayrıca Safevîlere karşı yine savaş açılmıştır. Anadolu'da Celalî isyanlarının iyice durdurulamaz hale gelmesinden dolayı Habsburglarla barış yoluna gidilmiştir. *Zitvatorok Antlaşması* denilen bu barış neticesinde Avusturya'nın her yıl ödemesi gereken 30.000 duka haraç kaldırılmış buna karşılık Avusturya 200.000 kuruş tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca Kanunî döneminden beri sadrazama eşit sayılan imparator artık padişaha eşit sayılmış ve *Roma Çasarı* unvanını almıştır. I. Ahmed, iktidarında uzun süre Anadolu'da ve Suriye'de isyanlarla uğraşmıştır. *Kuyucu Murad Paşa*'yı Celalîler üzerine gönderen I. Ahmed onları ya ortadan kaldırarak ya da makam vererek isyanları sona erdirmeye çalışmıştır. Yeni sadrazam *Nasuh Paşa* Safevîlerle yapılan savaşa 1612 yılında son vermiştir. Yapılan antlaşmayla Safevîler yıllık 200 yük ipek haraç vermeyi kabul etmiş, buna

karşılık Osmanlı 1590 yılında kazandığı topraklardan vazgeçmiştir. Ancak bu antlaşma çok uzun sürmemiştir. Antlaşmanın 1615 yılında Safevîler tarafından bozulması üzerine savaş yeniden başlamıştır. Kazakların Türk kıyılarına saldırması ise karşılıklı anlaşmayla sona erdirilmiş olsa da ileriki yıllarda bu durum yine tekrar etmiştir. I. Ahmed döneminde *İspanyol, Portekizli. Katalan, Raguzalı, Cenevizli, Ankonalı ve Floransalılar'ın* Fransız bayrağı altında ticaret yapabilecekleri kararlaştırılarak Fransızlara tanınan ayrıcalık genişletilmiştir. Yine 1612 yılında *Hollanda*'ya da ticarî ayrıcalıklar verilmiştir. I. Ahmed döneminde Osmanlı veraset sisteminde değişikliğe gidilmiş ve hânedanın en büyük üyesinin tahta geçmesi, diğerlerinin de gözetim altında tutulması usulü kabul edilmiştir.

I. Ahmed'in 1617 yılında vefat etmesinden sonra hânedanın en büyüğü olarak akli dengesi yerinde olmayan kardeşi *I. Mustafa* geçmiştir. Mustafa iki kez padişahlık yaşamıştır. İlk saltanatı abisinin ölümü üzerine; ikinci saltanatı yeğeni *II. Osman*'ın tahttan indirilmesi üzerine başlamıştır. Mustafa'nın akli sorunları olmasına rağmen tahta çıkartılmasında saray takımının etkisi olduğu kadar I. Ahmed'in eşi *Kösem Sultan*'ın kendi çocuklarını tahta geçirmek için Osman'ın yolunu kesmek istemesinin de yer aldığı söylenmektedir. Mustafa'nın akli sorunları nedeniyle ilk saltanatı yalnızca bir yıl sürmüş ve yerine yeğeni II. Osman getirilmiştir. II. Osman daha 13 yaşında tahta çıkmasına rağmen kendisi yerine amcasını tahta çıkaran vezirlere kırgınlığını koruduğundan dolayı onları görevden almış ve yetkilerini kısıtlamıştır. İktidarı sırasında II. Osman istemeyerek de olsa Safevîlerle yapılan savaşa son veren antlaşmayı onaylamıştır. Osman, saltanatı devraldıktan sonra orduyu sıkı bir denetime almış, asayişi bozan kapıkullarını cezalandırmıştır. Lehistan üzerine yapacağı seferden önce Osman, kardeşi Mehmed'i öldürterek arkasında tehlike bırakmak istememiştir. Çıktığı seferden istediği sonucu alamayan ve askerden rahatsızlık duyan Osman'a karşı asker ile ulemanın da hoş görüşleri bulunmamaktaydı. İstanbul'a döndükten sonra Hacca gitmek için Anadolu'ya geçme kararı alan Genç Osman'ın isteği ulema tarafından hoş karşılanmamış, aynı zamanda kapıkulları aleyhinde yanlış yoruma tâbi tutulmuştur. Bunun üzerine 1622 tarihinde II. Osman'a karşı isyan başlamıştır. Ulema ile kapıkullarının beraber hareket etmesine karşılık Osman'ın âsilerin isteklerini yerine getirmemesi sonunu hazırlamıştır. Sonunda Osman tahttan indirilip âsiler tarafından

öldürülmüş ve yerine yeniden amcası Mustafa geçirilmiştir. II. Osman'ın âsiler tarafından öldürülmesi o zamana kadar görülmemiş bir olay olarak tarihe geçmiş ve Osmanlı padişahının karizmasını lekelemiştir. Mustafa'nın yeniden tahta çıkmasından sonra II. Osman'ın katlini de bahane gösteren isyanlarla karşılaşılmıştır. Ayrıca merkezdeki karışıklıkların önüne de geçilememiştir. Sonuçta ulema padişahın akli dengesinin bozuk olduğunu söyleyerek I. Mustafa'nın ikinci saltanatın da bir yıl sürmesini sağlamıştır.

Kösem Sultan ve I. Ahmed'in oğlu *IV. Murad* 1623 yılında tahta çıkmıştır. Çocuk yaşta tahta çıktığı için saltanatının ilk devreleri annesinin gölgesinde geçmiştir. Sonradan ipleri eline alan IV. Murad kendi padişahlığı sırasında klasik dönem Osmanlı padişahının yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır. Murad, ilk yıllarında abisi II. Osman'ın intikamını arayan *Abaza Mehmed Paşa* isyanını bastırmış ve Abaza'yı *Bosna Beylerbeyiliği*'ne tayin etmiştir. IV. Murad birçok padişah gibi Safevîlere karşı iki sefer düzenlemiştir. İlk seferin yönü 1636 yılında Revan'a doğru olmuş ve bu yöreler ele geçirilmiştir. Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesinden sonra Revan yeniden Safevîlerin eline geçmiştir. İki yıl sonra Bağdat üzerine yapılan seferde IV. Murad yine galip gelmiş ve Bağdat tekrar ele geçirilmiştir. Ertesi yıl yapılan *Kasrışîrin Antlaşması*'yla uzun süre boyunca korunacak ve ileride yenilenecek olan Osmanlı-İran sınırı belirlenmiş; Revan'ın Safevîler'e bırakılmasına karşılık Irak ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı'ya ait olduğu kabul edilmiştir. Murad iktidarı süresince Avrupa'ya kendisi gitmemişse de Balkanlara ve Kazaklar üzerine kuvvetler göndermiştir. IV. Murad, İbrahim hariç diğer kardeşlerini öldürerek egemenliği tek elde toplamaya çalışmıştır. Hatta kendi oğlu bulunmamasına rağmen hânedanın son şehzadesi İbrahim'i de hasta yatağındayken öldürtmek istediği ancak annesi Kösem Sultan tarafından engellendiği söylenmektedir. Murad iç işlerde çok sert politikalar uygulaması ile tanınmaktadır. Onun döneminde *Kadızâdeliler*'in de dinî etkisiyle yangınların çıkmasını önlemek için alkol ve tütün yasağı getirilmiştir. Ayrıca İstanbul sokaklarında teftişe çıkıp asayişi bozan askerleri takibe aldığı da bilinmektedir. Yasaklara uymayanların ölümle cezalandırıldığı bu dönemde IV. Murad'ın gazabından ulemada nasibini almıştır. Örneğin yolların tamirindeki ihmali sebebiyle *İznik* kadısı

idam edilmiştir. Yine ilk şeyhülislam katli de IV. Murad tarafından kendi aleyhinde iş çevrildiğini düşündüğü için onun döneminde gerçekleşmiştir.

IV. Murad'ın 1640 yılında daha 27 yaşındayken ölmesi üzerine yerine Osmanlı hânedanının tek şehzadesi olan kardeşi *İbrahim* geçmiştir. Şehzadeliği sırasında amcası Mustafa'nın akli sorunları, abisi Osman'ın öldürülüşünü görmesi ve diğer abisi Murad tarafından baskı altında tutulması İbrahim'in çok sağlam olmayan bir ruhsal hale girmesini sağlamıştır. İbrahim'in saltanatının ilk yılları *Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa*'nın yöneticiliği sayesinde barış içinde geçmiş ve IV. Murad'ın sıkı idaresi yerini serbestliğe bırakmıştır. *Girit Seferi*'ne kadar geçen 5 yıllık sürede Safevîlerle olan ilişkiler iyi tutulmuş, 1606 yılında Habsburglarla yapılan Zitvatorok Antlaşması, antlaşmada yer alan tazminat maddesinin Osmanlı lehine çözümlenmesiyle yenilenmiştir. Yine bu dönemde *Kazakların* eline geçmiş olan *Azak* kurtarılmış ve burada imar faaliyetlerine girişilmiştir. Ayrıca İbrahim'in saltanatının son yılında Kazakların Lehlere yüz çevirip Kırım Hanı'na tâbi oldukları söylenmektedir. Dönem kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Habsburglar üzerine sefer planlanırken *Kızlarağası Sümbül Ağa*'nın gemisine maiyetiyle beraber Girit yakınlarında Malta korsanları tarafından saldırılması üzerine Venedik olaydan sorumlu tutulmuş ve 1645 yılında Venedik'e savaş açılmıştır. Seferin ilk aşamaları başarıyla geçmesine rağmen Girit, 1669'da ele geçirilene kadar Osmanlı'yı uzun süre meşgul eden ve yıpratan bir konu olmuştur. Seferin dördüncü yılında hem İstanbul'un Venedik donanması tarafından abluka altına alınması hem de içerideki huzursuzluklardan dolayı İbrahim 1648 yılında tahttan indirilmiştir. Aslında İbrahim saltanatının ilk yıllarında devlet adamlarının tavsiyelerini dinlemiş ve devlet işlerine dahil olmaya çalışmıştır. Ancak üst düzey görevlilerin kendileri ve saray arasındaki siyasî rekabetinden bunalan İbrahim iyice devlet işlerinden uzaklaşmış ve dengesiz olarak tabir edilecek hareketlerine başlamıştır. Günlerini zevk ve sefayla geçirmeye başlayan İbrahim, annesi Kösem Sultan'ın bile arkasında durmayacağı işlerle meşgul olmuştur. Saltanatı döneminde samur kürk ve mücevher sevdasının israf derecesinde moda olması da sonunu hazırlamıştır. Hatta İnalcık'ın Osmanlı Rasputini diye adlandırdığı Sultan İbrahim'i etkisi altına alan Cinci Hoca Hüseyin'in malvarlığı bu dönemde İbrahim'in neden iç sebeplerden tahttan indirildiğini anlamaya yetecek güçtedir. Cinci

Hoca Hüseyin'in serveti Vecîhî'nin verdiği bilgilere göre öyle fazladır ki sadece samur kürklerinin değerinin iki yüz milyon akça değerindedir. İbrahim, Edirne gezisi sırasında halkın dileklerini, şikayetlerini söylemek için toplanması üzerine şikâyeti olan Divân'a gitsin demiş, buna uymayan Ereğli kadısının naipini de idam etmiştir.

İbrahim'in tahttan indirilmesinin ardından yerine 7 yaşındaki oğlu IV. Mehmed çıkartılmıştır. Daha IV. Mehmed'in saltanatının ilk günlerinde saray görevlilerinin, babası İbrahim'i yeniden tahta çıkartma arzusundan dolayı ulema ile yeniçerilerin görüşmesi sonucunda İbrahim idam edilmiştir. IV. Mehmed çocuk yaşta tahta çıktığı için saltanatının ilk 8 yılında iktidar babaannesi Kösem Sultan, annesi *Turhan Sultan* ve onların yandaşları arasında paylaşılmıştır. Daha padişahın tahta çıkmasından üç ay geçmesine rağmen sipahilerin, ulufelerin gecikmesi, taşraya çıkamama ve yeniçerilerin nüfuzunun artması sebepleriyle çıkarttıkları *Sultan Ahmed Camii Olayı* olarak adlandırılan isyan Kösem Sultan'ın kontrolü altındaki Yeniçeri Ocağı tarafından bastırılmıştır. Bu isyan ve bunların artçı isyanlarının bastırılmasının ardından Kösem Sultan'ın nüfuzunun daha da artması iki valide sultan arasındaki iktidar savaşını daha da kızıştırmıştır. Turhan Sultan'ın arkasına aldığı harem ağaları sayesinde Kösem Sultan'a karşı mücadelesi öyle bir seviyeye gelmiştir ki Kösem Sultan yeniçeri ağaları vasıtasıyla torunu IV. Mehmed'i zehirletip yerine, annesi daha uyumlu bir kişi olan Mehmed'in kardeşi Süleyman'ı geçirmeyi planlamıştır. Ancak bu planın Turhan Sultan tarafından haber alınması üzerine 1651 yılında Kösem Sultan öldürülmüştür. Bundan sonraki 5 yıl boyunca Turhan Sultan ve harem ağalarının kontrolünde geçen iktidarda birçok sadrazam değiştirilmiştir. İsrafın önüne geçmek için etkili tedbirler alan *Tarhuncu Ahmed Paşa* bile ancak saray ağalarının menfaatinin zedeleneceği zaman 1653 yılında idam edilmiştir. Devletin harem tarafından yönetildiğini bilen asker 1656 yılında *Vaka'a-i Vakvakiyye* denilen olay neticesinde saray ağalarının idam edilmesini sağlamıştır. Hem yönetimde böyle bir bozukluk hem de Venedik'in bazı adaları ele geçirip Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması gibi buhranlı bir dönemde *Köprülü Mehmed Paşa* bazı şartlarla 1656 yılında sadaret makamını kabul etmiştir. Köprülü sadrazam olur olmaz önce İstanbul'daki bozuklukların elebaşlarını cezalandırmış sonra da Venedik'in eline geçmiş olan *Bozcaada* ve *Limni*'yi alarak İstanbul'u tehlikeden kurtarmıştır. Daha sonra başına buyruk hareketler eden Erdel

beyinin üzerine sefere çıkan Köprülü 1658 yılında *Yanova*'yı ele geçirmiş ancak Anadolu'da çıkan *Abaza Paşa İsyanı*'ndan dolayı geri dönmüştür. Bu isyanı da bastıran Köprülü, Anadolu'daki isyanların önüne geçmek için Celâlî ve tüfek teftişine başlamıştır. Osmanlı'nın Erdel üzerinde uğraşmasını fırsat bilen Venedik'in *Hanya*'ya saldırısı da püskürtüldükten sonra kendisine halef olarak oğlu *Fâzıl Ahmed Paşa*'yı göstermiş ve 1661 yılında vefat etmiştir. Babasının iç meseleleri halletmesinden dolayı Fâzıl Ahmed Paşa tüm dikkatini Avusturya'ya çevirmiş ve 1663 yılında *Uyvar*'ı fethetmiştir. Devam eden muharebeler neticesinde 1664 yılında Türk tarafının isteklerinin karşılanmasıyla *Vasvar Antlaşması* imzalanmıştır. Sultan İbrahim'in 1645 yılında kuşatmaya aldığı Girit artık 1669 yılında Fâzıl Ahmed Paşa'nın komutasında ele geçirilmiştir. Osmanlı'nın ihtişamlı günlerini hatırlatan bu dönemde bir düşman da Lehistan olmuştur. Kazakların şikâyeti üzerine 1672 yılında IV. Mehmed'in de ordunun başında katıldığı Lehistan Seferinde Osmanlı birçok Lehistan kalesini ele geçirmiş ve Lehistan kralı, *Bucaş Antlaşması*'yla Osmanlı'ya her sene 220.000 duka haraç vermeyi kabul etmiştir. Buna rağmen antlaşma Lehistan meclisi tarafından onaylanmayınca Lehistan'la savaş devam etmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1676 yılında vefat etmesinin ardından yerine yine Köprülü ailesinden olan *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa* geçmiştir. Merzifonlu Paşa sadrazam olduktan sonra 1678 yılında Ruslar üzerine sefere çıkmış ve *Çehrin* ele geçirilmiştir. Merzifonlu Paşa, padişahın başlangıçta barış taraftarı olmasına rağmen Avusturya'nın düşman olarak gördüğü *İmre Tökeli*'yi Macar kralı ilan etmiş ve Avusturya ile yeniden savaş başlamıştır. IV. Mehmed'in Belgrad'da kalıp ordunun başına Merzifonlu Paşa'yı atayıp *Yanık Kalesi*'ni almak için göndermesine rağmen seferin yönü padişahın istekleri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Padişahın haberi ve *Kırım Hanı Murad Giray* ile bazı paşaların niyeti olmaksızın Merzifonlu Paşa'nın Viyana'ya yönelmesi Osmanlı Tarihi'nin dönüm noktalarından biri olmuştur. Zaten kuşatma önceden planlanmadığı için büyük kuşatma topları orduyla beraber bulunmadığından, ayrıca komutadaki anlaşmazlık ve kırgınlıktan dolayı Murad Giray'ın görevini yerine getirmemesi 1683 yılında yapılan bu savaşta Türk ordusunun bozguna uğramasına sebep olmuştur. Merzifonlu Paşa'nın savaştan sonra sorumlu olarak gördüğü kişileri cezalandırıp Avusturya ordusu üzerine yeni kuvvetler göndermesine rağmen diğer bazı topraklar da elden çıkmıştır. Zaten siyasî entrikaların çokça döndüğü bir dönemde Merzifonlu

Paşa'nın yeni bir harekâta girişmesine fırsat verilmeden IV. Mehmed'in fermanıyla Paşa 1683 yılında idam edilmiştir. Bu tarihten sonra meydana gelen savaşlarda yaşanan üst üste yenilgilere karşı IV. Mehmed'in vurdumduymaz tavrı ona karşı bir politika oluşturulmasını sağlamış ve 1687 yılında tahttan indirilerek yerine kardeşi *II. Süleyman* getirilmiştir.

II. Süleyman tahta çıktıktan sonra artık sıradan hale gelen kapıkulu isyanlarından biriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sırada Avrupa'da birçok kale Avusturya ve Venedik tarafından ele geçirilirken *Yeğen Osman Paşa*'da başkaldırıp İstanbul'a dayanmıştır. İsyana son vermek için Bosna'ya tayin edilen Yeğen Osman Paşa kendi kendisini Macaristan Seraskeri ilan etmiş ve yönetim de bunu tanımak zorunda kalmıştır. Ancak Osman Paşa'nın da savaşlar ve isyanlar yüzünden yardımsız kalması onu da başarısızlığa mahkûm etmiştir. Belgrad'ın da düşmesi üzerine iyice umutsuzluğa kapılan Osmanlı'ya, *Kırım Hanı Selim Giray*'ın başarıları ile *Eğriboz*'un Venedik kuşatmasından kurtulması moral olmuşsa da kötü gidişat durdurulamamıştır. Zaten savaşların dışında isyanlarla da boğuşan Osmanlı'da bu dönemde Selim Giray'ın başarıları hariç elle tutulur bir başarı veya direnç bulunmamıştır. Osmanlı'nın Avusturya nezdinde barış çabaları ise Osmanlı'nın direncinin azaldığının farkında Avusturya tarafından reddedilmiştir. Merzifonlu Paşa ile beraber Köprülüler'in devri sekteye uğramış olsa da Köprülü Mehmed Paşa'nın bir başka oğlu *Fâzıl Mustafa Paşa*'nın sadrazam tayin edilmesi onun komutasında Vidin, Niş ve Belgrad gibi önemli yerlerin 1690 yılında geri alınmasını sağlamıştır. Ayrıca Venediklilerle yapılan mücadeleler neticesinde 1691 yılında *Avlonya* ve *Kanina* yeniden ele geçirilmiştir. Aynı sene Fâzıl Mustafa Paşa'nın Avusturya üzerine yeni bir sefere çıktığı sırada II. Süleyman hayatını kaybetmiş yerine II. Ahmed saltanatı devralmıştır. Fâzıl Mustafa Paşa ise II. Ahmet tahta çıktıktan sonra Belgrad'ın kuzeyi *Salankamen*'de Avusturya üzerine hücuma geçmek için Kırım kuvvetlerini beklerken, bunu öğrenen Ludwig'in ani saldırısı sonucu şehit düşmüştür. II. Ahmed'in saltanatında Avusturya'ya karşı asker sevkine devam edilmiş ancak Avusturya ordusunun geriden desteklenmesi üzerine Osmanlılar Belgrad'a çekilmek zorunda kalmıştır. Avusturya cephesine destek sağlanması için Girit dışındaki adalardan buraya asker sevk edilmesi üzerine bunu fırsat bilen Malta ve Papalık gemileri Sakız'ı bu dönemde işgal etmiştir. II. Ahmed'in

saltanatı döneminde hazineye nakit girişini sağlamak için mukataaların iltizamında mâlikâne sistemine geçilmesi âyânlığın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

II. Mustafa yenilgilerin üst üste geldiği bir dönemde ataları gibi bir cihangir olma iddiasıyla 1695 yılında tahta çıkmıştır. Gerçekten de II. Mustafa bu iddiasını ispatlamak için hayatını diğer padişahlar gibi zevk ve sefa içinde geçirmeyeceğini ve keyfinden feragat edeceğini söyleyerek devlet ricalini ikna etmiş ve tahta çıktıktan 5 ay sonra Avusturya üzerine sefere çıkmıştır. Hem Sakız'ın alınması hem de seferde başarılar gösterilmesi Osmanlı'da bir umut doğurmuştur ancak Azak'ın Rusların eline geçmesi de yeni bir üzüntüyü ortaya çıkartmıştır. Ertesi yıl ikinci seferine çıkan II. Mustafa yine başarılar peşinde koşmaktayken *Zenta*'da *Prens Eugen* komutasındaki Avusturya ordusuna karşı toparlanması güç, büyük bir mağlubiyet almış ve Avusturya ordusu Bosna'ya kadar ilerlemiştir. Padişahın savaşı devam ettirme isteğine rağmen artık diğer düşmanların da Osmanlı'ya karşı zaferler kazanması devlet ricalini İngiltere ve Hollanda aracılığıyla barış arama çabalarına itmiştir. Osmanlı temsilcilerinin *Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi* ile *İskerletzâde Aleksandır Mavrokordato* olduğu *Karlofça* görüşmeleri neticesinde 16 yıllık savaş 1699 yılında sona ermiştir. Karlofça'da yapılan antlaşmalarla *Tımışvar* dışında Erdel dahil bütün Macaristan Avusturya'ya; *Mora* yarımadası Venedik'e; Ukrayna ve Podolya Lehistan'a bırakılmıştır. Ayrıca bu üç devlet Osmanlı topraklarında yaptıkları ticaretler için imtiyazlı sayılmış ve Osmanlı topraklarındaki Katolikler için Avusturya ve Lehistan'a yetkiler tanınmıştır. Karlofça'da çözülemeyen Türk-Rus ilişkileri ise ertesi yıl yapılan *İstanbul Antlaşması*'yla çözüme kavuşturulmuştur. Antlaşmaya göre Azak, Ruslar'a bırakılmış, ayrıca Rusya İstanbul'da elçi bulundurma hakkını elde etmiştir. Buna karşılık Osmanlı, Karadeniz'in güvenliğini sağlamak için *Kerç Boğazı*'nda *Yenikale*'yi inşa ettirmiştir. Yapılan antlaşmalar toprak kayıpları ve imtiyazlar dışında Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin akın yapmasını engelleyici hükümleri de ihtiva etmiştir. Karlofça görüşmeleri artık Osmanlı'nın ilk kez açıkça bir savaşta kesin olarak yenilgiyi kabullendiğini ve Osmanlı'nın bundan sonra bir savunma davası içinde olduğunu göstermiştir. Bunun neticesinde artık Osmanlı yöneticileri kendilerini Avrupa diplomasisi içine sokmuşlardır. Avrupa'da bu denli toprak kayıplarıyla boğuşan Osmanlı, ileride uzun süre meşgul olacağı Balkanlarda haydut çeteleri ve Arap

aşiretleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bundan sonraki saltanatında II. Mustafa hem kapıkullarının hem de timarlı sipahilerin nizamına ilişkin tedbirler almaya çalışmıştır. Ayrıca maliyenin iyileştirilmesi için müsadere usulüne başvurulması ve vergilerin yükseltilmesi de bu dönemde olmuştur. İçinde bulunulan siyasî, iktisadî, sosyal bunalımlar ve II. Mustafa'nın devlet işlerinden elini çekip Edirne'de vakit geçirmesi, ayrıca padişahın üzerinde tesiri olan *Şeyhülislam Feyzullah Efendi*'nin yolsuzlukları birçok çevreyi rahatsız etmiş ve *Edirne Vak'ası* adını alan olay neticesinde 1703 yılında Şeyhülislam ile oğlunun öldürülmüştür. İsyancıların II. Mustafa'dan rahatsızlığı da padişahın tahttan indirilerek yerine III. Ahmed'in tahta geçirilmesiyle son bulmuştur.

III. Ahmed'in padişahlığı iki devrede ele alınmalıdır. Saltanatının ilk devresinde yeni padişah ilk önce abisi Mustafa'yı tahttan indiren asileri cezalandırmış ve olaylara yol açan Feyzullah Efendi'nin yakınlarını devlet kademelerinden uzaklaştırmıştır. Böylece devlet idaresini eline alan ve yeni atamalar yapan padişahın iç meseleler ve savaşla meşgul olma zamanı gelmiştir. İsveç ile Rusya arasında gerçekleşen savaş yüzünden *İsveç Kralı Demirbaş Şarl*'ın Osmanlı topraklarına sığınması yeni bir Osmanlı-Rus savaşını ortaya çıkartmıştır. Rusların Türk topraklarına saldırması üzerine 1711 yılında Osmanlı ordusu *Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa* komutasında *Çar Petro (Deli Petro)* komutasındaki Rus ordusunu imha edebilecek bir zafer kazanmıştır. Savaş sonunda yapılan *Prut Antlaşması*'yla, 1) Azak ve çevresinin Osmanlı'ya bırakılması 2) Ruslar'ın, Polonya'ya, Kırım'a ve İsveç'e müdahale etmemesi, 3) Ruslar İstanbul'da elçi bulundurmaması, 4) İsveç kralının ülkesine sağ salim dönmesi kararlaştırılmıştır. Padişah başlangıçta Baltacı Mehmed Paşa'nın yaptığı antlaşmadan memnun olsa da Rusların antlaşmanın her hükmünü yerine getirmemesi ve Baltacı'nın bu konuda yavaş davranması üzerine padişah sadrazamı görevden almıştır. Karlofça'da kaybedilen Azak'ı ele geçirdikten sonra III. Ahmed'in diğer hedefi Mora'yı geri almak için Venedik üzerine olmuştur. Yapılan savaşta Mora ele geçirilmiş ancak daha sonradan savaşa müdahil olmuş Avusturya'ya karşı iyi sonuçlar elde edilememiştir. Savaşı sona erdiren *Pasarofça Antlaşması*'yla 1718 yılında Venedik'ten Mora geri alınmış ancak Osmanlı tarafından ele geçirilen bazı kaleler Venedik'e verilmiştir. Ayrıca Venedik'in Osmanlı ticaretindeki %5 olan

gümrük vergisi %3'e düşürülmüştür. Avusturya ile yapılan görüşmeler sonucunda ise Eflak'ın batısı, Sırbistan'ın Belgrad dahil kuzeyi ve Bosna'nın kuzeyi tamamen Avusturya'ya bırakılmıştır. Bu antlaşmayla beraber III. Ahmed'in saltanatının ikinci devresi olan *Lâle Devri* başlamıştır. III. Ahmed ve *Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa*'yla özdeşleşen bu devirde Paris, Viyana ve Moskova'ya diplomatik ve askerî gözlemler yapılması için elçiler gönderilmiştir. Yine ilk Türk matbaası, Doğu ve Batı eserlerini çevirmek için tercüme heyeti ve Tulumbacı Ocağı bu dönemde kurulmuştur. Paris'e gönderilen elçi *Yirmisekiz Mehmed Çelebi*'nin ülkeye dönüşünden sonra İstanbul'da mimarî ve eğlence alanında Fransız etkisi esmeye başlamıştır. Eğlencenin, şatafatın ve harcamaların had safhada olması, dönemin kaynaklarına göre ahlak ve yaşayışta batılı yönde değişikliklerin yaşanması ve İran'la yapılan mücadelede başarısızlık ile Rusların saldırılarına kayıtsız kalınması bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Askerî reformlardan rahatsızlık duyan yeniçeriler, yeni vergilerden dolayı rahatsızlık duyan esnaf, ulemanın da kışkırtmasıyla yönetime karşı çıkmaya başlamışlardır. Zaten taşradan İstanbul'a doğru olan göç asayişsizliğe yol açmış, ayrıca sadrazam devlet kademelerine akrabalarını doldurmuştur. Kendisi de bir yeniçeri olan *Patrona Halil*'in önderliğinde 1730 yılında çıkan isyanda isyancıların isteğine boyun eğen padişah, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı idam etmiş ve kendisi de tahttan yeğeni *I. Mahmud* lehine feragat etmiştir. İsyan sonucunda yalnızca taht ve makam değişikliği meydana gelmemiş aynı zamanda Lâle Devri'nde yapılan Batı tarzında yapılar da tahrip edilmiştir.

I. Mahmud'un tahta çıkmasından sonra onu tahta çıkartan Patrona Halil önderliğindeki grup resmen devleti yönetir hale gelmiştir. Ancak amcası III. Ahmed'in ona öğütlediği gibi I. Mahmud idareyi eline almak için Patrona Halil ve yandaşlarını sarayda kurduğu bir pusuda öldürmeyi başarmıştır. Mahmud daha sonra isyana kalkışan asker gruplarını sindirmeye başarınca orduyu 1731 yılında İran üzerine göndermiştir. Yapılan savaşta Osmanlılar galip gelince Tebriz, Erdelan, Kirmanşah, Hemedan, Huveyze ve Luristan İran'a bırakılmış; Gence. Tiflis, Revan, Şirvan, Şemâhî ve Dağıstan dolayları Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Tebriz'in İran'a bırakılmasından hoşnut kalmayan padişah 1733 yılında İran'a yeniden savaş açıp Tebriz ele geçirdiyse de hem Tebriz yeniden kaybedilmiş hem de *Afşar Hânedanı*'ndan olan yeni şah *Nadir*

tarafından Osmanlılar mağlup edilmiştir. Sonuçta 1736 yılında Kasrışîrin sınırlarına geri dönülmüş, Nadir Şah'ın hükümdarlığı kabul edilmiş, *Caferîlik*'in Osmanlı'da tanınmamasına karşılık İran'da *Sünnîlik* resmen ilan edilmiştir. Aynı sene Kırım kuvvetlerinin İran ile yapılan savaşta Osmanlı'ya yardım etmek için Ruslara ait topraklardan geçme emrinden dolayı Rusya Osmanlı'ya savaş açmıştır. Fransa'nın diplomatik olarak Osmanlı yanında yer almasına rağmen Avusturya'nın da 1737 yılında savaşa dahil olması Osmanlı'ya hem karada hem denizde kayıplar yaşatmıştır. Osmanlı'nın Avusturya nezdinde barış çabaları ise *İvaz Mehmed Paşa*'nın 1739 yılında Belgrad'ı ele geçirmesine kadar başarısız olmuştur. Bu gelişmeden sonra ise Avusturya ile 27 yıllığına yapılan antlaşma sonucunda Avusturya Tuna'nın kuzeyine çekilmeyi kabul etmiştir. Ruslar ise *Memleketeyn*'e girmeye çalışmaktayken İsveç-Fransa ittifakı ve Fransa'nın Baltık'a filo yollaması, aynı zamanda Türkler'in de Prusya ve İsveç'le görüşme yapması Ruslarla yapılan savaşın sona ermesini sağlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 1739 yılında yapılan Belgrad Antlaşması'yla Azak Ruslar'ın eline geçmiştir. Ayrıca Fransızların diplomatik yardımından dolayı kapitülasyonlar genişletilerek yenilenmiştir. Yalnız kalmak istemeyen Osmanlı ise İsveç ve İspanya ile anlaşmalar yapmıştır. İran'la yapılan savaş 1736 yılında sona erdiyse de Nadir Şah'ın 1743 yılında *Kerkük*'ü ele geçirmesi savaşı yeniden başlatmıştır. Osmanlı ordusunun saldırıları sonrası barışa yanaşan İran 1746 yılında sınırların Kasrışîrin'e göre düzenlenmesini kabul etmiştir. Mahmud saltanatı döneminde sadece savaşlarla meşgul olmakla kalmamış saray ağalarıyla, Anadolu'da ortaya çıkan yarı bağımsız hânedanlarla ve *Arap Vehhâbîler*'le uğraşmak zorunda kalmıştır. Orduyu güçlendirmeye ve yeniçerileri kontrol altına almaya çalışan Mahmud, savaşlardaki kötü gidişatın sebeplerini araştırması için İbrahim Müteferrika'yı görevlendirmiştir. Yine onun döneminde Fransa'dan Osmanlı'ya iltica eden *Comte de Bonneval*, *Humbaracı Ahmed Paşa* olarak Humbaracı Ocağı'nın ıslahından sorumlu tutulmuştur. İleriki padişahların döneminde kurulacak mühendis okullarının temeli olan *Hendesehâne*'de I. Mahmud tarafından kurulmuştur. Ayrıca taşrada merkezî yönetimin gücünü yeniden ihdas etmek isteyen I. Mahmud âyânlara karşı tedbirler almaya çalışmıştır. I. Mahmud'un 1754 yılında ölümünden sonra 58 yaşındaki kardeşi III. Osman tahta çıkmıştır. Onun döneminde de yine Avrupa'da müttefikler aranmış ve isyanlarla mücadele edilmiştir.

III. Osman'ın kısa süren iktidarından sonra 1757 yılında III. Mustafa yenileşmelere ve ıslah teşebbüslerine devam eden bir padişah olarak başa geçmiştir. Onun döneminde *Baron de Tott*'un katkısıyla sürat topçuları ocağı kurulmuştur. *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun*'un kurulması bazı kaynaklarda onun padişahlığına tarihlense de burası 1775 yılında I. Abdülhamid tarafından kurulmuştur. Padişahın Avusturya ve Rusya ile mücadele içinde olan *Prusya*'yla ittifak yapma isteği *Koca Râgıb Paşa* tarafından engellenmiştir. Râgıb Paşa'nın 1763 yılında ölmesinden sonra padişah Prusya ile ittifak kurma çabasına girmişse de bu sefer de Prusya teklifi geri çevirmiştir. III. Mustafa döneminde 1739 yılından beri suskunluğunu koruyan savaş - ki bu durum Osmanlı'nın rehavete kapılmasına sebep olmuş ve ordunun geliştirilmesinin önüne geçmiştir- 1768 yılında Ruslarla yeniden başlamıştır. Savaşa sebep olan ise Leh tacı olmuştur. Lehistan kralının 1763 yılında ölmesi üzerine *Çariçe II. Katerina* Leh tahtı için sevgilisi Poniatowski'yi desteklemiştir. Osmanlı'nın bir Avrupa devletinin Rus nüfuzu altına girmesini istememesinin üzerine bir de Fransızların Osmanlı'yı savaş lehine kışkırtması Osmanlı'yı çok kötü bir sonuçla ayrılacağı savaşa itmiştir. Savaşta Osmanlı donanması 1770 yılında Ruslar tarafından *Çeşme*'de yakılmış, bu da yetmezmiş gibi ertesi sene Memleketeyn ve Kırım Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Savaşın ileriki yılları da Osmanlı aleyhine gelişmesine rağmen Rusya'da çıkan *Kazak Pugaçev*'in isyanı 1774 yılında Rusların barışa yanaşmasına yol açmıştır. *Küçük Kaynarca Antlaşması*'yla, 1) Kırım'ın Osmanlı'dan koparılması ve bağımsız bir hanlığa çevrilmesi, her iki devletin de Kırım'a müdahaleden uzak durması, buna karşılık Kırım Türklerinin dinî bakımdan halifeye bağlı olduğu, 2) Kılburun Kalesi ve Kerç ile Yenikale, Küçük ve Büyük Kabartaylar'ın Rusya'ya bırakılması, buna karşılık Ruslar'ın Kafkasya'dan çekilmesi, 3) Rusya'nın ele geçirmiş olduğu Memleketeyn, Besarabya, Akkirman, Kili, İsmâil ve Bender ile Rusya'nın Akdeniz'de ele geçirdiği yerlerin Osmanlı'ya iadesi, 4) Memleketeyn ahalisine genel af verilmesi ve buradaki Hristiyanların hukukuna Ruslar tarafından kefil olunması, 5) Rus hükümdarına Rusyalar'ın padişahı unvanı verilmesi, 6) İstanbul'da Rus elçiliği açılması ve Beyoğlu'nda Rus itikadına dayalı kurulacak Ortodoks kilisesinin himayesinin Ruslar tarafından üstlenilmesi, 7) Rus tüccarının diğer devletlere verilen imtiyazlardan faydalanması ve Akdeniz ile Karadeniz'de Rus ticaret gemilerinin dolaşabilmesi, gerek görülen yerde Rus konsoloslukları açılması,

8) Osmanlı'nın 15.000 kese tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır. Rusya'nın Osmanlı Ortodoksları'nı himaye edeceğine ilişkin bilgi ise antlaşmada yer almamıştır ve Kırım Savaşı öncesinde Rus çarına bile antlaşmada böyle bir madde yer aldığına ilişkin yanlış bilgilendirme yapılmıştır. Bu yanlış bilgi günümüzde bile kitaplarda yer bulmaktadır.

Küçük Kaynarca Antlaşması tamamlanmadan önce III. Mustafa'nın ölmesi antlaşmanın yükünü yeni padişah *I. Abdülhamid*'in de üstlenmesini sağlamıştır. Rusya'yla barışın sağlanmasından sonra Abdülhamid isyanları bastırmaya yönelmiştir. Buna rağmen *Suûdilerin* Orta Arabistan'a hâkim olmasının önüne geçilememiştir. Onun döneminde Anadolu'yu karıştıran leventlerin büyük kısmı imha edilmiştir. Bu dönemde İran yine Osmanlı toprağı olan Irak'ın bazı yerlerine saldırmıştır. Kırım'dan dolayı gergin seyreden Rus ilişkileri 1778 yılında Rusya'nın istediği *Şahin Giray*'ın başa geçmesiyle tekrardan bozulma sinyalleri vermiştir. Fransızların 1779 yılında araya girmesiyle *Aynalıkavak Antlaşması* gerginliğin önüne kısa süreliğine geçmiştir. Bu antlaşmaya göre Kırım'daki Rus kuvvetlerinin geri çekilmesine karşılık Osmanlı'da Şahin Giray'ın hanlığını tanımıştır. Ayrıca Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları'nda Hristiyanlığın serbestçe icrası, yeni kiliseler yapılması Osmanlı tarafından kabul edilmiş ve bu durum Rusya'nın yorumuna açık hale gelmiştir. Şahin Giray'ın Avrupaî tarzda yeniliklere başvurması Kırım ahalisi tarafından hoş karşılanmayınca Şahin ülkeyi terk etmiş, bunun üzerine 1783 yılında Rus ordusu Kırım'a girip katliam yapmış ve 1784 yılında Kırım Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Bunun ardından Rusya ile Avusturya'nın aralarında anlaşıp Osmanlı topraklarını aralarında paylaşması haberi alınınca 1787 yılında Avusturya ve Rusya'ya yeni bir savaş açılmıştır. Savaşta Osmanlı kuvvetleri bir varlık gösterememiştir. *Özi Kalesi*'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesini bildiren bir haber I. Abdülhamid'e okunurken padişah dayanamayıp felç geçirmiş ve hayatını kaybetmiştir.

Amcasının 1789 yılında vefat etmesinden sonra daha şehzadeliği zamanında Avrupa'yı takip eden ve devlet işlerine ilgi duyan *III. Selim* tahta çıkmıştır. Tahta çıkar çıkmaz ordunun ıslahına çalışan III. Selim, Prusya ile de ittifaka girmiştir. Avusturya'yla devam eden savaşa 1791 yılında yapılan *Ziştovi Antlaşması*'yla son verilmiştir. Avusturya savaşta varlık gösteremediği için yalnızca uğradığı zararları tazmin edici maddelerle yetinmiştir. Rusya ile gerçekleşen savaş ise 1792 yılında

yapılan *Yaş Antlaşması* ile son bulmuştur. Bu antlaşmayla Osmanlı yeni topraklar kaybetmiş ayrıca Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu tasdik etmiştir. Bundan sonra iç gelişmelere odaklanan III. Selim eskimiş kurumları Avrupa'nın üstünlüğü çerçevesinde yenilemeye girişmiştir. Bu dönemde *Nizâm-ı Cedid Ordusu* ve *Mühendishâne-i Berri Hümâyun* kurulmuştur. Bozulmadan sonra onun padişahlığına kadar Osmanlı'nın görmediği derecede reform taraftarı olan III. Selim askerî konulardan dinî konulara matbaadan ticarete kadar Osmanlı'nın aksayan ve çalışmayan yönlerinin hepsine dokunmaya çalışmıştır (Bu başlık altında yararlanılan kaynaklar için bakınız: (Turan, 1992; Emecen, 2009a; Emecen, 2009b; Emecen, 2010; Kütükoğlu, 2020; Emecen, 2003; İlgürel, 1989a; İlgürel, 1989b Emecen, 2020; Emecen, 2007; Yılmazer, 2020; Emecen, 2000; Özcan, 2003a; Özcan, 2003b; Özcan, 2003c; Özcan, 2010; Özcan, 2020; Aktepe, 1989; Sarıcaoğlu, 2007; Beydilli, 2020; Aktepe, 1988; Beydilli, 2009; İlgürel, 2002a; İlgürel, 2002b; Özcan, 2002a; Özcan; 2002b; Özcan, 2004; Karaca, 2012; Özcan, 2001; Murphey, 2001; Özcan, 2007; Beydilli, 2002; Afyoncu, 2009; Aktepe, 1992; Beydilli, 2007; Aktepe, 1993; Beydilli, 2013a; Beydilli, 2013b, Kolektif, baskı tarihi belirsiz; Öztuna, 1989; Berkes, 2018; Afyoncu, 2011; Yücel, 2019; Yücel ve Sevim, 1991; Gökbilgin, 2016; İnalcık, 2019; İnalcık, 2020a; İnalcık, 2020b; İnalcık, 2020c; İnalcık, 2020ç; Sander, 2014; Lewis, 1984; Karal, 1988; Akçura, 2019; Osmanlı Siyasî Tarihi'ne ilişkin daha detaylı bilgiler için Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi'nin* ilgili ciltlerine; İnalcık'ın yayın kurulu başkanlığı yaptığı *Osmanlı Ansiklopedisi'nin* ilgili ciltlerine; Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi'*ne; Jorga'nın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'nin* ilgili ciltlerine; Hammer'in *Büyük Osmanlı Tarihi'nin* ilgili ciltlerine; Halaçoğlu'nun yayın kurulu başkanlığı yaptığı *Türkler Ansiklopedisi'ne* bakınız. Ayrıca Osmanlı Siyasî Tarihi'nin ana kaynaklarından olan Osmanlı kroniklerinde (tarihlerinde) rehber olması için Afyoncu'nun (2003) makalesine başvurulmalıdır.)

1.3. Kadılık

Osmanlılar'da bir idare ve hukuk adamı olarak kadı, Osmanlılar'dan önceki devletlerdeki kadıdan bağımsız düşünülmemektedir. Osmanlı öncesi kadısının anlatılması şer'iyye sicillerinin tutulmasından sorumlu olan Osmanlı kadısının ileriki bölümlerde görülecek olan idareci kimliğinin öne çıkmasını da sağlayacaktır.

İslam Devletleri'nde ilk kez hakimlik görevini üstlenen kişi *Hz. Muhammed* olmuştur. Yine bu dönemde *Hz. Ali*, Hz. Muhammed tarafından *Yemen*'e hakimlik etmesi için gönderilmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesiyle etrafa tayin edilen valiler aynı zamanda kadılık görevini üstlenmekteydiler. *Hz. Ömer* döneminde ise ilk kez validen ayrı olarak önemli merkezlere kadı atamaları yapılmıştır (Kazıcı ve Şeker, 1982: 148-149).

Emeviler döneminde kadılar merkezden atanmasının yanı sıra valiler tarafından da atanmaktaydılar. *Abbasiler* döneminde ise kadı atamaları daha profesyonel bir vaziyet almıştır. Abbasiler döneminde ortaya çıkan yeni makam *kaadiyu'l-kudat* (*başkadı*) bütün kadıları atama hakkını ele geçirmiştir (Cin ve Akgündüz, 1995: 263). Kadının bu dönemde adli ve idari işlerde yardımcıları bulunmaktaydı. Bu dönemde kadının yargıçlık yaparken kullanacağı ayrı bir mahkeme binası bulunmamaktaydı ki bu durum XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Yine Abbasiler döneminde kadıların mahkemelerde verdiği kararlara itiraz etmek için kurulmuş olan yüksek mahkeme yani *divanü'l mezalim* bulunmaktaydı. Bu mahkemeye önceleri halife başkanlık ederken daha sonra kaadiyu'l-kudat denilen başkadı başkanlık etmeye başlamıştır (Ortaylı, 2017: 64). Abbasiler döneminde belediye işleriyle meşgul olan muhtesib ileride görüleceğinin aksine kadının yardımcısı olarak değil ayrı bir memur olarak atanmıştır. Abbasiler'de kadı atamaları her zaman liyakata uygun bir şekilde ilerlememiştir. Bu dönemde kadı atamalarının iltizam usulüne göre gerçekleştiği görülmektedir (Uzunçarşılı, 2014a: 11).

Selçuklular'da sivillerin işlerine bakan yargı sistemi iki başlılık göstermekteydi. Bu iki baş örfi yargı sistemi ve şer'i yargı sistemi olarak ayrılmaktadır. Osmanlılar'daki uygulamanın aksine Selçuklular'da kadılar yalnızca medeni hukukun (evlenme, boşanma, miras taksimi, vakıf işleri vb.) görev alanına giren konularda şer'i hükümler vermekteydiler. Kadıların başında sultan tarafından atanan kaadiyu'l kudat (aynı zamanda başkent kadısıdır) bulunmaktaydı. Kadıların merkez tarafından atanması kuralsa da merkezin kontrolü dışındaki yerlerde valilerin de kadı ataması yaptığı görülmektedir. Örfi yargı sisteminin başında ise *emir-i dâd* bulunmaktadır. Bu memurun görevi kanunlarının uygulanmasını kontrol etmektir ve genelde ceza davalarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca Abbasiler'de görülen divanü'l mezalime de önceleri

sultan başkanlık etse de daha sonra bu mahkemenin başkanlığını emir-i dâd üstlenmiştir. Yine bu mahkemede merkezde görevli bulunan kadılar da bulunmaktadır. Bunlardan başka askerî sınıfın anlaşmazlıklarını çözmekle görevli olan bir başka makam daha bulunmaktaydı ki bu memurun adı da kadıleşkerdir (Sevim ve Merçil, 1995: 514-516). Selçuklular'da kadılara görevlerinde yardımcı olması için mahkemelerde bulunan görevlilere Osmanlı mahkemelerine ait şer'iyye sicillerinde de rastlanmaktadır. Bu görevliler muhzır, muhtesib ve katiplerdir. Kadı bu dönemde bir hukuk adamı sıfatının dışında yöneticilik görevini de üstlenmekteydi. Bu yüzden kadı, kendi bölgesine yapılan atamaları sicile kaydederdi ve atama sicile kaydedilmeden geçerli olmamaktaydı. Ayrıca kadı kendi bölgesindeki imam, müderris, muhtesib gibi görevlileri de denetlemekteydi. Bir mahalli idare kuruluşu bulunmadığından dolayı kadı, muhtesib ile birlikte belediye hizmetlerini de yerine getirmekle yükümlüydü (Yücel ve Sevim, baskı tarihi belirsiz: 375-376). Bu çalışmanın konusunu oluşturan şer'iyye sicillerinin benzerlerinin Selçuklular'da da bulunduğu biliniyor olsa da Selçuklular'dan günümüze ulaşan siciller bulunmamaktadır (Köprülü, 1943: 409).

Selçuklular döneminde kadılık sadece uygulamaya konu olmamıştır. Bunun yanında kadılık hakkında düşüncelerin de bulunduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk (2014: 53) *Siyâsetnâme'*de kadılara önem vermiştir. Çünkü onlar "Müslümanların canlarından ve mallarından mesul kılınmış" kişilerdir. Ona göre bir memleketin nizamı ve kudreti adaletli olmasından geçmektedir. Bu yüzden de kadıların el üstünde tutulmasını ve hürmet edilmesini önermektedir. Ayrıca kadılara maaş bağlanması gerektiğini söylemektedir ki Osmanlı'da Yıldırım Bayezid dönemine kadar kadıların ücretlerinin belli olmayışı ve kadıların para kazanabilmek için yolsuzluklara saptığı göz önüne alındığında Nizâmülmülk'ün önerisinin önemi ortaya çıkmaktadır.[6] Bunlardan başka Nizâmülmülk bir kadının kararının yanlış olduğunu düşünen diğer kadıların bu düşüncelerini sultana açmaları gerektiğini ve şikâyet edilen kadının suçlu bulunması durumunda görevden azledilmesi gerektiğini belirtmektedir.

[6] Bu olay *Âşık Paşaoğlu Tarihi'nde* (1992: 63) *Oruç Beğ Tarihi*'nde (baskı tarihi belirsiz: 52-55) ve *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da (1992: 34-35) kendine yer bulmaktadır. Olaya göre kadıların yolsuzlukları Yıldırım Bayezid'in kulağına gidince Yıldırım yirmiden fazla kadıyı bir eve toplayıp çoluğu çocuğu ile beraber yakılmasını istemiştir. *Çandarlı Ali Paşa* ile padişahın bir nediminin araya girmesiyle padişah kararından vazgeçtirilmiş ve kadıların mahkemelerde alacağı harçlar belirlenmiştir.

Selçuklular'ın haleflerinden biri olan Harizmşâhlar'da da hukuki sistem pek değişiklik arz etmemektedir (Taneri, 1977: 134-137). Anadolu'daki Türk Beylikleri'nin hukuki teşkilatında da kadının varlığı görülmektedir. Uzunçarşılı (2014a: 138 ve 148-151) bu kadıların merkezde ve bağlı vilayetlerde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Karamanoğulları'nda kadıaskerlik makamı da bulunmaktadır. Beyliklerin şer'iyye sicillerindeki hükümlerin benzerini içeren ve Türkçe tutulan bazı defterlere sahip olduğu bilinmektedir.

Osmanlılar'da kadı, öncüllerinin mirasını hukukçu olarak devam ettirmiş, hatta bu mirasın üstüne koymuştur. Osmanlı kadısının bu mirasın üzerine koyduğu en önemli şey ise idareci kimliğini öne çıkartmış olmasıdır ki ileriki bölümlerde İstanbul'daki mahkemelere ait şer'iyye sicilleri incelenirken bu durum daha net gözükecektir.

Osmanlı Tarihi'nde kadılık kuruluş devrine kadar inmektedir. Osmanlılar'da bilinen ilk kadı Âşık Paşaoğlu Tarihi'nde geçmektedir. Karacahisar'ın alınmasının ardından anlaşıldığı kadarıyla ilk atamalardan biri kadı ataması olmuştur ve Dursun Fakı (Fakih) kadı olarak atanmıştır (Âşık Paşaoğlu, 1992: 25). Kadılar medrese eğitimi sonrasında atanmaktaydılar. Medreselere öğrenci olarak giren kişiler eğitimlerini tamamladıklarından sonra kadı mı yoksa müderris mi olacaklarına kendileri karar vermekteydiler. Kadı olmak isteyenler icazetlerini aldıktan sonra mülâzemet sırasına giren kişilerden seçilmekteydi. Ancak kadılığı seçmeyip müderris olmayı tercih edenler için de kadılık yolu kapanmamaktaydı. Müderrisler istedikleri takdirde eşit derecedeki bir kadılığa tayin edilebilmekteydiler.[7] Aynı şekilde daha düşük seviyedeki müderrisler de derecelerinin karşılığı kadılıklara transfer olabilmekteydiler. Kadılar medreselerde matematik, astronomi, felsefe, mantık, edebiyat, kelam, fıkıh, hadis, tefsir derslerini görmekteydiler (Uzunçarşılı, 2014b: 25-29).

[7] İlmiyye sınıfı içerisinde gerçekleşen bu görev transferinin yanı sıra bu çalışma için incelenen 1579-1580 arasını kapsayan Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 129) bir hüküm ilmiyye ve kalemiyye sınıfları arasında da transfer olduğunu göstermektedir: *"…Mevlânâ İbrahim Efendi…Erzurum defterdârı olup Üsküdar kazâsı…Mevlânâ Sinan Efendi'ye sadaka olundu."* Böyle atamaların varlığı sicillerde bu kayıtla sınırlı olsa da *Atam Dedem Kanunu*'na göre (2017: 10) 300-500 akçelik kadıların defterdarlığa atanabilmesi mümkündür.

Osmanlı'da kadılıklar kendi aralarında derecelere ayrılmıştır. Bunlar mevleviyet denilen büyük kadılıklar (İstanbul, Edirne, Bursa, Mekke, Medine, Şam…) ile kaza kadılıkları olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Kadılıkların derecelerine göre atanma usulleri de değişiklik göstermekteydi. XVI. yüzyıla kadar kadıaskerler kaza kadılarını bizzat kendileri seçerler (Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri'nin görev alanları birbirinden farklıdır) ve bu seçimlerini Divân-ı Hümâyûn'da sultanın onayına sunarlardı. Mevleviyet kadılarını ise yine kadıaskerler belirler ve sadrazama sunarlar ve bunun neticesinde sultana ulaşan atamalar gerçekleşirdi. XVI. yüzyıldan sonra büyük kadılıkların ve müderrisliklerin belirlenmesi şeyhülislama devredilmiştir (Uzunçarşılı, 2014b: 94-95). Kadıların görev süresi ise sınırlıdır. Bir kadı en fazla iki ya da üç yıl için atanmaktadır ancak emirle süresi azaltılan veya süresi arttırılan kadılar da bulunmaktadır (Ortaylı, 2020: 28-29). Kadıların görev sürelerinin sınırlı oluşu belli bir yerde nüfuz sahibi olmalarını engellemek için yapılmaktaydı. Kadıların görev süreleri bittikten sonra yeni atamaları direkt yapılmamaktaydı. Görev süresi biten kadı İstanbul'a gelip her çarşamba günü kadıaskerliğe başvurur ve atanmayı beklerdi. Koçi Bey'den (XVII. yüzyıl) anlaşıldığı üzere bu bekleme süresi iki yıldır. Onun verdiği bilgilere göre kendi döneminde Anadolu'da 600 kadı bulunurken Rumeli'de 450 kadı bulunmaktadır. Koçi Bey kadıların atanmasında liyakata önem verilmesi konusunda da padişaha karşı ısrarcı olmuştur (Koçi Bey, 1972: 127-129).

Osmanlı kadıları derecelerine göre ayrılan yevmiyeye sahiplerdi. Aslında Osmanlı'da Yıldırım Bayezid dönemine kadar kadıların gelirleri belirli değildi. Bayezid kadıların yolsuzluklarını duyduğu vakit onları yakmak istemiştir ancak buna engel olan Çandarlı Ali Paşa kadıların bu yolsuzluğa sapmasını engellemek için mahkemede yapılacak her işlem için belli bir ücret alınmasını sağlamıştır. Buna rağmen kadılar yine de yolsuzluğa başvurmuşlardır ve bu yolsuzlukları engellemek için padişah tarafından adâletnâmeler gönderilmiştir (İnalcık, 2020d: 93).[8] Kadıların

[8] Çalışmanın bir bölümünde yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma anlatılacak olunmasına rağmen bahsi geçmişken incelenen şer'iyye sicillerinde karşılaşılan kadıların yolsuzluğuna ilişkin bir kayıt göstermek yerinde olacaktır. 1656-1658 yılları arasını kapsayan Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 455) Ahmed Ağa isimli bir kişi, o dönem Keşan kadısı olan Sezayi Mehmed Efendi'nin kendisinden 72 guruş rüşvet aldığını söyleyerek mahkemeye şikâyet etmiş ve rüşvet davası sulh ile sonuçlanmıştır. Buna rağmen Ahmed Ağa yalnızca 25 guruş geri alabilmiştir. Rüşvet alan ve suçu mahkemece kabul edilen Sezayi Mehmed Efendi'nin ise görevine devam ettiği, rüşvet davası sırasında Malkara kadılığı yapıyor olmasından dolayı anlaşılmaktadır: *"...Sezayi Mehmed Efendi'den*

mahkemede yapılan işlemler için alacakları harç ücretleri Fatih Kanunnamesi'nde belirtilmiştir. Ayrıca kadılara maaş karşılığı olarak tımar verildiği de görülmektedir. Yine emekli olan kadılar ile yeniden atanmak için bekleyen kadılar da geçimlerini arpalık adı verilen yerlerden sağlamaktaydı (Fatih Sultan Mehmed, 2017: 22).

Kadılar mahkemelerde noterlik işleri, vasi tayini, yetim mallarının idaresi, nafaka tayini, miras taksimi, evlilik ve boşanma, tapu sicil muhafızlığı işlemlerini yapmakta ve gerekli davada infaz hakimliği görevini de yerine getirmektedir (Ortaylı, 2020: 43). İdareci olarak ise kadı, ihtisap ağası vasıtasıyla o dönemin belediye işlerinden birini yerine getirmektedir. İhtisap ağası esnaf ve pazarı denetlemekte, narh koyarak fiyatların yükselmesini engellemeye çalışmaktadır. Bundan başka işyeri açma ruhsatı veren[9], çarşı-pazar vergilerini toplayan da kendisidir. İnsanların kılık kıyafetini kontrol eden[10] ve genel sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu olan da yine ihtisap ağasıdır (Cin ve Akgündüz, 1995: 275).[11] Ayrıca kadı, mimarbaşı vasıtasıyla imar denetimi de yapmaktadır.[12] Kadı tedavülde olan paranın kontrolünden

---

Keşan kādısı iken…benden bi-tarîkı'r-rüşve yetmiş iki riyâlî guruşum ahz etmişidi…beynimize muslihûn tavassut edip…yirmi beş riyâlî guruş üzerine sulh eylediklerinde…"

[9] İşyeri açma iznine ilişkin bir kayıtla 1726-1728 yılları arasını kapsayan İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 93) karşılaşılmaktadır. Ancak bu kayıtta ihtisap ağasından bahsedilmemekte *İstanbul Kethüdası* unvanlı bir görevliden bahsedilmektedir. Bu kayıtta kalaycıların yeni dükkân açma taleplerinin İstanbul Kethüdası tarafından reddedildiği görülmektedir: *"Kalaycı tâifesinin kethüdâ ve yiğitbaşı ve ihtiyârları…bir usta şâkirdini başa çıkarmak murâd eyledikde…İstanbul kethüdâsı ve yiğitbaşı ve ihtiyârları ma'rifetiyle zâhir olmadıkça izin verilmeyip…kifâyet edip…ziyâde dükkân ihdâs olunmayıp…"*

[10] 1730-1732 yılları arasını kapsayan Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 261) gayrimüslimlerin giyim kuşamları kadıya yollanan bir buyrulduya konu olmuştur: *"…kefere ve Yahûdi tâifesi mukaddemâ tenbîh ve fermân olunduğu vech üzere sarı mest papuç ve kırmızı kalpak ve sâir elbise-i memnû'ayı isti'mâl eylememeleri'çün…tenbîh ve tekîd ve men'…deyü buyruldu"*

[11] Osmanlı'da ihtisap ağası iltizama konu olan bir makamdır. İncelenen sicillerde ihtisap ve ihzariyenin (muhzırlık) beraber ihaleye çıkartıldığı ve aynı kişilere devredildiğiyle sık sık karşılaşılmaktadır. Örneğin bu konuya dair birçok hükümden biri 1674-1679 arasını kapsayan Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 54) bulunmaktadır: *"…Hasköy kazâsının ihtisâb ve ihzâriyyesi kapıcıoğullarına mahsûs olup vekâletimiz hasebiyle işbu sâhibü't-temessük Ali Bey'e…mâh-be-mâh bin sekiz yüz akçe…üzre der-uhde olunmuşdur…"*

[12] Mimarbaşı vasıtasıyla yapılan birçok denetim bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu kişilerin evlerine yaptıkları eklentilerin komşularının aleyhine olması ile evlere su taşınması üzerinedir. Örneğin İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 333-334) komşular arası bir tartışmanın mahkemeye taşınması sonucunda yapılan denetim yer almaktadır. Bu kayda göre Mehmed Efendi bir binayı usulüne uygun şekilde kendi arazisine ekletmek istemekte ancak Hasan Ağa bu durumun kendine zararı olduğunu söyleyerek keşif talebinde bulunmaktadır. Keşif sonucu ise bu eklentinin Hasan Ağa'nın mülküne zararı olmayacağı üzerinedir: *"…Hüseyin Ağa ve mi'mâr -ı mezbûr…keşf ve mu'ayene olundukda mezbûr Mehmed Efendi kendi sırf-ı mülkü olan…odası üzerine…binâ ve ihdâs eyledikde…mezbûr Hasan Ağa'nın mülk menziline kat'an zararı olmadığını…icmâ' ve ittifâk ve ihbâr…"* 1618 yılı olaylarını anlatan İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 388) ise başka bir konuyu içeren kayıt yer almaktadır. Bu denetimin konusu, esnafın, dükkanlarını haksız bir

de sorumludur.[13] Mukataa sahiplerine verilecek olan iltizam belgesini verip bunu sicile kaydetmek de kadının görevlerinden biridir. Vakıfları kontrol etmek, karaborsacılığın önüne geçmekte kadının görevleri arasındadır. Başkentin yiyecek kıtlığını engellemek amacıyla kadılara gönderilen emirler sayesinde de görülmektedir ki kadının bir diğer görevi de iaşe kıtlığını engellemektir.[14] Ayrıca kadı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için de görevlere sahiptir (Ortaylı, 2020: 43). Savaş dönemlerinde her kadıya temin edip orduya ulaştırması gerekli malzemelerin bir listesi gönderilmektedir. Kadının idari bir kişilik olarak görevlerinden biri olan devşirme amirliğini de es geçmemek gerekmektedir. XVI. yüzyıla kadar kadılar devşirme işlemini de kendileri yapmaktaydılar. Daha sonraki yıllarda bu iş Yeniçeri Ocağı'na bırakıldıysa da yolsuzluk olmaması için kadı da devşirme işlemine nezaret etmekteydi (Uzunçarşılı, 1988a: 15-16).[15] Aynı zamanda kadı Tanzimat'a kadar yerel âyân ve eşrafın katıldığı meclislere de başkanlık ederek idari ve mali amirlik görevleri de yapmaktaydı. Tanzimat sonrasında ise bu görevler kadıdan alınarak çeşitli memurlara devredilmiştir (İnalcık, 2020ç: 71). Kadının mahkeme merkezine uzak yerlerine kendi adına hareket etmesi için gönderdiği naipler de kadı tarafından atanması yapılan bir makamdır. Kadılar uzaktaki yerlerde de hüküm verilebilmesini sağlamak için buralarda da mahkeme kurmuş ve buralara da naipler yollamıştır. Ancak bir yerde mahkeme kurulabilmesi ve naip atanması kanunlarla ve adâlatnâmelerle sınırlandırılmıştır. Çünkü özellikle XVI. yüzyıldan sonra naipliğin iltizam usulüyle belirlendiği görülmektedir ve iltizam usulüyle naip olan kişi kârını yüksek tutmak için devre çıkmakta ve halktan haksız vergiler toplamakta, zorla miras taksimi yapmaktaydı

şekilde yola doğru genişletmesidir: *"…es-Seyyid Abdurrahman b. es Seyyid Mehmed ve el-Hâc Behrâm b. Abdullah vaz'-ı kadîme muhâlif, dükkân-ı mezbûrun kapısı önüne yol üzerine tecâvüz etmişlerdir…def'ine…tenbîh…"*

[13] Bu göreve ilişkin bir kayıtla 1623-1624 yılları arasını kapsayan Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 360) karşılaşılmaktadır. Bu kayıtta halkın elinde yeterli para bulunmadığından dolayı dolaşımdaki paranın toplanıp yeni para çıkartılması kararının alındığından bahsedilmektedir: *"…Kostantıniyye ve etrâf ve cevânibinde Osmanî râyic olmamağla halkın…müzâyaka…olmağla…hâlisü'l-ayâr akçe ihrâc olunup…"*

[14] İaşe kıtlığının önlenmesi ve zahirenin kontrolü amacıyla Üsküdar kadısının bir kararı 1534-1536 yılları arasını kapsayan Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 147) yer almaktadır: *"…gemiler ile gelen arpaya…Muharrem ma'rifeti olmadan kimesne arpa almaya ve…gayrı tecâvüz olunmaya…"*

[15] 1524-1530 arasını kapsayan Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 52) bu konuya benzer bir hükümle karşılaşılmıştır. Hükümde bir acemi oğlanının Gekvize kadısına teslim edildiğine ilişkin bir bilgilendirme yapılmaktadır: *"…Korucu Hacı…Ali b. Yusuf nâm acemi oğlanı getirip Gekvize kadısı olan…Efendi'ye teslîm eyleyip…"*

(İnalcık, 2020d: 140-141).[16] Mahkemelerde sicillerin tutulmasından sorumlu olan kâtip bir başka memuru oluşturmaktadır.[17] Miras taksimi yapmakla görevli olan kassamda mahkemenin bir diğer görevlisidir. Muhzır ise davacı ve davalıyı kadının huzuruna getiren ve mahkemenin güvenliğinden sorumlu olan görevlidir. Son olarak mahkeme görevlileri olmasalar da davalarda yer alan şühûdü'l hâl'i zikretmek gerekmektedir. İslam Hukuku'nda aksi bir hüküm bulunmamasına rağmen mahkemelerin tek hâkimli olması uygulaması Osmanlı'da da devam etmiştir ancak şühûdü'l hâl denilen bilirkişi denilebilecek kişilerden oluşan meclis mahkemelerde hazır bulunmaktaydı. Şühûdü'l hâl'in üyeleri esnaf, ileri gelenler ve emekli kadılar gibi kişilerdi ve kadıya öneride bulunabilmekteydiler. Şer'iyye sicillerinde bulunan dava kayıtlarının büyük bölümünde de şühûdü'l hâl'in var olduğu gözükmektedir (Aydın, 2020: 179-184).

1.4. Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlere verilen isimdir (Uğur, 2010: 8). Sicillerin ne zamandan beri tutulduğu bir tartışma konusudur. Köprülü (1943: 409), Osmanlılar'daki şer'iyye sicillerinin kökenini Abbasiler'e kadar indirmekte; Memlükler ve Selçuklular'da bu defterlerin tutulduğunu ancak bir kanuna bağlanmadığını söylemektedir. Buna rağmen bu dönemlerden kalan sicillere ulaşılamamıştır. Bu dönemde sicillerin sistematik tutulmayışı ve kadıların sicilleri şahsî malları olarak görüşü sicillerin günümüze ulaşmamasını etkileyen bir sebeptir. Nitekim Köprülü Osmanlılar'da da Karaman kadılarının, sicilleri kendileriyle beraber alıp götürme âdetinin ancak I. Süleyman devrinde bir emirle sona erdiğini söylemektedir. Aydın (2020: 290-291) ilk kadı sicillerinin Emeviler döneminde tutulmaya başlandığını belirtmektedir. Memlükler döneminde de sicillerin tutulduğunu söylense de günümüze ulaşan bir bütün Memlük

[16] Naib atamasına ilişkin kayıtlarla birçok sicilde karşılaşılmaktadır. Örnek bir naib ataması kaydı 1716-1721 arasını kapsayan Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 53) bulunmaktadır: *"…İsmail Efendi…Üsküdar nevâhîsinden Adalar nâhiyesi niyâbeti cenâbınıza tefvîz ve sipâriş olunmuşdur…umûr-ı kısmet-i askerî ile düşen mevtâyı tahrîr, gurre-i merkūmeden beyne'l-ahâlî icrâ-yı şer'-i…"*

[17] Sicillerin tutulmasından sorumlu mahkeme kâtibinin atama kaydı da sicillerde görülmektedir. Örnek bir kâtip atama kaydı 1779-1780 arasını kapsayan İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 49) bulunmaktadır: *"…es-Seyyid Mehmed Said Efendi mahkeme-i mezbûrede kâtib ta'yîn olunmağla…"*

kadı sicili bulunmamaktadır. Uzunçarşılı'nın (2014a: 148-151) yayınladığı bazı belgelere bakıldığında Osmanlı şer'iyye sicillerindeki hükümlere benzer hükümlerin Anadolu beylikleri tarafından bazı defterlerde tutulduğu görülmektedir. Manna (1997: 353) ise şer'iyye sicillerinin Osmanlı'yla beraber sistematikleştiğini ve yüzyıllar boyunca korunduğunu söylemekte ve Memlükler ile onların öncesindeki devletlerde şer'iyye sicillerinin bir kurumsal mekanizma haline gelmediğini; eğer böyle olsaydı günümüze ulaşan muntazam sicillerin olacağını söylemektedir.

Şer'iyye sicilleri kadının cebine sığacak darlıkta ve uzunlamasına defterlerdir. Defterlerin kalınlığı arasında bir homojenlik bulunmamaktadır. Sicillerdeki hükümlerin uzunluğuna göre bir sicil yaprağında birden fazla hükme yer verildiği görülmektedir. Şer'iyye sicillerini oluşturan belgeler başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan belgeler i'lâm, hüccet, tereke kayıtları gibi yargı, tapu kadastro ve noterlik hizmetlerini içeren adlî konulara yönelik belgeler ile mahallî ve mali konulara yönelik kayıtlardan oluşan belgelerden oluşmaktadır. İkinci grupta yer alan belgeler ise ferman, emir, buyuruldu, tezkere ve berat gibi merkezden ve üst düzey görevlilerden yollanan kayıtlardan oluşmaktadır. Bunlar dışında fetvalar[18] ile kadıların şahsî notları da sicillerde yer almaktadır. Bazı mahkemelerde davanın veya hükmün konusuna göre farklı defterler tutulmasına da rastlanmaktadır. Örneğin bazı defterler sadece miras taksimine ve tereke kayıtlarına odaklanmaktadır. Sicillerdeki hükümler her zaman kronolojik bir çizgi takip etmemektedir. Sicillerin tutulduğu dile bakılacak olursa XVI. yüzyılın küçük bir kısmında Arapça olarak tutulduğu daha sonra ise Türkçe olarak tutulmaya başlandığı ve rik'a, talik, divanî yazı çeşidiyle yazıldığı görülmektedir. İstisnaları bulunmakla birlikte Osmanlı mahkemelerinin ayrı bir bina olarak teşkil edilmemesinden dolayı siciller, ya kadının mahkeme olarak kullandığı evinde ya da camide muhafaza edilmiştir. Türkiye sınırları içerisinde kalan mahkemelere ait 8.934 adet (bir başka kaynakta 8.894) şer'iyye sicili bugün Ankara'da *Millî Kütüphane*'de saklanmaktadır. Bu sayıya İstanbul'daki mahkemelere ait siciller dahil değildir. Tüm mahkemelere ait sicillere bakıldığında en eski sicilin 1455 tarihli

[18] Ebussûd Efendi'ye ait bir fetva Galata Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 35) 1 numaralı kayıtta bulunmaktadır. Vakıf arazisini konu alan bir fetva da Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 648) 1303 numaralı kaydında yer almaktadır.

ve Bursa Mahkemesi'ne ait olduğu görülmektedir (Uğur, 2010: 9; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi).

İstanbul'daki mahkemelere ait siciller Millî Kütüphane'den farklı bir yönetime sahiptir. İstanbul'daki mahkemelere ait siciller *İstanbul Müftülüğü*'ne bağlı *Şer'iyye Sicilleri Arşivi*'nde muhafaza edilmektedir. Şer'iyye Sicilleri Arşivi binası 1892 yılında *II. Abdülhamit*'in emriyle yaptırılmış ve dağınık şekilde İstanbul'un dört bir yanında bulunan siciller bu arşive toplanmıştır. Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde İstanbul'daki mahkemelere ait kaç sicilin bulunduğuna ilişkin farklı kaynaklar farklı sayılar vermektedir. Örneğin *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin* resmî sitesindeki bilgiye göre 10.495 defter; Işık'ın (2018: 55) verdiği bilgiye göre ise bu 9.872 defter bulunmaktadır. Gedikli (2007: 80), Millî Kütüphane'de de hâlâ İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ne katılmamış sicillerin olduğunu söylemektedir. Bunlar da hesaba katılırsa İstanbul'daki mahkemelere ait sicillerin sayısında artış olabileceği düşünülebilir. İstanbul Müftülüğü'nde bulunan sicillerin daha iyi korunabilmesi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi arşivde bulunan sicillerin mikrofilm kopyalarını almıştır ve araştırmacılara başvurulması halinde bunların kopyaları verilmektedir. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi tarafından 2008 yılında başlatılan ve 2012 yılında sonlanan bir proje ile transkribe (çeviriyazı) edilen İstanbul'daki mahkemelere ait 40 adet sicil yayınlanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye A. Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortaklığıyla transkribe edilen İstanbul'daki mahkemelere ait 60 adet sicil daha 2019 yılında yayınlanmış ve veri tabanına eklenmiştir.

Türkiye sınırları dışında kalan şer'iyye sicillerinin durumuna bakıldığı zaman bunların bulundukları ülkelerin müzelerinde ya da arşivlerinde muhafaza edildiği görülmektedir. *Arnavutluk*'taki 389 adet sicil *Arnavutluk Devlet Arşivi*'nde toplanmıştır. Bazı Arnavutluk sicillerinin ise *Yunanistan*'da kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca *Vatikan*'da da *Avlonya Mahkemesi*'ne ait bir sicil bulunmaktadır. *Bosna Hersek*'te ise Bosna'ya ait 66 adet sicil *Saraybosna Şarkiyat Enstitü Arşivi*'nde; 86 adet sicil *Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi*'nde; 6 adet sicil ise Sa*raybosna Şehir Tarihi Arşivi*'nde saklanmaktadır. *Bulgaristan*'da ise 191 adet sicil *Cyril ve Methodius Millî Kütüphanesi*'nde saklanmaktadır. Bunlara ek olarak ise Guboğlu, Bulgaristan

genelinde 1000 tane sicilin bulunduğunu belirtmektedir. *Romanya*'da ise Devlet Arşivi'nde 267 adet sicil bulunmaktadır. *Makedonya*'da büyük çoğunluğu Manastır'a ait olan 195 sicil Devlet Arşivi'nde saklanmaktadır. Yunanistan'a ait olan 467 sicil de çeşitli arşiv ve müzelerde saklanmaktadır. Yine *Girit* sicilleri de Girit'te Iraklion Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. *Kıbrıs*'taki 65 adet sicil ise Kıbrıs'ta çeşitli yerlerde muhafaza edilmektedir. Arap memleketlerinde ise sicillerin sayısı epey fazladır. Bunların dillerinin neredeyse tamamı Arapça'dır. Kudüs sicillerini inceleyen Manna (1997) yalnızca merkezden gönderilen belgelerin Türkçe olduğunu söylemektedir. *Kudüs Mahkemesi Arşivi'nde Kudüs ve Filistin*'e ait 600'den fazla sicil bulunmaktadır. *Suriye*'ye ait 868 adet sicil; *Medine*'ye ait 117 adet sicil; *Lübnan'a* ait 70 sicil; *Mısır*'a ait 1.134 adet sicil; *Irak'ta* ise Musul'a ait 235 sicil çeşitli mahkemelerde saklanmaktaysa da bunların toplanıp Bağdat'a sevk edileceği yazılmaktadır. *Cezayir Millî Arşivi'nde* saklanan Cezayir sicillerinin sayısı ise 400'den fazladır. *Libya'da Trablus'a* ait sicillerin varlığı ise yapılan çalışmalardan biliniyor olsa da sicillerin sayısına dair bir malumat bulunmamaktadır. Macaristan'a ait ise bir sicil bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki sicillerin bir kısmının Türkiye tarafından mikrofilmlerinin ve fotokopilerinin alındığı ve Türkiye üzerinden bir kısmına ulaşılabileceği bilinmektedir. Yine Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde bulunan Türkiye dışındaki mahkemelere ait 1.350 adet defter bulunmaktadır (Ülker ve Aydın, 2004; Çetin, 1981; Özkaya, 1980; Karçıç, 1996; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi; Uğur, 2010; Mahmud Ahmed Elazan, 2022; Ayşe Gatas, 1997; Halil Ali Murad, 2005).[19] Kırım Hanlığı'na ait siciller ise İnalcık (1996) tarafından takip edilmiş ve 61 adet sicil tanıtılmıştır. Bu sicillerin Türkiye'ye de mikrofilmler aracılığıyla ulaştırıldığı bilinmektedir. Sicillerin dillerine bakıldığı zaman ise yine Türkçe olarak tutulduğu ve diğer sicillerle aynı içeriğe sahip

[19] Arapça dilinde yazılmış makalelerin okunmasında yardımcı olduğu için Meryem Bahâ'ya teşekkür ederim.

olduğu görülmektedir.[20] Daha sonraki yıllarda ise Cihan ve Yılmaz (2004) St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde yer alan Kırım'a ait 121 defteri tanıtmıştır.[21]

Şer'iyye sicillerine yönelik yapılan ilk çalışmalar XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarından itibaren Kırım ve Balkanlar'daki siciller üzerine Rus, Macar ve Bulgar tarihçiler tarafından hazırlanmıştır. Türkiye'de ise ilk çalışmalar 1930'lu yıllarda Uzunçarşılı ile başlamaktadır. Uzunçarşılı'nın 1935 yılında; Mümtaz Yaman'ın 1938 yılında Ankara Halkevi dergisi Ülkü'de yayınladığı makaleler bu alanda yapılan ilk çalışmalar olarak kayıtlara geçmiştir (Uğur, 2010: 10-11; Mandaville, 1966: 312). İnalcık (1943a: 89) ise yazdığı makaleyle hem siciller konusunda öncülerden biri olmuş hem de Truhelka'nın şer'iyye sicillerinin kıymetini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Yine İnalcık (1953) bir başka makalesinde terekelerden örneklerle kadı sicillerinin iktisadî ve toplumsal önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Çelik (2021: 147-148), şer'iyye sicillerine yönelik çalışmaların üç döneme ayrıldığını ve Osmanlı tarihine ilişkin çalışmaların da buna göre şekillendiğini belirtmektedir. İlk döneme ait çalışmalar yapısalcı yaklaşımla sicilleri ele alan 1990'lara kadar devam eden dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde şer'iyye sicilleri toplum ve ekonominin uzun vadeli tarihini ve kent tarihleri yazmak için kullanılmıştır. 1990'lardan itibaren ise postyapısalcı çalışmalar şer'iyye sicillerini kültüre yönelmek için kullanmıştır. Bu dönem çalışmalarında birey öne çıkartılmıştır. Örneğin Nelly Hanna sicillere dayanarak bir tüccarın biyografisini ortaya çıkarttığı çalışmasıyla dönemin Mısır ekonomisi ve toplumuna ışık tutmuştur. Sicillere dayalı çalışmaların son dönemi ise 2000'li yılların başından itibaren gelmektedir. Çelik bu dönem çalışmalarının sicillere sosyo-hukuki pencereden baktığını söylemektedir. Buna göre bu çalışmalarda kültür

[20] Kırım sicillerindeki kayıtların dilinin Osmanlı Türkçesi olduğunu göstermek üzere İnalcık'ın makalesinde transkribe edilmemiş şekilde yer alan bir yarlığın içeriğinin bir kısmı şöyledir: *"Bu yarlığ beliğ saadet tebliğimiz olub turgan umumen…Abdi Ağa ve Canım ve Ramazan ve Hamza ve Bali ve diğer Bali ve Mehmed ve Mustafa ve Ahmed Bik ve Sefer Bik ve gayrı büyük ve küçük ve Ali Bik ve Barak Köle ahalisinden umuma âyânı bundan esbak dersaatime gelüb Sarıkaya sakinlerinden dua köylerimizden Yakup Şeyh ve Hacı Mehmed Halife ve gayrılarından şikayet idüb…şerifime itimad kılalar…"* Yine transkribe edilmemiş bir yer anlaşmazlığına ilişkin mahkeme kaydından örnekte şu şekildedir: *"Oldur ki cemaat As ahalisiyle Menay ahalisinin yer hususunda nizâları olub Han hazretlerinin emr ü şerifi ile…"* Kırım Kadı Sicilleri'nde yer alan kayıtların daha detaylı hali için İnalcık'ın ilgili makalesine başvurulabilir.

[21] Türkiye dışındaki mahkemelere ait şer'iyye sicillerine dayanan çalışmalar için bakınız: (Ze'evi, 1998; Doumani, 1985; Mandaville, 1966; Mandaville, 1975; Layish; 1975; İnalcık, 1943b; Manna, 1997; Tanıdı, 2020; Kasumovic, 2016; Reilly, 1987; Yazbak, 2001)

yine öne çıkartılmakta ancak sicillerdeki bilgiler, sicillerin tutulmasından bağımsız düşünülmemektedir. Çünkü bu çalışmalara göre şer'iyye sicillerinin mahkemeden bağımsızlığı; mahkemelerin de toplumdan ve diğer kurumlardan bağımsızlığı bulunmamaktadır. Bu yüzden de sicillerle beraber içindeki bilgileri üreten kurumlar da mercek altına alınmalıdır.

Şer'iyye sicillerine yönelik yapılan çalışmaları konularına göre tasnif edip literatür değerlendirmesi yapan Uğur'dan (2003: 308-309) görüldüğü kadarıyla sicilleri konu alan veya sicillere dayanan çalışmaların kent tarihi, katalog çalışmaları, iktisat, aile hukuk[22],, kadın[23], biyografi, askerî[24], zimmîler, vakıflar, nüfus, hastalık[25], köleler[26] gibi başlıca birçok alana ayrıldığı görülmektedir. Şer'iyye sicillerine yönelik çalışmalarda problemlerin olduğundan bahsetmek faydalı olacaktır. Uğur bu problemleri şöyle sıralamaktadır: 1) Metin tenkidi ve satır aralarını okuma eksikliği, 2) Sicildeki kayıtların gerçeği yansıtıp yansıtmamasının değerlendirilmemesi, 3) Sicillerdeki bilgilere dayanarak aşırı genellemeler yapılması, 4) Mahkeme ve sicillerin kayıt sürecinin dikkate alınmaması, 5) Yapılan çalışmaların içinde bulunulan

[22] Gedikli (2007) ve Aydın'ın (2020) çalışmaları şer'iyye sicillerinin hukuk tarihi açısından önemini ortaya koyan çalışmalardandır.

[23] Şer'iyye sicillerine dayanarak kadınlara yönelik yapılan ilk çalışmalar yabancı tarihçiler tarafından yapılmıştır. Örneğin Jennings'in (1975) Kayseri Şer'iyye Sicillerini inceleyerek Anadolu'daki Türk kadınlarını konu aldığı çalışması bu alanda ilklerdendir. Gerber'de (1980) mekân olarak 1600-1700 yılları arasındaki Bursa'yı seçtiği çalışmasında şer'iyye sicillerini kaynak olarak kullanarak dönemin kadınlarının sosyal ve ekonomik pozisyonunu ortaya koymaya çalışmıştır. Yine Göçek ile Baer'in (1997) yaptığı çalışma da Galata Şer'iyye Sicilleri'ni inceleyerek kadınlara yönelik çalışma hazırlamışlardır. Çalışma için incelenen siciller arasında da kadınlara yönelik kayıtlar hem birinci türden belgeler arasında hem de ikinci türden belgeler yani ferman, emir, buyuruldu berât gibi belgeler arasında bulunmaktadır. Bunlara ileride değinmek mümkün olacaktır.

[24] Şer'iyye sicillerinin askerî tarih açısından önemini koyan ilk çalışmalar İnalcık (1943a ve 1943b) tarafından yayınlanmıştır. Kayıran (1983) ise hem sicillerdeki askerî kayıtlara dayanarak sicillerin askerî tarih için önemini ortaya koymuş hem de askerî tarih literatüründe şer'iyye sicillerine dayanan sayılı çalışmalardan bahsetmiştir. Manna'da (1997) Kudüs Mahkemesi'ne ait şer'iyye sicilini inceleyerek Napolyon'un Suriye ve Mısır seferlerinin takip edebileceğini göstermiş ve sicillerin askerî tarih açısından önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışma için incelenen şer'iyye sicillerindeki askerî konulu kayıtlar, yönetimi ilgilendirdiği için ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

[25] Tıp tarihini ve dönemin hastalıklarını ilgilendiren kayıtlarla 1524-1530 yılları arasını kapsayan Üsküdar 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde karşılaşılmıştır. Bu sicilde vebadan dolayı üst üste vefat eden kişilerin kayıtları yer almaktadır. Yine 1582-1583 yılları arasını kapsayan Üsküdar 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 193) doktor-hasta ilişkisini gösteren bir kayıt bulunmaktadır. Örneğin doktorun verdiği ilaçlardan dolayı yan etki yaşayan bir hasta doktoru kadıya şikâyet etmektedir: *"…devâ için mürâca'at eylediğimde bana beş tane hap verip ikisin akşam ve üçün dahi sabâh yiyesin deyip ben dahi dediği gibi yedikde muhkem zebûn edip, kan kusup ve kan tükürdüm…"*

[26] Üsküdar Mahkemesi 1-2-4-9 Numaralı Şer'iyye Sicilleri'nde kaçak kölelerle ilgili çok sayıda kaydın oluşu bu sicillerin konusunun neredeyse tamamının kölelerden oluşmasını sağlamıştır.

dönemdeki tarih yazıcılığındaki gelişmelerden haberdar olmaması, 6) Soru sorulmadan çalışmalara başlandığı için tek bir sicille yetiniliyor olması. Ze'evi (1998: 35-56) ise şer'iyye sicillerine soru işareti ile yaklaşılması gerektiğini iddia etmektedir. Ze'evi iddiasını temellendirmek için sicillere yönelik çalışmaları üç kategoride toplamakta ve her kategorideki çalışmanın kendine has sorunları olabileceğine dikkat çekmektedir. Ze'evi'nin kategorilerinden ilki sicillere dayalı nicel çalışmalardır. Ze'evi'ye göre sicillerdeki bilgilerden oluşturulan nicel çalışmalar her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Ze'evi'nin sicillerdeki sayılara soru işareti ile yaklaşmasının sebepleri birden fazladır. Örneğin, "evliliklerini mahkeme huzurunda teyit ettiren kişi sayısı dikkate değer miydi yoksa mahkemede evliliklerini teyit ettirebilenler bir grup elit miydi?", "yoksullar mahkemeye düzenli şekilde gelebilmekteler miydi yoksa pahalı harç ücretleri onları mahkemeye gitmekten uzaklaştırmakta mıydı?", "nüfusun tüm kesimleri mahkemeye gitmek için özgür hissediyor muydu yoksa bir kısmı yabancılaşmış mıydı?", "subaşı, insanların mahkemeye gelmeksizin halledebilecekleri işleri, silahının etkisiyle mahkemeye taşıttırmış mıdır?", "insanların mahkeme huzurunda yaptıkları alışverişlere dair ücretler gerçeği yansıtıyor muydu yoksa ödeyecekleri vergi ve harçlardan kaçınmak için ücretleri düşük mü gösteriyorlardı?" Sicillere yönelik şüpheyle yaklaşan bu tür sorulardan/sorunlardan dolayı Ze'evi, nicel çalışmaların bir bütün olarak sosyal ve ekonomik tabakalaşmayı değil sadece incelenen örneği temsil edebileceğini söylemektedir. İkinci kategoriyi ise sicillere dayalı tarih anlatıları oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda olaylar zincirini sağlıklı şekilde kurmak önem taşımaktadır. Bu yüzden kayıtların öncelik sonralık ilişkisine dikkat etmek gerekmektedir. Buna rağmen yine bu çalışmalar da bazı sakıncalar içermektedir. Ze'evi bu sakıncaları anlatmak için bedeviler ile yerleşikler arasındaki çatışma üzerinden örnek vermektedir. Bu çatışmaya dair sicillerde tarama yapılmış ve bu kayıtlar muntazam bir şekilde sıralanmış olsun. Nihayetinde çalışma eldeki verilerle bitecektir ancak bazı bilinmeyenler vardır ve bunlar sicillere yine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Örneğin, "bedeviler mahkemeye ihtiyaç duyuyor muydu?", "yerleşikler vergi ödemekten kaçmak için bedevi saldırılarına yönelik yalan uyduruyor muydu?", "taraflar, taşrada menfaati bulunan mahkeme görevlileri tarafından kayırılıyor muydu?" Ze'evi bu soruların cevaplarının tarih anlatımını etkilemeyeceği görüşünün, gerçekleri göz ardı etmekle aynı olduğunu

söylemektedir. Son kategoride ise mikrotarih çalışmaları yer almaktadır. Ze'evi bir boşanma davasından verdiği örnekle kaydın, boşanma, mehir ve nafakadan detaylı bir şekilde bahsettiğini kabul etmektedir ancak yine de mikrotarih çalışmasının sadece sicile dayanmasının yine hatalı olduğunu söylemektedir. Çünkü Ze'evi'ye göre Osmanlı mahkemeleri davanın mahkeme dışında gelişen arka planını ve nedenlerini görmezden gelmektedir. Örneğin, toprak sahibi, fellah tarafından öldürüldü; iki köylü arasında kavga yaşandı; kadın, kocasına boşanma davası açtı; bir kaza sonucu kız öldü, gibi arka planı görmezden gelen kayıtlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Bu yüzden Ze'evi, sicillere dayalı mikrotarih çalışmalarına da soru işareti ile yaklaşılması gerektiğini söylemektedir. Sicillere yönelik çalışmalarda düşülen hatalara değindikten sonra yine Uğur'un (2003: 309) çalışmasına dönmek yerinde olacaktır. Uğur, yukarıda sayılan hataların önüne geçmek için sicillere dayalı çalışmalarda, sicillerin, birçok kaynaktan birini oluşturması gerektiğini söylemektedir. Buna göre çalışmaya konu olan sicil ya da siciller, 1) Devlet arşivleri, kronikler, seyahatnameler, fetvalar, risaleler, divanlar ve diğer siciller gibi kaynaklarla birlikte değerlendirilmelidir. 2) Dil teorileri ve hukuk kültürü çerçevesinde metin değerlendirmesi yapılmalıdır. 3) Tarih yazıcılığındaki gelişmeler dikkate alınmalıdır. 4) Ele alınan konu ile ilgili tarihsel kurgu yapılmalıdır. 5) Ele alınan kayıtlar transkripsiyonu ile beraber verilmelidir.

Şekil 1. Bir Şer'iyye Sicili'nin Dış Görünümü

İKİNCİ BÖLÜM
ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE İDARİ TEŞKİLAT

Bu bâb İdâre-i Osmanî'nin memurlarını, hizmetlerini, fesâdını ve sairesini bildürür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari teşkilatı merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her şeyin başında su götürmez bir şekilde padişah bulunmaktadır. Padişah her şeye tek başına koşamayacağı için doğal olarak çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumların ve merkezi yönetimin ilk elemanı, aynı zamanda padişahı temsil eden *divân-ı hümâyûndur.* Divân-ı Hümâyûn'un varlığı Sultan Orhan'a kadar inmektedir. Fatih dönemine kadar padişahlar divâna başkanlık ederken bu zamandan sonra divân toplantılarını kendilerine has yerde dinler olmuşlar ve sadrazamlar artık divân toplantılarına başkanlık eder olmuşlardır. Divân-ı Hümâyûn bakanlar kurulunun karşılığı olarak görev sahibi olsa da görevleri bununla sınırlı değildir. Divân aynı zamanda bir anayasa mahkemesi ve danıştaydır. Sadrazamın başkanlık ettiği divâna ondan başka 1731 yılında kaldırılana kadar 2-3 tane *kubbe veziri* katılmaktaydı. Askerî sınıfın hukukî işlerinden sorumlu olan *Rumeli Kadıaskeri* ile *Anadolu Kadıaskeri* de divânın üyelerindendir. Aslında bunlar Divân-ı Hümâyûn'dan başka salı ve çarşamba günleri hariç olmak üzere kendi konutlarında kendilerini ilgilendiren konularla ilgili divân kurmaktaydılar. Bir diğer üyeler mali işlerden sorumlu *defterdarlar*dır. Padişah adına yazılan belgelerde tuğrayı çekmekle görevli *nişancı* divânın bir diğer üyesidir. Eğer divânda tuğra çekilecek belge çoksa kubbe vezirlerinden kıdemsiz olanı nişancıya yardım etmekteydi. Nişancıların belgelere tuğra çekmesinden daha önemli görevi ise *tahrir defterleri*nin nizamını sağlamaktır. Bunlardan başka divânın ikincil görevlileri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki divân katiplerinin şefi *reisülküttâb*dır. Padişahla divân arasındaki iletişimi sağlayan *kapıcılar kethüdası* da bir diğer üyedir. Divâna gelenleri huzura çıkartmak, taşraya gönderilecek belgeleri yerine teslim etmek gibi görevleri olan yaklaşık 300 çavuşun başındaki *çavuşbaşı* da divân üyesidir. Ayrıca çeşitli nazır ve eminler ile tercümanlar da üyeler arasında sayılmaktadır. Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan kararlar en bilineni *mühimme defterleri* olan *ahkâm, tahvil, ruûs, name* ve *ahidnâme* ismini alan bir grup deftere kaydedilmekteydi. Divân-ı Hümâyûn'un eski önemini yitirmesinden

dolayı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sadrazamın başkanlığında toplanan vekiller heyeti Divân-ı Hümâyûn'un yerini almıştır. Bâb-ı Âli denilen bu yeni oluşuma *kaptanıderya* İstanbul'da ise katılmaktaydı. Ayrıca *şeyhülislam* da artık bu heyete dahil olmuştu. Merkeze dahil bir yapılanma da etkisi çok olan sarayın teşkilatıdır. Saray teşkilatında ilk öne çıkan kısım *enderun*dur. Burada devşirmelerin devlet kademelerinde görev alabilmeleri için eğitimleri sağlanmaktaydı. Bunlar rikâbdar, çukadar, silahtarlar gibi padişahın özel hizmetini gören kişilerden oluşmaktaydılar. Bu görevliler vakti gelince yeni bir görevlendirme ile taşra çıkabilmekteydiler. Sarayın diğer bir bölümü ise *harem*dir. Burası padişahın ailesine dair daireydi. *Ak hadım ağası* da denilen *bâbüssaade ağası* haremin baş görevlilerinden biriydi. Bu kişi enderunluların saraya giriş çıkışını takip etmekte ve padişahı bilgilendirmekteydi. *Kara hadım ağası* denilen *dârüssaade ağası* ya da *kızlar ağası* ise haremin kadın kısmından sorumluydu. Bunlar başlangıçta bâbüssaade ağasına bağlıyken sonradan Haremeyn evkafı muhasebeciliğiyle görevlendirilip asıl nüfuzu ele geçirmişlerdir. Saray teşkilatının son kısmı ise *birun*dur. Bu kısımdakiler hoca, hekim, şehremini, arpa emini gibi kişilerden oluşmaktaydı ve bunların sarayda kalma zorunluluğu bulunmamaktaydı. Zaten bu yüzdendir ki bu kısma Farsça, dış anlamına gelen birun denilmiştir. Merkezdeki asker yani *kapıkulları* anılması gereken son merkezi teşkilatlanmadır. Bunların merkezdeki diğer iki güçten ayrı bir güç odağı olabilmeleri önemlidir. Varlığı I. Murad zamanına kadar inen kapıkulları, acemi ocağı, yeniçeri ocağı, cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı ve kapıkulu sipahileri ocağından oluşmaktaydı (Halaçoğlu, 2021: 9-55; Fatih Sultan Mehmed, 2017: 5-15).

Osmanlı'nın taşra teşkilatında en büyük birim *beylerbeyilik, eyalet* ya da *vilâyet*tir. Başlangıçta beylerbeyilik ya da vilâyet denilen bu birime daha sonraları eyalet de denilmeye başlanmıştır. Aslında vilâyet kelimesi beylerbeyilik anlamında kullanılıyor olsa da çeşitli belgelerde küçük, büyük fark etmeksizin çeşitli birimler için de kullanılmıştır. Beylerbeyilik teşkilatı kuruluş dönemine kadar inmektedir. Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra boğazları esas alarak Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki beylerbeyilik olarak teşkilatlanmıştır. Devletin toprakları genişledikçe beylerbeyiliklerin sayısı 1609 yılında 32'ye kadar çıkmıştır. Merkezden atanan bu teşkilatın başında vali olarak anılan beylerbeyi, kapsadığı alanda yürütmeye dair her

yetkiyle donatılmaktaydı. Kadının kararlarına karışamayan beylerbeyinin, karşısında bir güç de o bölgedeki yeniçeri garnizonlarıydı. Beylerbeyiler yeniçerilerin üstü olmadıkları gibi yeniçeri garnizonlarının bulunduğu kalelere bile giremezlerdi. Bu yüzden beylerbeyiler taşradaki kapıkullarının değil timarli sipahilerinin komutanlığını yürütmekteydiler (İnalcık, 1995: 548-550). Beylerbeyiliklerin altında örgütlenen birden fazla *sancak* ya da *livâ* bulunmaktaydı. Beylerbeyinin oturduğu merkez sancağına *paşa sancağı* denilmekteydi. Türkler'de kullanılagelen sancak teşkilatının başında *sancakbeyi* bulunmaktaydı. Sancakbeyi de sancak dahilinde yürütmeye ilişkin yetkileri kullanmakta, seferlerde sancağındaki timarli sipahileri toplayıp beylerbeyine katılmakta ve genelde saraydan yetişmişler arasından atanmaktaydı. Sancaklar *kaza*lara ayrıldığı için bizzat sancakbeyinin oturduğu kazalar hariç diğer kazalarda sancakbeyinin birer temsilcisi bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda sancakbeyliği, beylerbeyliğine aday bir makam iken bu usul sonradan terkedilmiştir (Şahin, 2009: 97-99). Sancakların altında yukarıda da denildiği gibi kazalar örgütlenmekteydi. Kazaların başında hem idari hem de yargısal görevli kadı bulunmaktaydı. Yargı ile yürütme birimleri arasında kesin ayrım olduğundan dolayı sancakbeyi kadının kararlarına müdahale edemezdi. Aslında kazalar bu yüzden doğrudan merkeze, kadıaskerlere bağlanmışlardır. Kaza genişse ve etraftan kadıya başvurulması güçse kadı buralara naip atamaktaydı. Ancak naip ataması da kadının merkezden habersizce tek başına alacağı bir inisiyatif değildi (Baykara, 2022: 119-120). Kazalar da *nahiye*lere ayrılmaktaydı. Kazalara bağlı nahiyeler kadının temsilcileri olan naiplerin kapsama alanındaydı. Bazı nahiyeler de askerî birer birimdi. Bunların başında *serasker* denilen bir timarli sipahi bulunmakta ve sefer vaktinde o birimdeki sipahileri toplayıp sancakbeyinin komutası altına girmekteydi (Şahin, 2006: 306-308). Nahiyeler kentsel alanlarda *mahalle*lere kırsal alanlarda *köy*lere ayrılmaktaydı. Bu birimlerin başında imamlar ve eğer yerleşim gayrimüslim ise kendi din görevlileri bulunmaktaydı (Ortaylı, 2017: 305).

Şekil 2. Osmanlı Devleti İdari Teşkilatı

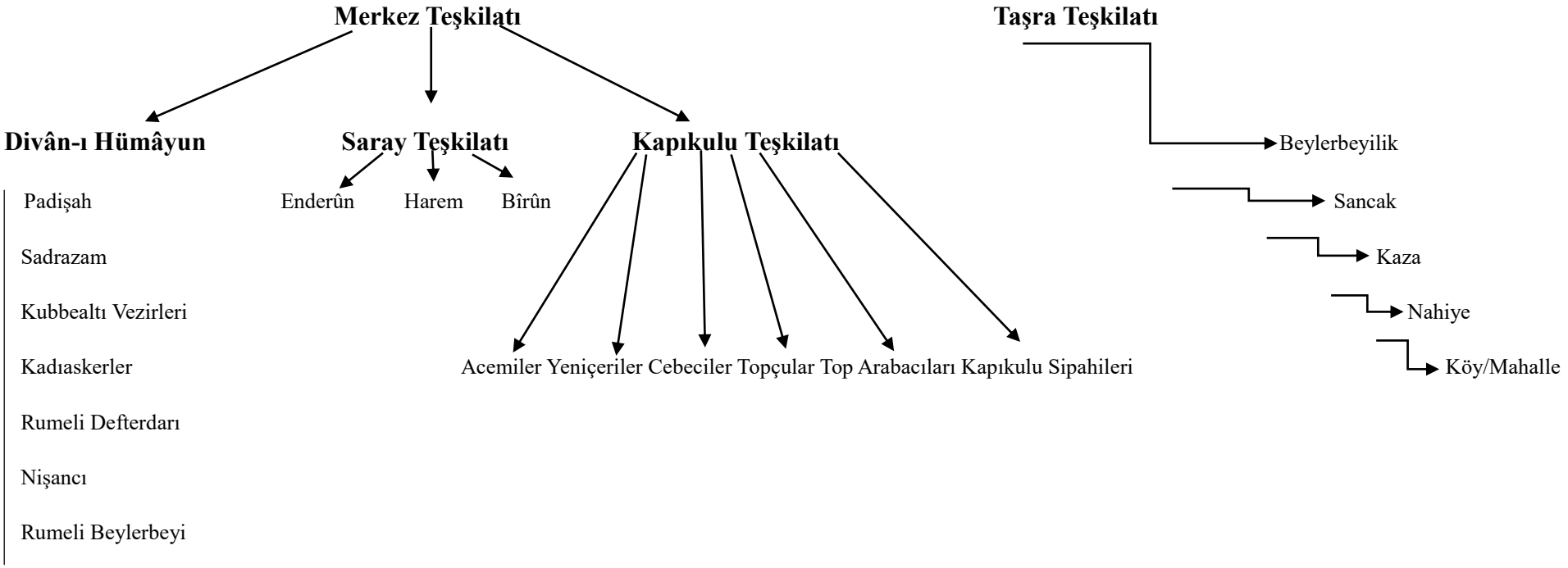

*Tarafımızca çizilmiştir.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse birden fazla mahalleden oluşan nahiyelere bölünmektedir. Nahiyeler kadı tarafından atanan naipler tarafından idare edilmektedir. İstanbul'un ilk nahiyeleri Fatih'in devlet erkanına kendi isimleriyle bir bölge seçmelerini emredip buralarda han, hamam, cami, pazar gibi yerleşimi teşvik edici yapıların inşa ettirilmesiyle oluşmuştur. Bu ilk kurulan nahiyelerin isimleri Ayasofya, Mahmut Paşa, Murat Paşa, Ebülvefa, Sultan Mehmet Han ve Topkapı'dır. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ne göre ise 1596 yılında İstanbul'a ait nahiye sayısı 13'e yükselmiştir. İstanbul'a ait 13 adet nahiye en çoğu 41 adet en azı 5 adet olmak üzere 219 mahalleden oluşmaktadır. Bu sayı 1600 yılında 226'ya yükselmiştir (Canatar, 2015: 219; İnalcık, 2001: 225). Evliyâ Çelebi'ye bakılacak olursa XVII. yüzyılda İstanbul'un mahalle sayısı yaklaşık on bindir. Ancak Mantran (2020: 269) bu sayının bu kadar yüksek olmasının sebebini Evliyâ'nın aklındaki mahalle kavramının daha farklı şekillenmiş olmasına dayandırmaktadır. Boğazın diğer yakasında yer alan Üsküdar ise XVI. yüzyılın ilk yarısında Gekvize (Gebze) Kadılığı'na bağlı bir nahiye olarak örgütlenmiştir. Sonrasındaysa ayrı bir kadılık haline getirildiği görülmektedir. En eski Üsküdar sicilinde bir nahiye olan Üsküdar'ın 18 köyden oluştuğu yazılmaktadır. Kadılık haline gelen Üsküdar, Adalar'a kadar birçok yeri kapsamaktadır. Başlangıçta direkt Üsküdar'a bağlı olan Adalar sonradan içine Kartal ve Pendik'i de alarak bir nahiye haline getirilmiştir (Aydın ve Tak, 2008: 17-23; Altın ve Pakırdağ, 2019: 19-21). Bir diğer büyük kadılık da Galata Kadılığı'dır. Galata Kadılığı 44 tane nahiye, 300 tane köy ve mahalleden oluşmaktadır. Sınırları epey geniş olan Galata Kadılığı'nın Tophane, Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy gibi kara bağlantısı olan nâipliklerinin yanında Marmara Adası, Kapıdağı, Erdek, Mudanya, Bandırma nâiplikleri de bulunmaktadır (Kılıç ve Kahriman, 2019: 19). Bilâd-ı Selase'ye dahil son kadılık da Eyüp Kadılığı'dır. Buranın sınırları Silivri'ye kadar uzanmakta ve Evliyâ Çelebi'ye göre 26 tane nahiye, 700 tane köyden oluşmaktadır. Barkan (akt. Artan, 1995: 2) ise Eyüp'ün XVI. yüzyılda 163 köyden oluştuğunu söylemekte ve kazanın sınırlarının XVIII. yüzyılda Midye ve Burgaz'ı da içine aldığını eklemektedir.

Nahiyeler, sınırları içerisindeki bir cami ve bir mahalleyle aynı ismi taşımaktadır. Bunun istisnaları İstanbul'a bağlı Sultan Selim Nahiyesi ile Topkapı Nahiyesi'dir. Örneğin Sultan Selim Nahiyesi'nde aynı isimli bir cami bulunurken aynı

isimli bir mahalle oluşmamıştır. Topkapı Nahiyesi'nde ise ne aynı isimli bir cami ne de aynı isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Bayramoğlu Alada'nın (1989: 99) Ayverdi'nin araştırmalarından derlediği bilgilerden İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin toplam 262 tane mahallesinin isimlerinin 196 tanesinin cami, mescid, imaret gibi mahalle dahilindeki yapılardan; 50 tanesinin kişi isimlerinden; 9 tanesinin meslek grubundan; 2 tanesinin ise bir memleket isimlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Kaza-nahiye-mahalle ya da karye (köy) şeklinde idari teşkilatta yer bulan diziliş ile sicillerde de *"Fi'l-asl Havâss-ı Aliyye kazâsı müzâfâtından Büyük Çekmece nâhiyesine tâbi Tatarcık nâm karye"* şeklinde karşılaşılmaktadır. Osman Nuri Ergin'e göre *"Ferdiyetten cemiyete ilk geçişte… (ve) Osmanlı idaresinde mülkî beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını"* mahalleler teşkil etmektedir (akt. Bayramoğlu Alada: VII). Mahallelerin herhangi bir ekonomik veya mesleki kıstaslarla kurulmamış olması ve her gelir grubundan kişinin aynı mahallede yaşayabiliyor olması mahalleli arasında bir dayanışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin sicillerde mahalle halkının mahkemeye gelip birbirlerine kefil olduğu kayıtlarla sıkça karşılaşılmaktadır -ki aslında bu bir zorunluluktur-. Yine mahalle dayanışmasını gösteren en etkili kurumlardan biri de mahallelinin ödemekte güçlük çektiği avârız gibi bedellerin ödenmesini sağlamak için kurulan avârız vakıflarının varlığıdır. 1666-1667 yılları arasını kapsayan Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 667) bir kayıt bahsedilen mahalle dayanışmasının güzel bir örneğidir. Bu kayıtta taşçı esnafından olduğu belirtilen bir grup gayrimüslim yaşadıkları bir Müslüman mahallesinde yer alan dokuz hane avârızın üç hanesini kendi rızalarıyla karşılamayı kabul etmişlerdir: *"…Duka v. Dino ve Biço v. Fanka nâm zimmîler…mahalle-i mezbûrenin dokuz hâne avârızı olup…üç hânesini rızâmız ile kendi malımızdan ahâlî-i mahalle-i mezkûreye imdâd etmek üzre ta'ahhüd eyledik dediklerinde…"* Bu durum Osmanlı mahallesini yalnızca bir idari birim olarak değil aynı zamanda -ve belki daha da ötede- bir sosyal birim olarak da ele almayı gerekli kılmaktadır. Weber (akt. Heberle, 1960: 3) mahalleyi ilk olarak *"çeşitli aciliyetlerde ve kriz durumlarında karşılıklı yardımlaşma"* olarak ele almaktadır. Çağdaş kent sosyolojisi ise mahalleyi *"mahalleli arasında birincil dereceden ilişkilerin egemen olduğu sosyomekânsal çevre"* olarak tanımlamaktadır (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 216). Ergenç (1984: 69) Osmanlı mahallesini *"birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından*

sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer" olarak tanımlamaktadır. Bir kere mahalle, İslami cemaatin kurumsallaşmasıdır (Bayramoğlu Alada, 1989: 88-89). Hadislere ve Kur'an'a dayanan bu görüş bir Osmanlı yazarı olan Kınalızâde Ali Efendi tarafından da kabul edilmektedir. Ona göre sosyal birer varlık olan insanlar birbirlerine muhtaçtır ve bu yüzden iş bölümüne sahip bir topluluk içinde yaşamalıdırlar (akt. Oktay, 1998: 343-346). Bu noktada bir dikkat çekmek gerekmektedir ki literatürde İslam Kentleri başlığı altında Osmanlı ve Arap kentleri arasında ayrım yapmayan çalışmalar olsa da İstanbul ve Anadolu'nun Osmanlı mahalleleri Arap toplumundaki mahallelerden farklıdır. Her şeyden önce Arap mahallelerine karakterini veren şey akrabalık bağlarıdır. Osmanlı mahalleleri ise esnek bir yapıya sahiptir ve akrabaların bir mahalleye doldurulması gibi dertleri yoktur (Bayramoğlu Alada, 1989: 88-89). Osmanlı mahallesi üzerine araştırma yapan isimlerden olan Bayramoğlu Alada (1989), Behar (2003), Uğur (2014) ve Akyazıcı Özkoçak'ta (2003) Osmanlı mahallesini sosyal ilişkiler üzerinden değerlendiren çalışmalar hazırlamışlardır. Behar (2003: 4), Kasap İlyas Mahallesi üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda mahallenin, soyadı yerine geçen yerel bir kimlik oluşturduğunu söylemektedir. Hatta ona göre zaten devlet tarafından kesin sınırlara sahip çizilmeyen mahallenin sınırlarını tespit eden faktör sosyal ilişkilerdir. Bunun da ötesinde Behar (2003: 6), yönetsel olarak tespit edilen sınırlarla sosyal ilişkilerin belirlediği sınırların her zaman örtüşmediğini söylemektedir. Mardin (1991: 72-73) Osmanlı mahallesinin idari birimden öte ve kollektif bir kontrol mekanizması olduğunu belirtmektedir. Eldem (2010: 185-186) ise bir mahallenin kendi içinde örgütlenip diğer mahallelerle sınırlı şekilde karışmasının kent içindeki ilişkileri en aza indirdiğini söylemekte -buna rağmen farklı mahallelerde yaşayan etnik veya dinî grupların kendi cemaatleri dahilinde birleştiği de unutulmamalıdır- ve bu durumu aslında devletin de arzuladığından bahsetmektedir. Ona göre bu şekilde meydana gelen mahalle yapılanması İstanbul'un etnik çoğulculuğunu etnik çoğulluğa indirgemektedir. Bu yüzden devlete, bireyi grup içinde denetleme rahatlığı sunan mahalle yapısı devlet tarafından da desteklenmektedir. Eldem (2010: 186) daha geniş bir çerçevede ise devletin tüm kimlikleri tanımasının, dayanışmayı korumasının ve güçlendirmesinin bir özgürlük ya da özerklik yanılsaması yarattığını söylemektedir. Bu yüzden olsa gerek ki mahallenin dışa açılmasını sağlayan bir mekân olduğu

düşünülebilecek kahvehaneler Mikhail (akt. Topuz, 2018: 96) tarafından Foucault'un heterotopya[27] kavramı ile anlatılmaktadır.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin mahalleleri, cami, kilise veya sinagogu merkezine alan ortalama 20-40 veya biraz daha fazla haneden oluşan birimlerdir. Nitekim 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nde mahalle en az 50 haneden oluşan birim olarak tanımlanmıştır (Canatar, 2015: 230). Mahalleler merkezine bir ibadethâneyi almasına rağmen 1765-1767 yılları arasını kapsayan İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 83-84) yer alan bir kayıt bu konuda ilginç bir örnek sergilemektedir. Bu kayıtta geçen olaya göre Hocapaşa Mahallesi civarında bulunan Vezir Mescidi (Kara Mustafa Paşa Mescidi ya da Mustafa Paşa Mescidi) herhangi bir mahallesi olmayan bir mescittir. Mescit müstakil bir mahalleye sahip olmamasına rağmen etrafında yaşayan kişiler bulunmaktadır. Bu durumda Hocapaşa Camisi'nin imamı (Hasan) Vezir Mescidi'nin imamının (Halil) sanki mescidin kurulduğu yer ayrı bir mahalleymiş gibi hareket ettiğini ve kendi yetkisinin gasp edildiğini iddia etmektedir. Kadı tarafından bu olayda İmam Hasan haklı bulunmuştur. Buna göre Vezir Mescidi'nin bulunduğu yerin İmam Halil'in iddia ettiği gibi Kara Mustafa Paşa Mahallesi diye bir yer olmadığı belirtilmiş ancak Vezir Mescidi'nin etrafında yaşayan 43 kişiye idari işlerde bağlı bulunacakları imamı kendi rızalarıyla seçme özgürlüğü tanınmıştır:

> *"Mevkūfât Defteri'nden muhrec işbu derkenâr olunan fermân-ı âlîşânda gerek Hocapaşa mahâllesi ve gerek ittisâlinde olan Hobyar ve Elvan ve Karaköy mahâllelerinin tasrîhiyle avârız kaydları başka başka zikr ü beyan olunup mahâlle-i âhar kaydı yoğiken merhûm-ı müşârün-ileyhin mescid-i şerîfinde imam olan işbu mezbûr Halil mescid-i mezkûr vakfı musakkafâtından elli altı bâb menzile Ali Kıcır ismiyle tesmiye ve Hocapaşa mahâllesinden müfrez ve mümtâz âhar mahâlle olmağla menâzil-i mezkûr mutasarrıflarının eimmeye dâir umûr [10] ve husûslarını ba'zan ben rü'yet ederken bu esnâda ancak ben rü'yet*

[27] Foucault (2014: 295) kendisi heterotopyayı şöyle açıklamaktadır *"...yansıttıkları ve sözünü ettikleri tüm mevkilerden kesinlikle farklı olduklarından, bunları, ütopyalara karşıt olarak heterotopya diye adlandırıyorum..."* Yani heterotopya belli bir toplumun ve kültürün içerisinde gerçekliği tersine çeviren ve tartışan yapılardır (Karaman, 2018: 275).

ederim deyü hilâf-ı nizâm-ı kadîm benim umûr ve husûsuma müdâhale eder…mescid-i mezkûrun fermân-ı âlîşânda mahâllesi kaydı olmamağla bermûceb-i fermân-ı âlîşân menâzil-i merkūmu başka mahâlle irâdesiyle tahdîd ve tahsîs emrinde mescid-i mezkûr imamı mezbûr Halil Efendi mu'ârazadan men' olunup…mücerred Hocapaşa mahâllesidir deyü müdâhale etmemek üzere…ba'zıları merkūm Mustafa Paşa Mescidi imamını ihtiyâr etmeleri sâirlerine sirâyet etmemekle rızâları olmadıkça…müdâhale etmemek üzere"[28]

Hocapaşa Mahallesi'nde 1765 yılında yaşanan bu olayın kökeninin daha eski bir tarihe dayandığı Cevdet Tasnifi'nde yer alan bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu arzuhale (belgeye) göre 1762 yılında Kara Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği mescidin imamı Mustafa Efendi, yer aldıkları mekânın Ali Kıcır ismiyle ayrı bir mahalle olduğunu iddia etmekte ve muhtemelen kendilerine düşecek avârız payının artmasından endişe eden şikâyetçi, padişahtan Mustafa Efendi'nin hareketini menetmesini istemektedir:

"Devletlü, inâyetlü, muhabbetlü sultanım hazretleri sağ olsun. Arzuhâl-i kullarıdır. Merhum Vezir-i esbak Kara Mustafa Paşa mahmiye-i İstanbul'da Hoca Paşa Mahallesi'nde mescid-i şerif binâ ve ihdâs ve mahallât-ı mezbûreden müteaddid mülk-ü menâzil-i iştirâ ve mescid-i mezbûre vakf eyleyüb lakin kadiminden menâzil-i merkûmenin ….. Hoca Paşa Mahallesi'nde olduğu teşkilâtında dahi muharrer olub kadiminden mahalle-i merkûmenin iktizâ iden umûr-ı husûsunı Hoca Paşa Câmi' imamları rü'yet idüb âhirden dahil taarruz iktizâ itmez iken şimdi mescid-i mezbûr imamı Mustafa Efendi nâm kimesne mescid-i mezbure[ye] vakf olunan menâzil Ali Kıcır ismiyle mahmiye müstakil bir mahalledir ifrâz ve iktizâ iden hususun[a] ben rü'yet iderim dediğine mugayir hareket ve âhir-i mahalleden hevâsına tâbî kimesneler ile yek dil yek cihan olub mahalle-i mezbûreye taksim otuz üç [kişi] ideriz deyü takdir ve gadr-i murad itmeleriyle mevcuddur ki

[28] Bu kayıtta bahsedilen ferman aynı sicilin 610 numaralı kaydında yer almaktadır. Olayın padişah tarafından aydınlatılmasına ilişkin bu fermana bakılmalıdır.

> *Hoca Paşa ve hobyar (?) olu[n]an vâki ki mahallâtın ve bunların beyanınla Ali Kıcır nâm mahallenin her birilerinin âvârız hâneleri mevkûfâtından başka başkadır. Kenar olub mahallât erbabının âvârız hânelerinin zuhurı ve Ali Kıcır nâm mahallenin adem-i zuhurı inâyetleri buyruldukda mahalle-i mezburenin ..... kol nizâm-ı içün merkum Mustafa Efendi'nin ..... müdâhalesi def'a olunmak bâbınla emrü ferman devletlü, inayetlü, muhabbetlü efendim sultanım hazretlerinindir."*[29]

Mahalle temsilcileri mahallenin dinine göre değişmektedir. Müslüman mahallelerinde kadının emirlerini mahallede yerine getiren imam iken gayrimüslim mahallelerde de ahalinin kendi din adamlarıdır. Müslüman mahalleleri ile gayrimüslim mahalleleri farklı olsa da bu durum her yerde çok da katı değildir (Topuz, 2018: 92-93). Buna rağmen Müslüman ahalinin gayrimüslimlerle beraber yaşamak istemediği durumlarla da karşılaşılmaktadır. Genelde bir mescit veya caminin etrafında gayrimüslim yerleşimi olursa Müslüman ahali durumdan rahatsızlığını dile getirmektedir. Örneğin 1661-1663 yılları arasını kapsayan İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 154-155) böyle bir olaya dair kayıt yer almaktadır. Bu kayıtta Çakır Ağa Mahallesi'nde yer alan Müslüman ahalinin bir kısım temsilcisi eskiden beri mahallenin Müslümanlara ait olması sebebiyle Şeyh Osman Mescidi'nin çevresine yerleşen gayrimüslimlerin mahalleden çıkartılmasını istemektedir: *"…kadîmü'l-eyyâmdan kefere tâifesinin başka mahalleleri olup bizim mahallemizde kefere sâkin olmuş değil iken işbu mescid-i şerîf kurbünde vâki'…menzili târih-i kitâbdan yedi sene mukaddem…bir bâb odayı Kabriyel v. Ariton nâm zimmî…taraf-ı vakfdan istîcâr edip…ahvâlimizi…İbrahim Paşa hazretlerine i'lâm eylediğimizde şer'le fazîletlü İstanbul Efendisi [9b] hazretleri hak üzere göre deyü…"* Mahallelere zamanla dışardan göç olmuş olsa da mahalle sakinlerinin mahalleyi yabancılardan koruması genel kanaattir (Faroqhi, 2005: 175). Bu yüzden mahalleden toplu gayrimüslim ihracı talebinin dışında tek bir gayrimüslimin Müslüman mahallesine yerleşmesinden sonra mahalleden atılmasının istendiği ile de 1741-1748 yılları arasını kapsayan Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde karşılaşılmaktadır:

[29] *C.BLD.00013.00620.001*

"…Toros Ermeni menzil-i mezkûrda süknâ kasdıyla hufyeten eskāl nakl eyledi, ihrâc olunup süknâdan men' olunması matlubumuzdur…" Aslında yabancıdan kastedilenin yalnızca dinî kimlik açısından ele alınmaması gerekmektedir. Şer'iyye sicillerinde karşılaşılan birçok kayıt evlerine mahalle dışından kişileri sıkça alan kişilere mahalleli tarafından hoş görüşler olmadığını göstermektedir.

Daha modernleşmenin başlamadığı bu dönemlerde mahalleler din esasına dayalı örgütlenmesinin dışında ayrılmamaktadır. Farklı sosyoekonomik gruplardan oluşan İstanbul mahalleleri bulunduğu gibi hemşerilerin oluşturduğu mahalleler de bulunmaktadır. Yani klasik dönemden XIX. yüzyıla kadar olan döneme kadar ki İstanbul mahallelerinde bir sınıfsal farklılaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden belli bir grubun kendini bir mahalleye kapatması ve diğerleriyle ilişkilerden tamamen kopması gibi bir durum yoktur (Ortaylı, 2017: 305; Ergenç, 1984: 70). Böylece Osmanlı mahallesi yalnızca Avrupa'dan değil Bizans mirasından da ayrı bir mahalle anlayışına sahip olmuştur. Nitekim Bizans İstanbul'unda azınlıklar dış dünyadan yalıtılmış mahallelere sahip olmuşlardır (Bayramoğlu Alada, 1989: 6-7). Meslek gruplarına göre kişilerin yaşadığı mahalleler ise bulunmamaktadır. Vezneciler, Demirciler, Çıkrıkçılar gibi isimlere sahip bir mesleği temsil eden mahalleler ise konut alanlarından oluşmamakta ticaret ve üretim yeri olarak kullanılmaktadır. Zaten üretim ve ticaret alanları ile konut alanlarının aynı yerde bulunmadığı da bilinen bir gerçektir. Mahalle yalnızca mahallenin ihtiyacını karşılayacak dükkânlara ev sahipliği yapmaktadır (Mantran, 1991: 24-29). Nitekim 1740-1742 yılları arasını kapsayan Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 89) yer alan kayıt mahalle arasındaki arsasına altında bakkal, fırın ve aktar dükkânları olacak şekilde bina yapmak isteyen bir kişiye mahallelinin rahatı için izin verilmediğini göstermektedir: *"…Yusuf mutasarrıf olduğu arsa üzerine…bakkāl ve çörekçi fırını ve attar dükkânı ihdâs murâd etmekle kadîmden mahalle-i merkūmda dükkân olmayıp…emniyet mümkün olmadığından…iyâl ve evlâdlarımızın rahatı ref' ve mürûr ve ubûr eden nisvân tâifesi ihtirâz ederler deyü…şer'an men' olunduğu…"* Bu hüküm aynı zamanda mahallelerdeki inşaat faaliyetlerinin devlet kontrolünde olduğunu göstermektedir ki bu konuya mimarbaşı kısmında ayrıca değinilecektir. Yaşam alanları ile ticarî alanların farklı yerlerde konumlanmasından dolayı İnalcık (1990: 13) gıda

ürünlerinin satıldığı dükkanlar hariç ticarî alanlarda dinî kimliğin dikkate alınmadığını söylemektedir. İnalcık'ın dediği gibi gıda ürünleri ticaretinde dinî kimliğin öne çıktığı bir kayıt 1590-1591 yılları arasını kapsayan Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 439-440) bulunmaktadır. Olaya göre gayrimüslimlerin temiz olmadıkları gerekçesiyle Müslüman bakkallarında çalışmaları yasaklanmıştır: *"…bakkal tâ'ife[si] dükkânlarında kāfirleri istihdâm edip mezbûrlar dahi murdar nesneye yapışıp ellerin pâk etmeyip…bakkal tâifesi kāfirleri tezgahtar etmemek için kıbel-i şer'den tenbîh olunup…"*

İstanbul mahallelerinin kesin sınırlara sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Yalnızca kargaşa durumlarında kadıların dışardan saldırı gelmesinin önüne geçilmesi için kapı yapma emirleri bulunsa bu da bu emirlerin tam uygulandığı şüphelidir (Behar, 2003: 9). Mahalle kapılarının yapılmaması ve sınırların belirsizliğine ilişkin şunu söylemek gerekmektedir ki İstanbul mahalleleri savunma birimi değildir (Bayramoğlu Alada, 1989: 100). Belki de bu yüzden mahalle ahalisi komşu mahallelerden kendisine tehlike arz eden durum olmadığı için bu tedbire başvurmamıştır. Mahalle ve köylerin sınırlarının kesin tespit edilmemiş olması komşu ahaliler arasında anlaşmazlığa yol açmaktadır. Örneğin Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 174-175 ve 440-441) yer alan 180 numaralı kayıtta Istıranca ile Yayla köyleri arasında mera davası yer almaktadır. Aynı sicilin 584 numaralı kaydında ise yine bu iki köyün arasındaki sınır ihtilafı yüzünden vergileri kimin toplayacağına ilişkin anlaşmazlık bir fermana konu olmuştur. Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 274-275) 318 numaralı kayıtta yer alan bir ferman ise Ayayorgi ile Şamlarlı köylerinin arasında yer alan mera ihtilafına odaklanmaktadır. İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 255-256) yer alan 313 numaralı kayıtta çıkan sınır ihtilafında ise Samanveren Mahallesi ahalisi Mercan Ağa Mahallesi'nde yer alan fırının kendi sınırları içinde kaldığını ve kendilerine düşen avârıza fırının da ortak olması gerektiğini iddia etmekteyse de yapılan sınır tespiti Mercan Ağa Mahallesi lehinde çözülmüştür.

Harita 4. İstanbul'un (Kostantiniyye) Yayılım Alanı (Ortaylı, 1977: 82)

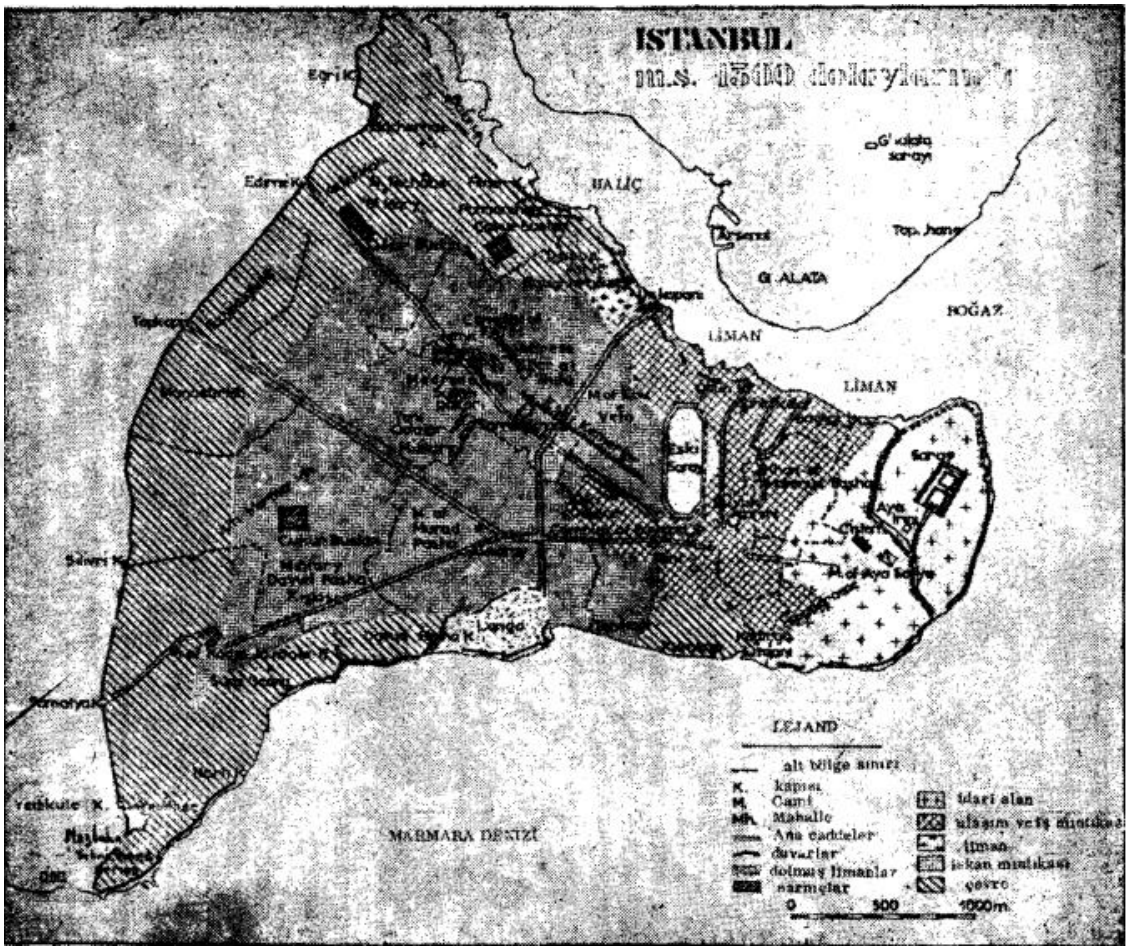

2.1. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Kamu Görevlileri

Osmanlı'da atamaların hem resmiyete kavuşması hem de sahte memurların önüne geçilmesi için şer'iyye sicillerine kaydedilmesi genel kuraldır. Bu yüzden sicillerdeki atama kayıtları neticesinde birçok görevli ile karşılaşılmaktadır. Kamu görevlisi niteliğindeki bazı makamlara incelenilen sicillerdeki kayıtların yetersiz oluşundan dolayı değinmek gereksiz olacaktır. Örneğin Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 324-325) yer alan 384 numaralı kayıtta İstanbul ve Galata'daki Araplar'ın temsilcisi olarak bir kişinin atandığı anlaşılmaktadır. Diğer hiçbir sicilde ise bu makama dair bir bilgiyle karşılaşılmamaktadır. Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 288-289) yer alan 335 numaralı kayıtta ise Ahmet isimli bir kişinin ulûfesinin kesilmesinden dolayı padişaha başvurduğu ve

padişahın da bu kişiyi zâviyenişîn olarak atadığı görülmektedir. Buna rağmen bu makamın her zaman bir berat konusu olduğunu incelenen sicillerde görmek mümkün değildir. Ayrıca Hahambaşı ve Metropolit gibi kendi cemaatlerinden sorumlu dini görevlilerde berata konu olsa da burada yer bulamayacak ancak yetki gaspı ve yetki çatışmasının anlatılacağı başlıkta bunlara da değinilecektir.

2.1.1. İmam

İmam, 1829 yılında kendi yerini alacak olan muhtara kadar Osmanlı kentlerindeki en önemli mevkilerden biridir. Kentin en küçük idari birimi mahallenin başı olan imam hem merkezî yönetimin bir elemanı hem de merkezi güçler karşısında mahallenin temsilcisidir. İki yönlü bir mevki olan imamın görevleri çeşitli olduğu için şer'iyye sicillerindeki birçok kayda konu olan makamlardan biridir. Mahalle imamlarının mahallenin asayişini sağlamasına yönelik kayıtların yanında askerî, malî nitelikte hizmetleri de şer'iyye sicillerinde gözlemlenmektedir.

İmamların tayini ahalinin istekleri doğrultusunda merkez tarafından gerçekleştirilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 127-128) Gerede Mahallesi'ne yapılan imam tayinine ilişkin berat ile karşılaşılmıyor olsa da aynı defterde yer alan 175 numaralı kayıtta fermana dayanarak önceki imamın görevden alındığı ve yeni imamın göreve başladığı kaydedilmektedir: *"...mahalle-i mezbûre imâmı Osman Efendi itâ'at-i emr-i âlî etmediği ecilden imâmeti...fermân-ı âlîlerine imtisâlen...on yedi nefer kimesneler ictima' ve ittifâkları ve cümlenin muhtârı...Ali Halîfe b. Abdurrahman...müstehak olduğunu ihbâr etmeleriyle..."* Zaten berata konu olduğu için askerî sınıftan olan imamın askerî olan mevkisi Galata Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2012: 374-375) yer alan 1596 tarihli bir fermanda tescil edilmiştir: *"...ve kuzât ve müderrisîn ve meşîhat ve tevliyyet ve nezâret ve sâir bunun emsâli şol ki atebe-i ulyâya mülâzemet eyleye onlar dahi askerîdir..."* Askerî olduğu için vergiden bağışık olan imamın XVI. yüzyıl tahrir defterlerine bakıldığında eğer toprak sahibi ise toprakla ilgili vergi ödediği görülmektedir. Hatta anlaşıldığı kadarıyla imamlık görevi bittiğinde imamın askerî statüsü de sona ermekte ve reaya statüsüne geçmektedir (Beydilli, 2000: 181).

Mahalle imamının ahali tarafından istenip merkez tarafından atanmasının yanında suistimale açık bir atamanın kadı tarafından kabul gördüğüne ilişkin bir kayıt bulunmaktadır. Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 375) yer alan 458 numaralı kayda göre Mustafa oğlu Mehmed Efendi beratı neticesinde yaptığı imamlık görevini 600 guruş karşılığında Veliyüddin oğlu Mustafa Efendi'ye satmıştır: *"…mezbûr es-Seyyid Mehmed Efendi zikrolunan el-Hâc Hüseyin mahallesinde vâki' bâ-berât-ı âlîşân mutasarrıf olduğu imâmet hizmetini altı yüz guruş bedel mukābelesinde bana ferâğ ve kasr-ı yed eylediğinde ben dahi ba'de'l-kabûl bedel-i mezkûru yedimden…"* İmamın mahalleyi gözetlemesi gibi mahalle ahalisi de kendi belirlediği imamı gözetlemektedir. Bu yüzden imam hem halkın kendinden beklediği görevleri yerine getirerek hem de mahalle ahalisinin hoşuna gitmeyeceği işlerden uzak durarak onları hoşnut kılmak zorundadır. İmam mahalle ahalisiyle arasını iyi tutmadığı durumlarda görevden alınma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Böyle durumlar sicillerde kendine yer bulmaktadır. Örneğin Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 316) yer alan 374 numaralı kayıtta Yakup Ağa Mahallesi ahalisi, imamdan eşlerine sarkıntılık yaptığı ve cenaze ile nikâh işlemlerinde düzgün hizmet etmediği için rahatsızlık duyduğunu belirtmekte; sonuçta imam görevinden ayrılmaktadır: *"…her bâr iyâlimize ta'arruz etmekle kendiden istikrâh edip her vechile emniyet ve rahatımız olmayıp ve mukaddemâ nikâh ve cenâzemiz husûsunda bizi rencide…mezbûrdan râzı ve hoşnûd değilleriz deyü…imâm-ı mezkûr cihet-i mezkûresini âhara kasr-ı yed etmek üzere…"* Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 440) yer alan 524 numaralı kayıtta da Voynuk Şücâ Mahallesi ahalisi, imamın fakirlerin cenaze işlemlerini yerine getirmediği ve diğer cenaze sahiplerinden de zorla 20-30 guruş aldığını belirterek seçtikleri yeni bir imamın tayin edilmesini istemektedir: *"…mahallemiz imâmı Mustafa Efendi imâmetlik hizmetin edâ etmeyip ve fukarâ cenâzesi vâki' oldukça gasl ve salâtını kılmayıp ve mükellef cenâzeler vâki' oldukda her birinden…yirmişer ve otuzar guruş getürdüp…Mehmed Bahtî Efendi b. Osman dâ'îlerine tevcîh ve yedine berât-ı âlîşân sadaka ve ihsân buyrulmak ricâsında…"* İmamın görev yaptığı mahalle ahalisinin onayını alması yalnızca şikayet durumlarında söz konusu değildir. İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 212) yer alan 226 numaralı kayıtta mahkeme başkâtibi tarafından Hoca Gıyaseddin Mahallesi imamı nezdinde yapılan sebebi belirsiz soruşturma

neticesinde mahalleli, imamdan hoşnut olduğunu dile getirmiş ve soruşturma imam lehinde çözülmüştür: *"…mahalle-i mezbûre ahâlîsinden mazbûtü'l-esâmî yirmi nefer ve civâr mahalleden üç nefer… Mehmed Emin Efendi mahalle-i mezbûrede imâmımız ve muhtârımız olup… cümlemiz kendiden hoşnûd ve râzılarız deyü…"* İmamların önemli görevlerinden biri de mahallenin huzurunu sağlamak amaçlı mahallede yaşayanların kefile bağlanması işlemidir (Beydilli, 2000: 181). Bunun bilincinde olan mahallelinin imamın görevine son verme isteklerinden birini de mahallede oturan kişilerin kefilinin yokluğu oluşturmaktadır. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 539) yer alan 182 numaralı kayda göre mahalle ahalisinin bir kısmı, diğer bir kısmının kefilsiz bir şekilde mahallede oturmasının imamın ihmali olduğunu söyleyerek imamın görevden alınmasını talep etmektedir: *"…imam-ı mezbûr Yekçeşm Seyyid Mehmed…bilâ-kefîl âdemleri mahallemizde iskâna ve cümle kabâhati mürtekib…emniyet ve rahatımız yokdur deyü…"*

Şer'iyye sicilleri görevden alınan imamlara başka bir ceza verilip verilmediğine dair bilgiler vermemektedir. Buna karşılık mühimme defterleri bu konuda şer'iyye sicillerinin eksiğini kapatmaktadır. 23 Numaralı Mühimme Defteri'nin 411 numaralı kaydında edepsizliği ve imamlık görevinde eksikliği görüldüğü için görevden alınan bir imamın Kıbrıs'a sürgüne gönderildiği yazmaktadır.

Cami imamlarının birçok kez kendi yerlerine vekil tayin ettiği kayıtlarla karşılaşılıyor olsa da incelenen sicillerde mahalle imamlarının kendi yerlerine vekil tayin etmesi az karşılaşılan bir husustur. Buna rağmen görev yerinden uzak bir yere gidecek mahalle imamlarının kendi yerine vekil tayin etmesinin önünde bir engel olmadığı görülmektedir. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 272-273) yer alan 172 numaralı kayda göre Karabaş Mahallesi imamı kendi yerine 3 akçe yevmiyeyle bir kişiyi vekil tayin etmiştir: *"…Mehmed Efendi'yi imâmet-i mezbûreyi ikāmete yevmî üç akçe vazîfe ile tarafımdan vekîl ve naip-i menâb nasb u ta'yîn edip…"*

Sicillerde yer alan vakfiye kayıtlarının bazılarında mahalle imamlarının yaşayabilecekleri evlerin vakıf sahipleri tarafından tahsis edildiği görülmektedir. Örneğin Balat Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 64-67) yer alan 22

numaralı kayıtta Kadı Alâaddin'in vakfettiği mal ve mülkleri arasında mahalle imamının oturması için bir evden bahsedilmektedir. Ayrıca yine bu çeşitli vakıflar mahalle imamlarının gelirlerinin bir kısmını da oluşturmaktadır.[30] İmamların görev yaptıkları mahallelerde ikâmet etmelerinin bir zorunluluk olmadığı bir mahalle imamının farklı bir mahalleyi içeren kayıtlarda oranın yaşayanları arasında sayıldığından anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 233-235) yer alan 255 numaralı kayıttan Şeyh Muhyiddin Kocavî Mahallesi imamının Üskûbî Mahallesi'nde yaşıyor olduğu görülmektedir.

İmamın en bilinen görevlerinden biri mahalle sakinlerinin kefil bulmasını sağlamak ve bütün mahalleye kefil olmaktır. Yukarıda da görüldüğü üzere imamın bu görevini ihmali hizmetinin sona erdirilmesi için geçerli bir sebeptir. Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 59) yer alan 19 numaralı kayıt kefalet olayının merkez tarafından da gerçekleştirilmesi beklenen bir iş olduğunu göstermektedir. İlgili kayıtta bostancıbaşına yollanan fermanın içeriğinin kefilsiz mahalle sakini olmaması üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Fermana binaen mahalle imamları mahkemeye gelip kefilsiz mahalle sakini olmadığını bildirmektedir: *"…bilâ-kefîl kimesne olmayıp mukaddem tahrîr ve defter olunduğu vech üzere cümle ahâlî-i mahalle birbirlerine ve imâmları dahi cümlesine kefîl…"*

İmam, mahallenin huzurunun ve güvenliğinin yürütücüsüdür. Bunun gereği olarak mahallenin huzurunu ve düzenini bozan kişileri mahalleden uzaklaştırmak imamı sıkça meşgul eden hususlardan biridir. Mahalleden uzaklaştırmaya konu olan olaylar çoğu zaman genel ahlaka aykırı davranışlar sergilendiği zaman gerçekleşmektedir. Örneğin Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 357-358) yer alan 434 numaralı kayıtta bir ailenin böyle bir sebepten dolayı mahalleden uzaklaştırıldığı görülmektedir: *"…Baklalı mahallesi imâmı olan İbrahim Efendi b. Halil meclis-i şer'i şerîf-i enverde…mezbûr Hasan ile mezbûretân Canan ve Havva kendi hâllerinde olmayıp….mahalle-i mezbûreden ihrâc olunmaları ecr-i cezîldir deyu…"*[31] Merkezden gönderilen belgeler arasında da mahallelerin huzurunun

[30] Sicillerde vakfiye imamlarını içeren bazı vakfiye örnekleri için bakınız: BTMŞS 1, 563; BMŞS 3, 241; BMŞS 92, 539; BMŞS 151, 255

[31] Benzer örneklerin bir kısmı için bakınız: ÜMŞS 26, 478; BMŞS 54, 253; BMŞS 150, 444

sağlanması için yollanan emirler görülmektedir. Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 173) yer alan 231 numaralı kayıtta bu konuya odaklanan bir buyrulduda birtakım kişilerin evlerinde çalgı çalıp içki içmelerinin huzursuzluğa yol açması dolayısıyla mahalle imamlarından bu olayların önüne geçmesi istenmektedir: *"...çeng ü çigâne ile şürb-i hamr ve fesâd üzre olmalarıyla mahallât imâmları ve cemâ'at ma'rifetiyle şer'le bu makūleler tenbîh ve men' olunup..."* İmamların huzuru ve güvenliği sağlaması doğal olarak tek bir kişiden beklenmeyecek bir iş olduğu için mahalle bekçileri de burada anılmalıdır. Zaten düzenlemelere bakıldığı zaman bekçilerin amirinin mahalle imamları olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 963-964) yer alan 1318 numaralı kayıtta bekçilerin sabaha kadar nöbet tutması gerektiği ve bunun sorumluluğunun imama ait olduğu söylenmektedir: *"imâmlara şöyle tenbîh ve te'kîd eyleyesiz ki...mahallelerin bekçileri ba'de'l-işâ sabâha değin mahalleleri dolaşıp..."* İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 648) yer alan 506 numaralı kayıtta yer alan buyrulduda ise bekçilerin görevlerinde ihmali oldukları görülürse imamların azledilecekleri söylenmektedir: *"...her kangı mahallenin bekçisi sabaha değin fenerin yakıp otururken bulunur ise kendisi ta'zîr ve mahallesi imâmı dahi azl olunur..."*

Bir nevi mahallenin huzurunu sağlamak olsa da bundan başka bir görev de imamın mahkemeye icabet etmeyen kişileri mahkemeye getirmek ya da davet etmek olduğu görülmektedir. Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 544) yer alan 681 numaralı kayıtta mahkemenin çağrısını dinlemeyen bir yeniçerinin, imam tarafından mahkemeye getirildiği söylenmektedir: *"...üç def 'adır fermân-ı şerîfe itâ'at etmez evde yokdur der yeniçeri olmağla... imâm ve müezzini ma'rifetiyle evinden çıkarıp huzûr-ı şer'a ihzâr olunup..."* Bundan başka Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 59) yer alan 30 numaralı kayıtta da imamdan beklenen bu görev görülmektedir: *"...bu def'a dahi mahallesi imâmı ve müezzini ma'rifetiyle evinden ihrâc olmayıp itâ'at-i şer' etmez ise hânesi kapısı memhûr olunmak..."*

Merkezden gönderilen belgelerin içeriğine bakıldığında imamların askerî emirlerde de muhatap alındığıyla karşılaşılmaktadır. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 67) yer alan 9 numaralı kayıttaki bir buyrulduda imamların kendi mahallelerinde yaşayan askerleri orduya ulaştırmaları emredilmektedir:

"…İstanbul'da olan mahallât imâmlarını getirdip tenbîh eyleyesin ki herkes kendi mahallesinde sefer-i hümâyûna me'mûr olan askerden olup evinde sâkin olanları ve hâricden gelip kirâcılı oturup meks edenleri isim ve resimleriyle gelip huzûrumuza arz eyleyeler…"[32]

İmamlar en küçük idari birim olan mahallenin başı olduğu için yerel yönetim hizmetlerinin bir kısmının yerine getirilmesinden de sorumludur. Bu konuda her şeyden önce mahallenin temizliğinin sorumluluğu imamın da içinde bulunduğu bir grup kişinin omuzlarındadır. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 702) yer alan 540 numaralı kayıttaki buyrulduda sokaklarda, cami avlularında ve pazarlarda bulunan çöp ve ölü hayvanların denize atılması emredilmekte ve eğer ihmal görülürse imamlardan hesabının sorulacağı söylenmektedir: *"…lâşe ve mezbeleden tathîr edip deryâya ilkā eyleyeler…her kimin hudûdunda mezbele ve lâşe bulunur ise imâm ve…haklarından gelinmek mukarrerdir…"* İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 622) yer alan 689 numaralı bir buyruldu ise sokak arasındaki kaldırımların yapımı ve bakımının mahalle ahalisine ve dükkân sahiplerine ait olduğu söylenmiş ve konudan imam sorumlu tutulmuştur: *"…imâmlarına…tenbîh eyleyesiz ki…herkes menzilleri önünde ve dekâkînleri önünde vâki' olan yolların kaldırımlarını ta'mîr ve termîm eyleyip…ta'mîr ve termîme muhâlefet edenler mahalleleri imâmları ma'rifetiyle zâbıtalarına bildirilip…"* Yangınlara karşı alınması gereken bazı önlemler de imama aittir. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 87-88 ve 483) yer alan 29 numaralı buyrulduda mahalledeki evlere ait bacaların temizletilmesinin sorumluluğunun imama ait olduğu söylenmektedir. Aynı defterin 605 numaralı kaydında yer alan fermanda ise mahalle bekçilerinin ücret karşılığında baca temizliği yapabilecekleri bildirilmektedir.

İmamın bir diğer görevi de kadınların ve kıyafetlerin emirlere uygun nizamıdır. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 97-99) 31 numaralı kayıtta yer alan fermanda Müslüman kadınlarının kıyafetlerinin nasıl olacağı detayıyla belirlenmiş ve bu nizamı takip edecek görevlilerden birinin de mahalle imamı olduğu söylenmiştir. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 152-153

[32] Benzer örnekler için bakınız: HMŞS 10, 242; İMŞS 22, 520

ve 493) 108 numaralı kayıtta yer alan buyrulduda ise kürk giyenlerin imam ve adı anılan diğer görevliler tarafından bildirilmesi istenmektedir. Yine aynı sicilde yer alan 619 numaralı bir başka buyrulduda ise kadınların bayram süresince dışarı çıkmamaları gerektiğinin imamlar aracılığıyla duyurulması ve takip edilmesi söylenmektedir.

2.1.2. Köy/Mahalle Kethüdası

Mahallenin veya köylerin temsilcisi ve işlerinin yöneticisinin imam olmadığı durumlarda bulunmaktadır. Çalışmalar kethüdanın imamdan farklı bir görev üstlenmediğini göstermektedir (İnalcık, 2015: 53; Canatar, 2003: 184). Köy/mahalle kethüdası ile bu çalışmaya konu olan İstanbul ve Bilâd-ı Selâse sicilleri arasında yalnızca Üsküdar Mahkemesi'nde karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni Üsküdar'ın göreli olarak merkeze daha uzakta yer alıyor oluşu olmalıdır. Nitekim köy/mahalle kethüdası ile ilgili sicillerde karşılaşılan kayıtlar kethüdanın vergiler hususunda merkezle ilişkisine dikkat çekmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 128) 179 numaralı şu kayıt Orhanlı Köyü'ne yapılan kethüda tayininde avârız konusuna dikkat çekilmektedir: *"…işbu İbrahim b. Mustafa'yı bize avârız husûsuna ve sâir mesâlih-i şâhîye kethüdâ nasb edin…"* Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 165) yine bir başka kethüda tayini kaydı da bu konuya eğilmektedir*: "…Gülfem Hâtun mahallesi halkının kethudâsı olmayıp tekâlif-i örfiyyede kethudâya muhtâc oldukları…"* Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 92) 48 numaralı kayıtta köy müşiri olarak anılan görevli de büyük ihtimalle köy kethüdası olmalıdır.

Kethüdaların hizmet ettikleri köyün/mahallenin ahalisinin onayını alması imam örneğinde olduğu gibi geçerlidir. Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 319-320) yer alan 792 numaralı kayıtta kethüdalığı üstüne alan Eynehan'ın eğer mahalle halkı istemezse bırakacağını taahhüt ettiği görülmektedir: *"…Bulgurlu mahallesi kethüdâlığını…kabûl ettim eğer götürü mahalle halk[ı] kabûl etmese vazgeldim…"*

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki 364 numaralı kayıt mahallenin yöneticisi olarak imamın bulunduğu halde vergi işlerinde memur olması için bir de kethüda istihdam edildiğini göstermektedir: *"…mahallesinin imâmı olan*

Receb b. Maksud…mahfil-i kazâya gelip mahallemizde mîrî tekâlîf vâki‘ oldukda cem‘ için bir kethüdâ lâzım…Mustafa b. Abdullah nâm kimesneyi kethüdâ nasb eyledik…”

Aynı kişinin birden fazla yerleşimin kethüdalığını yapmasında bir sakınca görülmediği Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde (2010: 270) yer alan 658 numaralı kayıttan anlaşılmaktadır. İlgili kayıtta Yenice ve Reisli köylerinin kethüdası olan Mustafa’nın yerine Hamza’nın kethüda seçildiği söylenmektedir.

Kethüda beratla atanan bir makam olmasa da merkezden gönderilen belgelerde devlet tarafından adı anılmaktadır. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2008: 392-394) 720 numaralı kayıtta yer alan bir fermanda, fermanın içeriğinden kethüdaların da haberinin olması emredilmektedir. Yine Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2010: 197) 279 numaralı kayıtta yer alan bir fermanda da devlete ait şapın satılmasında köy kethüdalarının da memur olması söylenmektedir.

2.1.3. Korucu

Bir istisna[33] hariç yine sadece Üsküdar’a ait olan sicillerde karşılaşılan bir diğer görevli *korucu*dur. Diğer mahkemelere ait sicillerde koruculuğun bir unvan olarak isimden önce kullanıldığıyla karşılaşılsa da görevlinin genel sınırlarını çizmek için kayıtlar bulunmamaktadır. Bu görevliye bazı kayıtlarda deştbân ya da kır bekçisi denildiği de görülmektedir. Koruculuğun ilgili yerin mukataasına sahip kişiler tarafından kiraya verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde (2010: 82-83) yer alan 223 numaralı kayıtta Pendik koruyuculuğunun Andon tarafından bir yıllığına 60 akçeye alındığı görülmektedir: *“…karye-i mezkûre koruculuğun Andon b. Evrenos nâm zimmîye bir yıla altmış akçeye mukāta‘aya verdim…”* Koruculuğun iki kişi tarafından beraber üstlenilebildiği Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2010: 83-84) 44 numaralı kayıttan ve Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2010: 117) 204 numaralı kayıttan anlaşılmaktadır. Koruculuğun iltizama konu olmasının sebebi koruculuk hizmetiyle beraber bazı vergilerin de alınmasından kaynaklanmaktadır.

[33] Bu istisna ile Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer’iyye Sicili’nin (2019: 317-318) 493 numaralı kaydında karşılaşılmaktadır. İlgili kayıtta devlete ait çayırların muhafazasından sorumlu olan korucunun görevi esnasında saldırıya uğradığı yazmaktadır.

Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 67) 50 numaralı kayıtta koruculuğa dahil olan bâd-i hevâdan bahsedilmektedir: *"...mezbûr karyenin bağlar koruculuğunun bâd-i hevâsını otuz akçeye bey' eyledik..."*

Korucunun görevi yükümlü olduğu ormanın ve çayırın muhafazasını sağlamaktır. Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2009: 383) bulunan 698 numaralı kayıtta korucunun orman içinde ateş yakan birini mahkemeye şikâyet ettiği görülmektedir. Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 121) 129 numaralı kayıtta ise padişaha ait ormanda avlanan birinin korucu tarafından yakalanması yer almaktadır. Üsküdar Mahkemesi'ne ait kayıtlardan daha ileri bir tarihe ait olan Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 43-44) 17 numaralı kayıtta yer alan fermanda ise padişaha ait ormanların muhafazasından *tazıcıbaşı* adı verilen bir görevli sorumlu tutulmakta ve korucunun adı anılmamaktadır.

2.1.4. Su Nazırı

Su nazırı ya da suyolu nazırı kente gelen suyollarının bakımından, tamirinden ve inşasından sorumlu en üst düzey amirdir. İlhan (2008: 43) bu makamın II. Mehmed devrinde kurulduğunu söylemektedir. Martal (1988: 1621) ise suyolu nezaretinin I. Süleyman döneminde kurulduğunu söylemektedir. İlhan'ın bu makamın oluşturulmasını II. Mehmed dönemine dayandırmasının sebebi muhtemelen II. Mehmed döneminde yapılan suyolcu tayinleridir. Ancak su nazırlığı kuruluna kadar suyollarından sorumlu olan görevli mimarbaşı olmuştur. Su nazırı sahneye çıktıktan sonra da mimarbaşının suyolları konusunda hâlâ otoritelerden biri olduğu sicillerden anlaşılmaktadır. Zaten suyolu nazırlığı da mimarbaşılığa aday bir görevdir (Martal, 1988: 1603-1624).

Su nazırının en çok meşgul olduğu konu suyollarından kişisel konutlara yapılan su tahsisi olmuştur. Konutuna su taşıtmak isteyen kişi kim olursa olsun su nazırı tarafından yapılacak keşfe dahil olmak zorundadır. Zaten herkesin kendi konutuna su tahsisi yaptırmak gibi bir lüksü olmadığından dolayı konutuna su taşıtabilen kişiler üst sınıfa tâbidir. Rumeli Beylerbeyi Hasan Ağa'nın evine aldığı suya dair keşif Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 436) 583 numaralı kayıtta şu şekilde yer bulmaktadır: *"...suyolu nâzırı olan fahrü'l-a'yân Hasan Ağa b.*

Abdurrahman…mahall-i mezbûra vardıklarında…paşa-yı mûmâ-ileyh hazretlerinin bulup cem‘ ettirdiği suyun cümlesi kâmil üç masura su olduğunu bi’l ittifâk tahkīk ettiklerinde…”[34]

Su nazırının ilgilenmek zorunda olduğu bir diğer konu ise suyollarının korunması ve izinsiz su kullanımının önüne geçilmesidir. Suyollarının kirlenmesinin önüne geçmek için tuvaletlerin yıkılması kararı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Eyüp Mahkemesi 82 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde (2011: 170-171) yer alan 203 numaralı kayıt suyollarına yakın tuvaletlerin çeşme ve hamama akan suyu kirlettiği için yıkılması kararına odaklanmaktadır: *“…su yoluna karîb kenîfler ihdâs etmeğin fazalâtları ol suyoluna girip…hâssa suyolu nâzırı olan aynü’l-a‘yân Ali Ağa…kenîfleri suyoluna karîb olmağla zararı muhakkak ve mukarrerdir deyû…”* Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde (2011: 317-318) yer alan 345 numaralı kayıtta ise çeşmeye gelen suyu aykırı biçimde kendi evine çeviren bir kişinin bu hareketten men edildiği söylenmektedir: *“…çeşme-i mezbûreye cereyân edegelmiş iken hâlâ mezbûre Râbia Hanım mâ-i mezbûrun bir masura mikdârını vakıf su hazînesinden kendi menziline fuzûlen icrâ etmekle…çeşme-i mezbûreye cereyânına bilâ-beyân mâni‘ olmamak üzre…ba‘de’t-tenbîh…”* Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki 1030 numaralı kayıtta yer alan fermanda da su yollarının korunması su nazırına ve ona dahil çalışanlarla söylenmektedir.

Su nazırının bir diğer görevi de kendi hiyerarşisi altındaki suyolu köyleri ile suyolcuların haklarını savunmaktır. Örneğin Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2019: 175-176) 132 numaralı kayıtta bir grup suyolcunun itham altında kalması üzerine su nazırı olayın suyolcular lehinde çözülmesini sağlamıştır. 7 numaralı Mühimme Defteri’nde (1998: 216) yer alan bir diğer olay su nazırının kendi hiyerarşisi altında kalan alanlarda adlî işlerle ilgilendiğini doğrulamaktadır. Bu defterde yer alan 417 numaralı kayıtta Zekeriyyâ Burgazı’ndaki bir cinayet davasında su nazırı kürek cezasını bizzat kendisi tayin etmektedir.

[34] Benzer su keşfi örneklerinin bazıları için bakınız: EMŞS 37, 17-435-515; EMŞS 49, 141-259; EMŞS 61, 71-72-219-302; EMŞS 74, 61-142; EMŞS 82, 220-223; EMŞS 182, 334-637. Suyolu keşfi ile ilgili kayıtların EMŞS’de yoğunlaşmasının sebebi bu mahkemenin su konusunda ihtisaslaşmasından kaynaklanmaktadır. Tamamen su konusuna eğilen sicillerin bir kısmı Mâ-i Lezîz Defterleri adı altında İSKİ tarafından yayınlanmıştır.

2.1.5. Mimarbaşı

Mimarbaşı saraya[35], vakıflara, özel kişilere ve cemaatlere ait yapıların inşaatına ve denetlenmesine yönelik en yüksek amirdir. Çeşitli görevlerini hem kendisi hem de kendisine bağlı olarak çalışan mimarlar eliyle gerçekleştiren mimarbaşı İstanbul'un binalarına yönelik hizmetlerinin ötesinde başka görevlere de sahiptir. Devletin kurulduğu tarihlerde bile devlet bünyesinde mimarların çalıştırıldığı biliniyor olsa da bir ocak olarak mimarların ne zaman teşkilatlandırıldığı ve mimarbaşılığın kurumsal olarak ortaya çıkışının vakti bilinmemektedir. Buna rağmen II. Bayezid dönemindeki kayıtlarda mimarlar ocağının gelişmiş olması ocağın Fatih döneminde teşkilatlandırıldığını düşündürmektedir (Turan, 1963: 159; Afyoncu, 1999: 207). Mimarbaşı, imam ve kethüda gibi mahallî bir görevli olmadığı için sicillerde bir atama kaydıyla karşılaşmak mümkün değildir. Yine mimarbaşı ve mimarların gelirlerinin ne olduğu da sicillerde görülememektedir. Ancak mimarbaşının görevlerine dair örneklerle sicillerde sık sık karşılaşılmaktadır.

Mimarbaşının en sık meşgul olduğu konulardan biri binalara yönelik masraf ve değer tespitidir. Bu tespitlerin özel kişilerin başvurusu üzerine yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kişilerin böyle bir talepte bulunma isteği vakfa ait binalarda oturuyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Oturdukları evlerin veya işlettikleri dükkânların mülkiyeti kendisine ait olmayan insanlar mimar aracılığıyla yaptığı masrafları mahkeme defterine kaydettirerek başına gelebilecek olası bir olumsuzluğun önüne geçmek istemektedirler. Örneğin bir vakfa ait evde yaşayan Ayşe Hatun'un eve yaptığı masrafları tescil ettirmek için mimarlara talebi Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 331-332) 407 numaralı kayıtta yazmaktadır: *"…Âişe Hatun ta'mîre muhtâc olup kābil-i süknâ olmamağla bazı mahâllini ta'mîr ve bazı mahâllinde müceddeden binâ ve ihdâs etmekle harc ve masrûfu ba'de'l-mu'âyene…seksen bin sekiz yüz elli beş akçeye bâliğ olup…meblağ-ı mezbûr ile ancak olur noksan ile binâ*

[35] Saray mensuplarına ait binalara yönelik mimarbaşının hizmetleri sicillerde sınırlı sayıdadır. Bu yüzden bu sınırlı kayıtlara aşağıda ayrı bir yer vermek gerekli görülmemiştir. Örnek bir kayıt Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 569) 724 numaralı kayıttır. İlgili kayıtta Beşiktaş'ta yapılan padişaha ait bina için gerekli malzemelerin ve arabaların bulunması mimarbaşına emredilmektedir. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde de mülkiyeti Turhan Sultan'a ait arazilerin çeşitli vakıflara ait arazilerle mimarların da işin içinde olmasıyla değiştirilmesi yer almaktadır. Bu kayıtlar için bakınız: İMŞS 10, 668-669-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-695-696-697-698-699

mümkün değildir deyü…" Mimarlar tarafından yalnızca konut ve dükkânlara yönelik değer ve masraf tespiti değil cami, kilise gibi kamusal yapılara yapılan masraflar da takip edilmektedir. Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 78-79) 34 numaralı kayıt Bâli Hoca Mescidi'ne yapılan masrafların gösterildiği bir kayıttır. Başına bir iş geldiği için değeri düşen yapıların gerçek değerini yeniden tespit eden de yine mimarlardır. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 213-214) yer alan 187 numaralı kayıt yangında harap olmuş bir odanın kirasının düşürülmesini konu almaktadır: *"…ayda otuz akçe ücret-i müeccele ecr-i mislinden zâyidedir, üzerine varılıp ecr-i misli tahmîn-i sahîh ile tahmîn olunmak matlubumdur…"*[36] Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 81-83) 12 numaralı kayıttan anlaşıldığı kadarıyla çatışmaya neden olan yapının mülkiyet tescili de mimarlar tarafından yapılmaktadır.

Devlet gayrimüslimlere ait yapıların tamirine ve inşasına sınırlamalar getirdiği için mimarbaşı bu yapılara yapılacak tamirat öncesinde keşif yaparak gerekli izinlerin verilmesinde söz sahibi olmaktadır. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 630) yer alan 783 numaralı kayıtta fırtınada yıkıldığı için tamirata ihtiyaç duyan Sulumanastır Kilisesi'nin cemaati padişaha sundukları arzuhalde kadının ve mimarbaşının kiliseyi teftiş etmesini talep etmektedir: *"…İstanbul kadısı ve mi'mâr ağa ma'rifetiyle keşf olunup ta'mîr olunması bâbında fermân-ı şerîf recâ olunur…"* Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 570) 726 numaralı kayıtta da Hasköy'deki Rum mezarlığının yıkılması üzerine yine mimarbaşının keşfi talep edilmektedir. Bunlardan başka ticarethane inşaatı ve tamiri izni de Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 139) 163 numaralı kayıttan ve Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 59-60) 40 numaralı kayıttan anlaşılmaktadır.

Mimarbaşı, miras sahiplerine kalan veya ortak kullanımda olan bir mülkü kişiler arasında taksim etmekten de sorumludur. Mülk taksiminin de talep

[36] Masraf ve değer tespitleri sicillerdeki birçok kaydın konusunu oluşturmaktadır. Diğer örnekler için bakınız: BMŞS 11, 174; EMŞS 37, 47-227-233-410; EMŞS 49, 191-195; İMŞS 3, 46-49-53-97-131-277-319-585-729; İMŞS 12, 187-193-342-1302; İMŞS 22, 12-330-374; BMŞS 54, 377-378-387; BMŞS 92, 5; BMŞS 150, 93-137; İMŞS 25, 420-439-468; BMŞS 151, 407; BMŞS 172, 82; HMŞS 10, 21-149; HMŞS 3, 52-53-76-89-90; HMŞS 5, 310-375-403-531-532

doğrultusunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Galata Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2012: 196-197) görülen 284 numaralı kayıtta, kendilerine kalan bağı bir süre taksim ettirmeksizin kullanan mirasçıların bir süre sonra taksim talebinde bulunduğu görülmektedir: *"...müteveffâ-yı merkūm fevt olunca mâbeynimizde tevzî' ve taksîm olunmayıp kalmışdır...hisse-i şer'iyyemizin zâhir olunmasını taleb eylerim dedikde hâssa mi'mârlarından üstâd Cafer ve üstâ[d] Sinan ve cemm-i gafîr ve cemâ'at-i kesîre ile varılıp..."*[37]

Mimarbaşının re'sen veya talep üzerine dahil olduğu bir süreç olan imar denetimi en çok karşılaşılan konulardan biridir. İmar denetimi ya önceden belirlenmiş kurallara aykırı biçimde inşaat faaliyeti durumunda mimarbaşı tarafından re'sen gerçekleştirilmekte ya da komşusunun kendi yapısına yaptığı eklentilerin kendine zararı olduğu iddiasında bulunan kişilerin talepleri doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Mimarların kendiliğinden harekete geçtiği olaylara ilişkin bir örnek Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 311-312) 362 numaralı kayıtta yer almaktadır. Kayda göre Hürmüz'ün yaptığı şehnişin fermana aykırı ölçülere sahip olması mimarlar tarafından tasdik edilmiştir: *"...Hâssa mi'mârlarından Mehmed Halîfe ve diğer Mehmed Halîfe ile derûn-ı arzuhâlde mezkûr mahâll-i nizâ'ın üzerine varıp...şehnişîn tûlen altı zirâ' ve arzen nısf zirâ' fermân-ı âlî muhâlif idiğini..."* Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 375-376) yer alan 375 numaralı kayıtta da Yahudihane'nin[38] uzunluğunun gereğinden fazla olmasından dolayı rahatsızlık duyan kişilerin iddiaları mimarların ölçümüyle tespit edilmiştir: *"...ehl-i İslâm'a on iki ve ehl-i zimmîye on zirâ' irtifâ'ına müsâ'ade olup hilâfı hatt-ı hümâyûn-ı mu'anven-i emr-i âlîyle memnû' iken mesfûrân Yahûdiler hilâf-ı emr-i âlî işbu Yahûdihâne'yi on beş zirâ'dan ziyâde irtifâ' üzere binâ etmişlerdir..."* Komşuların birbirinden şikayetçi oldukları olaylar eve yapılan eklentilerin diğer kişinin özel alanını zedelediği durumlar etrafında kümelenmektedir. Böyle kayıtların çoğunda da şikâyetçi taraf mimarlar tarafından haklı bulunmaktadır. İstanbul

[37] Mimarlar tarafından yapılan miras taksimi de sicillerde çokça tespit edilen kayıtlardandır. Bunların diğer örnekleri için bakınız: BMŞS 150, 166; BMŞS 151, 289; EMŞS 37, 489; EMŞS 49, 166; EMŞS 74, 350-429; GMŞS 15, 284-482; GMŞS 32, 234; GMŞS 65, 44; GMŞS 114, 455; HMŞS 3, 233; HMŞS 5, 63-117; İMŞS 3, 95-214

[38] Yahudihane, tipik olarak *slum* fonksiyonu gören yapıya denilmektedir (Ortaylı, 1977: 89). Slumlar kent merkezlerinde bulunan çok katlı ve birden çok ailenin yaşadığı yapılardır (Keleş, 2017: 529).

Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 446) 342 numaralı kayıtta Hacı Mustafa, komşusu Hacı Hasan'ın evine yaptığı pencerelerin kendi evinin harem kısmına baktığından dolayı şikâyetçi olmaktadır. Aynı konuyu içeren İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 80) 20 numaralı kayıtta da karar pencerelerin kapatılması yönünde olmuştur: *"…menzillerinin makarr-ı nisvân olan mevâzi'i görünüp havâle zarârı olduğu…sâbit ve zâhir olup havâle-i mezkûre tahta perde ile def ' olmayıp ancak sed ile def ' olunur deyü…"* Komşusunun kendi evine yaptığı tuvaletin kendi aleyhinde olduğunu düşünen kişiler konuyu mimara sıkça taşımaktadır. Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 174-175) 203 numaralı kayıt bu konuyu içermektedir. İlgili kayıtta Zukine'nin tuvaletinin Yani'ye zarar vermesinden dolayı Yani haklı bulunmuş ve Zukine'ye tuvaleti yeniden düzenlemesi için gerekenler söylenmiştir: *"…Zukine'nin kenîfi müdde'î-i mezbûrun…duvarına neşf edüp küllî zarar olduğu…kenîf beynine kadden dört zirâ' ve arzen iki buçuk zirâ' horasanlı taş duvar sed çekmek ile zararı def ' olur deyü…"* Kaldırımın hukuksuz bir biçimde işgalini önlemek de mimarların kontrolü altındadır. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 388) görülen 578 numaralı kayıtta dükkanlarını yola doğru genişleten iki kişi menedilmiştir.[39]

Su nazırı makamının bulunmasına rağmen mimarbaşının su işleriyle alakalı durumların içinde olduğu sicillerde görülmektedir. Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki 17 ve 515 numaralı kayıtlar ile Eyüp Mahkemesi 82 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki 220 ve 223 numaralı kayıtlar mimarbaşının bu görevinin tanıklarıdır. Şer'iyye sicillerindeki bu konulu kayıtların bir doğrulayıcısı olarak 3 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1993: 16) 23 numaralı kaydında da bu konu geçmektedir.

Mimarbaşı taş, kereste, çivi, kiremit gibi inşaat malzemelerinden sorumludur. Bunlardan sorumlu olduğu gibi bunlarla uğraşan iş kolları da mimarbaşının hiyerarşisi altındadır. Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 365-366) 366 numaralı kayıtta, içlerinde mimarbaşının da olduğu bir grup görevliye hitaben yazılan

[39] İmar denetimine ilişkin diğer kayıtlar için bakınız: BMŞS 151, 362-371; BMŞS 172, 375-450-516-539-659; BŞMŞS 2, 436; BŞMŞS 63 203; EMŞS 37, 214; EMŞS 49, 77-143; EMŞS 74, 374; EMŞS 82, 199; EMŞS 90, 726; HMŞS 3, 287; HMŞS 5, 344; İMŞS 3, 48-275-365-578; İMŞS 12, 123-500; İMŞS 10, 329; İMŞS 22, 2-64-316-342-350; İMŞS 25, 20-33-52-243; İMŞS 56, 45-57-76

fermanda kerestenin satılacağı yer belirtilmiş ve kerestenin Mısır ve yabancı gemilere verilmesinin yasak olduğu bildirilmiştir.[40] İşlenmek üzere madenlerden getirilen taşların dağıtımının da mimarbaşına ait olduğu Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan 355 numaralı kayıtta yazmaktadır: *"...taş getirmek tüccâra mahsûsdur ve onlar dahi getirdikleri taşı münâvebe ile iskelelere taksîm ve ustalarımıza mi'mâr ağa ma'rifetiyle tevzî' ederler..."* Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 158-159) yer alan 194 numaralı kayıtta mimarbaşı tarafından kiremitçiler kethüdası olarak tayin edilen bir kişinin varlığına dayanarak bu iş kolunun da mimarbaşının hiyerarşisi altında olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 156-160) 89, 90 ve 91 numaralı kayıtlar nalburların, çivicilerin ve hurdacıların da mimarbaşının sorumlu olduğu iş kolları arasında sayıldığını göstermektedir. Lağımcıların tedariki aslında mimarbaşının askerî bir görevi olsa da onu da diğer mesleklerin yanında saymak gereklidir. Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 447) yer alan 592 numaralı kayıtta sefere tayin edilen lağımcıların, mimarbaşının elinden aldıkları ücretleri tasdik edilmektedir. İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 291) 364 numaralı kayıtta yer alan mimarbaşına ve kadıya hitaben yazılan fermanda ise lağımcılardan sorumlu olarak gösterilen görevlinin mimarbaşı olduğu görülmektedir.

Mimarbaşının görevleri yangın ve deprem gibi afetler döneminde daha yoğun bir hal almaktadır. Yangından veya depremden sonra binaların hasarını tespit ederek tehlikenin önüne geçmek mimarbaşının sorumluluğundadır. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili 1766 Depremi'ne ilişkin önemli bir kaynak olmasının yanında mimarbaşının deprem sonrasındaki faaliyetlerinin takip edilmesine de olanak sağlamaktadır. Aynı sicildeki (2019: 155-156) 114 numaralı kayıtta yer alan bir buyrulduda deprem sonrasında inşaat malzemeleri satan ve inşaat işiyle uğraşan iş kollarının durumu fırsat bilerek zam yapmasının ve kalitesiz inşaat malzemesi üretmesinin önüne geçilmesi mimarbaşına emredilmektedir: *"...mi'mâr ağa ma'rifetiyle esnâf-ı mezbûrenin kethüdâlarını getirdip edevât-ı ebniyenin bahaları*

[40] Bu konu 82-1 Numaralı Mühimme Defteri'nin (2020: 72) 13 numaralı kaydına da konu olmuştur. Mimarbaşına ve kadıya hitaben yazılan ilgili kayıtta tahta üzerinden yapılacak spekülasyonlara fırsat verilmemesi emredilmektedir.

üzerine bir habbe zam olunmamasını…tenbîh eylemek…zam etmiş ise ibreten li'l-gayr cezâsı tertîb olunacağı ve bu takrîbile tuğla ve horasan ve kiremidi kalb ve redî yaparlar ise kezâlik haklarından gelineceğini…"[41]

Mimarbaşı kısmını kapatmadan önce sicillerde karşılaşılan bir diğer görevli *bina emini*ne de burada değinmek yerinde olacaktır. Mimarbaşından bağımsız olan bina emini bir memuriyet değil; gerekli durumlarda göreve getirilen emekli olmuş güvenilir memurlardır. Mimarbaşı inşaat işinin teknik kısmını üstlenirken bina emini devlet tarafından üstlenilecek yapıların inşaat masraflarının ödenmesinden sorumlu tutulmuştur (Küçük, 1992: 179). İki görevli arasındaki ayrım Mimar Sinan tarafından da kabul edilmiştir. Mimar Sinan kendi aleyhinde konuşan kişilere cevaben para işlerinde sorumlu olanın bina emini olduğunu söylemiştir (Sâî Mustafa Çelebi, 2003: 66). Bina emininin gerekli durumlarda atanması sicillerde görülmektedir. Zaten bina emini aciliyet gerektirmeyen dönemler hariç sicillerde anılan bir görevli değildir. Nitekim bina emininin adı 1766 Depremi'ni içeren İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde sıkça anılmaktadır. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 94-96) yer alan 97 numaralı kaydın içeriği de şiddetli yağmurdan dolayı hasar alan cami, çeşme, yol gibi yapıların tamir edilmesini içerdiği için bina emini burada da anılmaktadır: *"…sen ki binâ emîni mûmâ-ileyhsin…meblağ-ı mezkûrun kusûru dahi vaktiyle verilmek üzere şimdilik ale'l-hesâb üç bin guruş ber-vech-i nakd hazîne-i âmiremden sana verilmekle…"*

2.1.6. Subaşı ve Diğer Kolluk Kuvvetleri

Subaşı Osmanlı Devleti'nde kolluk hizmetlerini yerine getiren birkaç görevliden biridir. Ortaylı (2017: 284) İstanbul özelinde bakmadığı subaşını anlatırken subaşının önceleri merkezden sonra ise beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından atandığını söylemektedir. İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de ise subaşının durumu farklılaşmaktadır. Buralarda bir beylerbeyi ve sancak teşkilatı olmadığı için subaşıların

[41] İleride yine değinilecek deprem konusundaki kayıtlar için bakınız: İMŞS 25, 110-114-120-132-137-184-188-213-218-221-227-255-262-270-277-330-337. Yine yangınlar konusundaki kayıtlarda ileride kullanılacağından dolayı tekrara düşmemek için burada kullanılmamıştır. Yine de bu kayıtlar için bakınız: İMŞS 10, 1121; İMŞS 22, 545; İMŞS 24, 307; İMŞS 25, 23-57-74-97

atanması mukataa sahiplerine ödedikleri ücretlere bağlı olmuştur.[42]Subaşılık mukataası genelde 1 yıllığına alınmaktadır. Mukataanın bedeli konu olan yere ve zamana göre değişmektedir. Subaşılık genelde tek bir kişi tarafından üstlenilmektedir. Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 448) 594 numaralı kayıt bu türden bir subaşılık atamasını konu almaktadır: *"…Orta kapısında hâslar subaşılığı Murad Beşe'ye bin kırk yedi Şa'bânı'nın gurresinden sene tamâmına değin mâh-be-mâh bin akçe haklaşmak şartı üzre…"* Subaşılığın tek bir kişi tarafından üstlenilmesi genel kanaat ise de birden fazla kişinin bir subaşılığı paylaştığı durumlarda

[42] Bu mukataa sahiplerinin sıfatları değişiklik göstermektedir. İstanbul Mahkemesi ve Eyüp Mahkemesi'ne ait sicillerde subaşıların ücretini ödedikleri kişiler *gümrük emini* olarak anılmaktadır. Örneğin Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 448-449) yer alan 595 numaralı kayıtta Edirnekapı Subaşılığı'na ilgili kişiden gümrük emini tarafından parası alınarak göreve tayin edildiği yazılmaktadır. İncelenen sicillerde gümrük emininin anıldığı diğer kayıtlar için bakınız: AMŞS 1, 54-96-97-98; BMŞS 46, 521-716-790; İMŞS 10, 1120; İMŞS 22, 385; EMŞS 37, 290-582-590-594; EMŞS 49, 311; EMŞS 61, 334-335; EMŞS 74, 6-7-13-22-31-34-37; EMŞS 90, 682-723; EMŞS 182, 267; HMŞS 3, 15-179-184; HMŞS 5, 183-458; HMŞS 10, 22-53-200-203-234-241-251. Ayrıca İstanbul Gümrüğü çerçevesinde gümrük eminine yönelik bir çalışma için bakınız: (Kocakaplan, 2014). Üsküdar Mahkemesi'ne ait sicillerde *Üsküdar Emini* olarak adlandırılan bir kişiyle karşılaşılmaktadır. Muhtemelen bu da mukataa sahibini adlandırmak için kullanılmıştır. Buna rağmen Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 63) 37 numaralı kayıtta Üsküdar Emini olarak adlandırılan Timurhan aynı sicilin 52 numaralı kaydında Üsküdar Subaşısı olarak adlandırılmaktadır. Diğer birçok kayıtta Üsküdar Emini'nin içinde olduğu hizmetler aslında subaşıya uygun düşen görevlerdir. Bu da Üsküdar'da subaşılık ile eminliğin aynı manada kullanıldığı izlenimini oluşturmaktaysa da aynı tarihlerde subaşı ile eminin farklı kişiler olduğu kayıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 384-385) 953 numaralı kayıtta yer alan fermanda eminin adı müstakil bir görevli olarak anılmaktadır. Burada Üsküdar'daki emine dair ayrı bir başlıkta yer verilmeyişin sebebi zaten eminlik adı altında yerine getirilen hizmetlerin subaşı tarafından da yerine getirilen hizmetler arasında olmasından kaynaklanmaktadır. Üsküdar Emini'ne ilişkin incelenen sicillerde karşılaşılan kayıtların bir kısmı için bakınız: ÜMŞS 1, 33-34-82-135-203-271-346-415-582-610-689-787-789-792; ÜMŞS 2, 46-400-899; ÜMŞS 5, 683; ÜMŞS 14, 485. Yine Üsküdar Mahkemesi'ne ait sicillerde karşılaşılan bir görevli de *amil*dir. Amil de kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla mukataa sahiplerini adlandırmak için kullanılmaktadır. Buna rağmen Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 318) 622 numaralı kayıtta amil ve eminin aynı anda mevcut olan iki farklı kişi olduğu görülmektedir: *"…abd-i âbıkı tutup Üsküdar âmili âdemisi Mustafa'ya ve emîni Şemseddin'e teslîm edip…"* Yine aynı sicile ait 630 ve 775 numaralı kayıtlarda da bu ayrım gözükmektedir. Zaten Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2008: 392-394) 720 numaralı kayıtta yer alan fermanda da amil ayrı bir şekilde anılmıştır. Heyd (akt. Erkal, 1991: 59) amilin vergi tahsildarı/mültezim olduğunu söylemektedir. Heyd'in (1973: 122) eserinde yer alan bir belgede de amilin bu manada kullanıldığı görülmektedir: *"ve dahî ummâl taifesinin bir kimesneye şera' bir nesne sübût bulmadın mücerred mesâvîsi olmağla dahil itdirmeyeler cürmen eylemeyeler olurlar ise kadı yine hükm idüb oluvire"* Nitekim amil ve eminin mukataa kalemleri içinde sayıldığı görülmektedir (Uzunçarşılı, 2020: 341-343). Uzunçarşılı (2014a: 342) amilin Memlükler'de de mali hizmetlerle görevli bir kişi olduğunu göstermektedir. Na'îmâ Tarihi'nde (2014b: 1423) de görüldüğü üzere amilden kasıt vergi tahsiliyle ilgili görevlidir. Amil de eminin ayrı bir başlıkta anlatılmama sebebiyle aynı sebepten dolayı anlatılmayacaktır. Amile dair tespit edilen kayıtlar için bakınız: ÜMŞS 1, 16-128-141-185-201-219-220-221-404-413-416-424-456-459-476-531-587-588-672-808; ÜMŞS 2, 226-421-473-503-525; ÜMŞS 5, 135-278-279; ÜMŞS 9, 79-152-161; ÜMŞS 14, 77-80-97-180-239-289-301-309-362-365-547-554-583-631; ÜMŞS 17, 44-84-85-109-157-185-251-299-869; ÜMŞS 26, 137; BŞMŞS 2, 560

bulunmaktadır. Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 275) yer alan 367 numaralı kayıtta görüldüğü üzere bir subaşılığın iki kişiye verilmesi kaydedilmiştir: *"...Beşiktaş ve Kuruçeşme ve Ortaköy ve Arnavudköyü subaşılığı...mâh tamâm ikişer bin akçeye olmak şartıyla işbu sâhibü't-temessük Bekir Beşe ve Ali Bey'e iştirâken deruhde olunup..."* Subaşının bulunduğu yerdeki halkla iyi geçinmesi gerektiği Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 100) 103 numaralı kayıtta yer alan fermanda halktan kişiler tarafından şikâyet edilen subaşının sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderilmesinden anlaşılmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 923) yer alan 1577 numaralı kayıtta ise köy halkı subaşıdan duydukları memnuniyeti dile getirmektedir.

Subaşıların gelir kaynaklarına sicillerden ulaşılabilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2008: 405-407) 750 ve 751 numaralı kayıtlarda subaşıya ait gelirleri sayan fermanlar bunları cürm ü cinayet, resm-i arûs ve koyun hakkı (ağnam resmi) olarak sıralamıştır. Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 80) yer alan 17 numaralı kayıtta ise Rumeli Çingenesi harâcının da subaşına ait olduğu söylenmektedir. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 529-530) yer alan 823 numaralı kayıtta ise gaib ve mefkud malları, yava ve kaçgun ile yaylak resmi de subaşının gelirleri arasında sayılmıştır.

Subaşının öncelikli görevi asayişi ve güvenliği sağlamaktır. Bu yüzden ahlak polisliğinden cinayet soruşturmasına kadar birçok olayda başrolü subaşı üstlenmektedir. İçki içtiği tespit edilen kişiler ile zina yapan kişiler sık sık subaşının kovuşturmasına uğramaktadır.[43] Hırsızlıkların önüne geçmek ve hırsızlık olduğunda arama yapmak da subaşının sorumluluğu altındadır. Yine huzuru bozacak olayları defetmek, hayvan kesiminin nizamını sağlamak subaşına tevdi edilen hizmetler arasındadır.[44] Şüpheli ölümler ve cinayet durumlarında subaşının cesedi incelemesi ve

[43] Subaşının en sık olduğu konulardan biri olan ahlak polisliğine ilişkiler kayıtların bir kısmı için bakınız: ÜMŞS 9, 54-99-100; ÜMŞS 56, 28-38-211; ÜMŞS 531, 13-89-1088-1393-1465; AMŞS 1, 123; BŞMŞS 2, 227; BŞMŞS 63, 22-220-365-366; EMŞS 49, 275; EMŞS 61, 113-347; EMŞS 82, 227; EMŞS 90, 478-507-542; EMŞS 182, 267; HMŞS 3, 6-35-41-153-293; HMŞS 5, 337-554-556-560; HMŞS 10, 27

[44] Örnek oluşturması için bu konudaki kayıtların bir kısmı için bakınız: ÜMŞS 9, 760; EMŞS 74, 19; İMŞS 10, 602; HMŞS 5, 124-373; İMŞS 10, 2-559; İMŞS 20, 381; İMŞS 22, 492

ipuçlarını toplaması kural olduğundan subaşı bu konuda da önemli rol oynamaktadır.[45] İzinsiz bir şekilde gelip İstanbul'a yerleşenler de Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 310-311) 763 numaralı kayıtta görüldüğü üzere subaşı tarafından takip edilenler arasındadır.

Subaşının yukarıdaki alışılagelmiş görevlerinden başka görevleriyle de sicillerde karşılaşılmaktadır. Subaşı aslında asayişi sağlama görevinin bir alt başlığı niteliğinde olan ve satış ücreti devlete ait kaçak kölelerin yakalanmasından ve belli bir süre hapiste tutulmasından sorumludur. Belli bir süre sonunda da eğer kaçak kölenin sahibi bulunamazsa kölenin satılması ve parasının hazineye gönderilmesi subaşının sorumluluğu altındadır. Kaçak köleler Üsküdar Mahkemesi'ne ait siciller başta olmak üzere birçok mahkemenin sicillerini meşgul eden bir konu olmuştur. Kaçak köleler eğer bir başkası tarafından yakalanmışsa subaşına teslim edilmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 293) yer alan 556 numaralı kayıtta subaşına teslim edilen bir kaçak köle kaydı şöyle yer almaktadır: *"…Rûsiyyü'l-asl abd-i âbıkı tutup Yoros subaşısı Mustafa Bey'e teslîm eyledi hıfzı ve nafakası için yevmî ikişer akçe takdîr olundu…"*[46] Subaşı kaçak kölelerde olduğu gibi sahipsiz malları ve mirasçısı ortaya çıkana kadar terekeleri de muhafaza etmektedir. Üsküdar Mahkemesi'ne ait sicillerdeki kayıtlardan görüldüğü üzere subaşı burada ihtisap ağasının görevi olan fiyatların ve satışların düzenlenmesiyle de ilgilenmektedir. Yine Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 100) 139 numaralı kayıtta subaşının muhzıra ait görevi de yerine getirdiği bir kayıtla karşılaşılmaktadır. Üsküdar sicillerinde ihtisap ağası ve muhzırbaşıya ait görevlerin subaşı tarafından yerine getirilmesinin iki sebebi olabilir. Birincisine göre burada bu kayıtların yazıldığı dönemde ihtisap ağası ve muhzırbaşı Üsküdar'da gelişmemiş olabilir. İkinci sebep ise ihtisap ağalığı ve muhzırbaşılık subaşı mukataasını alan kişi tarafından alınmış olabilir. Üsküdar'a ait ilk mahkemelerde subaşından farklı olarak ihtisap ağasından ve

[45] Şüpheli ölümlere ve cinayetlere ilişkin yapılan soruşturmalar subaşının aldığı rol için bakınız: BMŞS 151, 397; ÜMŞS 531, 248-404-1338-1467; EMŞS 37, 89-217; EMŞS 182, 8-435-967; HMŞS 10, 169-188; İMŞS 3, 514; İMŞS 10, 819

[46] Bu konudaki diğer kayıtlar için bakınız: ÜMŞS 1, 69-102; ÜMŞS 2, 556-557; ÜMŞS 9, 619-687-988; ÜMŞS 26, 685; ÜMŞS 56, 23-104; BŞMŞS 2, 226; BŞMŞS 63, 82-154-175-207-277; HMŞS 3, 9-130; HMŞS 5, 561

muhzırbaşından bahsedildiği için ilk sebep geçersizdir. Bu yüzden muhtemelen subaşı mukataasını alan kişi ihtisap ağalığı mukataasını da almış olmalıdır.[47]

Subaşıyla aynı görevleri paylaşan diğer kamu görevlileri de burada anılmalıdır. Bunlardan ilki *çorbacı*dır. Çorbacı kayıtlarda bazen tek başına görevlendirilmekte bazı durumlarda da subaşıyla beraber görevlendirilmektedir. Bundan ötürü olsa gerek Uzunçarşılı (1988a: 234-235) bir yeniçeri olan çorbacıya subaşı da denildiğini söylemektedir. Ahlak polisi olarak çorbacının subaşıyla beraber hareket ettiği bir kayıt Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 245) yer alan 275 numaralı kayıtta yer almaktadır. Bu kayda göre bir evde toplanıp içki içip kadınlarla âlem yapan bir grup kişi subaşı ve çorbacı tarafından basılmıştır: *"...çorbacı İbrahim Ağa ile subaşı Ali Bey...takrîr-i kelâm eylediler ki...birkaç fâhişeler getirip âlet-i bezm kurup şürb-i humûr ve fısk [u] fücûr eyledikleri mesmû'umuz olmuşdur..."* Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 899) yer alan 1529 numaralı kayıtta ise çorbacının tek başına ahlak polisliği yapması kaydedilmektedir: *"...icrâ-yı fısk için cem' olmalarıyla Üsküdar çorbacısı ma'rifetiyle ahz ve meclis-i şer'a ihzâr olunan Saide bt. Hüseyin nâm avrat...herbirine ta'zîr lâzım geldiği..."* Yine aynı sicilde yer alan 1208 ve 1616 numaralı kayıtlarda şüpheli ölümler üzerine çorbacının yaptığı soruşturma kaydedilmektedir. Birkaç ferman ve buyrulduda ise çorbacılar iaşe kıtlığının önlenmesinde ve asayişin sağlanması konularında sorumlulardan biri görülmüştür.[48]

Asayişe dair görevlerden sorumlu bir başka görevli *yasakçı*dır. Ortaylı (2017: 285) yasakçı ile *ases*i aynı manada kullanıyor olsa da Uzunçarşılı'nın (1988a: 255-256) yayınladığı bir belgede yasakçı ile asesbaşı iki farklı görevli olarak sayılmıştır. Sicillerde ise asesbaşı ile yasakçının aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yabancı elçileri koruyan yasakçı ile sicillerdeki yasakçı farklı görevlilerdir. Yasakçı padişah tarafından atanan bir görevli olduğu için sicillerde bu atamaların ve azillerin

[47] Subaşının ihtisap ağası vazifesi gördüğü kayıtlar için bakınız: ÜMŞS 5, 279; ÜMŞS 9, 84-87-166-89; ÜMŞS 17, 293; ÜMŞS 56, 342-475-476-480-481-482; ÜMŞS 84, 1058-1141, AMŞS 1, 165

[48] Kolluk kuvveti olarak çorbacıya ilişkin kayıtlar için bakınız: ÜMŞS 531, 562-1248; HMŞS 5, 337-373; EMŞS 49, 208-275; EMŞS 74, 290-297; EMŞS 90, 174; EMŞS 182, 232-267-606; BŞMŞS 63, 353; ÜMŞS 396, 267; İMŞS 25, 539

kaydedilmesine ilişkin birçok kayıtla karşılaşılmaktadır.[49]Yasakçıların sicillerde tespit edilen hizmetleri subaşı ve çorbacıdan farklı değildir. Yine onlar da güvenliğin sağlanması, cinayet ve hırsızlık soruşturması, ahlak polisliği gibi hizmetlerde bulunmaktadır.[50]

Son olarak iki askerî görevli olan *kethüdayeri* ve *yeniçeri serdarı* da anılmalıdır. Bu iki kişi merkeze göreli olarak uzakta olan Üsküdar'a bağlı Adalar ve Kartal'da görülmektedir. Genelde de kayıtlarda beraber anılmaktadırlar. Kethüdayeri bulunduğu yerdeki yeniçerilerin başında yer almaktadır (Özcan, 2019: 90). Yine yeniçeri serdarının böyle bir görevli olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1988b: 12) Kethüdayerinin en önemli görevi hazine ve yol güvenliğini sağlamaktır. Bu aynı zamanda yeniçeri serdarından da beklenen bir görevdir. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 44) yer alan 19 numaralı kayıtta surre-i hümâyûnun yol güvenliğinin sağlanması için kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları memur kılınmıştır: *"…Üsküdar'dan Şam-ı Şerîf 'e varınca yol üzerinde yemîn u yesârında mütesellimler ve kethüdâ yerleri ve yeniçeri serdârları…menâzillerde emîn mahâlle kondurup yanına kadr-ı kifâyeden ziyâde gecelerde adamlar koşup ve muhâfaza etdirdesiz…"* Yine aynı sicilde yer alan birkaç kayıtta çeşitli memurların yeni atandıkları yere giderken yapacakları yolculukta güvenliğinin sağlanması bu iki görevliden istenmektedir. Çeşitli yerlerden merkeze gönderilen hazinenin güvenliğinin sağlanması da kethüda yerleri ve yeniçeri serdarlarından beklenen bir görevdir. Hem yerli hem de yabancı elçilerin yol güvenliğinin sağlanması ve masraflarının karşılanması da yine kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları tarafından gerçekleştirilmektedir. Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 185-186) 267 numaralı kayıt böyle bir konuyu ele almaktadır: *"…yeniçeri serdârları ve kethüdâ yerleri…taraf-ı İran'dan hizmet-i sefâret ile Âsitâne-i sa'âdete…her kangınızın taht-ı kazâsına dâhil olur ise mahâll-i me'menlerde nüzûl ve gecelerde bekletdirip…"* Kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları bunlardan başka Adalar

[49] Bu atama ve azil kayıtları Adalar Mahkemesi ve Kartal Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri'nde yoğunlaşmaktadır. Bu kayıtlar için bakınız: AMŞS 1, 24-32-69-87-99-109-111-144; KMŞS 1, 32-33-60-130-295-343-363-388-389-415-416-454-467-468

[50] Yine de bu konuları içeren kayıtlar için şunlara bakılabilir: DMŞS 1, 577-608-628-673-787; EMŞS 182, 267; BMŞS 151, 397; İMŞS 10, 559-571-602

Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 127-128) yer alan 146 numaralı kayıtta ve Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 183-184) yer alan 266 numaralı kayıtta görüldüğü üzere ordunun asker ve iaşesinin sağlanması konusunda sorumlulardandır. Yine Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 274-275) yer alan 423 numaralı kayıtta da kaçak askerlerin yakalanmasından yeniçeri serdarları ve kethüda yerleri sorumlu tutulmuştur. Sefer dönemlerinde gerekli vergilerin toplanmasında da Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan 277-354-356-386 numaralı kayıtlarda görüldüğü üzere yeniçeri serdarları ve kethüda yerleri memur kılınmıştır. Aynı sicilde yer alan 395 numaralı kayıtta ise eşkıyalara karşı alınması önlem alınması yeniçeri serdarlarından ve kethüda yerlerinden istenmektedir. İstanbul'daki karışıklıkların önüne geçilmesi için İstanbul'a doğru yapılan düzensiz göçlerin önüne geçilmesi yeniçeri serdarlarından beklenen bir görevdir. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 51) yer alan 36 numaralı kayıtta bu konu şöyle ele alınmaktadır: *"...kazâların serdârları ve...ma'lûm ola ki taşradan Âsitâne-i aliyyeme ev göçü gelmemek... bu tarafa salıverilmeyüp i'âdelerine ihtimâm ve dikkat eylemeniz içün..."* Ayrıca ordunun iaşesinden başka İstanbul'un iaşesine yönelik bir hizmet de Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 287) 443 numaralı kayıtta görüldüğü üzere yeniçeri serdarından beklenmektedir.[51]

2.1.7. Bostancıbaşı

Bir kolluk amiri olarak da görevleri bulunan *bostancıbaşı* bir önceki alt başlıkta yer alan görevlilerden çok daha yüksek bir mevkiye sahiptir. Devşirmeler arasından seçilen bostancılar has bahçede ve çeşitli bostanlarda görevlendirilmekteydiler (Uzunçarşılı, 1988a: 65). Tek görevleri buralarda çalışmak veya buraları korumak olmayan bostancılar İstanbul'dan Yalova'ya kadar tüm sahil kısmının korunmasından, nizamından sorumlu tutulmuştur (Şakul, 2015: 102). Sicillerde karşılaşılmıyor olsa da yalıların yapım izni dahi bostancıbaşından alınmak zorundadır. Saraydaki nüfuzunu

[51] Kethüdayerine ve yeniçeri serdarına ilişkin çeşitli konulardaki kayıtlar için bakınız: AMŞS 1, 22-23-25-28-67-71-99-113-145-146-149-165; KMŞS 1, 23-24-35-53-55-125-132-140-194-198-319-335-344-392-393-395-397-435-444-447-449

kent içinde de hissettiren bostancıbaşıyla şer'iyye sicillerindeki çeşitli konuları içeren kayıtlarda da karşılaşılmaktadır (Özcan, 1992: 308-309).

Bostancıbaşı her şeyden önce yetkisi dahilindeki alanda polislik görevini yerine getirmektedir. Bostancıbaşı genel ahlaka ters düşen durumlarla ilgilenmekle yükümlüdür. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 111-112) yer alan 123 numaralı kayıtta bostancıbaşına fuhuşun önüne geçilmesi için gönderilen bir emir yer almaktadır. Kadınların seyahat ve kıyafet özgürlükleriyle ilgili konular da bostancıbaşının bu göreviyle alakalıdır. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 309) yer alan 476 numaralı kayıtta kadınların arabayla yapacakları gezilerde nereye kadar gidecekleri belirlenmiş ve buna uymayanların bostancıbaşı tarafından cezalandırılması istenmiştir: *"...melhûz olduğu cihetden ol makūle arabalar ile mahâll-i mezkûreye gitmekden men' ve def'leri mühim ve muktezî olmağla..."* İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 97-99) ise kadınların giyim kuşamının emredilen gibi olmasının takipçilerinden biri olarak bostancıbaşı gösterilmiştir. Yine genel ahlaka yönelik bir politika olduğu söylenebilecek teravih namazından sonra dükkanların kapanmasıyla ilgili kayıt Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 388) 647 numaralı kaydında yer almaktadır.

Bostancıbaşı sık sık cinayet soruşturmalarında yer almaktadır. Sicillerde kimin hangi cinayet soruşturmasında yetkili olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da farklı görevlilerin farklı cinayet soruşturmalarında yetkili olması yetkilerinin kapsadığı alanla ilişkili olmalıdır. Nitekim 1618-1619 yıllarına ait olan 82-1 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki (2020: 76) 19 numaralı kayıt bu durumu doğrulamaktadır. İlgili kayıtta birtakım yerlerde işlenen suçların, suçluların ve kriminal olayların araştırılması görevinin bostancıbaşına ait olduğu söylenmektedir. Zaten sicillerde karşılaşılan bostancıbaşıların katıldığı cinayet veya şüpheli ölüm soruşturmaları sahil kesimine yakın yerlerdeki yerleşimlerde cereyan etmektedir.[52]

[52] Bostancıbaşının yetkisi dahilindeki cinayet soruşturmalarının bir kısmı için bakınız: ÜMŞS 531, 70-149-264-247-248-338-404-434-555; EMŞS 182, 8-230-354-544-657-827-832-837-859-887-967-1035; HMŞS 10, 104; KMŞS 1, 77

Bostancıbaşı asayişin sağlanmasına yönelik en çok eşkıyaların peşine düşmekle görevlendirilmiştir. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 378-379) 625 numaralı kayıt böyle bir konuya eğilmektedir. İlgili kayıtta Eyüp sınırlarında bostancıbaşı eliyle yapılan eşkıya soruşturması yer almaktadır: *"…bostancıbaşı ağaya hitâben şeref-sudûr bulan fermân-ı âlîşânlarını…işi gücü olmayıp serseri geşt ü güzâr eder makūlelerinden ferd-i ahad kimesne bulunmayıp…"*[53] Ayrıca bostancıbaşı düzensiz göçe ilişkin otoritelerden biridir. Bu konu Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 230-233 ve 361) 307 numaralı kaydında yer bulmaktadır. Taşradan izinsizce gelip İstanbul'a yerleşenlerin kaydedilmesini isteyen buyrulduya binaen bostancıbaşı tarafından bu kişiler ve geldikleri yerler kaydedilmiştir. Aynı sicilin 589 numaralı kaydında ise taşradan gelip kentte eşkıyalık yapanların yakalanıp memleketlerine gönderilmesi emredilmektedir.

Bostancıbaşının beledî işler denilebilecek işleri de bulunmaktadır. Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 280-281) 431 numaralı kayıtta yer alan fermandan anlaşıldığı üzere bostancıbaşı ormandaki ağaçları kural dışı şekilde kesen kişileri merkeze bildirmektedir.[54] Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 119) 134 numaralı kayıtta ise halktan toplanacak kişilerin başında bostancıbaşının olmasıyla çukurların doldurulması istenmektedir: *"…Okmeydanı'nda olan çukurlar doldurulup düzeldirmek lâzım olmağın kifâyet mikdârı Hasköy'de re'âyâ ihrâc ettirip izzetlü bostancıbaşı ağa ma'rifetiyle…"*[55] Bostancıbaşı her yerdeki su yollarının korunmasından sorumlu olmasa da kendi yetki alanına giren yerlerde bulunan su yollarının korunmasından sorumlu tutulmaktadır. Nitekim Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 577-578 ve 616) 927 numaralı kayıtta yer alan fermanda da saraya gelen su yollarının korunmasında bostancıbaşı hitap alınmıştır: *"…siz ki; bostancıbaşı ve haslar naipi mûmâ-ileyhimâsız ma'rifetiniz ile ol havâlîde olan çiftlik ashâbına ve kurâ ahâlîsine tenbîh ve tekîd olunup…*

[53] Bu konudaki diğer kayıtlar için bakınız: BŞMŞS 63, 355; EMŞS 182, 267-361-477-625-860; HMŞS 10, 222-224-225-233

[54] İncelenen şer'iyye sicillerinde bostancıbaşının ormanların korunması konusundaki vazifesini gösteren başka kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen 7 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki kayıtlar Edirne Bostancıbaşı'nın üzerinden bostancıbaşının bu vazifesini doğrular niteliktedir.

[55] 7 Numaralı Mühimme Defteri'nin 577 numaralı kaydında ise bir başka yerdeki çukurların doldurulması yine bostancıbaşının amirliğinde bu sefer bostancılar tarafından yapılması söylenmektedir.

hareketleri zuhûr edenleri ihbâr ve men‘ olunmak…” Aynı sicilin 1003 numaralı kaydında yer alan buyrulduda ise bostancıbaşı bu sefer de kuzuların kesimini takip etmekle görevlendirilmiştir. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde (2019: 553-555) yer alan 424 ve 425 numaralı kayıtlar ise kale duvarlarına bitişik kömür mahzenlerinin bostancıbaşı tarafından bir listesinin çıkartıldığını göstermektedir ki bu da yangın tedbirleri kapsamında bir hizmet olarak ele alınmalıdır. Son olarak bostancıbaşının limandan çıkan malları denetleme, gerekirse çıkartılmasına izin vermeme yetkisinin olduğu Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer’iyye Sicili’nin 428 numaralı kaydından anlaşılmaktadır. İlgili kayıtta İngiliz elçisinin satın aldığı 4000 müdre şaraba bir sefere mahsus olmak üzere müdahale edilmemesi bostancıbaşına emredilmektedir.[56]

Bostancıbaşı kendi alanıyla alakalı olan bazı iş kollarının düzeniyle de ilgilenmektedir. Örneğin Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2011: 420) 524 numaralı kayıttan anlaşılacağı gibi sebzecilere birtakım sebze çeşitlerini paylaştıran bostancıbaşıdır: *“…bostancıbaşı ağa tarafından…soğan ve isfenak ve kabak ve mağdenos ve şalgam mahsulü…dükkânlarımıza nakl ve tevzî‘ olunup…”* Kayıkçılar da bostancıbaşının ilgilendiği bir iş koludur. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer’iyye Sicili’ndeki (2010: 140-141) 79 numaralı kayıtta yer alan bir maruzda kayık seyahati ücretlerini kendi aralarında belirleyen kayıkçılar işin resmileşmesi için bostancıbaşıya hitaben ferman yazılmasını istemektedirler.

[56] Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde yabancı devletlerin İstanbul’daki temsilcilerinin satın almış olduğu şaraplar için kolaylık sağlanmasına yönelik bostancıbaşına hitaben birçok ferman yer almaktadır. Bunlar için bakınız: GMŞS 259, 430-431-432-433-434-435-436-440-443-444-445-450-451-452

Şekil 3. Şer'iyye Sicillerinde Tespit Edilen Kamu Görevlileri

*Tarafımızca çizilmiştir

2.2. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Yetki Gaspının ve Yetki Çatışmasının Önlenmesi

Osmanlı yönetimi tek bir yönetim olmasına rağmen dönemin karakterinin de getirdiği etkenden dolayı idarenin elemanları arasında yetkinin kimde olduğu tartışması yaşanabilmektedir. Şer'iyye sicilleri dönemin hukukunun ve yönetiminin kaynaklarından biri olduğu için bu türden olayları bünyesinde barındırmaktadır. Her mevkinin yetki ve görevleri her zaman açık bir biçimde belirtilmediği için birden fazla kamu görevlisi aynı görev ve yetkileri kullanabilmektedir. Yukarıda görevlilerin anlatıldığı kısımda bununla sık sık karşılaşılmıştır. Bu durum bir yetki çatışması olarak ele alınmayacaktır. Çünkü kayıtlardaki ilgili görevlilerin bu durumu kendi yetkisi aleyhinde gördüğüyle karşılaşılmamaktadır. Zaten böyle durumlara ilişkin bilgiler şer'iyye sicillerinde bulunmuyorsa bile bostancıbaşı kısmında görüldüğü üzere bir mühimme defterinde aynı türden yetkiye sahip diğer görevlilerle arasındaki ayrımı belirtmek için bostancıbaşına verilen yetkinin kapsadığı alan belirtilmiştir.

İncelenen şer'iyye sicillerinde karşılaşılan Osmanlı'da yetki çatışmasını önlemeyi veya sona erdirmeyi amaçlayan kayıtlar bu konuya çeşitli yönlerden

değinmektedir. Yer yönünden ihtilafa konu olan yetki çatışması öncelikle köyler[57], mahalleler ve timar sahipleri arasında meydana gelmektedir. Örneğin mahalle kısmında değinilen Hoca Paşa Mahallesi olayında yetki çatışmasını sona erdirmek üzere yazılan ferman olaya yer yönünden değinmektedir. Yönetimin gözünde idari birimler birer vergi kalemi olduğu için ilgili kayıtlar yer yönünden çatışmaya neden olan yetkileri vergi, mukataa gibi terimler üzerinden değerlendirebilmektedirler. Burada sicillerde yapılan bu değerlendirme tasnif yönünden yere ilişkin olduğundan dolayı bu kapsamda ele alınmaktadır. Timar topraklarının konu olduğu yetki çatışmaları İstanbul dışında gelişmesine rağmen İstanbul sınırları içerisindeki mahkemeler tarafından çözüldüğü için onlara da burada yer vermek yerinde olacaktır. Bu konudaki ihtilafların bazılarıyla Balat Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 146 ve 240) karşılaşılmaktadır. Aslında buradaki kayıtlarda yetki çatışmasını sona erdirmek yönetimin kararına bile bırakılmamıştır. Örneğin ilgili sicilin 180 numaralı kaydında Sipahi Osman, Sipahi Mustafa'nın timarina ait topraklardan sanki kendisine ait gibiymiş gibi vergi toplamış ancak sonradan hatasının farkına vararak Mustafa'ya topladığı vergi kadar bedeli ödemeyi kabul etmiş ve bu yolla da çatışmaya neden olan yerde kimin yetkili olduğu ortaya çıkmıştır: *"…Osman Bey…benim re'âyam…öşrünü bana ve benden evvel olan sipâhilere veregeldikleri yerlerin öşründe…kabz etmiş idi…üç yüz otuz altı akçeyi alıp kabz eyledim…"* Aynı sicilin 365 numaralı kaydında bir timar toprağında kimin yetkili olduğu aynı yöntemle belirlenmiştir. Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2008: 405-406) 750 numaralı kayıtta yer alan fermanda kale askerlerine ait timardan toplanan birtakım vergilerin kime ait olduğu subaşı ile askerler arasında tartışmaya yol açmış ve bu olayda padişah timarın serbest olmadığı gerekçesiyle bahsedilen vergilerin toplanmasında yetkilinin subaşı olduğunu söylemiştir: *"…hisâr erenleri…cürm ü cinâyeti ve resm-i arûsu…isterlermiş…hisâr erenlerine tımarlarımız serbesttir deyu kat'â nizâ' ettirmeyesin…"*

[57] Köyler arasındaki davalar mera davası olduğu için bunlara yukarıda mahalle kısmında sınır çatışmalarından bahsederken değinilmiştir. Yine mahalleler arasındaki sınır çatışmasının sebep olduğu yetki çatışmasına da yukarıda mahalle kısmında değinilmiştir. Bu yüzden bunları söylemek tekrara düşmek olacağı için burada yer verilmemiştir.

Timardan bağımsız olarak subaşının yetkisinin gasp edilmesine ilişkin bir diğer olay Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 529-530) 823 numaralı kayıtta yer alan fermanda yer bulmuştur. Yine bu fermanda da subaşının kendine ait vergi toplama yetkisine yabancıların müdahale etmesi üzerine subaşının yetkisinin sınırları çizilmiştir. Ferman, subaşının toplama yetkisi dahilindeki vergileri sıralamakta ve subaşının görevi olan sahipsiz terekeleri devlet adına zapt etmesine yönelik müdahaleleri menetmektedir: *"...bilâ-vâris-i ma'rûf vefât edenlerin terekelerini...ba'zı kimesneler...fuzûlî müdâhale...eylediklerin...ve bâd-ı hevâ ve sâir...hâricden dahl ü ta'arruz olunmayıp..."* Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 304) yer alan 468 numaralı kayıtta ise subaşının yetkisi gasp edilen değil yetki gasp ettiği rolde bir olay yer almaktadır. İlgili kayıtta yeniçerilere tahsis edilen kulluğa subaşının dahili engellenmektedir: *"...subaşı-yı merkūm mu'ârazadan men... yeniçeri fukarâları kullarının postal bahâları olan kulluğu... zabt olunmak..."*

Farklı mahkemeler arasında da belli bir alanda yetkinin kimde olduğu tartışma konusu olabilmektedir. Yine idari sınırların net olmayışı bu konuda da yetki çatışmasının sebebidir. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 398-400) 663 numaralı kayıtta yer alan ferman İstanbul Kadılığı ile Eyüp Kadılığı arasında cereyan eden böyle bir olaya eğilmektedir. Bu olayda dikkat çekici bir unsur hiyerarşide İstanbul Kadısı daha üstün olmasına rağmen Eyüp Kadısı tarafından yetkisinin gasp edildiği gerekçesiyle İstanbul Kadısı'nın padişaha başvurmuş olmasıdır. Aslında bu olay yalnızca yargılama hakkının bir başka mahkeme tarafından gasp edilmesi değildir. Yaşanan olayın arka planında ekonomik bir faktör yatmaktadır. Nitekim fermanda Küçükçekmece'ye giden yolun sahil tarafında kalan kısmının narh hizmetlerinin yapılmasında, esnafa düşen vergilerin toplanmasında ve vefat edenlerin terekesinin paylaştırılmasında kimin yetkili olduğu tartışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Olay halktan bazı grupların da dinlenmesinin ardından padişah tarafından eskiden beri adı anılan alanda İstanbul Kadılığı'nın yetkili olduğu kararıyla sonuçlandırılmıştır: *"...kadîmü'l eyyâmdan beri Yedikule kapısı hâricinde Küçükçekmece'ye giden yolun deryâ tarafında olan esnâfın ordu tekâlifleri ve narh-ı cârîleri İstanbul'a tâbi' olup ve fevt ve mürd olanların terekeleri İstanbul kadıları tarafından tahrîr..."*

Yargı birimleri arasındaki yetki karmaşası yukarıdaki paragrafta meydana gelmiş olan olayla sınırlı değildir. Galata Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2012: 47-48) 4 numaralı kayıtta yer alan bir fermanda askerî kassam ile sivil yargının yetkilerinin sınırları çizilmektedir. Bu fermanda kimlerin askerî sınıftan olduğu tek tek belirtilmiş;[58]bunlara düşen vergilerin toplanmasında askerî kassamların yetkili olduğu söylenmiş ve askerî kassamın yetkisini gasp ederek askerî sınıftan vergi toplayan sivil yargı mensuplarının topladıkları parayı iadesi emredilmiştir: *"…kassâmı alıp zabt eyliye…kimesne dahl eylemeye…naipleriniz tarafından…nesne almış ise her ne mikdâr almışlar ise siz…alıveresiz…"* Bu fermandaki içeriğin uygulanmasına ilişkin hükümler ise Galata Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2012: 342-343) 443 numaralı; Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 555-556) 697 numaralı kaydında yer bulmaktadır. İlgili kayıtlarda tereke sahibinin askerî olmasına rağmen terekesinin sivil yargı mensupları tarafından ele alınması çatışmaya yol açmış ve olayların önüne geçilmiştir.

İdarenin elemanları arasındaki yetki çatışmasının yanında özel kişiler tarafından idareye ait bir yetkinin gasp edildiği durumlarda bulunmaktadır. Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 603-604) 822 numaralı kayıtta yer alan fermanda ihtisap ağasının vergi toplama yetkisinin meyve sermayecileri tarafından gasp edilmesi menedilmektedir: *"…meyve-i ter sermâyecileri… ashâblarını ta'cîz ve mâl-ı mîrînin tahsîline muhâlefet… eğer memnû' ve mütenebbih olmazlar ise haklarından gelinmek…"* Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 597) yer alan 965 numaralı kayıtta ise İstanbul Pazarbaşı'nın yetkisine yapılan müdahalenin önüne geçilmesi istenmektedir.

Karşılaşılan olaylardan biri de gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarında yaşadıkları çatışmalarda veya kendi cemaatinden sorumlu gayrimüslim temsilcilerin çeşitli görevlilerle yaşadığı sorunlarda yetkinin kimde olduğunun tespit edilmesi üzerinedir. Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 506) yer alan 607 numaralı kayıt Ermeniler ile Rumlar'ın arasındaki tartışmayı konu almaktadır. İlgili kayıtta Aya Nikola Kilisesi'nin kullanım hakkını mukataa ile üzerine alanın Rumlar

[58] Askerî sınıfın kimden oluştuğunu belirlemeyi amaçlayan bir ferman için bakınız: GMŞS 20, 485

olmasına rağmen Ermeniler'in kiliseye müdahale etmesinin önüne geçilmesi için kadıdan hüccet istemektedir: *"...zikr olunan kilise Rum tâifesi yedinde olup...ve Ermeni tâifesinin alâkaları olmayıp...hüccet-i şer'iyye verilmesi matlubumdur..."* Yine aynı sicilin 1079 numaralı kaydında yer alan fermanda ise Eçmiyazin Manastırı ile Kudüs Patrikliği arasında cereyan eden belesan yağının dağıtılmasında kimin yetkili olduğu adı anılan manastır lehinde çözülmüştür: *"...belesan yağı Eçmiyazin'den tevzî' olunmak üzre müceddeden bu berât-ı hümâyûn-ı izzet-makrûn verdim..."* Metropol ve patrik gibi görevlilerin beratlarında kendilerinin görev ve yetkileri tek tek sayılmasına rağmen yine de bu yetkilerin kullanılmasına başka görevliler tarafından müdahale edilmesiyle karşılaşılabilmektedir.[59] Örneğin Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 521-522) 1021 numaralı kayıtta yer alan fermanda Metropol Timotyos'un yetkilerinin sancakbeyi, voyvodalar, subaşılar, sipahiler, kapıkulları ve haraççılar tarafından gasp edilmesi yer almaktadır. Aslında bu olayda metropolün anlattıklarından yetki çatışmasının sebebi görev ve yetkilerin iyi çizilmemiş olması değil gibi gözükmektedir. Nitekim padişah da metropolün sözlerine güvenmiş ve onun lehinde karar almıştır. Çünkü metropol bu olayda kendi yetkisi dahilindeki vergileri toplarken yukarıda anılan birtakım görevliler tarafından kendisine ve adamlarına iftira atıldığını, kendi adamlarından kanun dışı vergi istenildiğini ve bu sebeplerden dolayı görevinin aksatıldığını söylemektedir. Bu yüzden olayın perde arkasında kamu görevlilerinin dinî bir sebeple böyle hareket ettiği izlenimi oluşmaktadır. Padişah bütün bunların önüne geçmek için müdahaleleri menetmekte ve Timotyos'un yetkilerini aynı fermanda tasdik etmektedir: *"...mîrî rüsûmu cem' eylediğimde...rencîde ederler...atı ve katırı...elimizden alıp...yava harâcı taleb ederler...buyurdum ki...râhib-i mezbûru...rencîde ve remîde ettirmeyesiz..."*

[59] Metropol ve patrik beratları çok uzun olduğu ve çalışmaya katkı sağlamayacağı için burada yer verilmemektedir. Ancak hepsinde ortak olan noktalar kendi din adamlarından ve bunların mirasından sorumlu olmak, cemaatine düşen vergilerin tahsilini yapmak, cemaatinin medeni hukukunu ilgilendiren bazı konularda karar alabilmektir. Metropol ve patrik beratları için bakınız: BMŞS 3, 1080; EMŞS 61, 336; İMŞS 3, 728; ÜMŞS 84, 1019

2.3. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Görevi Kötüye Kullanma

Yolsuzluğun çok fazla tanımı yapılagelmiş olsa da en genel anlamıyla yolsuzluk, kamu gücünün özel çıkarlar amacıyla kötüye kullanılmasıdır. Burada Osmanlı memurlarının yolsuzluğundan bahsederken memurların yalnızca kendi çıkarlarını sağlamak açısından yaptıkları yolsuzluklardan bahsedilmeyeceği, bunun da ötesine geçileceği için yolsuzluğu, *"emanet edilmiş yetkinin, kamusal ve özel çıkarları zedeleyecek şekilde her türlü kötüye kullanımı"* şeklinde tanımlamak daha uygun olacaktır (Tarhan vd., 2006: 23-24).

Yolsuzluğun bugününü anlatan çalışmalarda yolsuzluğun dününü anlatmaksızın işe girişmek bir eksiklik olduğu için burada da Osmanlı'da şer'iyye sicillerine dayalı yolsuzluğu anlatmadan önce kısaca Osmanlı'yı doğrudan veya dolaylı etkileyen teorideki ve pratikteki geleneklerde yolsuzluk ve yolsuzluğa ilişkin görüşleri aramak gerekmektedir. Gidilmesi gereken ilk durak Kur'an'dır. Kur'an'da direkt olarak rüşvet kelimesi geçmese de düşünme yetisine sahip olan insanın ille de bir kelimeye bağlı kalması gerekmez. Bazı ayetler basbayağı rüşvet kelimesini anmaksızın bu durumu yasaklamaktadır. Bakara Suresi'nin 188. ayetinde *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için hakimlere vermeyin."* denilmektedir. Dört halife döneminde takip edilen yolsuzluk karşıtlığının Hz. Osman döneminden itibaren terk edildiği söylenmektedir. Nisa Suresi'nin 58. ayetinde Allah'ın, işi ehline vermeyi ve adaletle hükmetmeyi emretmesine rağmen Hz. Osman halifeliği döneminde önemli devlet kademelerine akrabalarını getirmiştir. Bazı kaynaklar Hz. Osman'ın önemli kademelere akrabalarını tayin etmesini dönemin bir koşulu olarak ele almakta ve Hz. Osman'ın yönetimde birlik ve beraberliği sağlamak için bu yola başvurduğunu söylemektedir (Yiğit, 2007: 439-440). Her ne amaçla yapılmış olursa olsun Hz. Osman'ın bu politikası Hz. Ali ile arasında soruna yol açmıştır. Hz. Ali, Hz. Ömer döneminin adaletini Hz. Osman'a örnek göstererek görevlendirdiği akrabalarından olan Muaviye'nin yolsuzluğunu cezalandırmadığını eleştirmektedir. Hz. Osman'ın onlar senin de akrabandır cevabı üzerine Ali akrabaları olsa bile liyakatin başkalarında olduğunu söyleyerek yolsuzluğa karşı gelmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 1981: 375).

Bu dönemden sonra yolsuzluk Emeviler'de büyük seviyelere erişmiştir. Emeviler'in Hz. Ali taraftarlarını egale ederek iktidarı ele geçirmesini bile rüşvet dağıtılmasına bağlayanlar bulunmaktadır. Rüşvet devlete o denli hâkim olmuştur ki Yezîd, İskenderiyye'ye rüşvet karşılığında Müslüman olmayan birini bile vali olarak atamıştır (Temir, 2019: 19-65). Emeviler paraya sıkıştıkça önemli devlet makamlarının parayla satılmasının yanında kentleri bile parayla satmıştır. Yezîd döneminde Horasan vilayeti böyle bir ihtiyaçtan dolayı satılmıştır (Zeydân, 2015: 331). Ömer b. Abdülaziz gibi halifelerin yolsuzluğa fırsat vermeyen politikaları olmuş olsa da bunlar devletin yozlaşmasının önüne geçememiştir (Kara, 2006: 165-166). Emevî Hanedanı'nın yerine gelen Abbasiler'in de yolsuzluğa bulaşmaktan sakındığını söylemek mümkün değildir. Zaten üst düzey kamu makamları da içinde olmak üzere birçok makam rüşvete bağlıdır. Hatta Muktedir döneminin veziri Hâkânî bir makamı rüşvet karşılığında 19 kişiye pazarlamıştır (Zeydân, 2012: 514). Bu dönemde rüşvet öyle değerli olmuştur ki kadılığın hiçbir şartını yerine getirmeyen, alkolik ve eşcinsel olduğu bilinen birine bile para karşılığında Bağdat Kadılığı verilmiştir (Mumcu, 1969: 59).

Yolsuzluğa bakışta ikinci durak İslamiyet öncesi Türk töresidir. Kül Tigin Yazıtı'nın güney yüzünde Türklerin çok çektiği diplomatik rüşvete dikkat çekilmektedir (Ergin, 2009: 5): *"Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış."* İslamiyet öncesi Türklerde yolsuzluğa ilişkin çok bilgiyle karşılaşmak hem kaynakların azlığı hem de bürokrasinin az gelişmişliğinden dolayı mümkün değildir. Yine de Çinlilerin Türklere rüşvet verdiği bilinmektedir. Örneğin Tou-lan Kağan'ın Çinli karısının kendisi aleyhinde faaliyette bulunduğunu Türk devlet adamlarından birine verdiği rüşvetle öğrenen Çin İmparatoru, Tou-lan Kağan'ın karısını öldürtmüştür (Taşağıl, 2019: 143-186). İnalcık'ın (2019: 13-33) hem Hind-İran hem de Türk geleneğine bağladığı *Kutadgu Bilig'de* bu kısımda yolsuzluğa karşı bir görüş olarak ele alınmalıdır. Temelde devletin iyi yönetilmesi için öğütler içeren eserin direkt olarak rüşveti hedef alan sözleri de bulunmaktadır (Yusuf Has Hacib, 2019: 209):

"İşte rüşvet almaz, gözü tok kişi

Hacib rüşvet alırsa gülünç olur beyi"[60]

Selçuklular'da da yolsuzluk kendilerine uzak bir kavram değildir. En övülen sultanların döneminde bile rüşvet alındığı bilinmektedir. Alparslan'ın kardeşi Kavurd bile valiliği ancak Alparslan'a verdiği hediyeler neticesinde üzerine alabilmiştir. Selçuklu Tarihi, askerleri kontrol altına almak için rüşvet dağıtan sultanlarla doludur (Mumcu, 1969: 73-78). Selçuklu veziri Nizâmülmülk (2014: 17-83) *Siyâsetnâme*'de yolsuzluğa karşı çıkmakta ve yolsuzluğu sona erdirmenin sorumluluğunu sultana yüklemektedir. Vezir, rüşvete çare olarak memurların ihtiyaçlarının hazineden karşılanması gerektiğini söylemektedir.

Türk ve İslam geleneğinden farklı olarak Osmanlı'nın devraldığı ya da Osmanlı'yı etkileyen bir diğer kültür Bizans'a aittir. Bizans baştan sona yolsuzluğa bulaşmış bir devlet olmuştur. O kadar ki Jorga (2005: 2427) geri kalmış Osmanlı'yı çağa uyarlamaya çalışan Tanzimat devri paşalarının devleti ileri taşımaya çalışırken bile Bizanslıların gerçek halefi oldukları için ceplerini doldurduklarından bahsetmektedir. Bizanslılar kendi içinde rüşvete başvurmasının ötesinde rüşveti diplomatik olarak da çok fazla kullanmaktaydılar. Ancak onların dış politikada izlediği bu yol kendileri için hazinenin tüketilmesinden ve devletin ömrünü birazcık daha uzatmaktan başka işe yaramamıştır. Bizanslılar arasında feodal çatışmaların çok olması dolayısıyla askerlere komutanlarını saf dışı bırakması için bile rüşvet verilmektedir (Nicol, 2016: 100-156). Zaman zaman rüşvete karşı yaptırımlar sert olsa da yolsuzluk devletin kademelerine öyle işlemiştir ki bunlar da yolsuzluğun önüne geçmeye sirayet edememiştir. Örneğin 1296 yılında II. Andronikos yolsuzluğun önüne geçmeyi amaçlayan bir üst mahkeme kurmuşsa da bu kurum hiçbir işe yaramamıştır. III. Andronikos'un 1329 yılında kurduğu yolsuzluğu engelleme nitelikli bir kurumun ise üyeleri bile yolsuzluğa karışmıştır (Baştav, 1989: 29-30).

Şer'iyye sicilleri'ne dayanarak Osmanlı'nın sıradan memurlarının yolsuzluk anlatısına geçmeden önce, son olarak Osmanlı'daki yolsuzluğun devletin üst kademelerindeki ve toplumun entelektüellerindeki karşılığına bakmak faydalı

---

[60] Orijinali için bakınız (Yusuf Has Hacib, baskı tarihi belirsiz: 133):
"közi tok kişi işte almaz orunç
orunç alsa hâcib bolur beg külünç"

olacaktır. Peçevî, Şemsi Paşa'nın Osmanlı'dan intikam almak amacıyla padişah III. Murad'ın rüşvet almasına önayak olduğunu söylemekte ve bu illeti devlete onun bulaştırdığını söylemektedir (Peçevî, 2008: 32-33). Devleti rüşvet batağına ilk kimin soktuğu kısır bir tartışma olsa da III. Murad'ın devrine kadar her şeyin güllük gülistanlık olmadığı da bir gerçektir. Daha I. Bayezid döneminde kadıların karıştığı rüşvet olayına padişahın verdiği tepki malumdur. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da (1992: 34) Çandarlı Ali Paşa döneminde bozulmanın meydana geldiği söylenmektedir. Anonim tarihe göre işe yaramazlar çoğalmış ve üstelik bunlara memuriyetler verilmiştir. Tarihte, yolsuzlukla beraber toplumun yozlaşmasının bu dönemde başladığı söylenmektedir. Fatih dönemine gelindiğinde Dukas (1956: 143), İstanbul'un kuşatılmasına karşı çıkan Çandarlı Halil Paşa'nın Bizanslılar'dan rüşvet almış olduğunu söylemektedir. Uzunçarşılı (1988c, 33-34) Halil Paşa'nın rüşvet almadığını ona yollanan hediyelerin Fatih ve taraftarları tarafından propaganda amacıyla rüşvet adı verildiğini söylemektedir. Danişmend'de (1971a: 271) gönderilenlerin tüm devlet erkanına yollanan hediyelerden olduğunu ancak Çandarlı Ailesi'nin gözden düşmesinden sonra tarihlerin bunu Çandarlı Ailesi'ne mahsus bir rüşvet olarak adlandırdığını söylemektedir. Durum her nasıl gelişmişse gelişsin Halil Paşa'nın idam edilmesi için rüşvet propagandası bile kullanılabileceği o dönemde rüşvetin ayıplanma boyutunu göstermeye yeterlidir. Müneccimbaşı Tarihi'nde II. Bayezid döneminde olan yolsuzluğu yazar padişaha yüklemektedir. Ona göre padişahın görevlendirdikleri yüzünden her türlü yolsuzluk huzuru kaçırmıştır (akt. Bizbirlik, 2004: 55). Danişmend'e (1971b: 249) göre "rüşvet mikrobunun" devlet bünyesine ilk girişi Rüstem Paşa ile olmuştur. Çünkü onunla beraber rüşvet artık resmiyete dökülmüştür. IV. Murad döneminde ve Köprülüler döneminde yolsuzluğun önüne geçilmesine yönelik politikalar yürütülmüştür. Gerçekten de yolsuzluğa karşı amansız mücadelenin yürütüldüğü bu dönemler başarılı olmuşsa da haremin ve ocağın kendi çıkarlarını devletin çıkarlarından ötede görmesi yolsuzluğa karşı etkili mücadelelerin böyle kudretli adamların devriyle sınırlı kalmasını sağlamıştır (İnalcık, 2020b: 207-229; İnalcık, 2020c: 27-117).

Yolsuzluk her dönemde olduğu gibi Osmanlı'da da eleştiriye ve yakınmaya konu olmuştur. Rapor niteliğindeki bu eleştirilerden en bilineni Koçi Bey'e aittir. Koçi

Bey, kendi adıyla bilinen risalesinde her fırsatta yolsuzluğun önlenmesi gerektiğini devletin iyi olduğu dönemlerden verdiği örneklerle desteklemektedir. Kadı ve müderrislerden beylerbeylerine kadar birçok mevkinin rüşvete konu olduğunu söyleyen Koçi Bey (1972: 63) "rüşvet pisliği" kaldırılmadıkça adaletin gelmeyeceğini söylemektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya (1969: 43-44) ait bir siyâsetnâme olan *Devlet Adamlarına Öğütler* isimli eserde paşa, rüşveti bütün kötülüklerin anası olarak nitelemektedir. *Asafnâme* isimli eserinde Lütfi Paşa rüşvetin devleti yıkıma sürükleyen bir bela olduğunu söylemektedir (Danişmend, 1971b: 63). Rüşvetten dolayı kendisinin de hakkının yenildiğini söyleyen ve rüşvete karşı çıkan bir diğer önemli isim Kâtip Çelebi'dir (2007: 8) Önemli bir tarihçi Gelibolulu Mustafa Âlî (2020: 405-406) *Künhü'l Ahbar* isimli eserinde rüşvete lanet etmekte ve rüşvet yüzünden Eflak, Boğdan ve Erdel'de istikrarın kalmadığını; çünkü yılda ikişer üçer kez voyvoda değişir olduğunu söylemektedir. *Ahlâk-ı Âlâi'*nin sahibi Kınalızâde Ali Çelebi aslında Kutadgu Bilig'in ve Mukaddime'nin de içinde bulunduğu bir geleneğe ait *daire-i adliye*ye dikkat çekmektedir. Buna göre adaletin sağlanması bir silsile halinde çeşitli elemanlara bağlıdır. Na'îmâ (2014a: 30-31) Kınalızâde'nin daire-i adliyesini şu şekilde yazmaktadır: *"Hulâsası budur ki mülk ü devlet, asker ve ricâl iledir. Ve ricâl mal ile bulunur ve mal re'âyâdan husûle gelir. Re'âyâ adl ile muntazamü'l-hal olur."* Osmanlı'daki yolsuzluk bir tepki olarak dönemin şiirinde de dışavurulmuştur. Celâlzâde Mustafa (1990: 57) *Selimnâme'*de timarların ehilsiz kişilerin eline geçtiğini söylemekte ve bu konuda yazdığı şiirinde şu sözleri paylaşmaktadır: *"Terakki buldı rüşvetle denîler Tutuldı gül gibi elde ganîler"* Fuzûlî (2021: 728), *Dîvân'*ında rüşveti eleştirmektedir: *"Cenneti almaḳ olmaz aḳça ile Girmek olmaz bihişte rüşvet ile"* Latîfî'de (2018: 477) rüşveti şiirle ortaya koyan şairlerden biridir: *"Zamânuñ şimdi budur muḳtežâsı Yiyesün rüşveti hem yidüresün Oraḳ gibi olasun toġruluḳda Virüp adını toġrı didüresün"*

2.3.1. Kanuna Aykırı Para Alınması

Şer'iyye sicillerinde Osmanlı memurlarının karıştığı en sık yolsuzluk olayı halktan kanuna aykırı para almalarıdır. Bu olay birçok şikâyete konu olmuştur. Mahkemenin sık sık bu konuyla meşgul olmasından dolayı günün şartları altında kanunlardan haberi olmayan halkın büyük bir kesiminin bu şekilde dolandırılması

doğaldır. Sicillerdeki yolsuzlukla ilgili kayıtlarda yolsuzluk yaptığı ile suçlanan kişiler mahkeme önünde suçunu kabul etmekte ve eğer yaptığı yolsuzluk para içerikliyse zararı tazmin etmektedir. Ancak olayın devamında ne olduğuna yani sıradan memura ne ceza verildiğine ilişkin bilgilerle karşılaşılmamaktadır. Bu durum neredeyse yolsuzluğun her çeşidini içeren kayıtlarda aynıdır. Ülkenin dört bir yanında yapılan yolsuzluklara ilişkin kayıtların da İstanbul'daki mahkemelerde bulunmasının sebebi böyle bir işe karışmış memurların ya da memur niteliğindeki kimselerin İstanbul'da ikamet ediyor olmalarından kaynaklanmaktadır.

Kanuna aykırı para alan mevkileri iki kısımda ele almak daha doğru olacaktır. İlk olarak kadı kanuna aykırı para toplayan mevkilerden birini oluşturmaktadır. Diğer bir grupta ise vergi tahsildarı ve subaşı gibi görevliler yer almaktadır. Kadıların yaptıkları yolsuzluk emekli oldukları zaman bile karşılarına çıkabilmektedir. Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 153-154) yer alan 136 numaralı kayıttaki bir arzuhalde kadının, Duka isimli bir gayrimüslimin zor durumundan faydalanarak 7500 akçe aldığı belirtilmektedir. Yaşanan olaya göre Duka, değirmeninde ölen bir kişiye bakılması için bazı Müslümanları ve kadıyı çağırmıştır. Cesedi keşfe gelen kadı, Duka'dan 7500 akçe almaksızın cesedi değirmenden çıkarttırmamıştır. Padişahtan aldığı yetkiyle olayı araştırmaya gelen Kapıcı Mehmed isimli kişi kadının yolsuzluğunu kanıtlamış ve cezalandırılmasını talep etmiştir: *"...Efendi hazretleri yedi bin beş yüz akçe keşf nâmına [akçe] almayınca...mürd olan zimmî[yi] değirmende[n] indirmemişdir bu husûsa cemî'an müslümanlar şâhidiz..."* Yolsuz kadının yargılanması talep edilse de soruşturmanın gidişatının nasıl olduğuna ilişkin bir kayıtla maalesef şer'iyye sicillerinde karşılaşılamamaktadır. Buna benzer olaylardan aynı suçu işlemiş kadıların olay sonrası durumunu tespit etmek mümkün olsa da benzer kayıtların hiçbirinde haksız para aldığı suçuyla padişaha bildirilen bir kadıyla karşılaşılmamaktadır. Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 407-409) 430 ve 432 numaralı kayıtlarda kadı ismi değişse de aynı suçun işlenmiş olduğunu iddia eden iki farklı kişi bulunmaktadır. Bu olayların ikisinde de kadıya yolsuzluğunda yardım ve yataklık eden muhzırbaşıdır. İki olayda da ticaret amacıyla Selanik'e gelen denizcilerden kadı, 50 ve 60 guruş kanun dışı para almıştır. Kadı iki olayda da dava edilse de böyle bir şey yapmadığını söylemiştir. Ancak kadı

suçunu kabul etmemesine rağmen davalılara 2400 ve 3500 akçe tazminat ödemeyi kabul etmiştir: *"…muhzırbaşı yediyle benden bi gayri hakkın elli kıt'a riyâlî guruş ahz ü kabz…taleb ve da'vâ eylediğimde inkâr ile cevâb…iki bin dört yüz fıddî nakd-i râyic fi'l-vakt akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh…"* Kadıların bir yerleşimin tüm ahalisinden kanunsuz para aldığı durumlar da bulunmaktadır. Örneğin İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 410-411) 433 numaralı kaydında böyle bir olay vücut bulmaktadır. Olaya göre Kadı Halil Efendi vergi adı altında cizye hanelerinden altışar akçe avarız ve nüzul hanelerinden yirmi beşer akçe toplamıştır. Nasıl olduysa bunu anlayan ahali Halil Efendi'den paralarını geri isteyince Halil Efendi bunu reddetmiştir. Ancak arabulucular sayesinde Halil Efendi topladığı parayı tazmin etmeyi kabul ederek ahaliyle 220 guruş üzerine anlaşmıştır: *"…cizye hânelerinden altışar akçe ve avârız ve nüzûl hânelerinden yirmi beş akçe resm-i mu'tâd deyü kendi için ahz u kabz etmeğin…inkâr etmekle…bizler iki yüz yirmi riyâlî guruş üzerine sulh eylediklerinde…"*

İkinci gruptaki memurlar kişiye özel yolsuzluktan daha çok bir yerleşimdeki herkesin hakkını zedelemektedirler. Örneğin İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 265-266) 237 numaralı kayıtta ağnam mukataası emininin mehir akçesi ismi altında 9 farklı köyün insanından 160 guruş topladığı görülmektedir. Yine bu görevlinin de suçunu inkâr etmesine rağmen aldığı para tazmin edilmişse de bu yalnızca 60 guruş olarak ödenmiştir. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 662-663) karşılaşılan 705 numaralı kayıt en dikkat çekici kayıtlardan biridir. Çünkü bu kayda göre Osmanlı memurları arasındaki "büyük balıkların" kendilerinden daha alt seviyede yer alan "küçük balıkları" yemekten sakınmadığı görülmektedir. Buradaki olaya göre Niğde Sancakbeyi Ali Paşa vergi adı altında topladığı kanunsuz parayı timarli sipahilerden toplamıştır. Sipahilerin işi mahkemeye taşımasının ardından Ali Paşa, beş sipahiye kişi başı kırkar bin akçe eden beş kese guruş geri vermeyi kabul etmiştir: *"…harâc ve avârız akçeleri ziyâdesini ve sâlifü'z-zikr timarların mahsulünden…ahz u kabz ettiği…her kîsesi kırkar bin akçe olmak üzere beş aded kîse guruşa sulh edip…"* Görüldüğü üzere hem kadının hem de diğer memurların topladığı kanuna aykırı paraları iade etmesinin -bütün örneklerde

tüm parayı tazmin bile etmemektedirler- dışında bir yaptırımla karşılaşılmamakta bu türden tüm örneklerde sulh sağlandığı söylenmektedir.

Yolsuzluğun yargılanmasıyla ilgili bilgilere şer'iyye sicillerinde ulaşılamıyorsa da şer'iyye sicillerini destekleyici bir kaynak olarak mühimme defterlerine başvurulmalıdır. Mühimme defterlerinde halktan haksız para toplanması ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Bu olaylarda suçu işleyenin ya İstanbul'a gönderilip yargılanması ya da suçun işlendiği yerde yargılanması talep edilmektedir. Örneğin 82-1 Numaralı Mühimme Defteri'nin (2020: 170-171) 177 numaralı kaydında halktan haksız para toplayan kadının İstanbul'a gönderilmesi söylenmektedir.

Etkili olup olmaması ayrı bir konu olsa da devletin yolsuzluğa mahal vermemek gibi bir anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Balat Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 77) yer alan 43 numaralı kayıtta avarızın fazla toplandığı hazine sayımıyla fark edilince toplanan fazla para İstanköy'e iade edilmiştir.[61]Kanuna aykırı para toplandığına ilişkin şikâyetler her dönem padişahların kulağına gider olmuştur. Sultanlar yolsuzluğu engellemek çeşitli dönemlerde hem genel hem de duruma özel fermanlar çıkartabilmektedirler. Çalışmaya konu olan şer'iyye sicillerinde tespit edilen bu içerikli fermanlar duruma özel olarak kanunsuz para toplanmasını menetmektedir. Bu fermanlarda yalnızca vergi adı altında kanunsuz para istenmesi değil aynı zamanda herhangi bir sebepten dolayı vergiden muaf olan kişilerden vergi istenmesi de engellenmektedir. Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 273) 316 numaralı kayıtta yer alan fermanda muaf oldukları halde kendilerinden içki vergisi istenen kişilere padişah böyle bir muamele yapılmasını engellemektedir. Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 48-49) 3 numaralı kayıtta yer alan fermanda ise gereğinden fazla vergi alan subaşılar yaptıklarından menedilmekte ve suistimallerin önüne geçmek için cizyelerin tuğralı ve nişanlı cizye defterlerine dikkat ederek toplanması gerektiğini söylenmektedir. Kasten mükerrer vergi alınmaması için çıkartılan fermanlar da

[61] Kanuna aykırı para toplayan kamu görevlileriyle ve kamu görevlisi niteliğinde kişilerle ilgili diğer kayıtların bir kısmı için bakınız: BMŞS 3, 339; BMŞS 11, 345-445; BMŞS 46, 238; BMŞS 54, 424; BMŞS 150, 200; BMŞS 151, 32-36-68; BŞMŞS 63, 191; GMŞS 90, 157; İMŞS 10, 513-685; İMŞS 18, 198-223; İMŞS 20, 240; İMŞS 22, 275; RSMŞS 80, 231; RSMŞS 106, 126; RSMŞS 161, 151; ÜMŞS 9, 958

bulunmaktadır. Aslında mükerrer vergi alınmaması için vergisini ödeyen kişilerin eline kâğıt verilmesi İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 301) 375 numaralı kayıtta yer alan fermanda yazmaktadır. Ellerinde vergi ödediklerine dair mühürlü temessük olan reayadan tekrar vergi istenmesi üzerine İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 468-469) 721 numaralı kayıtta yer alan fermanda bu durum yasaklanmaktadır.[62]

2.3.2. Rüşvet ve Adam Kayırma

Öncelikle söylemek gerekir ki önceki alt başlıkta olduğu gibi bu ve diğer tür yolsuzluklarda yargılanmaya ilişkin kayıtlarla şer'iyye sicillerinde karşılaşılamamaktadır. Bu türden bilgilere ulaşmak için şer'iyye sicillerini destekleyici kaynak olarak diğer birinci elden kaynaklara bakmak gerekmektedir.

Rüşvet konusundaki en ilginç kayıtlar bir memuriyete aday olunurken sanki güvence bedeli gibi bir bedelin ödenmesini içermektedir. Bu konuyu ilginçleştiren bu bedelin devlete ödenmemesi aksine memurluk ve bir çıkar vaadi dağıtan memur olan üçüncü kişilere ödenmesidir. Aslında bunun adı bugünün bakış açısıyla rüşvettir ancak bu ödemeyi yapan kişiler nedendir bilinmez bunu rüşvet olarak algılamamaktadır. Çünkü bu kişiler eğer vaat gerçekleşmemişse mahkemeye başvurup ödedikleri bedelin geri verilmesini istemektedirler. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 175-176 ve 345) yer alan 194 numaralı kayıtta Behzad, Mustafa Topçu'dan yedi guruş ve bir sikke alıp "sana Divân-ı Hümâyûn kâtibleri vasıtasıyla berat çıkartırım" demiş ancak bu sözünü yerine getirmeden bir sancakbeyinin yanında çalışmaya başlamıştır. Behzad'ı bulup parasını geri alan Mustafa Topçu bunu mahkeme defterine kaydettirmiştir: *"...Behzad...berâtını ihrâc edivereyim deyu...benden...yedi âdet guruş ve bir sikke filori alıp...benim hizmetim görmeden Üsküdar'a geçip...yedi âdet guruşumu ve bir sikkem filorimi...kabz eyledim..."* İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 74-75) 5 numaralı kayıtta ise çok daha büyük bir paranın işin içinde olduğu bir olay yazmaktadır. Bu olayda Süleyman Ağa, Sadrazam Ali Paşa'nın çalışanlarından Ali Ağa'ya Kandiye Cezîresi Ağalığı'nın vaat edilmesinden dolayı değeri toplamda 620 guruş eden iki adet

[62] Bu konudaki diğer fermanlar için bakınız: EMŞS 82, 205; EMŞS 90, 676-728; İMŞS 3, 722-740-741; İMŞS 20, 362; ÜMŞS 84, 1043

saati rüşvet olarak vermiştir. Ancak Süleyman Ağa bu mevkiye atanamadığı için verdiği saatleri geri istemiş ve Ali Ağa'ya saatleri geri vermesi tembihlenince Süleyman Ağa saatlerine kavuşmuştur.

Bir memurun rüşvet aldığını inkâr etmesi durumunda rüşvet suçunun tasdiklenmesi için davacı taraftan şikâyetini ispatlaması istenmektedir. Ancak rüşvet kapı arkalarında alındığı için davacının şahit olarak üçüncü kişileri bulması pek mümkün olmamaktadır. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 69-70) 31 numaralı kaydında Divan kâtibi İbrahim Efendi 330 guruş rüşvet aldığı gerekçesiyle Mahmud tarafından şikâyet edilmekteyse de İbrahim Efendi rüşvet almadığına dair yemin ettiği ve Mahmud'un da elinde kanıtı olmadığı için dava düşmüştür. Yine Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 288) 591 numaralı kaydında Şaban, Ali Bey'in kethüdası Gazanfer'e rüşvet verdiğini söylemişse de Gazanfer rüşvet almadığına yemin etmiş ve zaten Şaban'da olayı kanıtlayamadığı için dava Gazanfer'in lehinde çözülmüştür.

Rüşvet davalarının kısmen davacı lehinde çözüldüğü birçok kayıt bulunmaktadır. Olaylar rüşvet alanın aldığı bedeli mağdura geri vermesiyle yatıştırılmaktadır. Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 412-413) 462 numaralı kayıtta Adana Valisi Mustafa Paşa'nın damadı Sipahi Mehmed, Yusuf'un oğlunu 150 guruş ve 2 at rüşvet karşılığında hapisten salmıştır. Yusuf olayın ardından 9 yıl geçmesinin ardından Sipahi Mehmed'i rüşvet aldığı gerekçesiyle şikâyet etmiş ancak Mehmed bu suçlamayı mahkeme nezdinde kabul etmemesine rağmen Yusuf'a 92 guruş ödeme yapmayı kabul etmiştir. Bu davalarda yukarıda da denildiği gibi rüşvet alanın cezalandırılmasıyla karşılaşılmamaktadır. Ancak 7 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1998: 438-439) 871 numaralı kaydında görülmektedir ki bir sipahi bazı köylerin ahalisinden aldığı 262 koyun rüşvet karşılığında devşirme memurlarının o köylerden acemi oğlanı almamasını sağlamış ancak bu durum merkeze bildirilince sipahinin Rodos'a sürülmesi emredilmiştir.[63]

[63] Rüşvet alınması ile ilgili kayıtlar için bakınız: BTMŞS 2, 373; GMŞS 5, 164; İMŞS 12, 474; İMŞS 20, 112; İMŞS 25, 12; RSMŞS 40, 155-208-255; RSMŞS 106, 81-457; RSMŞS 161, 466; ÜMŞS 2, 260; ÜMŞS 84, 277-592

2.3.3. Gasp, Zorla Alıkoyma ve Adam Kaçırma

Yeniçeri ve timarlı sipahi ile sancakbeyi gibi silah gücüne sahip memurlar halkın gözündeki korku verici görüntüleriyle yolsuzluğa fiziksel olarak bulaşabilmektedirler.[64] Tabi ki şer'iyye sicilleri önceki bölümde de söylendiği gibi herhangi bir olayın arka planını yansıtma konusunda eksik olduğu için memurların neden böyle davranışlara giriştiğini sicillere dayanarak bulmak mümkün olmamaktadır. Zaten yeniçerilerin İstanbul'da fırsatını buldukları her zaman gayrimeşru işlere giriştikleri bir gerçektir. Bu yüzden yeniçerilerin hırsızlık olaylarına karışmasını bir döneme mahsus bir olay gibi saymamak gerekmektedir. Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 292-293) 730 numaralı kayıt 1555 tarihli bir hırsızlık olayını anlatmaktadır. Bu olay daha Kanunî gibi bir padişahın döneminde bile yeniçerilerin karıştığı hırsızlık olaylarının olduğunu göstermektedir.[65] Olaya göre Bayezid ve Karagöz isimli iki yeniçeri bir grup gayrimüslim ile beraber Kasap İskender'in bir atını, 92 altınını ve çeşitli silahları ile kıyafetlerini çalmıştır. Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 285-286) yer alan 575 numaralı kayıtta ise bir yeniçerinin bir hırsızı kurtardığı yazılmaktadır.

Daha büyük yetkilere sahip bazı görevliler ise gaspın yanı sıra bazı kişileri suçsuz yere hapse atıp paralarını almaktadır. Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 78-79) 37 numaralı kaydında böyle bir olay yer almaktadır. Olaya göre Hüseyin Ağa, Trabzon Valisi'nin kethüdası Süleyman Ağa tarafından korkutularak hapse atılıp 9500 guruşu alınmıştır: *"…beni ahz u habs edip "katline fermân vardır" deyü tahvîf ve bi-gayr-ı hakkın yedimden dokuz bin beş yüz guruşumu kabz etmekle…"* Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 118) 150

[64] Yeniçerilerin etrafa korku salan isimlerinden ve görünüşlerinden faydalanmak isteyen kişiler de bulunmaktadır. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 445) yer alan 825 numaralı kayıtta yeniçeri kıyafeti ile dolaşan Yani'nin yakalanması yer almaktadır. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 197) yer alan 185 numaralı kayıtta ise Mehmed isimli kişinin kendisini sanki yeniçeriymiş gibi tanıtıp köylüye zulmettiği yazmaktadır.

[65] Yeniçeriler her dönemde olduğu gibi aslında Süleyman'ın padişahlığı döneminde de yönetime karşı gelmekteydiler. Hatta Kanunî bu dönemde yeniçerilerin baskısını kırmak için askerlere bile korku salan debbağları onlara karşı kullanmakla tehdit etmiştir (İnalcık, 2020a: 36).

numaralı kaydında ise ailesi tarafından başına ne geldiği bilinmeyen bir kişinin mîrî deveciler tarafından kaçırıldığı şahitler tarafından tespit edilmiştir.[66]

2.3.4. Darp ve Adam Öldürme

Zor kullanma gücüne sahip görevlilerin başvurduğu en zalimce görevi kötüye kullanma darp ve bunun sonucunda öldürmeye kadar varan şiddettir. Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 101-103) 80 numaralı kayıtta İsmihân isimli bir kadının -sebebi sicilde belirsiz bir şekilde- subaşı ve adamları tarafından tekme tokat dövülmesinin ardından kadın hayatını kaybetmiştir. Mevlâna Ahmed Efendi'nin yaptığı soruşturmada subaşının suçlu olduğu tespit edilmesine rağmen subaşının cezasının ne olduğu veya ceza verilip verilmediği sicilde yazmamaktadır: *"karye-i mezbûre subaşısı…Mahmud…zevcem mezbûrenin başına ve arkasına ve ellerine ve kollarına yumruk ve tepme…darbdan müteveffât olmuşdur…"* Yalnızca 82 numaralı kayıtta İsmihân'ın kocası ve çocuklarının İsmihân'ın öldürüldüğü köyün ahalisinin cinayetten sorumlu olmadığını söylemesi yer almaktadır. 3 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1998: 223) 505 numaralı kaydında yer alan kayıt bu konuda belki bir kıstas oluşturabilir. Nitekim bu kayda göre birden fazla kadını öldüren eşkıyaya yardım eden subaşının idam edilmesi kararlaştırılmıştır: *"…Karamanlu Hasan'ı siyâset itdürüp emr-i şerîfüm yirine vardugın yazup bildüresin."* Yine aynı mühimme defterinin 937 numaralı kaydında ise bir sipahinin adam öldürmesi üzerine şeriata göre yargılanması emredilmiştir. Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 211-212) 389 numaralı kaydında ise kendisine Mihal'in taşıdığı çalıların dokunması üzerine Muhzır Hüseyin, Mihal'in başına topuzla vurmuş ve Mihal hayatını kaybetmiştir. Müslümanlardan bazı kişilerin şahitliğiyle Hüseyin'in suçu sabit olmuş olmasına rağmen aynı sicilde Hüseyin'in aldığı cezanın ne olduğu tespit edilememektedir. Memurlar tarafından işlenmiş bazı cinayetlerde ise ölenin ailesi ile cinayeti işlemiş memur arasında kan parası verilerek sulh sağlanmaktadır. Zaten Kur'an'a göre de kan parası ödenerek suçtan kurtulmanın önü kapalı değildir. Örneğin Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 456) 472 numaralı kaydında Seddülbahir Kalesi'nin Dizdarı Ahmed Ağa'nın döve döve

[66] Çeşitli memurların sorumluluğundaki gasp, zorla alıkoyma ve adam kaçırma ile ilgili kayıtlar için bakınız: BŞMŞS 63, 372; HMŞS 10, 189; İMŞS 18, 273; RSMŞS 21, 100-104; RSMŞS 106, 180-691-707; RSMŞS 127, 189; ÜMŞS 26, 177; ÜMŞS 84, 211-1222

ölümüne sebep olduğu Mustafa'nın ailesi 80 guruş karşılığında Ahmed Ağa ile anlaşmıştır.

Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 101) 117 numaralı kaydında Şükrullah, kendisine Cebeci Mehmed tarafından Kızılbaş diye hakaret edildiğini ve sopayla dövüldüğünü söylemektedir. Bu sefer Mehmed'un cezası sicilden tespit edilebilmektedir. Buna göre Mehmed hapisle cezalandırılmıştır. İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 196) 205 numaralı kaydında ise mahalle imamı bir karı kocayı evine davet etmiş ve evinde erkeğe tecavüz etmeye kalkmış ancak adam kendini can havliyle dışarı atınca bunun üstüne imam tarafından karı koca sopayla darp edilmiştir. İmamın hem imamlığın şartını yerine getirmemesi hem de ahaliyi darp etmesinden dolayı görevden alınması talep edilmektedir. İmamın akıbetinin ne olduğu sicilde yazmıyor olsa da İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 103) 6 numaralı kaydında Edirne Kadısı'nın edepsiz hareketleri dolayısıyla görevden alındığı bir kayıt bu imamın da akıbetinin ne olmuş olduğu konusunda ipucu vermektedir. Ayrıca edepsiz hareketleri yüzünden görevden ayrılan bir imam da yukarıda "imam" alt başlığı altında anlatılmaktadır.

2.4. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Yerel Yönetim Hizmetleri

Osmanlı'da yerel yönetim hizmetlerini şer'iyye sicillerine dayalı olarak tespit etmeye çalışırken ilk önce belirtilmesi gereken nokta modern kavramların bu çalışmanın incelediği dönemi tamamen yansıtmadığıdır. Örneğin burada yerel yönetim hizmetleri derken bugünkü anlamda yönetime yerelin -teoride- katılmasının ana kural olduğu ve merkezin karşısında özerkliğe sahip bir yerel yönetimin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Buna karşılık hangi birim sürece dahil olursa olsun yerine getirilen hizmetler modern dünyada yerel yönetimlerin yerine getirdiği birtakım hizmetlerdir. Bu yüzden burada yerel yönetim hizmetlerinden anlaşılması gereken yerelin özerk ve tek başına dahil olmadığı ancak bu hizmetlerin yerine getirilmesinde bir paydaş olduğudur.

Aslında ilk paragraftaki durum Osmanlı'ya özgü değildir. Ne Antik Yunan'ın ve Roma'nın ne Ortaçağ İslam ülkelerinin ne de Bizans'ın modern yerel yönetimin

başlangıcıyla alakası yoktur. Çünkü modern yerel yönetim merkezî idarenin varlığı karşısında vücut bulan yönetimdir. Antik çağda demokrasi sekteye uğrarsa bugün yerel yönetim birimi olarak lanse edilen birimler de durma noktasına gelmektedir. Oysaki XI-XII. yüzyıllardan itibaren Batı Avrupa'da yerel yönetimler merkezî güce karşı kendilerini korumuşlardır. Zaten Osmanlı yöneticilerinin ahalinin katılacağı bir yerel yönetim anlayışına sahip olduğu XIX. yüzyıla kadar söylenemez. Daha da önemlisi halkın kendi kendini yönetmek gibi bir çabası da olmamıştır. Pirenne'nin (2019) gösterdiği gibi Batı Avrupa'da yerel yönetimin kurumsallaşması tabandan gelen talebin bir sonucudur. Bu sonuçtan dolayıdır ki kendi yargılarına bile sahip olan kentler, merkezî yönetim tarafından tanınmak zorunda olmuştur. Ancak din fark etmeksizin Doğu toplumlarında karşılıklı olarak böyle bir talepten bahsedilemez. Osmanlı yönetimindeki Balkanlar hem merkezî yönetimin kontrolünden daha uzakta olmasından dolayı hem de kiliselerin özgür hareket edebilmelerinden dolayı yerel yönetimlere daha yatkındır denilebilir. Bazı Balkanlı tarihçilerin Balkanlar'daki yerel yönetim geleneğini abarttığını da söylemek gerekmektedir. Bu tarihçilere göre Osmanlı, yerel yönetim geleneğini buralarda daha doğarken boğmuştur (Ortaylı, 2000: 1-15).

Osmanlı'da vakıfların yerel yönetim hizmetlerini yerine getiren birimlerden biri olduğu bilinmektedir. Vakıflar inşa ettikleri aşevi, hastane, yol, köprü, hamam, han gibi topluma faydası dokunacak yapılar sayesinde üzerlerine düşen ve üstlendikleri yerel yönetim hizmetlerini yerine getirmektedirler (Onar, 1966: 662-683). Bütün bunların bilinmesine rağmen ne yazık ki bu çalışma için incelenen şer'iyye sicillerinde vakıfların üstlendiği veya onlara yönlendirilen yerel yönetim hizmetlerine ilişkin kayıtlarla karşılaşılmamaktadır. Bu yüzden vakıflara burada yer verilmeyecektir. Zabıtalığa ilişkin kayıtlara da önceki bölümde değinildiği için bu kısımda değinilmeyecektir. Ayrıca imar denetimi ve su taşıma izniyle alakalı kayıtlar mimarbaşı ve su nazırı alt başlıklarında anlatıldığı için bu konulara yönelik ilgili alt başlıklara bakılmalıdır. Aşağıdaki herhangi bir tasnifin içinde yer bulamayan bir kayıt burada yerel yönetimle alakası olduğundan dolayı anılmaya değerdir. Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 209-210) 330 numaralı kaydında yer alan bir fermanda Abdi Çelebi Mahallesi ahalisi, Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait boş

arazinin ev yapılmak üzere evi olmayan insanlara dağıtılmasını kadı aracılığıyla talep etmektedir. Padişah bu araziler paylaştırıldıktan sonra isteyenlerin ev yapabileceğini söyleyerek boş toprakların ihya edilmesi olarak gördüğü bu talebi desteklemiştir.

2.4.1. Yol Yapım ve Bakım Hizmetleri

Kaldırım kelimesinin kullanımıyla Osmanlı'da karşılaşılmaktadır. Bugün kaldırım, yolun bir veya iki tarafında yayalar için ayrılmış kısım olarak tanımlanabilir. Ancak Osmanlı'da kaldırım bu demek değildir. Osmanlılar'ın kaldırımdan kastı tüm yoldur. Kaldırım ve yol ayrımı Osmanlı'da XIX. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir (Orhonlu, 1972: 95). Bu yüzden aşağıda kullanılacak belgelerdeki kaldırım kelimesinin de taş döşenmiş yol olarak algılanması gerekmektedir. Kaldırım kelimesinin tercih edilmesi bir yolun toprak haliyle bırakılmaması; üzerine taş döşenmesinden dolayı kaynaklanmaktadır (Şentürk, 2002: 1674). Evliyâ Çelebi (2008a: 457) İstanbul, Eyüp, Kasımpaşa ve Galata'dan bahsederken sokakların baştan başa kaldırımla döşeli olduğunu söylemektedir. Bunun aksine Evliyâ Çelebi (2008b: 384-385) Beypazarı'ndan bahsederken yolların kumlu ve kaldırımsız olduğunu söylemektedir. Gerçi yabancı seyyahlar dönemin İstanbul'unu tarif ederken Evliyâ'yla kafa kafaya zıt şeyler yazmaktadırlar. Bu seyyahlara göre yollara ya taş döşenmemiştir ya da döşenen taşlar berbat haldedir ve bu yüzden sokaklar çamur içindedir (Mantran, 1991: 31-32). Kaldırımın, ismini kaldırımcı esnafına da verdiği bilinmektedir. Evliyâ (2008a: 701) İstanbul'da kaldırımcı esnafının 800 kişiden oluştuğundan bahsetmektedir. Yol yapımıyla ve bakımıyla ilgili belgelere yalnızca şer'iyye sicillerinde karşılaşılmamaktadır. Diğer birincil kaynaklarda da kaldırımla ilgili kayıtlar şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan içerik yönünden farksızdır.[67]

Yukarıda yerelin, yerel yönetim hizmetlerinin yerine getirilmesinde paydaşlardan biri olduğu söylenmişti. İşte İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 622) 689 numaralı kayıtta yer alan buyruldu bu paydaşları tespit etmektedir. Bu buyrulduda ulu yol denilen anayol kaldırımlarının masraflarının

[67] Bu sefer sicillerdeki kayıtların doğrulanma ihtiyacı olmadığı için metin içinde diğer birinci el kaynaklara atıfta bulunmak gereksizdir. Yol ve kaldırım hizmetleriyle ilgili belgelerin yer aldığı kaynaklar için bakınız: (Ahmet Refik, 1931; Ahmet Refik, 1987; Ahmet Refik, 1988; 3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993; 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, 2020; 7 Numaralı Mühimme Defteri, 1998)

devlete ait olduğu; mahalle aralarındaki yolların kaldırımlarının ise ev ve dükkân sahipleri tarafından bakım ve yapımının üstlenilmesi gerektiği söylenmektedir. İnsanların yol yapımıyla görevlendirilmesinin dışında kendi isteği ile kaldırım inşa ettiren kişiler de bulunmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 177-178) vefat etmiş olan Sâre Hatun kendinden sonra kalan parayla kaldırım inşa edilmesini vasiyet etmiştir: *"…vefâ ettiği mikdârı bir kaldırım bünyâd eylesinler…"* Zaten bir başka belgeden kaldırımın özel mülkiyete konu olduğu da anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre Kapı Ağası Mahmud Ağa üzerinde çeşme de bulunan kendi yaptırdığı anlaşılan 3.150 zirâ kaldırımı çeşmeyle beraber 80.500 akçeye satmıştır.[68] İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 39) 3 numaralı kaydında kaldırımcıların kaldırımları nasıl yaptığına ilişkin bilgi yer almaktadır. Buna göre kaldırım yapıldıktan sonra kaldırımlar şişlenerek sağlam hale getirilmelidir: *"…kaldırım yapıldıkdan sonra şiş ile şişleyip metîn ve müstahkem olmak…"* Bazı kayıtlara göre devlet ve halk ortaklaşa çalışmaktadır. Böyle durumlarda yol hizmeti için etraftan toplanan halkın başında halihazırda çalışan bir memur görevlendirilmektedir. Örneğin Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 163) 207 numaralı kaydında görevlendirilen bu kişinin bir memur olduğu anlaşılmaktadır: *"…köprülerin ve kaldırımların ta'mîr ve termîme muhtâc olan…kifâyet mikdârı re'âyâ ihrâc ettirip…ta'yîn olunan mübâşire teslîm ettiresiz…"*

Eğer bir yol askerî birliklerin veya saray mensuplarının geçeceği istikamette yer almaktaysa buralar için ayrı bir dikkat gösterilmektedir. Hele IV. Mehmed gibi Edirne'de sıkça vakit geçiren bir padişahın dönemine ait Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 561) padişahın Edirne'ye giderken kullanacağı yolların tamiri ve temizliği için sık sık insan toplandığı görülmektedir. Bu sicilin 705 numaralı kaydında Çatalca'ya kadar olan yolların ve köprülerin onarımı ve temizliği emredilmekte eğer bir kusur görülürse çalışanların sorumlu olacakları söylenmektedir: *"…Çatalca'ya varılıncaya köprüleri gereği gibi ta'mîr ve termîm ve yolları tevsî' ve tathîr edip…özür ve bahâneniz mesmû' değildir…"* Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 73) ise atlıların geçmesi için bir yol yapılması emredilmekte; avarız hanelerinden, fundacılardan, doğancılardan ve halktan yeterli

[68] *TSMA.E.1205.0017.001; TSMA.E.1205.0017.001*

sayıda kişi toplanması ve bahçe-i âmire ağasının bu işle görevlendirilmesi yazmaktadır.

Yollara ilişkin hizmetler yalnızca yapım ve bakım üzerine kurulu değildir. Aynı zamanda yolların korunması da bir yerel yönetim hizmetidir. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 388) 578 numaralı kaydında dükkanlarını yola doğru genişleten kişilerin bu faaliyetinin önüne geçilmiştir. Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 280-281) 445 numaralı kaydında ise yolun tarlaya katılması menedilmiştir.

2.4.2. Çöp ve Temizlik Hizmetleri

İstanbul'da çöp yönetimi büyük küçük tüm düzenlemeleri meşgul eden bir konu olmuştur. Daha Kanunî döneminde çıkartılan 1539 tarihli nizamnâmede çöp ve temizlik devleti meşgul eden bir konu olmuştur. Bu düzenleme kent temizliğine ilişkin neredeyse her konuya değinmektedir. Buna göre herkes kendi çöpünden sorumlu olacak; hamamların atık suları kontrol edilecek; özel tuvaletlerin su yolları üzerinde inşa edilmesi engellenecektir. Düzenleme aynı zamanda ölü hayvanların olduğu gibi bırakılmasının önüne de sert tedbirlerle geçmeye çalışmaktadır. Kim düzenlemenin emrettiklerine uymaksızın hayvan ölüsünü halkın temas ettiği yerden kaldırmazsa ölü hayvanın başı kesilip sorumlunun boynuna asılacak ve teşhir edilecektir. Aslında tam anlamıyla bir düzenleme olmasa da İstanbul'un temizliğine ilişkin Fatih'in vasiyetinde de bilgiler yer almaktadır. Vasiyete göre Fatih, vakfettiği gayrimenkullerden elde edilecek gelirlerle ellerinde kireç tozu ve kömür külüyle dolaşacak kişiler tayin etmiştir. Bu görevliler sokaklara tükürenlerin tükürükleri üzerine bu tozu dökmekle görevlendirilmişlerdir. Genel temizlik fetvalara da konu olmuştur. Örneğin bir fetvada deniz suyunun tadı, kokusu ve renginde gariplik varsa kullanılmasının doğru olmadığı belirtilmektedir (Kaşıkçı, 1995: 243-250).

Şer'iyye sicillerinde rastlanılmayan *çörçöp subaşısı* ya da *çöplük subaşısı* sicillere geçmeden önce temizlik konusunda değinilmeyi hak etmektedir. İstanbul'u gezen Bassano (akt. And, 1993: 91) temizlikten sorumlu olarak *bokçubaşı* isimli bir görevliyi göstermektedir ki bu da çöplük subaşısı olmalıdır. Nitekim çöplerin döküldüğü yere Osmanlı'da *bokluk* denilmektedir. Çöplük subaşısı hakkında az

kaynak olan bir görevlidir. Evliyâ Çelebi (2008a: 441) Galata'daki yöneticiler arasında çöplük subaşısını saymaktadır. Ona bağlı olarak çalışan *arayıcılar* esnafının çöp toplamakla yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Arayıcılar sepetlerle dolaşıp deniz kenarında bu çöpleri ayıklayarak kendi işlerine gelen eşyaları sahiplenmektedirler. Evliyâ (2008a: 529-530) ellerinde kazma, kürek, süpürge ve sırtlarında sepetlerle dolaşan arayıcıların 500 kişiden oluştuğunu söylemekte ve subaşıya yıllık 60.000 akçe ödediklerini belirtmektedir. Ayrıca 82-1 Numaralı Mühimme Defteri'nin (2020: 485-486) 715 numaralı kaydında da çöplük subaşısının çeşitli yerlere gübre döken halkın bir kısmını padişaha şikâyet etmesiyle karşılaşılmaktadır.

Şer'iyye sicillerinde kentin temizliği ve çöplerin toplanması konusundaki kayıtlarda mahalle imamlarının, esnaf kethüdalalarının, subaşıların ve asesbaşıların sorumlu tutulduğu görülmektedir. Osmanlı'da çöplerin ortadan kaldırılması hususunda ana kural çöplerin denize atılmasıdır. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 639-640 ve 702) 492 ve 540 numaralı kayıtlarında çöp ve ölü hayvanların denize atılması gerektiği söylenmektedir: *"...sokakların ve cevâmi' ve mesâcid cevâniblerin ve esvâk pazarı lâşe ve mezbeleden tathîr edip deryâya ilkā eyleyeler..."* Çöpler denize atıldıktan sonra artık bundan sonrası doğaya kalmaktadır. XVII. yüzyılda Bir Fransız'a ait seyahatnâmede İstanbul'da çöplerin geçmişten beri çöpe atıldığı söylenmekte ancak Karadeniz'in akıntıları olmasaydı denizin çöple kaplanacağı belirtilmektedir. Çünkü Fransız'a göre Türklerin şimdiye kadar denizi temizlemek gibi bir çabası olmamıştır (Eldem, 2000: 153). Çöplerin bu şekilde toplanmasından başka bir yöntemin daha tercih edildiğiyle karşılaşılmaktadır. Bu yönteme göre çöp ve tuvalet gideri boş bir arsada toplanmaktadır. Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 166-167) 171 numaralı kaydında Defterî Kara Süleyman Çelebi Vakfı'na ait bir arsanın bu vakfa ait evlerin çöpleri için ve bu arsanın içinde bulunan bir kuyunun da bu evlere ait tuvalet giderleri için kullanıldığı yazmaktadır.

Çöplerin boş bir arsada toplanması yönteminin her yerde kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 306) 416 numaralı kaydında Yako'nun arsasına bitişik olan sahipsiz bir arsanın çöplük

olarak kullanılması mahalleliyi rahatsız etmiştir ki bu arsanın temizlenip çöplerin ihraç edilmesinden Yako sorumlu tutulmuştur: *"...mezbele olup kimesne tasarrufunda olmamağla...mezbeleyi ref ' idüp ol mahalli imâret ettiği takdîrce cemâ'at-i müslimîn râyiha-i kerîheden müsterîh olmak..."* Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 547-548) 750 numaralı kaydında ise İsmihan Hanım'ın bostanının birtakım kimseler tarafından çöplük olarak kullanılması padişaha kadar giden bir şikâyete konu olmuş ve bu durum yapılan keşif neticesinde menedilmiştir. Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 51) 1 numaralı kaydında da yine bir şikâyet ve keşif talebi yer almaktadır. Buna göre Kuzguncuk Yahudileri yollara sırf garez olsun diye pislik atıldığını söylemekte ve bu durumu araştırması için bostancıbaşının gönderilmesini talep etmektedir: *"...tarîk-i âmmı Tazıcı yoluna kefereler necâset ilkā etdiler...yine ol kabâhate garazan başladılar..."*

Lağım sularının denize ulaştırılmasının bir kural olduğu Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 51) 2 numaralı kaydında yazmaktadır. Bu kayda göre Rumlar'ın lağım suları konusunda Yahudiler tarafından şikâyet edilmesi üzerine olay araştırılmış ve bu yöntemin geçmişten beri yapıldığı söylenerek Rumlar haklı bulunmuştur: *"...Rum tâifesinin kârizleri dere suyu ile deryâya kadîmi üzere istihkākla cereyân edegeldiği..."* Halkın çeşitli ihtiyaçları için kente su yolları aracılığıyla getirilen suların temiz tutulması ve gasp edilmesinin önüne geçilmesi hem çeşitli memurların hem de bu sulardan faydalananların sorumluluğundadır. Halkın kullanımında olan suyun gasp edilmesiyle ilgili bir kayıtla Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 117) 153 numaralı kaydında karşılaşılmaktadır. Bu kayıtta vakıf mütevellisi, Ömer isimli kişiyi çeşme suyunu kendi hamamına aktardığı ve suyu iki aydır kullandığı gerekçesiyle şikâyet etmekte ve su nazırının olayı araştırmasını istemektedir: *"...çeşmenin...iki masûra suyu olup...Ömer türlü hîle ile...suyu hamamına icrâ...su nâzırı tarafından usta suyolcu gelmeğe muhtâcdır..."* İçme sularına lağım suyunun karışmasını engellemek için tuvaletler denetime tabi tutulmaktadır. Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin 395 numaralı kaydında yaşanan olayda Gülbeği'nin su yolunun altından geçen bir lağım yolu yaptırması suyu kirlettiği şüphesiyle şikâyete konu olmuş ve keşif talep edilmiştir. Su nazırı ve ona bağlı çalışanlar tarafından yapılan keşif sonucunda lağım yolunun su

yoluna temas etmediği anlaşılarak Gülbeği'nin inşa ettirdiği lağım yolunun suyun kirlenmesine sebep teşkil etmediği kararı verilmiştir. Kente varan su yollarının geçtiği köylerin ahalisinin su yollarının korunması ve suların temiz tutulması karşılığında bazı vergilerden muaf tutulduğu çeşitli fermanlar sayesinde bilinmektedir. Örneğin Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 545-546) 684 numaralı kaydında yer alan fermanda bu muafiyet tekrarlanmaktadır: *"...suyun yollarını şiddet-i şitâda pâk ve tathîr eylemek şartıyla...cizye ve ispençe ve...mu'âf..."*

2.4.3. Yangın ve Deprem Sonrası Faaliyetler

İstanbul her vakitte depremler ve yangınlarla başı belada olan bir kent olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul bu afetler ve nüfusun kalabalıklaşmasının sonucuyla sık sık can ve mal kaybıyla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı İstanbulu'nun karşılaştığı ilk büyük deprem 1509 yılında yaşanmıştır. Küçük Kıyamet olarak adlandırılan bu depremde 4.000-5.000 kişi ölmüş ve bu sayıdan fazlası da yaralanmıştır ki o dönemin nüfus tahminlerine göre ölü sayısı kentte yaşayan kırk kişiden birine tekabül etmektedir. Kimi kaynaklara göre depremde yıkılan bina sayısı 1070 iken 109 tane de cami ve mescit yıkılmıştır. Ayrıca deprem surlara ve kulelere de zarar vermiştir. Deprem sonrasında II. Bayezid'in kentin onarılması için 66.000 işçiyi çalıştırdığı söylenmektedir. Büyük depremler Osmanlı'nın peşini ileriki yüzyıllarda da bırakmamıştır. İncelenen siciller arasında 1766 Depremi sonrasındaki faaliyetler tespitler edilebilmektedir ki bu da İstanbul'un tarihindeki en büyük depremlerden biridir. Yine bu depremde de ölenlerin sayısı 4.000'i aşmış ve birçok yapı yıkılmış ya da tahrip olmuştur (Angell, 2015: 513-517; Afyoncu, 2001: 85).

İstanbul'u daha çok meşgul eden afet, binaların büyük çoğunluğunun ahşaptan yapılması ve kentin yayılım alanının şimdiki kadar geniş olmamasından dolayı yangınlardır. James Dallaway İstanbul'u yangınsız iki ayın geçmediği yer olarak nitelendirmektedir. İstanbul yangınları söndürülmesi güç olduğundan dolayı kenti uzun süre yakmaktadır. Hatta 1569 yılındaki yangının 18 gün boyunca söndürülemediği ve 36.000 evin yanmasına sebep olduğu söylenmektedir. Tulumbacılar ortaya çıkmadan önce yangınlarda yardıma koşan ahaliden ve gönüllülerden başka yeniçeriler yangının söndürülmesinde görev almaktaydılar. Yeniçeriler normal vakitlerdeki garezlerini yangın dönemlerinde de sergilemekten geri

kalmamaktaydılar. Yangından faydalanan yeniçerilerin etrafı yağmalaması ahaliyi o kadar korkutmaktadır ki bir yangında yeniçeriler yetişmeden yangın sönünce etraftaki insanlar yangının sönmesinden çok yeniçeriler gelmeden önce sönmüş olmasına sevinmiştir. Bu yüzdendir ki Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 401) 449 numaralı kayıtta yer alan buyrulduda yangınları fırsat bilip etrafı yağmalayanların idam edileceği belirtilmektedir. 1540 yılına kadar yangın kimin evinde veya dükkânında başlamışsa o kişiye idam cezası verilmiştir. Bu tarihte Eski Saray'da çıkan yangında saray tamamen yanınca ve sarayın sahibi de padişah olunca yangına sebebiyet olan ev ya da dükkân sahiplerine verilen idam cezaları son bulmuştur. (Yıldız, 2015: 486-503; Yerlikaya, 1999: 139).

Deprem sonrasında mimarlar aracılığıyla yapılan en önemli faaliyet depremde hasar almış binaların tespitini yapmaktır. 1766 Depremi sonrasında yapılan hasar tespitleriyle İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde sıkça karşılaşılmaktadır. Bu hasar tespitlerinin olası bir yıkımın önüne geçmek için mimarlar tarafından re'sen yapıldığı gibi halkın talebi doğrultusunda da yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 115 numaralı kayıtta (2019: 156) yeniçeri ağasına ait binadan depremden sonra şüphesi olan kişilerin şikâyeti üzerine bina keşfedilmiş ancak mimar tehlike teşkil eden bir durum olmadığını belirtmiştir. Sicildeki 109 ve 110 numaralı kayıtlarda (2019: 153) yer alan buyruldularda ise hasarlı binaların tespit edilip yıktırılması emredilmektedir. Depremde yıkılan binaların enkazının temizlenmesinin de mimarlar tarafından yapılan keşfin sonucunda gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin 184 numaralı kayıtta (2019: 206) yola ve komşu evin üzerine doğru yatan bir binanın daha da büyük tehlikelere mahal vermemesi için ayakta kalmış kısımlarının da yıkılıp temizlenmesi kararı alınmıştır. Depremde yıkılan bazı yapıların yeniden yapım masrafının devlet tarafından karşılandığı 270 numaralı kayıttan (2019: 264) anlaşılmaktadır. Bu kayıtta Örücüler Çarşısı ahalisinin yıkılan sokak kemerlerinin yeniden yapılması için devlete başvurduğu görülmektedir. Sokak kemerlerinin yeniden inşa edilmesinin masrafları devlet tarafından karşılanacağı için bu olayda keşfe gelenler arasında bina eminînin de olduğu görülmektedir. Deprem sonralarında beslenme her dönemde sorun olduğu gibi Osmanlı'da da sorun olmuştur. Sicilde yer alan 113 numaralı kayıtta (2019: 155) depremde fırınlar yıkıldığı için ekmeğin

çörekçilerde pişirilmesi emredilmektedir. Yine 111 numaralı kayıtta (2019: 154) ise yıkılan fırınların bir an evvel yeniden yapılması emredilmektedir.

Şer'iyye sicillerinde yangınlarla ilgili kayıtlar yangınların önlenmesine ilişkindir. Devlet depremleri yangınlara karşı tedbir almak için tabiri caizse fırsat olarak görmektedir. 1766 Depremi'nde yıkılan binaların birçoğunun yeniden yapılmasına, binaların ahşap değil kârgir olarak yapılması şartıyla izin verilmiştir. Örneğin İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 172 ve 186) 137 numaralı kaydında nalbur dükkanlarının; 153 numaralı kaydında çarşıda yer alan tüm dükkanların ve diğer kayıtlarda yer alan çeşitli işletmelere ait binaların taştan yapılması istenmektedir. Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 405-406) 455 numaralı kaydında yer alan fermanda da çeşitli binaların kârgir olarak inşa edilmesi gerektiği ve ahşap bina yapılmasında parmağı olan marangozlara kürek cezası verileceği söylenmektedir. İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 963-964) 1318 numaralı kaydında yer alan buyrulduda yangınlara sebep verdiği için bacaların temizlenmesi zorunlu kılınmaktadır. Buyruldu ayrıca bacalar temizletilmezse ve bu sebeple bir yangın çıkarsa ev sahibinin hakkından gelineceğini belirtmektedir. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 519) 307 numaralı kaydında yer alan fermanda ise yine evlere yönelik bir tedbir yer almaktadır. Tahtapûş fermanı olarak adlandırılan bu fermanda eski âdetlere muhalif ve yangınlara sebep olan terasların kaldırılması emredilmektedir. Yangın konusunda dükkânların işleyişine yönelik tedbirlerin alındığıyla da karşılaşılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 82 ve 87-88) 29 numaralı kaydında dükkânlarda geceleyin ateşin söndürülmesi ve normal çalışma düzeninde de ateşin gereği gibi muhafaza edilmesi söylenmektedir. Yine aynı sicilin 23 numaralı kaydında ise kahveci dükkanında kahve pişirilmesinin yasaklandığı söylenmektedir. Devlet yangın esnasında hem asker kaybının önüne geçmek hem de güvenlik zafiyeti oluşmaması için İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 702) 539 numaralı kaydından anlaşıldığı üzere surlara bitişik olan yapılarda yangına sebebiyet verecek veya körükleyecek nitelikteki kereste, kömür gibi malzemelerin saklanması yasaklanmaktadır.

2.5. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Asayişin Sağlanması

İstanbul'un nüfusu, devleti kent fethedildiğinden beri ilgilendiren bir konu olmuştur. Dönemin kaynakları İstanbul'un Fethi sırasında İstanbul'un nüfusunun 50.000-60.000 civarında olduğunu yazmaktadırlar (Öz, 2015: 468). Kritovulos'un (1967: 97) yazdığına göre Bizans tarafının kuşatmada kayıp sayısı 4.000 ve esir düşenlerin sayısı da 50.000 civarındadır ki bu sayı dönemin İstanbulu'nun nüfusunu az çok vermektedir. Fetihten sonra Fatih'in şehri imar etmek için İstanbul'a getirdiği halk kitlelerinin varlığı ve nüfusu teşvik edici politikalara başvurduğu dönemin kaynaklarında yazmaktadır. Tursun Bey (2014: 45-51) Fatih'in İstanbul'u cazibe merkezi haline getirmek için çeşitli memleketlerden hocalara evler bağışladığını, herkesin boş bulup yerleştiği evin mülkiyetine sahip olacağına ilişkin ferman çıkarttığını yazmaktadır. Fatih kentin nüfusunu arttırmak için savaşta ele geçirilen esirleri İstanbul'a yerleştirip köyler ve tarım alanları açmaktan da geri kalmamıştır. Fatih'in bu politikaları Âşık Paşaoğlu Tarihi'nde (1992: 119-120) de zikredilmektedir. Âşık Paşaoğlu, Fatih'in mülk bağışlama politikasıyla başarılı olamayınca çeşitli kentlerden İstanbul'a sürgünlerin başladığını söylemektedir. Ona göre sürgün sayesinde İstanbul imar edilmişse de Fatih'in sürgün edilen ev sahiplerinden kira istemesi yüzünden millet kenti terk etmeye başlamıştır. Fatih hatasını anlayıp kiraları bağışlamıştır ancak Âşık Paşaoğlu'na göre Rum Mehmed Paşa İstanbul'un gelişmesinin önüne geçmek için bu kiraları yeniden yürürlüğe sokturmuştur. Evliyâ Çelebi'de (2008a: 99-100) çeşitli memleketlerden İstanbul'a göç ettirilmiş kimselerin geldikleri memleketle anılacak mahallelere yerleştirildiğini söylemektedir. Kritovulos (1967: 110-112) fethin ardından etraftaki ahalinin korkup kaçmasının önüne geçilmeye çalışıldığını yazmaktadır.[69] Kefe'nin ele geçirilmesinin ardından buralardan da İstanbul'a sürgün yapıldığı bilinmektedir (Neşrî, 1957: 827). 1477 Tahriri'ne göre hane sayısı üzerinden kentin nüfusuna ilişkin çeşitli tahminler yapılmaktadır. Ancak

[69] İstanbul'un imar edilmesi için yapılan zorunlu iskân politikası Osmanlı'da ilk kez tercih edilmiş değildir. Daha kuruluş devrinde Orhan Gazi'nin Rumeli'nde ele geçirilen yerlere askerden başka insan sevk ettiği bilinmektedir. Örneğin Orhan Gazi, Karesi'ye diğer göçebe unsurlarla beraber Arap göçebeleri de yerleştirmiştir. Kroniklere ve çeşitli belgelere dayanarak iskânı ortaya koyan detaylı çalışmalar için bakınız: (Barkan, 1952: 56-78; Barkan, 1953: 209-237)

bu tahminlerde ortak bir kıstas kabul edilmemektedir. Örneğin Schneider (1952: 44) bir hanede ortalama 4-5 kişinin yaşadığını düşünerek 60.000-70.000 civarında bir nüfusun olduğunu söylemektedir. Ayverdi (1958: 82) ise o dönemde bir hanede yaşayan kişi sayısını 7-8 kabul ederek nüfusun 185.000 civarında olduğunu söylemektedir. XVI. yüzyılın başlarında ise Barkan (akt. Öz, 2015: 479) kent nüfusunun 400.000 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Mantran (1991: 47-48) XVI. yüzyılın sonunda nüfusun 700.000'e ulaştığını söylemektedir. Mantran'ın tahmini biraz fazla görünse de yine XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait nüfus tahminleri de çeşitli kıstaslara dayanarak farklı sayılar vermektedirler. Bunlara dayanarak kent nüfusunun bu yüzyıllar arasında 300.000 ile 500.000 arasında değiştiğini söylemek mümkündür.

Devlet bir politika olarak başlangıçta kenti mamur etmek için nüfuslandırmaya gitmiş olsa da yıllar geçtikçe kentteki işsiz güçsüzlerin, kargaşanın ve dolayısıyla nüfus artışının önüne geçmeye çalışmıştır. Her şeyden önce İstanbul, çevrenin üretimine bağımlı asalak bir kenttir (Eldem, 2000: 182). Zaten geleneksel bir devlet olarak halkın iaşe ihtiyacını gidermesi için görevleri olan Osmanlı yönetimi, çeşitli isyanlar yüzünden önüne geçemediği düzensiz ve ne idüğü belirsiz göçlerin yol açtığı veya açacağı tehlikeleri engellemek amacıyla çeşitli emirlerle göçleri düzenlemeye çalışmıştır. Daha 1571 yılında Macaristan köylülerinin kentlere göçmesinden dolayı üretim azalınca Budin Beylerbeyi bu durumun önüne çiftbozan vergisinde artış önerisiyle karşı çıkmışsa da öneri merkez tarafından reddedilmiştir ki şer'iyye sicillerinde düzensiz göçü engellemeye çalışan kayıtlarda olduğu gibi göçün kaynağına müdahale etmekten ziyade yönetim, göçün olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmaktadır. Aslında taşradan İstanbul'a göçen insanların büyük çoğunluğunun göç sebebi İstanbul'un taşının toprağının altın olmasından kaynaklanıyor değildir. Taşradan İstanbul'a göçen insanlar hem yolsuz memurlardan bıktığı hem de eşkıyalar/eşkıyalıklar yüzünden yerlerinde barınamadığı için bu yolu seçmektedirler (Akdağ, 1995: 53-80). Birçok ferman İstanbul'a yapılan "ev göçüne" karşı çıkmaktadır. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 51, 72-73, 111 ve 144-145) 36, 67, 121 ve 176 numaralı kayıtlarda İstanbul'a doğru yapılan ev göçü ile işsiz güçsüzlerin göçleri engellenmektedir: *"...Âsitâne-i aliyyeme ev göçü*

gelmemek…serserî gelmek isteyenlerin mürûr ve ubûruna bir tarîk ile ruhsat ve cevâz göstermemek…" Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 211-212) 267 numaralı kayıtta yer alan fermanda ise taşradan gelmiş başıboş takımının bir kısmının memleketlerine gönderilerek, diğer bir kısmının ise Akdeniz ve Karadeniz'e giden gemilere paylaştırılarak İstanbul'dan uzaklaştırılmaları emredilmektedir. Birçok kayıt ise yasaklara rağmen bir şekilde İstanbul'a girmeyi başarıp yerleşmiş olanlara ilişkindir. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 230-232) 1747 yılına tarihlenen 306 numaralı kayıtta iki sene öncesine kadar sayım yapılması ve göç etmiş kişilerin tek tek tespit edilmesi emredilmiştir. Bir sonraki kayıtta ise Eyüp'e gelip yerleşmiş kişilerin isimleri ve geldikleri yerlerin kaydedildiği görülmektedir. Göç edenlerin büyük çoğunluğu Türklerden oluşmaktayken Ermeniler'de ev göçüyle gelenler arasında yazılmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 242-243) 269 numaralı kayıtta yer alan fermanda Taşköprü'den[70]Üsküdar'a göçmüş olan kişilerin eğer göçtükleri yere yerleşeli 10 yıl olmamışsa vergiye kayıtlı oldukları köylere geri gönderilmesi emredilmektedir. Yine Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 68) 44 numaralı kaydında yer alan buyrulduda Bolu'dan Eyüp'e göç etmiş kişilerin eğer Eyüp'e ait avarız haneleri arasında yer almıyorlarsa Bolu'ya geri gönderilmeleri söylenmektedir. Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 141-143) 226, 227 ve 231 numaralı kayıtlar İstanbul'dan Üsküdar'a; Üsküdar'dan İstanbul'a ve Kadıköy'den Adalar'a izinsiz şekilde adam taşıyan gemicilere ceza verildiğini göstermektedir. Bir topluluk olarak Çingenelere devletin özel ihtimam gösterdiği görülmektedir. Çingenelerin bu tarihlerde hem hâlâ konar göçer bir millet olmalarından dolayı takip edilmelerinin zor oluşu hem de İstanbul'da yaşayan Türkler, Ermeniler ve Rumlar kadar kentin yerlisi olmayışları devlet tarafından Çingenelere özel ihtimam gösterilmesinin sebebini oluşturmuş olabilir. Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 363-365) 364 ve 365 numaralı kayıtlarda yer alan buyruldularda taşradan İstanbul'a göç edip tersanede çalışan 411 tane Çingene'nin kendi hallerinde olduğu; ancak kalburculuk ve elekçilik yapan 61 tane

[70] Bu Taşköprü bugün Kastamonu'nun ilçesi olan Taşköprü değil; bugün Gebze'ye bağlı bir yer olan Taşköprü'dür.

Çingene'nin tespit edilip İstanbul'dan ihraç edilmesi gerektiği ve bu emre uymayanların küreğe vurulması söylenmektedir.

Devletin alkol kullanımını sınırlandırmaya yönelik politikaları dönemin asayişini ilgilendiren bir konudur. Alkol kullanımının takibi bireylere indirgenebilmekle beraber bunların sayısı her sicilde çok sayıdadır. Bu yüzden devletin alkol kullanımının kaynaklarına yönelik operasyonları asayişi daha çok ilgilendirmektedir. Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 120-121) 180 ve 181 numaralı kayıtlarda yer alan fermanlarda fesada yol açtığı gerekçesiyle meyhanelerin kapatılması emredilmektedir: *"...meyhâneler ihdâs olunmağın fisk u fücûr ve fesâd olur...meyhâneleri ref ' ettirip..."* Aynı mahkemeye ait 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 274) 366 numaralı kayıtta ise meyhanelere ek olarak bozahanelerin ve şerbethanelerin de akşam vaktinden sonra kapatılması söylenmektedir. Devletin ramazan ayındaki politikası daha da katılaşmaktadır. Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 388) 647 numaralı kayıtta yer alan buyrulduda teravih namazından sonra fesada yol açtığı için tüm dükkânların kapatılması emredilmektedir.

Çeşitli konularda asayişin sağlanması bağlamında ele alınması gereken kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin gayrimüslimlerin kıyafet nizamı şer'iyye sicillerinde rastlanan olaylardandır. Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 261) yer alan 245 numaralı kayıt Müslümanlara özgü kıyafetler giyen gayrimüslimlere kendilerine ait kıyafetleri giymeleri söylenmektedir. Yine kadınların kıyafet ve seyahat nizamı imam ve bostancıbaşı alt başlıklarında görüldüğü gibi bir asayiş konusu olarak ele alınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE MALİYE VE EKONOMİ

Bu bâb ahvâl-i umur-ı maliyeyi ve çarşı pazarın tertibini beyân ider

Osmanlılar'da ilk maliye teşkilâtı *I. Murad*'ın saltanatı sırasında *Çandarlılar*'ın teşvikiyle kurulmuştur (Uzunçarşılı, 2020: 319). Ancak buradan bu tarih öncesinde devletin gelirlerinin yalnızca ganimet malı olduğu anlaşılmamalıdır. Devlet yine vergilendirmeye gitmektedir ancak maliye teşkilâtından kasıt uzmanlaşmaya başlayan bir mali örgütün varlığıdır. Daha başlangıçta *Osman Gazi* karşı çıksa da sonradan din dışı bir vergi olarak pazara gelen mallar üzerinden vergi alınmasının kararlaştırıldığını Âşık Paşaoğlu (1992: 25-26) yazmaktadır. Gerçi ilk dönem kroniklerinde mali işlere karşı hoş görüşler bulunmamaktadır. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da (1992: 33-34) olumsuz bir görüş olarak Çandarlılar'ın devlet kademesine girmesinden önce hesap defter bilinmediği; Çandarlılar'dan sonra ise hesap tutmanın öğrenildiği, hazine biriktirilmeye başlandığı ve paranın değerinin düşürüldüğü söylenmektedir. *Âşık Paşaoğlu Tarihi*'nde (1992: 38) ve *Neşrî Tarihi*'nde (1949: 133 ve 147) de Osman Gazi'nin ölümünden sonra arkasında hazine bırakmadığı yazılmakta ve kazanılanların gazilere paylaştırılması övülmektedir. Aslında ilk Osmanlılar'daki övgüye mazhar bu durum *Kutadgu Bilig*'de (2019: 251) de yer alan eski bir Türk Töresi'ne aittir:

"Hazine neye gerek, erat çok olmalı

Beyin zenginliği gereksiz, halk tok olmalı"

İçinde Osmanlılar'ın da bulunduğu birçok beylik maliye teşkilâtını İlhanlılar'dan almıştır. Osmanlılar yıllar geçtikçe teşkilât yapısında değişikliklere başvurmuş olsa da İlhanlılar'dan aldığı kalıpları ve siyâkat yazısını değiştirmeden uzun yüzyıllar korumuş ve kullanmıştır (Uzunçarşılı, 1978: 67-70). Osmanlı maliyesinin ilk ve en önemli usulü defter tutmaktır. Defter tutmanın amacı gelir ve giderleri takip etmek, yönetilen topraklardaki kaynakları ve insan gücünü, dolayısıyla vergi kalemlerini öğrenmektir. Bu defterlerden en bilineni Osmanlıların fethettikleri yerde ilk giriştikleri işlem olan tahrire ilişkin *tahrir defterleri*dir. Devlet tahrir

sayesinde ilgili memleketten kendine düşecek payı belirleyebilmektedir (Genç ve Özvar, 2006: 13-14). Maliyenin önemli işlerinden biri de bütçe tutmaktır. Aslında yanlış bir genel kanaat Osmanlı'nın Tarhoncu Ahmed Paşa'ya kadar bir bütçesinin olmadığı üzerinedir (Uzunçarşılı, 2020: 323). Zaten bunca sene devletin gelir ve giderlerini kıyaslayacağı bütçeler olmaksızın ayakta kalabileceği görüşü akla yatkın değildir. Her şeyin ötesinde Fatih'in hazırlattığı teşkilât kanununda bile defterdarların yılda bir kere gelir ve giderleri okuması gerektiği söylenmektedir (Özcan, 1982: 41). Tarih yanılgısı (*anakronizm)* yaşamamak ve yaşatmamak için bu bütçelere bakarken modern dönem gözlüğünün çıkarılması gerekmektedir. Çünkü Osmanlı bütçeleri bugün olduğu gibi gelecek senenin gelir ve harcamaları ile çalışma projelerini tespit etmemekte; bir mali yılın bilançosunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bütçeler devletin her türlü gelir ve giderini de göstermemektedir. Bütçenin içindeki gelirleri ve giderleri padişaha ait haslar ve bazı giderler oluşturmaktadır. Timarlar, zeametler, devlet adamlarına ayrılmış haslar ve vakıflar ile çeşitli hizmetlerin karşılanmasına ilişkin giderler bütçenin içinde sayılmamaktadır (Barkan, 1955a: 241-243; Tabakoğlu, 1985: 14). Barkan (1955: 244) bu yüzden maliye tarihini aydınlatmak üzere bütçelerin tek başına yeterli olamayacağını söylemektedir.[71]

Osmanlı maliyesinin atanmış görevlileri arasında en yükseği *başdefterdar*dır. Başdefterdar, *"cümle mâlumun nâzırı olup, umûr-ı 'âlem ana muvaffuzdur. Anun izni olmadın bir akça ne dâhil ve ne hâric-i hazîne ola."* (Fatih Sultan Mehmed, 2017: 9) Osmanlı'da defterdar makamının XV. yüzyılın başlarından itibaren bulunduğu bilinmektedir. Başlangıçta tek bir defterdar varken ülkenin genişlemesiyle beraber defterdarların sayısı artmıştır. Atam Dedem Kanunu'nda (2017: 9-10) başdefterdardan başka defterdarların da sayıldığı görülmektedir. Başdefterdar, *Rumeli Defterdarı* olarak adlandırılırken onu takip eden defterdara da *Anadolu Defterdarı* denilmektedir. Bazı dönemlerde uzun süreli olmasa da yeni defterdarlıklarını ihdas edildiği bilinmektedir. Yavuz döneminde kurulan *Suriye Defterdarlığı*'nın başındaki kişi Halep'i merkez edinmiştir. Bu yüzden merkez maliyesi içinde sayılmamaktadır. XVI.

[71] Bu kısmın amacı şer'iyye sicillerindeki mali kayıtların aranması olduğundan dolayı bütçeler gibi sicil dışı birincil kaynaklarla gereğinden fazla ilgilenmek konuyu saptırmak olacaktır. Bu tezin incelediği yıllara ait yayımlanmış bazı Osmanlı bütçeleri üzerine çalışmalar için bakınız: (Barkan, 1955b; Barkan, 1955c; Sahillioğlu, 1985; Çakır, 2016)

yüzyılın ortalarında İstanbul'daki mukataalar için kurulmuş bir defterdarlık daha bulunmaktadır ki bunun başındaki kişi de *şıkk-ı sânî* unvanını almıştır. III. Mehmed döneminde Tuna hasları için bir defterdarlık daha kurulduysa da bunun ömrü uzun olmamıştır (Uzunçarşılı, 2020: 325-329).

Osmanlı maliyesi iki farklı hazineden oluşmaktadır. Bunlar iç hazine ya da enderun hazinesi denilen saray hazinesi ve dış hazine, divân-ı hümâyûn hazinesi ya da birûn hazinesi denilen devlet hazinesidir. Dış hazinenin işleyişi yukarıda anılan bütçede değil ruznâmçe defterlerinden takip edilmektedir (Tabakoğlu, 1985: 35). İç hazine ve dış hazinenin farklı oluşu bunlardan sorumlu üst merciin de farklı olmasını sağlamaktadır. Aslında yönetimin her alanındaki en üst merci sultan olmasına rağmen burada en üst merciden kasıt atanmışlardır. Bu yüzden iç hazinenin en üst mercii *hazinedarbaşı;* dış hazinenin en üst mercii başdefterdardır (Uzunçarşılı, 1978: 73). İç hazine padişahın şahsi kullanımına ayrılmış olsa da dış hazineyle sık sık ilişki içerisine girmektedir. Dış hazine dara düştüğünde burayı sıkıntıdan kurtaran iç hazineden yapılan transferlerdir. Aslında iç hazineden dış hazineye sevk edilen paraların geri ödenmesi kural iken bu durum hiç de böyle gelişmemiştir. Örneğin 1679-1680 yıllarında iç hazineden dış hazineye 117.852.120 akçe verilmiş olsa da geri ödenen miktar 12.000.000 akçe olmuştur (Tabakoğlu, 1985: 38-39).

Devletin iktisadi ve aynı zamanda mali dünya görüşünü şekillendiren üç ilke bulunmaktadır. Bunlardan birincisi aşağıda ayrı bir başlıkta değinilecek olan *iaşe ilkesi*dir. Devlet malları bollaştırmak, kıtlığın ve fiyat artışlarının önüne geçmek için ekonomiye müdahale etmeyi düstur edinmiştir. Devletin bu politikası üretimin başından tüketime kadar varan bir müdahaleyi içermektedir. İlk başta üretimin azalmasını engellemek için zahire üretimi yapılan toprakların mülkiyeti devletin elinde tutulmuş ve bu toprakların kullanım hakkı bazı şartlarla halka verilmiştir. Üretim sonucunda elde edilen zahire öncelikle kendi kazasını beslemek, sonrada merkez ve orduya gitmek zorundadır. İhracata yalnızca yurtiçindeki tüm ihtiyaçların karşılanması halinde izin verilmektedir. İthalat ise yurtiçinde bulunan malları bollaştırmak için her zaman devlet tarafından hoş görülen bir faaliyet olmuştur. İkinci ilke *gelenekçilik*

*ilkesi*dir.[72] Osmanlı'da devlet -ve toplum- sosyal, iktisadi ilişkileri mümkün olduğunca muhafaza etmeyi, değişme halinde de fırsat bulunursa eski dengeye dönmeyi tercih etmiştir.[73] Geleneğin korunması için üretim belli bir seviyede tutulmuş; bu yüzden de esnaf sayısındaki artışın önüne geçmek, çiftliklerin büyüklüğünü sınırlamak ve köyden kente göçü engellemek gibi tedbirlere başvurulmuştur. Devletin iktisadi ve mali hayata bakışta dikkate aldığı son ilke *fiskalizm*dir. Buna göre devlet hazinedeki parayı maksimize etmeye çalışmaktadır. Bu durumda gelirleri arttırmaya başvurulduğu gibi bunun yanında giderleri kısmaya da başvurulmaktadır. Ancak XVII. yüzyılla beraber gelirlerin arttırılması ve giderlerin azaltılması, başarıya ulaşması zor aksiyonlar haline gelmiştir. Bu yüzden devlet gelirleri arttırmaya değil azaltmamaya gayret gösterir olmuştur (Genç, 2014: 39-48).

Şer'iyye sicillerine geçmeden önce kısaca XVI-XVIII. yüzyıllara dair Osmanlı mali tarihinden çok kısa bahsetmek faydalı olacaktır. Klasik dönem Osmanlı maliyesi, dış hazine, iç hazine ve timar alanları olmak üzere üç sac ayağına dayanmaktadır. Sistemin iyi işlediği dönemlerde savaşlar ve sıkıntılarda bu üç sac ayağı küçük oynamalarla sistemi dengeye getirebilmekteydi. XVII. yüzyıldan sonra ise sıkıntılar sıklaşmaya ve ayarlamalar faydasız olmaya başlamıştır (Cezar, 1985: 28-29). Osmanlı maliyesinin ana rolü XVI. yüzyılın sonlarından itibaren orduyu beslemek olmuştur. Bunun başlıca sebebi şüphesiz savaşlarda değişen rollerdir. Ordunun büyük çoğunluğunu oluşturan timarlı sipahilerin savaşlardaki yetersizliği ve asker toplamadaki bozulmalar merkez ordusunun kalabalıklaşmasına yol açmıştır. Daha XVI. yüzyılda maaşlı personelin sayısı 41.000'den 91.000'e yükselmiştir. Devletin ordu mensuplarına verdiği maaşlar 1630 yılında bütçenin %77'sini oluşturmaktadır. Devlet ilerleyen yıllarda hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere olağanüstü vergilere öyle sık başvurur olmuştur ki bunlar olağanüstü olma niteliğini kaybetmiştir. Yönetimin içindeki çekişmeler ve şahsi çıkarlar maliyeyi iyice yıpratınca Köprülüler döneminde bu alana özel bir ihtimam gösterme gereği duyulmuştur. Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa dönemlerinde kalabalık maiyetlere akan para hazineye döndürülmüş

[72] Osmanlı iktisadi ve mali görüşleri arasında gelenekçiliğin de aranmasına ilişkin detaylı bir inceleme için Sayar'ın (2013) *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* isimli eserine bakınız.
[73] Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda herhangi bir tartışma yaşandığında kadime göre yorum yapılmaktadır.

ve kapıkullarına ödenen paranın değeri düzenlenerek ayaklanmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Darling, 2006: 118 ve 123). Ancak böyle başarılı bürokratların tedbirleri onların hayatlarıyla sınırlı kalmıştır. Osmanlı bürokratları sıkıntılar baş gösterdiğinde uzun süre klasik sistemi dışlayıcı tedbirlere başvurmayı reddetmişler ve zaten artık bitmek bilmeyen savaşlar hazinenin takatini bırakmamıştır (Cezar, 1985: 31-32). Savaşların Osmanlı maliyesine gider artışından başka bir etkisi de *merkezi yönetimin taşralaşması* olmuştur. Artık devlet sıklaşan savaşlar yüzünden taşradan gelecek gelirleri merkeze yönlendirmemekte ve gelirin kaynağı olan yerde başta askerî olmak üzere çeşitli ihtiyaçlara yönelik harcamalar yapmaktadır. Devlet hem eline geçecek paranın miktarında sabitliği sağlamak için hem de birtakım risklerden kurtulmak için iltizam usulünü yaygın bir şekilde kullanmaktadır ki kimi yazarlar bunu taşra defterdarlıklarının *özelleştirilme*si olarak adlandırmaktadır (Genç ve Özvar, 2006: 20-21). İltizamda sömürünün önüne geçilmesi için *malikâne*[74] sistemine geçilmiş olsa da bu sefer de devlet taşradaki kontrolünü iyice kaybetmiştir. Bu yüzden malikâneci, parsel parsel kendi aldığı yerlerin vergilerini kiraya vermeye başlamıştır (Darling, 2006: 126-127). Bütçelerden elde edilen giderlerdeki artış çok çarpıcıdır. Aslında giderlerin artışı gibi devletin mukataalardan elde ettikleri sayesinde gelirleri de artmışken giderlerin artışının yanında bunun esamesi okunmamaktadır. Örneğin 1567-1568 yılları bütçesinde giderler 221.532.453 akçe olarak hesaplanmışken bu miktar 1687-1688 yılları bütçesinde 901.003.350 akçe olmuştur (Tabakoğlu, 1985: 15).[75]

[74] Malikâne sistemi iltizamın ömür boyu (*kaydıhayat*) ele geçirilmesi demektir. Devlet bu sistemle beraber mültezimlerin kısa kira süreleri boyunca her türlü sömürüyü halka reva görmesinin önüne geçmeye çalışmış ve aynı zamanda yeni bir gelir kaynağı elde etmiştir. Mukataayı satın alan kişinin ölümünün ardından devlet bu vergi kalemini yeniden satışa sunmaktadır. Ancak devlet yine de malikânecilerin suistimalinin önüne geçememiştir. Malikâneci öldükten sonra ya devlete ölmedi gibi gösterilerek ya da malikânenin başka bir kişiye satıldığı söylenilerek babadan oğula geçmesi sağlanırdı. Babadan oğula geçen bir malikâne sisteminde ilgili mekânın idari otoritesi malikâneci olduğundan dolayı yargı hariç hiç kimse malikâneciye müdahale edemezdi. Genel bir malikâneci tipi İstanbul'da oturan ve kendi malikânesini küçük paylara ayırarak çeşitli mültezimler aracılığıyla yöneten kişiydi (Genç, 2014: 95-114).

[75] Osmanlı mali tarihini kronolojik olarak anlatma denemesi olan ilk eserlerden biri Karamursal'a (1989) aittir. Ne yazık ki Karamursal'a ait *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* isimli eser ne mali tarihi ilgilendiren birincil kaynaklara başvurmuş ne de eserinde kaynak gösterme ihtiyacı duymuştur. Bu yüzden bu esere burada başvurulmamıştır. Kitabın eksiklikleri için Barkan'ın (1940) yazısına bakılmalıdır.

3.1. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerinde Tespit Edilen Vergiler

Merkez tarafından mahalle ve köy isimleriyle her yıl ilan edilen vergilerin şer'iyye sicillerine kaydedilmesi kural olduğu için şer'iyye sicilleri vergiler ve çeşitli yükümlülüklerin görülmesi açısından birer kaynaktır (Uzunçarşılı, 2020: 322). Tam olarak vergi olmasa da dışında kalan kişiler için bir yükümlülük olan *manapolye*nin *(monopolye)* hem bu kısmın en az bilinen yükümlülüğü olduğundan hem de sadece Üsküdar sicillerine mahsus olduğundan dolayı ilk olarak anılması gerekir. Monopolye Osmanlı'ya Bizans'tan miras kalan bir yöntemdir. Bu yönteme göre askerî sınıfa ait malların pazarda satışı tamamlanmadan kimse ilgili malı satamamaktadır (İnalcık, 2020a: 300). Üsküdar sicillerinde monopolyeye konu olan ürünlerin alkollü içecekler olduğu anlaşılmaktadır ancak monopolyeye neyin konu olacağının belli olmadığı da birçok kayıt mevcuttur. Monopolyenin nasıl işlediğine ilişkin birçok kayıt sicillerde bulunmaktadır. Üsküdar 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 71) 7 numaralı kaydında monopolye ilan edildiği ve şarap satışının yasaklandığı belirtilmektedir. Üsküdar 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2008: 171-173, 315 ve 336) yer alan 187 numaralı kayıtta alkollü içki yasağı diye bilindiği belirtilen monopolyenin satışı görülmektedir. Üsküdar'da monopolye, ilgili mekânı mukataaya tutan kişiler tarafından satışa çıkarılmaktadır. Bu sayede monopolyeyi alan kişiler ilgili ürünü belli bir süreyle kendi tekelinde satmaktadır. Monopolyenin fiyatı sabit değildir. Örneğin yukarıda yer alan kayıtta Yorgi ile Hristodora'ya satılan Herekedone monopolyesinin bedeli 4950 akçe iken aynı sicilin 190 numaralı kaydında aynı Yorgi'ye satılan Üsküdar monopolyesinin bedeli 200 akçedir. 1520 yılında 4950 akçeye satılan Herekedone monopolyesi ile 200 akçeye satılan Üsküdar monopolyesinin 4 yıl sonraki bir kayıtta ise yine aynı Yorgi'ye 5400 akçe ve 300 akçeye satıldığı görülmektedir. Aynı kişi tarafından farklı tarihlerde farklı bedeller ödenerek alınan monopolyenin devlet için bir gelir kaynağı olduğu gibi satın alanlar için de daha iyi kazanacakları bir geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 228) 515 numaralı kaydında monopolye yasağına uymayan 3 kişinin bulunduğu görülse de başlarına ne geldiği yazılmamaktadır. Buna rağmen Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 160-162) 270 ve 271 numaralı

kayıtlarında monopolye ilan edilen alanda birçok kişinin fıçılarının mühürlendiği yazmaktadır. Monopolyenin ne kadar vakit süreceği ile ilgili bir bilgiyle Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 361) yer alan 869 numaralı kayıtta karşılaşılmaktadır. Buna göre monopolye 15 günlüğüne ilan edilmiştir. Ne yazık ki diğer monopolye ilanlarının ne kadar süre ile devam ettiği bilinememektedir. Devletin monopolyeyi neden kullandığının cevabı ise o dönemde devletin veya memurların asıl görevlerinin ne olduğu sorusunda aranmalıdır. Elbette yukarıda söylendiği gibi monopolye devlet için bir gelir kaynağıdır. Ancak monopolyenin varlığı yalnızca bu sebeple geçiştirilemez. Bunun başlıca sebebi dönemin devletinin asıl işinin ticaret olmaması ve bu yüzden de elindeki malları bir an önce satmak istemesidir. *26 Numaralı Mühimme Defteri*'nin 350 numaralı kaydına göre 1574 yılında Tımışvar'da monopolye ilan edilmesi ve devlete ait şıranın satılmadan başka kimsenin şırasının sattırılmaması yazmaktadır. Kaydın devamında ise monopolye dahilinde devletin satışını baltalayan reayanın dövülmesi gerektiği bildirilmektedir. Şer'iyye sicillerinde monopolye yasağına uymayanların cezasının ne olduğu yazmadığından dolayı bu kayıt belki yasağa uymayanların cezasının ne olduğunun anlaşılmasında bir kıstas ve yardımcı olabilir:

> *"...kanun-ı kadim ve şer'î kadim üzere öşrünü aldırub kanun üzere manapolye tutulub havass-ı hümâyûn şıra[sı]nın tamamı savalmadan (satılmadan) ahirin şırası satdırılmaz. Bu bâbın dahî mugayyer (?) olub ilan ve kanun üzere manapolye tutulub mirîye müte'allik şıra satılır ..... reâyâ tâifesinin zâmin (?) ta'addin etdirüb mâl-ı mîrînin dahî hazır ve takasan etdirmeyen dövülüb..."*[76]

Şer'iyye sicillerinde detaylı olsun olmasın birçok vergiyle karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri *bâd-ı hevâ* türü vergilerden olan *resm-i duhân*dır. Resm-i duhânın hangi şartla alındığı Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 84-85) 49 numaralı kayıttan anlaşılmaktadır. Buna göre önceden öşür vermediği halde bir toprağa dışardan gelip yerleşenlerin sipahiye yılda 6 akçe vermesinin kanun olduğu söylenmektedir. Bu verginin öşür vermeyenlerden alınmasının sebebi resm-i duhâna

[76] Bu kayıtta monopolye kısmını ilgilendiren kısım yukarıda verilmiştir. Kaydın tamamı için bakınız: *A. {DVNSMHM.d.00026*

tâbi olanların tarımla uğraşmayıp toprağa kışlamak için yerleşiyor olmalarından kaynaklanmaktadır (İnalcık, 1959: 593). Resm-i duhânla yalnızca Üsküdar sicilinde karşılaşılmasının sebebi buranın o dönemde topografik yapısının konar göçerliğe daha uygun olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bâd-ı hevâ[77] vergilerinden (ya da gelirlerinden) *olan cürm ü cinayet, mâl-ı gaib, resm-i arûs, yava ve kaçgun* da sicillerde görülmekteyse de bunların ya iltizama verilmesi ya da kimler tarafından toplanacağı dışında bir bilgiyle karşılaşılmamaktadır.[78] Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 131-132) 188 numaralı kaydında ise *resm-i çavuşân* ve *resm-i bevvâbân* isimli vergiler için bir mukataa sahibinden toplamda 288 akçe alındığı belirtilmekteyse de bu verginin neye göre alındığı sicillerde tespit edilememektedir. 29 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1998: 249-250) 477 numaralı kaydında bu verginin kapıcılar (bevvâban) tarafından mukataa sahiplerinden alındığı yazılmaktadır. 7 Numaralı Mühimme Defteri'nde (1998: 584-585) yer alan 1173 numaralı kayıtta ise eski sipahiler, yeniçeriler ve hisar erenleri mukataa sahibi olurlarsa onlardan resm-i çavuşân ve resm-i bevvâbân alınmaması gerektiği söylenmektedir. Sicillerde *resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i âsiyâb, resm-i güvâre, ispence, resm-i kantar, resm-i fıçı, resm-i funda, resm-i ganem, resm-i iskele, hamr ve arak vergisi, çalgı vergisi, masdariye* isimleriyle vergiler bulunsa da bunlar hakkındaki bilgiler için şer'iyye sicilleri kaynak olarak yetersizdir.[79] Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 224, 236-237 ve 251-252) yer alan 337 numaralı kayıtta ordunun ve matbah-ı âmirenin ekmek ihtiyacını karşılamak için *mîrî dakîk bahası* ismiyle un parası toplandığı görülmektedir. Yine aynı sicilin 356 numaralı kaydında *sürsat bedeli* denilen bir vergiyle karşılaşılmaktadır ki bu da ordunun zahire ihtiyacı için toplanan bir bedeldir. Hane başına düşen sürsat bedeli bu kayıtta yer alan fermanda yazmıyor

[77] Bâd-ı hevâ ne zaman tahsil edileceği belli olmayan vergileri adlandırmak için kullanılmıştır. Bu vergilerin tahsili ilgili durumun ortaya çıkmasına bağlıdır. Örneğin resm-i arûs evlilik durumunda; cürm ü cinayet suç işlenmesi durumunda; yava ve kaçkun kaçak köle ve kaçak hayvan bulunması durumunda ilgili taraftan alınmaktadır. Mâl-ı gaib, mâl-ı mefkud ve beytülmâl ise sahipsiz ya da mirasçısı olmayan mal kalması durumunda hazineye devredilen mal veya para için kullanılmaktadır (Sahillioğlu, 1991: 417).

[78] Bunlar için bakınız: ÜMŞS 2, 216-421; ÜMŞS 5, 278-473-477-478; ÜMŞS 9, 16-76-387-412; ÜMŞS 14, 107; ÜMŞS 26, 17-138-143-577-580

[79] Bu vergilerle ilgili bilgiler yalnızca bu vergilerin mukataaya verilmesine ilişkindir. Bu kayıtlardan bazıları için bakınız: EMŞS 19, 229; EMŞS 37, 16; EMŞS 74, 6; EMŞS 82, 215; HMŞS 10, 203; İMŞS 3, 734; ÜMŞS 5, 284; ÜMŞS 9, 16-32-55-67-263-272-412; ÜMŞS 14, 77-107-240; ÜMŞS 26, 17

olsa da toplamda 17.727,5 guruş sürsat bedelinin Kartal'ın da içinde bulunduğu bir grup kazadan toplanması gerektiği söylenmektedir.[80] *İmdad akçesi* isimli olağanüstü bir vergiyle de Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 273) 360 numaralı kaydında karşılaşılmaktadır. Bu kayıtta vergiden muaf olanların bile kişi başı 80 akçe vermesi gerektiği söylenmektedir. Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 233-234) 260 numaralı kaydında ise *taraf-ı mirî*den imdad akçesi istenmemesi belirtilmektedir. Sürsat bedeli, kürekçi bedeli, imdad akçesi gibi avârız türü vergilerin yanı sıra *avârız* toplanmasıyla ilgili bilgilere de siciller vasıtasıyla erişilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 232-233) 259 numaralı kaydında 26 adet mahalleye düşen toplam avârız miktarı 143.865 akçe olarak hesaplanmıştır. İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 276) yer alan 257 numaralı kayıtta ise İstanbul'un avârız hanelerine hane başı 429 akçe avârız bedeli düştüğü yazılmaktadır.

Şer'iyye sicillerinde hakkında nispeten daha teferruatlı bilgilere erişilebilen bir vergi *Kıptî cizyesi* ya da *Çingene cizyesi*dir. Çingene cizyesi Müslüman olsun veya olmasın Çingene erkeklerinden toplanan bir baş vergisidir. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 236-237) 149 numaralı kaydında yer alan ma'den mukataası kaleminden aktarılan bilgiye göre 1695 yılında 33.272 adet kıptî cizyesi ve 5.552 adet Müslüman evrakı olduğu söylenmektedir ki bu sayı da muhtemelen Müslüman Çingeneleri işaret etmektedir. İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 270-271) yer alan 252 numaralı kayıttaki fermanda Çingene cizyesi olarak alınan bedel için bir din ayrımı yapıldığına dair bir bilgi verilmeksizin bu bedelin 1780 yılında 300 akçe olduğu yazılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 301) 375 numaralı kayıtta yer alan bir başka fermanda ise 1688 yılında Müslüman ve Gayrimüslim Çingeneler'den farklı bedeller alındığı görülmektedir. Bu fermana göre tahsil edilecek olan cizye ve ispence bedeli olarak 5 akçe cülûs zammıyla beraber Müslüman Çingeneler'dan 655 akçe, Gayrimüslim Çingeneler'den 725 akçe alınması söylenmektedir. Kanunlarda Çingeneler'den Müslüman olsa bile Gayrimüslimler'den alınan vergilerin alınması gerektiği

[80] Lağımcı ve kürekçi bedeline bu bölümde yer alan *"XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Ordunun Yönetimi"* başlığı altında değinilmiştir. Bunlar için ilgili kısma bakınız.

belirtilmektedir (Altınöz, 2020: 16). Şer'iyye sicillerindeki fermanlarda ve kayıtlarda ise bunun aksi durumlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 435-436) yer alan 533 numaralı kayıttaki 1691 tarihli fermanda padişah, bir grup Müslüman Çingene'den gelen talebi geri çevirmemiş ve Müslüman Çingeneler'den cizye alınmasını kaldırdığını bildirmiştir. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 487-488) daha önceki bir tarihe (1581) ait bir fermanda ise Çingeneler'den harac ve ispence alınması kaldırılmıştır. İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 816-818) yer alan 1663 tarihli 1112, 1113 ve 1114 numaralı kayıtlarda Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin verdiği fetvaya dayanarak Müslüman olmuş Çingeneler'den cizye alınmasının doğru olmadığı ve bunlardan cizye alınmaması gerektiği söylenmektedir. Buna rağmen ileriki tarihlere ait kayıtlarda bu vergilerin hâlâ toplandığı görülmektedir.

3.2. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Vergi ve Yükümlülük Muafiyetleri

Bir kişi veya bir yerleşimde yaşayan tüm kişiler bazı hizmetleri üstlenmeleri halinde birtakım vergilerden muaf kılınmaktadırlar. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 195-196) 275 numaralı kaydında böyle bir olay yer almaktadır. Bu kayıtta adı geçen fermana ulaşılamasa da fermanda, üç ulak atı besleyenin avârızdan muaf kalacağının belirtildiği anlaşılmaktadır. Kayıt yılda 5.000 akçeye mâl olacak bu hizmeti kabul eden Memişah'tan avârız alınmayacağını belirtmektedir. Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 95) yer alan 10 numaralı kayıtta ise Polihroni'nin, su yollarına ücretsiz hizmet ettiği için cizye, avârız ve çeşitli diğer vergilerden muaf tutulduğu söylenmektedir. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 902-903) 1116 numaralı kaydında yer alan fermanda 8 adet Çingene'den *samson* adı verilen devlete ait köpeklerin zincirlerini yapmaları ve beslemeleri karşılığında kıptî cizyesi alınmaması gerektiği teyit edilmektedir.

Bazı yerleşimlere yaptıkları hizmetler neticesinde toplu vergi muafiyetlerinin verilmesi yaygın karşılaşılan bir unsurdur. Genelde kente ve saraya gelen su yollarının korumasını ve bakımını üstlenen köyler vergilerden muaf kılınmaktadır. Eyüp

Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 545-546) 684 numaralı kaydında yer alan fermanda Kağıthane ve Halkalı'dan İstanbul ve saraylara uzanan su yollarının bakımını üstlenen 7 köyün 150 kişiden oluşan ahalisinin cizye, ispence, avârız, tekâlîf-i örfiyye ve şâkka, masdariyye vergilerinden ve kazma, kürek, arpa, saman ve çayır biçmekten muaf kılındığı ilan edilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 180) 257 numaralı kaydında yer alan fermanda ise devlete ağaç kesip verme hizmeti eden halktan kürekçi istenmemesi söylenmektedir.

Bazı muafiyetler ise karşılığında hizmet olmaksızın bağışlanmaktadır. Örneğin Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 167-168 ve 267-268) 241 numaralı kayıtta yer alan fermanda Kavaklı Köyü ahalisi, kereste kesilecek yere kendilerinin çok uzak olduğu ve bu yüzden çok zorluklar çektiği gerekçesiyle padişaha başvurup kereste yükümlülüğünden aflarını dilemişler ve bu istekleri haklı bulunmuştur. Aynı sicildeki 412 numaralı kayıtta ise Kızılada ve Maltepe ahalisinin, balıkçılıkla uğraşıp ellerinde kereste kesimini ve taşımasını yapacakları malzemelerden yoksun bulunmaları dolayısıyla kereste yükümlülükleri kaldırılmıştır. Kendilerinin pelit kerestesi kaynaklarına yakın olması ancak istenilen çam kerestesinin kaynağına uzak olmaları dolayısıyla Şile halkının da çam kerestesi yükümlülüğünün affedildiği Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 533) 1040 numaralı kaydında yer alan muhtemelen 1592 tarihli fermanda söylenmektedir.[81] Gerçi aynı sicildeki 1069 numaralı kayıtta yer alan aynı yıl içerisinde fakat daha önceki bir aya ait bir fermanda ise "biz çam kerestesine yakın değiliz" diye halkın muhalefet ettiği ve bunlara fırsat verilmemesi gerektiği söylenmektedir.

Vergi ve çeşitli yükümlülüklerden muafiyetler bireyler için kârlı bir durum olduğundan dolayı bu durumu suistimal etmek isteyen kişiler her devirde bulunduğu gibi Osmanlı'da da bulunmaktadır. Böyle bir olayın 1666 yılında Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 885-886) cereyan ettiği görülmektedir. Din adamları vergilerden muaf tutulduğu için birkaç Yahudi'nin haham olduğu ya da haham kılığına girdiği tespit edilmiştir. Bu sicildeki 1158 numaralı kayıtta yer alan fermanda kendi Yahudi cemaatleri tarafından padişaha şikâyet edilen bir grup

[81] Vergi ve yükümlülük muafiyetlerine ilişkin benzer diğer kayıtlar için bakınız: BŞMŞS 63, 357-361-362; EMŞS 19, 229; EMŞS 82, 212; KMŞS 1, 277; ÜMŞS 9, 1046; ÜMŞS 17, 771; ÜMŞS 84, 1022.

kimsenin vergi vermemek için "biz hahamız" veya "biz cemaatbaşıyız" dedikleri söylenmekte ve padişahta bunların azledilmelerini emretmektedir: *"…teklîf vermemek için biz haham olduk deyû mezbûrları rencîde eylediklerin bildirip hâlâ haham olanlar ref' olunup ve hahamlıkdan azl olunalar…"* Yine bu konuyla ilgili 1148 numaralı kayıtta ise yalancı hahamların suçlarını kabul edip hahamlıktan feragat ettikleri söylenmektedir: *"…tekâlîf vermemek için biz haham olduk…hahamlıkdan ferâgat edip dürüst hat ta'bîr olunur…cemâ'at üzerine nâzil olan nevâibi sâir Yahudiler ile ma'an vermeğe ta'ahhüd eylediler…"*

3.3. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Paranın Korunması ve Para Düzenlemeleri

Her dönemin devleti parayla ilişki içerisindedir. Tabii ki devlet bir kurum olarak parayı kullanmaktadır ve kullanmak zorundadır ancak bunun ötesinde devlet, paranın düzenlenmesinden birinci derecede sorumludur. Hele padişahın hükümet etme alametlerinden olan para, özgürce müdahale edilebilecek bir alandır. Akçenin gümüş içeriği 1440'lara kadar çok az değişmişken II. Mehmed'le beraber *tağşiş* devletin hazineyi doyurmak için başvurduğu popüler bir politika olmuştur. Tağşiş gerçek değeri önemli olan klasik dönem Osmanlı paralarının içerisindeki değerli madenin azaltılması anlamına geldiği için azalttığı değeri hazineye koyan devlete kısa süreli iyileştirme sağlasa da dönemin sabit gelirlilerinden olan askerler için bu politika devlete karşı homurdanmaların sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Pamuk, 2018: 37-54). Ahmet Cevdet Paşa'nın memlekete borçlanma (*dahil-i memleketten istikraz*) olarak adlandırdığı para ayarının bozulması Tanzimat öncesi devlet adamlarını ve entelektüellerini meşgul eden bir konu olmuştur. Sokollu Mehmed Paşa 1572 yılında kalpazanların piyasaya sürdüğü kırkık akçelerin zararına dikkat çekmektedir. Selanikî Mustafa Efendi ise 1587 yılında para ayarının bozulmasına *terk-i siyaset* adını vermektedir. Koçi Bey'in ve Kara Mustafa Paşa'nın IV. Murad'a önerisi yeni akçe kestirmesi üzerine olmuştur ki bu öneri girişilecek faaliyetin ekonomik sonuçlarını göz ardı etmektedir. Aynı yıllarda Na'îmâ ise herkesin tağşiş taraftarı olmasına rağmen kendisinin bunun karşısında bulunduğunu söylemektedir (Sayar, 2013: 71-76 ve 248). Parayla yakından alakalı ve dolayısıyla devletin meşgul olduğu bir diğer konu da enflasyondur. Eldeki veriler XV. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyıla kadar İstanbul'da

fiyatların %500 arttığını göstermektedir (Pamuk, 2018: 114). Osmanlı enflasyonuna sebep olan ana faktör üzerinde ilk çalışmalar Barkan'a aittir. Barkan (1970: 578), akçe ne kadar tağşişe uğramış olursa olsun enflasyona sebep olmuş ana faktörü Amerika'dan gelmiş olan değerli madenlerin Avrupa'yı istila etmesine bağlamaktadır. Böylece Avrupa'dan gelen değersiz ancak görünüşü hoşa giden para *Gresham Kanunu* sonucunda daha değerli Osmanlı parasını piyasadan kovunca devlet kendi parasında yine tağşişe giderek tedbir almaya çalışmış ancak enflasyon daha da körüklenmiştir (İnalcık, 2020a: 196). Mustafa Nuri Paşa'da (2014: II-99, 252) enflasyonu ithalat-ihracat dengesizliğine bağlamaktadır. Ona göre Osmanlı'nın Avrupa'dan ithal ettiği malların çeşidi sınırlıyken ihraç ettikleri mallar fazladır ve bu yüzden daha değersiz madenli Avrupa paralarının Türk piyasasını işgali enflasyona sebep olmuştur.[82] Daha yeni araştırmacılardan olan Pamuk (2018: 121) ise değerli madenlerin bollaşmasının enflasyona ana faktör teşkil etmediğini ancak enflasyonu desteklediğini söylemektedir. Buna karşılık Pamuk enflasyonun asıl sebebini paranın tedavül hızındaki artışa dayandırmaktadır.

Aslında şer'iyye sicillerinin devletin para politikalarını izlemek için bir kaynak olarak ortaya konması yeni değildir. İnalcık (1955: 128) tam olarak paraya atıfta bulunmasa da şer'iyye sicillerinin Osmanlı maliyesi için kaynak niteliğini taşıdığını söylemektedir. Sahillioğlu (1958: IV) para tarihi üzerine yazdığı eserinde çokça şer'iyye siciline başvurmuştur. Baykal (1967: 49) ise şer'iyye sicillerinde yer alan merkezden gönderilen para düzeni ile ilgili belgeleri yayınlamıştır. Yine Pamuk (2018: XV) para tarihi üzerine yaptığı çalışmasında şer'iyye sicillerinden elde ettiği narh listelerinden faydalanmıştır.

Devletin sıkça tağşişe başvurması, bu kârdan faydalanmak isteyen bir grubu ortaya çıkartmıştır: *Kalpazanlar.* Kalpazanlar devletin düşük içerikli para üretmesinden faydalanarak piyasaya sahte para sürmekteydi. Devletin değerli madenleri belirlediği narh üzerinden satın almak istemesi, ürettiği paralara devletten daha çok değerli maden katan kalpazanlığı özendirmekteydi (Pamuk, 2018: 154 ve 189). Hatta devletten daha değerli para üreten kalpazanlar halkın menfaatine devletten

[82] Ayrıca bakınız: Kütükoğlu, 1978: 6

daha çok çalıştığını bile iddia etmekteydiler (Öztel, 2018: 200). Kalpazanlar şer'iyye sicillerinde *kallâb* olarak da adlandırılmaktadırlar. Devlet, kendisinin başvurduğu bir para politikası olan paradaki değerli madenin azaltılması işleminin kalpazanlar tarafından yapılmasını ve piyasayı işgal etmesini amansız tedbirlerle önlemeye çalışmaktadır. Daha 1514 yılında Bursa'da kalpazanlık yaptığı için İstanbul'a getirilen bir kişinin varlığı Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2008: 128) 67 numaralı kaydında görülmektedir. Devletin aşağıda görülecek gazabından endişe duyan bazı kişiler kendisine kalpazan denilmesini hakaret olarak algılamaktadır. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 127) yer alan 181 numaralı kayıtta Mustafa, kendisine kalpazan denildiğini mahkemeye şikâyet ederek başına gelebilecek herhangi bir tehlikeden kurtulmak istemektedir: *"…Yakub Çelebi âdemlerinden Mustafa nâm kimesneye kalpazan dedikde…bu kelimât[ı] kabûl eylemezin deyicek mezkûr Mustafa talebiyle mâ hüve'l-vâkī' tescîl olundu…"* Kalpazanların cezalandırılmasıyla ilgili takip edilen yol idamdır. Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2011: 269-270 ve 286-287) yer alan 421, 459 ve 460 numaralı kayıtlar bir kalpazan yakalandıktan sonra başına gelecek olayların hikâyesini oluşturmaktadır. Bu hikâyeye göre 1592 yılında subaşına ihbar edilen Raziye, Üsküdar'daki evinde kendisinin de içinde bulunduğu bir grup kalpazanla beraber örs, çekiç, makas, sikke, kürek, balçık, cevher ve potayla *kalp para* üretirken yakalanmıştır. Bu kalpazanlardan biri de fakir bir sipahi olduğunu söyleyen Sinan'dır. Sinan ve üçü erkek, üçü kadın kalpazanın başına ne geldiği kayıtlarda yazmıyor olsa da hem kalpazan hem de ev sahibi olan Raziye idam edilmiştir. Raziye'nin idam edilmesiyle beraber çeşitli eşyasına da el konulmuşsa da eşyası daha sonradan eşi İmirza'ya teslim edilmiş ve Raziye'den çocuğuna kalan mirası gözetmek için çocuğa babası İmirza vasi tayin edilmiştir. Hayatı, Raziye gibi idam edilerek sona eren bir başka kalpazanın varlığı Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 134-135) 109 numaraya kaydedilmiş terekeden anlaşılmaktadır.

Devlet sahte paraların üretimini yapanları cezalandırdığı gibi bu paraları kullanan ya da devlete teslim etmeyenleri de takip altında tutmaya çalışmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 233) 434 numaralı kaydında tespit edilen cezalardan en basitine göre kalp akçe ile alışveriş yaptığı tespit

edilen bir kişinin akçelerine el konulduğu görülmektedir. Kalp akçe kullananlara verilen bir diğer ceza küreğe vurulmaktadır. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 43) yer alan 15 numaralı kayıttaki XVIII. yüzyıla ait buyrulduda sarraflara 200 kese akçe verildiği ve bundan sonra kesik akçe kullananların küreğe vurulacağı bildirilmektedir: *"...sarrâflara iki yüz kîse akçelik para verilmekle…üç güne dek bir ferdin yedinde kesik para bulunmamak ve bulunur ise bilâ-emân küreğe vaz' olunmak..."* Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 233) 1033 numaralı kaydındaki 1592 tarihli fermanda ise kalp akçe kullananların bunları üç gün içinde darphaneye teslim etmesi, aksi takdirde paralarının alınıp idam edilmesi söylenmektedir: *"...üç güne değin esvâkda ve mahallâtda nidâ ve tenbîh ettiresin ki herkes bi'l-fi'l ellerinde olan akçelerini darbhâneye alıp girip sahîhu'l-ayâr ve tâmmü'l-vezn akçe kat' ettireler şöyle kim üç günden sonra kalp akçe bulunanlarınız…ellerinde bulunan akçeleri girift olundukdan sonra kendileri siyâset olunalar..."*

Şer'iyye sicilleri paranın korunmasına ilişkin yukarıda görülen kayıtları barındırmasının dışında darphanede basılan resmî paraların nizamına ilişkin kayıtları da barındırmaktadır. Örneğin Kütükoğlu (1983: 33) 1624 yılında yapılan tağşişte 100 dirhem gümüşten 1000 akçe kesildiğini şer'iyye sicilinde yer alan bir kaydı referans alarak söylemektedir. Aynı tağşişe ait Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 220-221, 242, 287 ve 360) 218, 245 ve 302 numaralı kayıtları yine aynı değeri vermekle beraber hazinenin tağşişten nasıl kâr ettiğini göstermek için bir örnek teşkil etmektedir. Bu kayda göre 100 dirhemden 1000 akçe kesileceği vurgulanmaktadır. Yeni akçelerin kesilmesi için halkın elindeki parayı darphaneye getirmesi gerektiğinden dolayı 100 dirhem gümüşün 860 akçeye devlet tarafından alınacağı kararlaştırılmıştır. Böylece halk eline geçen 1000 akçenin bir biriminde daha az gümüşe sahip olmakta ve arada kalan 140 akçelik fark hazineye girmektedir: *"...tashîh-i sikke-i hümâyûn olunup onu bir dirhem olmak üzere…yüz dirhem olur sekizer yüz altmışar akçeye vermeye ta'ahhüd edip ve merkūm Rali dahi üstâdiye ve fehm-bahâ ve ihrâcât-ı sâire içün her çekiye otuz dörder akçe alıp…"* Osmanlı'da tek bir para birimi kullanılmadığı için devlet farklı para birimlerinin birbirleri karşısındaki değerlerini tespit etmek zorundadır. Şer'iyye sicilleri, Osmanlı

coğrafyasında kullanılan çeşitli paraların kaç akçeye denk geldiğini öğrenmek için başvurulabilecek kaynaklardan biridir. Yukarıda adı geçen sicilin 372 numaralı kaydında 1624 yılında İstanbul ve çevresinde *Osmanî* olmadığı için halkın zora düşmesi yeni para basılması kararı alınmasına yol açmıştır. Karar sonucunda Osmanî üç akçeye; Mısır parası üç akçeye; altın para 120 akçeye; guruş-ı kebîr 80 akçeye; guruş-ı esedî 70 akçeye eşitlenmiştir: *"...Kostantıniyye ve etrâf ve cevânibinde Osmanî râyic olmamağla halkın emr-i ma'âşında fart-ı müzâyaka..."*

3.4. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Diğer Mali Konular

Devletin mal ve mülk alım satım işlerine girişmesi sicillerde gözlenebilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 55) yer alan 2, 3 ve 4 numaralı kayıtlarda devletin Nerdübanlı Köyü'nden üç adet samanlık aldığı görülmektedir. Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2010: 196-197) yer alan 245 numaralı kayıt ise devlete ait boş bir arazinin 50 guruş karşılığında satıldığını göstermektedir. Bir mülk satışıyla da İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 741-742) 896 numaralı kaydında karşılaşılmaktadır. Bu kayda göre önceden yanmış Yahudi ibadethanesinin kurulduğu arazinin sahibi belli olmadığı için devlete kalması üzerine bu arazi 20.000 akçe karşılığında satılmıştır. Devlete ait bazı mülklerin satışında bazen padişahın da işin içinde olduğu görülmektedir. Örneğin Balat Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 256) 399 numaralı kayıtta Kanunî'nin vekaletiyle Fatma isimli bir kadına Eski Saray'a ait odaların yakınında bir arazinin satılması kaydedilmektedir. Devletin mülk alım satımından başka çeşitli malların alım satımıyla ilgilendiği görülmektedir ki sicillerde görülen bu alımlar ıstabl-ı âmirenin ve ordunun ihtiyacını karşılamak üzere ot alımıdır.[83] Bazen devlet bazı malların elinde çürüyüp gitmesindense bunları satmayı tercih etmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 66) 9 numaralı kayıtta ıstabl-ı âmirede çürüme ihtimali olan otların 3.300 akçeye satıldığı görülmektedir. İstanbul Mahkemesi 25

[83] Her yerleşimden ne kadar ot, saman ve çeşitli zahirenin alınacağı, ne kadar fiyattan alınacağı ve ilgili yere gönderilmesi gerektiği bu kayıtlarda yer almaktadır. Bu kayıtlar için bakınız: EMŞS 14, 575; EMŞS 74, 8-11; EMŞS 90, 686-692-693-694-695-725-727-733; EMŞS 182, 212-643

Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 212 ve 238) 192 ve 235 numaralı kayıtlarda ise devlet deposunda bulunan büyük miktarda şekere deprem dolayısıyla su geldiği ve telef olacağı için şekerin, akideci ve şerbetçi esnafına satılması söylenmektedir. Devlet bazı mallarda kendisini yegâne müşteri olarak görmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 523) 1023 numaralı kaydındaki fermanda Pendik'ten çıkartılan alaca mermerlerin müşterisinin yalnızca devlet olduğu ve başka kimseye satılmaması gerektiği belirtilmektedir: *"...alaca mermer mîrî binâlara lâzım iken...Pendik'te zuhûr eden alaca mermere hâricden bir ferdi dahl ve ta'arruz ettirmeyip..."*

Timar sisteminin bozulması da şer'iyye sicillerinden izlenebilmektedir. Varlığı devletin kuruluşuna kadar inen timar sistemine göre timarlar babadan oğula intikal etmekte ve başarıya göre dağıtılmaktaydı. Ancak bir zaman sonra timarlar ehil olmayan insanların eline geçmeye başlamış, hatta Özdemiroğlu Osman Paşa 1584 yılında 300 akçe karşılığında yabancılara bile timar satmıştır (Cin, 1978: 100 ve 108). Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 173) 311 numaralı kaydı göstermektedir ki timarların bozulması erken tarihlerde başlamıştır. 1514 yılına ait bu kayıtta Ali kendisinin ve ölen kardeşi Nasuh'un Rumeli Hisarı'ndaki timar hissesini 4.000 akçe karşılığında İbrahim'e sattığını söylemektedir: *"...timârlarından elinde mutasarrıf olduğu...karındaşım ve bizim hissemizi dört bin akçeye verdim..."* Reaya, sipahinin kendi çiftliğinde üç gün ot biçmek ve öşürü depoya taşımak hariç başka bir angaryaya sahip değildi (Cin, 1978: 112). Hatta bu angarya bile erken bir tarihte vergiye çevrilmiştir (İnalcık, 2019: 74-75). Buna rağmen Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 264) 520 numaralı kaydında 1580 yılında merkezin burnunun dibinde bir Sipahi Âşık Şaban'ın Dimo isimli köylünün kullanımında olan araziden otlak talep ettiği görülmektedir.

Şer'iyye sicillerinde devletin bir sosyal devlet anlayışıyla hareket ettiği sınırlı sayıda kayıtlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin kimsesiz birinin cenaze masraflarının devlet tarafından karşılandığı Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 514) 1010 numaralı kaydında yazmaktadır. Eyüp Mahkemesi 163 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 41) 1 numaralı kaydında yer alan arzuhalde ise fakir ve rahatsızlığı bulunan Süleyman'ın devletten yardım talebinde bulunduğu ve bu talebin

geri çevrilmediği görülmektedir: *"…Bu kulları fakīrü'l-hâl ve alîl dâ'îleri olup…yevm onar akçe sadaka ve ihsân buyurmalarıyla… ta'yîn olunmuşdur…"* Kösem Sultan'ın kendi sağlığında hapishaneleri dolaşıp borcundan dolayı hapse girenlerin borcunu ödediği ve serbest bıraktırdığı Na'îmâ Tarihi'nde (2014b: 1329) geçen bir konudur: *"Be-her-sene şehr-i receb geldikte bizzat kendiler teb- dîl-i kıyafet araba ile zindana varıp medyûnları re'yü'l-ayn görüp düyûnlarının defterin alıp cümlesinin deynlerin verip âzâd ve katl-i nefs misilli cerâ'imden mâadâ töhmet ile mahbûs olanları âzâd eylemek âdet-i haseneleri imiş."* Kösem Sultan'ın bu adetinin Hicri 1107 Receb yani, 1696 yılında II. Mustafa'nın saltanatı döneminde de devam ettiği sicillerden görülmektedir. Padişahın neden borç mahkumlarının borcunu ödeyip hapisten salmayı kabul ettiğinin nedeni anlaşılamasa da muhtemelen hem padişahın tahta geçişinin taze olması hem de bu yıllarda farklı cephelerde gelen galibiyet haberlerinin yüzü suyu hürmetine böyle bir hayır işleme ihtiyacı duyulmuştur: *"…mahbûs olan fukarâ ve zu'afânın garîmleri yedinde olan hücec-i şer'iye mûcebince düyûnlarını edâ içün…"*[84] Borç mahkumları ile devlet arasındaki ilişkinin varlığı 1599 yılına ait bir arzuhal sayesinde daha eski vakitlere indirilebilmektedir. Bu arzuhalde 15 kişiden oluşan borç mahkumları eşlerinin bir akçeye bile muhtaç olduğunu söylemekte ve padişaha dua ederek hapisten salınma dileklerini iletmektedirler:

> *Dergâh-ı muallaya ve bargâh-ı îlâya arz-ı fakirân mahbusan-ı bu der ki on beş nefer fakirler …… sâkinler dokuz yıldır ne bir vallahi (?)*

---

[84] Bu konudaki kayıtlar için bakınız: İMŞS 22, 31-33-35-46-51-100-102. Bu kayıtların bazıları birden fazla mahkûmun salınmasını içermektedir.
Devletin borcundan dolayı mahkûm olanlara yaptığı yardımlar bu çalışmanın tarih aralığı dışında kalan dönemde yani XIX. yüzyılda da devam etmektedir. Hicri 1280, Miladi 1863 tarihli *İ.DH.512.34879* kayıtlı belgede hafif borçluların borcunun ödenmesi yer almaktadır:

> *Bazı düyûn-ı hafif eshabından bulunan kesânın mikdar deynlerinin tahkikiyle defterlerinin takdim olunması[na] müte'allik vuşur-u fusrur sevabıylan emir varadan; seniyye-i cenâb-ı pâdişâh iktizâ-ı merâhim ihtivâsından bu …… bâb-ı âli ve bâb-ı …… sübhânlarının olan o neferler-i (?) medyûnînin beşher beşher tanzim itdirilen defterleri mucibince medyûn oldukları meblağın mahbus itmiş evrakın üç yüz yiğirmi dokuz guruş olub suret-i sulhî ile takisi halinin yiğirmi sekiz bin dokuz yüz altmış guruşlar cümlesi tarir [tahrir] itdirilmiş; dâyinlerin hoşnudı ve rızâları dahi istihsâli kaleminin olacağını ve meblağ-ı mezburun mikdarı cezayatun (?) bulunmasına nazaran; taraf-ı eşref hazret-i şehriyâr için isticalebe davet hayırları …… iktizâları merhun-ı mu'allânın …… cenâb-ı cihândâr-ı buyruldu varıb …… göre her kim …… müte'allik vuşur-ı fünûn (?) …… hazret-i halife-i merzuk-u celil üzere eshab-ı matlub …… medyunlarının ……değer olunan yiğirmi sekiz biz dokuz yüz altmış guruş irsal ve evraki …… ilâm…*

kamz-i (?) kat' olub etraf-ı kasabanın mahbusları bulunub fermân-ı âlişân ile kulları gelüb çıkarub "azâd oldunuz …… azâd hükmün[ü] alın" deyü devlet-i âşiyânın gelirken habs olunan bunun gayba haberin[i] arz idelim (?) ve bu habs eyledi[k]leri on yedi ider ki zindanın kanunu ……. zeliller yalıncak. Uslu iyâlimiz ve iyâlimiz [tekrar] bir ……. aç yalıncak bir yevme muhtaç. Ahad-ı âlîleriniz defterdarlara arz eylediğin[m]iz ezelde "siz haberler alın" deyü istimâlet virirler. Emyeze der ki saadetlü padişâh-ı âlem merhamet ve mürüvvet idin Sultan Şehid Han ruhiyçün ve ecdad-ı âzâmınız selâtin şehidler ruhlarıyçün ve aziz-i mükerrem başınız sadakasıyçün Allah-ı teâlâ habîb-i Allah Muhammed Mustafa haramiyçün sefer-i hümâyûnu muazzamdan mukaddema-i ezelde idüb bunca cânı sevindirmek, hidâyet, şefkat, inâyet, olunan bu biçanlar dahi mezîd-i merhamet-i şâyânından mahrum olmaya.[85]

Bir başka sosyal devlet hizmeti de iki özel kişi arasındaki borcun ertelenmesi ve takside bağlanması için arabuluculuk yapmak ya da bu yönde emir vermektir. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 627-629 ve 631) 778, 779 ve 780 numaralı kayıtlarında İstanbul Patriği Diyonisyos'un patrikliği üzerine almak için devlete yaptığı ödemeyi etraftan borç toplayarak yaptığı görülmektedir. Borçlular yakasına yapışmış olacak ki Diyonisyos o sıralar (1686) Edirne'de bulunan IV. Mehmed'den yardım istemiştir ve padişah da Diyonisyos'un derdine çare olarak borçların taksitle ödenmesini emretmiştir: *"...patriklik husûsiyçün istikrâz eylediği akçeleri…tedrîc ile edâ ettirdip…metrepolidleri kimesneye rencîde ve remîde ettirmeyesiz…"* Padişahın böyle bir işe müdahil olması yalnızca önemli unvanlara sahip kişiler için değildir. Aynı sicilin 784 numaralı kaydında sıradan bir kişi olduğu anlaşılan Zoli'nin hem alacağı hem borcu bulunmaktadır. Zoli'nin padişahtan kabul edilen isteği ise alacaklılardan alacağı parayla taksit taksit borçlarını ödemektir. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 904-905) 1119 numaralı kaydındaki fermanda ise Girit'i savunurken şehit olan Mustafa Paşa'nın zaten

[85] *TSMA.E.0321.0018*

terekesinden borçlarının tahsil edildiği ve ailesinin bu konuyla ilgili rahatsız edilmemesi gerektiği belirtilmektedir.

3.5. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Narh, Esnafın Düzeni ve İş İlişkilerine Devletin Müdahalesi

Narh, şer'iyye sicillerine dayalı en eski çalışılan konulardan biridir. Narh, son karar merci olarak devletin belirli ürünlerde ve hizmetlerde fiyatı tayin etmesidir. Nisa Suresi'nde ticaretin karşılıklı rızaya dayandığı ve bir hadiste de fiyatları belirleyenin Allah olduğu söylense de çeşitli sebepler narhı gerekli kılmıştır. Örneğin Osmanlı'da ve Osmanlı öncesinde Hanefi hukukçularının çoğunluğu tarafından faiz karşılığında para veren *para vakıfları*nın yerleşik ve yararlı olması dolayısıyla caiz görüldüğü bilinmektedir (Mandaville, 1998: 137). Bunun gibi narhta böyle bir günlük ihtiyaçtan ve yarardan doğmuştur. Devlet adamlarının narha dikkat edilmesini önermesinin sebebi fırsatçılığın önüne geçilmek istenmesidir (Sayar, 2013: 79-82). Bununla beraber narhı sadece bu sebebe indirgemek mümkün değildir. Narh tespiti yapılmasına sebep olan faktörler, yangın, deprem gibi afetler, savaş gibi siyasi olaylar ve fırsatçılıkla beraber para ayarının bozulması gibi ekonomik ve mali olaylar olarak sıralanmaktadır (Kütükoğlu, 1978: 3-8).

Çeşitli ürün ve hizmetlere ilişkin narh tespiti gelişigüzel gerçekleşmemektedir. Barkan'ın (1942: 327) yayınladığı ihtisap kanunları vasıtasıyla ürünlere genelde %10'u geçmeyen bir kâr payının uygulandığı bilinmektedir. Narh tespit etmek kadının görevidir. Bazen muhtesip de narh tespit etse de muhtesip tespit edilen narhın uygulanmasını kontrol etmekle sorumludur. Bu yüzden esnafın muhtesibin tespit ettiği narhı şikâyet ettiği görülmektedir (Sahillioğlu, 1967a: 38-39; Kütükoğlu, 1983: 12-14). Narh listelerinin kaydedildiği müstakil narh defterleri de bulunuyor olsa da şer'iyye sicilleri çokça narh listesini barındırmaktadır. Narh listeleri üzerine yapılan araştırmalar hem başlı başına bir çalışma alanı olduğundan hem de uzun bir süreden beri çalışıldığından dolayı burada narhın işleyişine ilişkin şer'iyye sicillerindeki kayıtlar referans alınacaktır. Uzun süreden beri yayınlanan ve üzerinde çalışılan narh

listeleri konusunda Sahillioğlu'na (1964a; 1964b; 1967a; 1967b; 1967c) ve Kütükoğlu'na (1978; 1983; 1984) bakılmalıdır.[86]

Şer'iyye sicillerinden görüldüğü kadarıyla narh tespiti sadece idarenin takdiriyle gerçekleşmemektedir. Esnafın kâr edemediği gerekçesiyle yeniden narh tespiti yapılmasını istediği birçok başvuru bulunmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 79, 177 ve 196) 1518 tarihli 35 numaralı kayıtta arpacıların, arpanın kilesini 5 akçeye satarak zarar ettikleri mahkeme tarafından kabul görmüş ve arpanın kilesi için 5.5 akçe narh tespit edilmiştir. Yine aynı sicilde bir sene sonrasına ait kayıtta ise arpa narhının 4.5 akçe olması *alef furûşçu*ların zarar etmelerinden dolayı şikâyete konu olmuş ve bu sefer de arpa narhı talep doğrultusunda 5 akçe olarak belirlenmiştir: *"…alef-furûşçular meclis-i şer'a hâzırûn olup hâliyâ arpanın narhı dört buçuğa olduğu takdîrce ziyân ederiz…teftîş olunup ziyânları fâhiş olduğu sebebden târih-i kitâbdan arpanın kilesi beşe olmağa narh verilip…"* Aynı sicildeki 377 numaralı kayıtta Ekmekçi Avanes'in İstanbul'da ekmeğin 600 dirhem olması üzerine kendi alanı olan Üsküdar'da ekmeğin 550 dirhem olmasını istemesi kabul edilmiştir. Narhın direkt olarak fermanlar tarafından belirlendiği veya teyit edildiği durumlar da bulunmaktadır. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 631-632) 785 numaralı kaydındaki fermanda kasapların, celeplerin narhtan fazlasına hayvan satması üzerine durumu padişaha şikâyet ettiği anlaşılmaktadır: *"…getirdikleri koyun ve kuzu ve marya ve keçilerin narh-ı cârîden üç dört akçe ziyâdesiyle fuzûlen kasab tâifesin üzerlerine bırakıp…kānûn-ı kadîme mugāyir bir ferde emr ve kayd ettirilmeyip men' ü def ' eylemek emrim olmuşdur…"* Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 251) 281 numaralı kayıtta yer alan fermanda da yine narhtan fazla para alan mezarcıların hareketinin meni emredilmektedir.

Narha aykırı satış yapan esnafa olayın yaşandığı mahalde verilen teşhir etme gibi cezaların ötesinde verilen cezalar için şer'iyye sicilleri gerekli bilgileri

[86] Çeşitli yıllara ve ürünlere ait narh listeleri için bakınız: AMŞS 1, 14; BŞMŞS 63, 359-370-371-379-380-381; EMŞS 19, 1; EMŞS 37, 3; EMŞS 61, 2-353; EMŞS 74, 42; EMŞS 90, 773-775; HMŞS 5, 3-5-430-449; HMŞS 10, 191-193-196-198-201-215-226-246-248-253-254-255; İMŞS 24, 19-32; ÜMŞS 1, 19-29; ÜMŞS 2, 253-839-902; ÜMŞS 5, 1-258-675-681-682-687-688; ÜMŞS 9, 8-9-10-11-12-14-1056-1057; ÜMŞS 14, 47-613; ÜMŞS 17, 32; ÜMŞS 56, 1; ÜMŞS 396, 291

sağlamaktadır.[87] Bu cezalardan en ağırı Toma'ya aittir. Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 877) 1484 numaralı kayda göre sattığı simitlerin her birinde 10 dirhem eksik olduğu için Toma'ya kürek cezası verilmiştir: *"…Toma zimmî fırınında tabh ve ibâdullâha bey' eylediği simidin birer paralığında onar dirhem nâkıs olub…küreğe vaz' olunmak…"* Esnafa verilen diğer ceza da hapistir. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 70, 74, 137, 141-142 ve 172-173) yer alan 4, 10, 93, 98, 138 ve 139 numaralı kayıtlar narha aykırı satış yapan esnafın Boğazkesen Kalesi'nde hapisle cezalandırıldığını yazmaktadır. En uzun cezanın yaklaşık 1 ay süreyle hapiste kalan Ekmekçi Ali'ye verildiği görülmektedir: *"…Cumâdelâhire'nin sekizinci gününden beri Boğazkesen Kal'ası'nda ta'zîr için mahbûs olup…fimâ-ba'd hilâf-ı nizâm nân-ı azîz tabh etmemek üzere…"* Hapisle cezalandırılan esnafın dışarı salınma şartı, kendi bağlı bulunduğu esnaf otoritesi ile meslektaşları tarafından kendisine kefil olunmasıdır.

Devletin bazen belli grupların narha uymaması yönünde esneklik gösterdiği görülmektedir. Aslında tam olarak böyle bir bilgiyi içermese de Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 277) 375 numaralı kayıtta Beşiktaş ve İstinye naiplerine hitaben gönderilen emirde naiplerin çeşitli ürünlere müdahale etmemesi söylenmektedir: *"…es'âra müdâhaleniz mesmû'a olmuşdur mürâsele vusûlünde min-ba'd es'âra mukayyed olmayıp…"* Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 291) 600 numaralı kayıt bu narh muafiyetinin sadece bir kişiye tanındığını göstermektedir. Kayda göre kayıtlı kasaplardan bile olmayan Kasap İskolat'ın narhtan bir miktar eksik et satmasına izin verilmiştir: *"…Kasab İskolat…Üsküdar'da narhdan bir mikdâr eksik sata kimesne mâni' olmaya…"* Narh, bir ürünün üretimini yapan kişilerin *(getürücü)* o ürünü satacağı fiyat ile o ürünün dükkânda satılacağı fiyat olarak her zaman olmasa da ayrı ayrı tespit edilmektedir. Böyle olduğu için Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 769) 1279 numaralı kaydına göre köylülerin sütü narhtan daha düşüğe satması kabul görmektedir: *"…südü…bâzârda rahîs bahâ ile ibâdullâha bey' ve def '-i müzâyaka*

[87] Narha aykırı satış yapan veya hijyenik üretim yapmayan esnafın kaydedilmesine ancak bunların cezasının ne olacağı ilişkin bilgi olmayan kayıtlar için bakınız: ÜMŞS 1, 109-119-138-406-604; ÜMŞS 5, 32-133-134-135-205-483-484; ÜMŞS 9, 87-166-325-475-879-889-896; ÜMŞS 14, 52-135-578; ÜMŞS 17, 422; ÜMŞS 26, 460-504-506-507-537

olunagelip kimesne tarafından dahl ü ta'arruz îcâb etmez…" Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2011: 337) 369 ve 370 kayıtlarda, ayak kasabı da denilen ve bir koyunun dörtte birini sattığı için *çeyrekçi* olarak anılan esnafın eskiden beri sattıkları etleri narhtan bir akçe noksana satmalarının kabul gördüğü, bu duruma kasapların müdahale etmemesi gerektiği söylenmektedir. Bu kayıtta denildiği gibi bazı önemli camilerin önünde ve yakınında satış yapan çeyrekçilerin bir listesi *Ali Emiri* tasnifindeki bir defterde yer almaktadır. 1707 tarihli bu defterde, halka yokluk çektirmemek için çeyrekçilerin vakıyyesi 12 akçeden fazlaya olmamak üzere et satabilecekleri ve hatta satmaları gerektiği ancak ruhsat alabilmek için sağlam kefiller bulmaları gerektiği söylenmektedir:

> *"Çeyrekçilerin yerlerin olan buyruldılı İstanbul Kadısı'nın mahzî ve memur defterinin suretidir.*
>
> *İstanbul Kadısı faziletlü efendi vec meşru üzere sicili kayd idüb çeyrekçilere izin viresün deyü fermân buyrulmuş fi 18 Rebîülâhir 1118.*
>
> *İstanbul'da çeyrekci tâifesi kadîmden …… üzere Sultan Bayazıd-ı Velî ve Sultan Mehmed Hân ve Yeni Câmî' ve kadîmden olan cevâmî-i şerif önlerinin ve sâir münâsib olan mahallerde ve Eyüb Kazâsı'nın dahi münâsib olan mahallerde kasabların fürûht eyledikleri ahden ıslah ve terhlerinden birer akçe nıksânın fürûht ve yaz ve kış ibâdullaha zaruret ve müzâyaka çekdirmemek üzere ve her bir çeyrekçi zikr olunan şürût üzere kendüye malûm ol[an] [a]hvâle mütemevvil ve kavî kefil virüb kefaletleri ma'arifet-i şer'i alâ hüccet olunub ve cümleye dahi İstanbul'da Akkî Mahallesi'nde sâkin bal kapanı bâzirgânlarından el-hac İbrahim oğlu Mehmed Çelebi ve mahalle-i mezbure mescidinin müezzini olub Sinan Sekiz'in yoldaşı olan Ahmed Beşe kefiller olub şürût-u mezkure üzere hüccet virüb bunların mağrifetiyle her birine birer kefil aldıkdan sonra kefilsiz bir kimesne çeyrekçilik kefilsiz ahz olunduktan muhkem hakkından gelinmek şartıyla izin ve ruhsat talebinde olduklarında her vechle ibâdullaha enka' olmağla mezburun yaz ve kış bir vechle müzâyaka çekdirmeyüb ve tam olunan ıslah ehem*

fürûht itmek üzere her birinin malûm olan ahval kefillerinin olub şürût ve kuyûd ile tahrir ve alâ ola[n] sâ'î tafsil üzere defter ve hüccet-i şer'iyye iyleyüb ilâm iyleyesin deyü sadr olunan fermân-ı şerife imtisalen bir vec muharrer fermân-ı âlişanda tasayyür meh olundığı üzere gerek yaz ve kış kasabların fürûht iyledikleri ahden ıslah ve tam üzren vakiyyesi on iki akçeden ziyadeye fürûht itmeyüb ve hilaf-ı fermân-ı âliye tecavüz ve ta'addi itmeyüb yaz ve kış bir vechle satduru[b] ve müzâyaka çekdirmemek üzere taahhüd ve ittifakları üzerine kefilleri alınan çeyrekçi taifesidir ki bir vec âtî zikr olunur. Hürûr fi el yevmin hamse Rebîülâhir 1118…"[88]

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 719) 558 numaralı kaydındaki fermanda ise Vezneciler'deki fırının sahibinin borcundan dolayı kaçması, etrafındaki fırınların kapanması ya da yanmasından dolayı ahali güç duruma düşmüştür. Ekmek ihtiyacını karşılamak üzere bir fırıncıyı teşvik etmek için olsa gerek yeni açılacak fırına narh ağırlığının altında ekmek üretme izni verilmiştir: *"...fırın-ı mezbûrda dahi harcı ekmekden on dirhem noksanıyla hâs ekmek tabh etdirilmek emrim olmuşdur…"* Ekmek temel gıda maddesi olduğu için üretilmesi ya da temin edilmesi devlet tarafından önemle kontrol edilmektedir. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2008: 101-102) 4 numaralı kaydında Üsküdar ekmekçilerinin iyi günde kötü günde kente ekmek sağlamayı kabul ettikleri, sözlerini tutmadıkları takdirde öldürülecekleri söylenmektedir: *"...darrâda ve serrâda dâimâ şehre ekmek bulmağa…Dâimâ ekmek bulmadıkları takdîrde kānûn üzere siyâset olunalar…"*

Devletin esnafı kontrol etmesi yalnızca narh mekanizması dahilinde söz konusu olmamaktadır. Bundan başka devlet esnafın bir esnaf grubu olarak kendi aldıkları kararları uygun bulmaktan hangi esnaf grubunun nerede yerleşeceğine[89]

[88] *AE.SAMD.III.00107.10579.001; AE.SAMD.III.00107.10579.002*

[89] Esnaf gruplarının nerede yerleşeceğine karar vermek Bizans'ın da başvurduğu bir yöntemdi. Osmanlı'nın kullandığı ticari alanların bir kısmı daha Bizans döneminde bile devletin seçtiği yerlerdi ki Romalılardan önce Bizantionlular da buraları ticari merkez olarak seçmişlerdir. Çünkü buralar nesilden nesile ticarete ve ulaşıma elverişli noktalardı. Örneğin Konstantinopolis'in *Strategion* diye anılan kısmı olan Sirkeci ticaret merkezinin başlangıcıydı ve buradan *Basilike Gate* yani Eminönü'ne kadar esnaf yığılmaktaydı. Bu durum Osmanlı zamanında devam etmesine rağmen Fatih'ten itibaren esnaf

kadar birçok noktada işin içindedir. Osmanlı'da hem lonca sisteminin hem de düşük üretim ve tüketim alışkanlığı gibi bazı davranışların sonucu olarak esnaf kendi üretim araçlarını sınırlandırmakta ya da rekabetin önüne geçmek için bazı tedbirler almaktadır. Ülgener'in (akt. Sayar, 2013: 102) Osmanlı insanı tipolojisi esnafın davranışını özetlemektedir: *"...İş güç kaygısıyla ömür tüketmekten hoşlanmayan, yolunu ve yönünü tâyinde görenek ve otorite kayıtlarıyla sımsıkı bağlı ve nihayet işinde ve hesabında götürü bir insan."* Gerçi hem Ülgener'in tespitinin hem de İstanbul'daki sicillerde esnafın kendi içindeki rekabeti sınırlayıcı kayıtların istisnalarını Bursa Şer'iyye Sicilleri üzerine çalışan İnalcık (2020a: 275) göstermektedir. Buna göre 1586 yılında Mehmed isminde bir kişinin 60 adet dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Aksine İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 574-575) 626 numaralı kaydında ipek bükücüleri 1676 yılında aralarında anlaşıp sekizden fazla tezgâh sahibi olamayacaklarını kararlaştırılmışlar ve işin resmiyete dökülmesi için kendilerine hüccet verilmesi istenmişlerdir. Kendi içlerinde belirledikleri kurallara uymayan meslektaşlarına verilecek cezaları kendi belirleyen esnaf, bu cezalarının geçerli olabilmesi için idarecilerin onayını almak zorundadır. Örneğin Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 62-63) 42 numaralı kaydına göre pazara gelen mallar arasından hissesine düşenden fazla mal satın alan kişilere 500 akçe ceza verilmesi talep edilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 518, 526-527, 646-647 ve 870-871) 790, 807, 1031, 1032 ve 1472 numaralı kayıtlarda da kazancıyla kanaat etmeyen esnafın bir kısmı meslektaşlarının meslekten çıkarmaya kadar cezalarla karşılaşmalarını idareden istemektedir: *"...ticâretinize kanâ'at edin...aslâ kabûl etmeyip...mazarratı olan kimesne esnâfımızdan ihrâc...buyurulmak bâbında fermân-ı âlîleri...istirhâm..."*

Evliyâ Çelebi'ye (2008a: 527) göre İstanbul'da 1.100 farklı esnaf grubu bulunmaktadır. Durum böyle olunca ister istemez nitelikleri birbirlerine benzeyen farklı esnaf grupları arasındaki sorunların çözümü devletin bir görevi olmaktadır. Devletin çözdüğü bu sorunlar genelde kimin nerede ve ne satacağı üzerinedir. Farklı

gruplarının farklı yerlere konuşlandırıldığı hatırlanmalıdır (Mango, 2000: 207). Konstantinopolis'in ticari haritaları için de Mango'nun ilgili makalesine bakılmalıdır. Osmanlı zamanında da büyük bir ticaret merkezi işlevi gören Galata geç dönemde Bizans'ta bu özelliği kazanmış olsa da buraya o özelliği kazandıran Bizanslılar değil İtalyanlar olmuştur (Durak, 2015: 42).

esnaf gruplarının kendi satacakları mallar hakkında neden tartışma yaşadığına dair bir örnek İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 266) 176 numaralı kaydında yer almaktadır. Kayda göre turşucular her türlü turşuyu satma özgürlüğüne sahipken bakkalların sadece lahana turşusu satabilme hakları bulunmaktadır. Buna rağmen bazı bakkalların diğer turşuları da satma girişimi şikâyete konu olmaktadır. Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 869) 1471 numaralı kaydında daha dikkat çekici bir kayıt bulunmaktadır. Kayda göre manavların dükkânlarında sebze satması yasakken sebze satmaya başladıkları için sebzeciler olayın çözüme kavuşturulması için padişahtan ferman çıkartılmasını istemektedirler: *"...sebze bey'i bizlere mahsûs ve bizim metâ'ımıza manav tâifesi dahl ü ta'arruz etmemek nizâm-ı kadîmimizden...sebze makūlesini bey'den men' ü def ' olunup...fermân-ı âlî-şân...istirhâm..."* İşte bunun gibi olaylarda devlet bir mekânda veya bir ürünü satmada yetkili esnaf grubunu tespit ederek karışıklıkların önüne geçmekle yükümlüdür. Bu karışıklıkların önüne geçilmesi yukarıda görüldüğü üzere direkt merkezden de talep edilmektedir. Bu yüzden esnafın işleyişini düzenleyen fermanlar şer'iyye sicillerinde sıkça görülmektedir. Fermanlardan biri Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 441) 585 numaralı kaydında yer almaktadır. Fermandan peremecilerin kayıkçıları şikâyet ettiği anlaşılmaktadır. Peremecilerin şikâyetine göre eskiden beri Yemiş İskelesi'nden Eyüp'e kadar olan kısımda kayıkçıların çalışması yasak iken kayıkçılar, peremecilerin aleyhine olacak şekilde çalışmaya başlamıştır. Sonuçta fermanda da peremeciler haklı bulunarak kayıkçıların kendi hizmet alanlarında çalışmaları söylenmiştir: *"...Boğaz'dan içeri olan iskelelere kayıkçılar tâife getirtmeyip ve yanaşdırtmayıp men' ve def' eyleyesiz..."*[90]

Şer'iyye sicillerinde başka hiçbir yerde görülmemekle beraber anılmaya değer bir kayıt İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 86) bulunmaktadır. İlgili sicildeki 43 numaralı bu kayıt 1770 yılında işverenlere karşı işçilerin kendi haklarını koruma arayışlarının yönetimce kabul gördüğünü

[90] Esnafın karışıklıklarını çözmeye odaklı bazı kayıtlar ve fermanlar için bakınız: ÜMŞS 56, 229; ÜMŞS 396, 290; ÜMŞS 403, 31-62-148; ÜMŞS 531, 1083-1084; EMŞS 19, 122; GMŞS 90, 110; GMŞS 259, 445; İMŞS 3, 313-725-737; İMŞS 12, 297-806; İMŞS 20, 39-109; İMŞS 22, 255-444-548; İMŞS 24, 17; BMŞS 3, 1155-1157; BMŞS 46, 791; BMŞS 172, 357; EMŞS 74, 20

göstermektedir. Kayda göre çizmeci kalfaları çalıştıkları yerlerden kendi iradeleriyle ayrılmaları halinde yapılan sözleşmeden geriye kalan parayı işverenlerine ödemeyi kabul etmekte ancak buna karşılık hiçbir gerekçe olmaksızın işten çıkartılırlarsa sözleşmeden geriye kalan paranın tamamının kendilerine ödenmesi konusunda ittifak yapmaktadırlar: *"...kalfasını kezâlik min-gayrı özr-i şer'î yanından tard ve ihrâc ederse mukāvele olunan ücretin tamamından kıstıyla hesâb olunup noksan teklîfiyle rencîde ve ızrâr olunmamak üzere herbirimiz müceddeden ahd ü mîsâk ve kavl ü ittifâk edip..."*

Şer'iyye sicillerinde yalnızca birkaç kayıtta görülen bir diğer politika da seyyar satıcılığa getirilen yasaklamadır. Bu politika Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 882-883) 1154 numaralı kaydındaki fermana yansımıştır. Fermandan görüldüğü kadarıyla dokuma kumaş *bogasi* satan bogasi esnafının merkeze şikâyetlerinin sebebi *koltukçu*ların varlığıdır. Koltukçular mahalle aralarında satış yapan kişilerdir (Barkan, 1985: 46). Koltukçular talebe ya da daha düşük kalitede ürüne talebe göre ortaya çıkmaktadırlar (İnalcık ve Arı, 2005: 47). Bu fermanda da dükkânların karşısında, hanların önünde ve kaldırım taşları üzerinde bogasi ve çeşitli ürünler satan koltukçuların ilgili yerlerden kovalanması söylenmektedir: *"...koltukçu tâifesine muhkem tenbîh ve te'kîd eyleyesin ki parmak kapılardan içeri ve han ve dükkânları önünde ve kaldırım taşları üzerinde bey' ve şirâ etmeyip men' ve def ' eyleyesin..."* Benzer bir olay İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 338) 488 numaralı kaydında yer almaktadır. Bu olayda da sokak aralarında dolaşıp kalaycılık yapan Çingeneler, vergi veren yerleşik kalaycılara "biz İstanbul'da üç ay oturuyoruz" bahanesiyle dükkân açmadıklarını ve bu yüzden de vergi vermeyeceklerini söylemişlerse de yerleşik kalaycılar haklı bulunmuş ve Çingenelere kalaycılık yapacaklarsa dükkân açmaları tembih edilmiştir.

3.6. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul'un İaşesi

İaşe krizi Akdeniz'de yaygın karşılaşılan bir konudur. Antik Akdeniz'de yiyecek bulma sorunu hasat sıkıntılarından kaynaklanmasından başka dağıtımın sınırlı olmasından da kaynaklanmaktadır. İaşe krizini belirgin şekilde yaşayanlar köylülerin

üretimine bağımlı olan kentler ve kentlilerdir. Buna rağmen yönetimler başkentin iaşesini sağlamak ya da iaşe krizlerinin önüne geçmek için kalıcı kurumlar kurmamışlar, başları sıkıştıkça krizlerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Krizlere karşı resmî kurumların çözüm arayışlarının zayıf oluşu halkın yiyecek ihtiyacının yerel güçlerin hayırseverliğiyle (*eurgetism)* çözülmesine yol açmıştır.[91] Gerçi bunlar da kendi yararını göz önünde tutarak halka para ve yiyecek dağıtmaktaydılar. Antik dönemin en büyük kenti Roma'nın yiyecek ihtiyacı uzaklardan karşılanmasına ve kentin nüfusunun artmasına rağmen yöneticilerin geniş halk kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılamak gibi büyük bir çabası bulunmamaktaydı (Garnsey, 1999: 271-277).

Bizantion'u Yeni Roma yapmak isteyen Konstantin burayı doyurmak zorundaydı. Bunun için devlet halk kitlelerine karşı yalnızca iaşe krizi dönemlerinde değil sürekli şekilde sorumluluk altına girmeliydi. İlk başvurulan yöntem halka ücretsiz ekmek dağıtmak oldu. Zaten üretim kaynaklarına mesafesi olan Konstantinopolis'in yokluk çekmemesi için sübvansiyonlara başvuruldu. Fiyatların kontrol edilebilmesi ve Konstantinopolis'e gelen iaşenin dağıtımını denetlemek üzere de görevleri olan *epark* adı verilen bir makam oluşturuldu. Halkın yiyeceklere ulaşabilmesi için dükkânların açılması teşvik edildi. Bizans'ın İstanbul'un iaşesi için yedinci yüzyılın başına kadar uyguladığı sistemin adı *annona* idi. Sisteme göre diğer eyaletlerden ayni olarak toplanan vergiyle Konstantinopolis beslenmekteydi. Bu sistem neticesinde ekmeğin yanı sıra yağ, şarap ve kuru yiyeceklerin de halka dağıtıldığı bilinmektedir. Yıldırım Bayezid'le beraber Osmanlılar Konstantinopolis'in kapılarına dayanınca kent için bu durum bir felaket habercisi oldu. Zaten Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle beraber üretim kaynaklarından bazılarını kaybetmiş olan Bizans, artık Konstantinopolis'e hapsolmuştu. Kentin nüfusu azalmış olsa bile dışarıdan gelecek yiyeceklere muhtaçtı. Bu yüzden kentin iaşesini sağlamak için çeşitli devletlere yanaşılmaya çalışıldıysa da Fatih'in Konstantinopolis'i kuşatmasıyla beraber artık Bizans'ın, Konstantinopolis'i beslemek gibi bir derdi kalmamış bu görev

[91] Buradaki yerel güçten kastedilen aristokrasi olsa da 1555 yılında İstanbul'u gezen bir Alman seyyah İstanbul'un her semtinde bir imaret olmasaydı fakir halkın birbirini yiyeceğini söylemektedir ki bu durum vakıfların yerel kuruluşlar olarak yiyecek sorununda nasıl bir rol oynadığını göstermek açısından önemlidir (İnalcık, 1994: 117).

Kostantiniyye'yi beslemeye çalışacak Osmanlılara geçmiştir (van Dam, 2022: 87-101; Mango, 2000: 190 ve 198; Kara, 2021: 66).

Osmanlı yönetimi, İstanbul'un kıtlık çekmemesi için organizasyonu sıkı tutmuştur. Padişahın gerekli gördüğü konularla ilgili fermanlarının yanı sıra sadrazamın çarşı pazarı dolaşıp kentin ihtiyacı olup olmadığını ve fiyatları teftiş etmesi bir âdettir. Kadı ve onun yardımcılarından olan muhtesib ise piyasayı teftiş etmekle sorumlu ana görevlilerdir. Bunlardan başka padişah tarafından atanan eminler iaşe ihtiyacını çözmekle yükümlüdürler. *Arpa emini* ve *nüzul emini* ıstabl-ı âmirenin ve ordunun ihtiyacı olan zahirenin temin edilmesinden sorumluydu. *Matbah-ı âmire emini* ise sarayın ihtiyacı olan yiyeceğin temininden sorumluydu. Bir diğer emin de *koyun emini* idi ki sonradan bu makam *kasabbaşılığa* çevrilmiştir. Bu görevli de başkentin et ihtiyacının takibinden sorumluydu. *Gümrük emini* ise kente gelen her türlü malzemenin kontrol edilmesinden sorumlu olduğu için bir diğer ilgili görevli de oydu. Başkentin ihtiyaçları taşradan sağlandığı için devletin buralarda da organize olması gerekmekteydi. Taşrada kadı İstanbul'a gitmesi gereken iaşe için baş sorumluydu. Kadıdan başka taşradan İstanbul'a gelecek olan zahirenin takibi için *zahire mübaşirleri* atanmaktaydı. Bunlar iskele veya diğer sevkiyat bölgelerindeki tüccarı, fiyatları kontrol altında tutup zahirenin sağ salim İstanbul'a ulaştırılmasından sorumluydular (Göktepe, 2017: 860-863). XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan *zahire nezareti,* arpa eminliğinin yerini almıştır. Zahire nazırından beklenen görevler 1793 tarihli talimnamede sıralanmıştır. Buna göre zahire nazırının görevleri, kapanları, tüccarı denetlemek ve taşradan zahire getirmelerine yardımcı olmak, ekmek fiyatlarını kontrol altında tutmak, İstanbul'un iaşesi için gerekli muhasebe kayıtlarını tutmak, İstanbul'dan dışarı zahire çıkışını engellemektir (Güran, 1986: 248). İstanbul'un iaşesinin temininde başat bölgeyi en başından beri Rumeli toprakları oluşturmuştur. Buralar hem zahire ihtiyacının temini hem de et ihtiyacının temininde başrol oynamıştır. Rumeli'nin başrolü üstlenmesinin sebebi hem buraların daha verimli topraklar oluşu hem de İstanbul'a gelecek malzemenin hedefe daha rahat ulaşabilme olasılığının var oluşuydu. Buna rağmen Rumeli'nden ihtiyacın sağlanamadığı dönemlerde Anadolu, İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak için öne çıkmaktaydı (Uzun, 2015: 59). İstanbul'un iaşesinin taşradaki etkisi yalnızca buranın kaynaklarının

kullanılması üzerine de değildir. Böyle bir büyük nüfusu beslemek için insan gücü gerektiğinden dolayı İstanbul'un çevresindeki bazı aracı kentler gelişim göstermiştir. Örneğin çeşitli malları İstanbul'a ulaştırmak için liman kenti görevi gören Rodoscuk'un (Tekirdağ) nüfusu XVI. yüzyılın ilk yarısıyla karşılaştırıldığında ikinci yarıda %30 dolaylarında artmıştır. Buranın öneminin farkında olan İbrahim Paşa (önce *Makbul* sonra *Maktul)* Rodoscuk'ta 80'e yakın dükkân ve mahzen yaptırmıştır (Faroqhi, 1979-1980: 140-141).

İaşe konusu Osmanlı iktisadi ve mali görüşünün temel taşlarından birisi ve bunların içinde en önemlisidir. İaşe sağlanması devletin ekonomiye hem üretici hem de tüketici açısından baktığı bir faaliyettir. Devlet bu faaliyetle malların mümkün olduğunca bol ve ucuz olmasını hedeflemektedir. İaşe ilkesinin varlığı üç şarta dayanmaktadır: 1) Ekonomide verimlilik düşüktür ve arttırılması zordur. 2) Mevcut durumu değiştirmeye yönelik müdahalelerin verimliliği arttırmaktan ziyade azaltıcı etki yapması daha muhtemeldir. 3) Ulaşım zor ve pahalıdır. Bu şartlardan dolayı devlet, asalak başkenti yani İstanbul'u doyurmak için dört bir yandan gıda malzemesinin getirilmesine dikkat etmek zorundadır. İaşenin İstanbul'dan çıkışı hem ordu ve bürokrasinin hem de büyük kentin kalabalığının doyurulmasından sonra söz konusu olabilirdi (Genç, 2014: 41-44).

Şer'iyye sicillerinde iaşeye ilişkin en çok karşılaşılan konu zahirenin İstanbul'a girişine ve çıkışına ilişkin kayıtlardır. İstanbul'a getirilecek olan zahireyle ilgili kayıtlarda zahirenin boyutu küçük çaplıdır. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'a taşradan zahire getirmeyi üstlenen tüccarın ilgili mercilerden izin alması ve sağlam kefiller bulması gerekmektedir. Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 280-281) 292 numaralı kaydında Uncu Nikola'nın kefereye satmaması şartıyla Çandarlı ve Kuşadası'ndan İstanbul'a buğday getirmesine izin verilmektedir: *"...Çandarlı ve Kuşadası'ndan iştirâ edeceği buğdayı harbî kefere ve sâir yerlere bey' etmeyip sefîne ile doğru İstanbul'a getirmek üzre kefil oldum..."* Padişahların iaşe konusunu ciddiye alışı birçok fermanın içeriğinin İstanbul'daki zahirenin bolluğuna dikkat edilmesi üzerine olduğundan anlaşılmaktadır. Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 62-63) 54 numaralı kaydındaki fermanda İstanbul'dan çıkışı yasak olan zahirenin taşraya ulaşması halinde zahireye el

konulması ve sahibinin hapsedilmesi emredilmektedir: *"...Âsitâne-i sa'âdetimde sâkin ibâdullahın erzâk-ı yevmiyeleri'çün Bahr-ı siyâh tarafından tedârük...iskelelerinize İslambol'dan varan kayıklara gereği gibi bakıp...götürenleri...habsedip...sâhibinin isimlerini Der'alliyem'e tahrîr..."* İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki bir dizi kayıt[92] İstanbul'dan dışarı çıkacak olan zahireye ilişkin verilen izinleri göstermektedir. 1695 tarihli bu kayıtlarda zahirenin İstanbul'dan çıkışına neden izin verildiği anlaşılmasa da Rodos, İstanköy, Sakız, Kuşadası, Midilli, Bozcaada ve Limni'de bu tarihlerde Osmanlı'nın mücadele içinde olduğu düşünüldüğünde buraların gıdaya daha acil ihtiyacı olduğu düşünülebilir. Taşrada pazarlanacak zahirenin fiyatı daha yola çıkmasına ilgili merciler tarafından izin verilirken belirlenmektedir: *"...her keyli kırk beşer akçe ve navl için...onar akçe ve cihet-i ma'îşetim için dahi yedişer akçe ki cem'an altmış ikişer akçeye mârrü'z-zikr Sakız cezîresinde ibâdullâha bey'..."*

İstanbul'un et ihtiyacının takibi şer'iyye sicillerine yansımaktadır. İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında başvurulan ilk yöntem *celepkeşan* sistemi idi. Bu sisteme göre celepler kendi sermayeleriyle kendilerine devlet tarafından tayin edilen sayı kadar koyunu taşradan temin edip İstanbul'a getirmekle yükümlüydüler. Bir kişinin celep olabilmesi için en azından 100.000 akçesinin olması gerekmekteydi. Buna rağmen celeplik albenisi olan bir meslek değildi. Çünkü celepler getirdikleri koyunları nispeten daha düşük narhla sattıklarından dolayı zarara uğramaktaydılar. Zaten bu yüzden celepler gönüllü olmalarından ziyade zengin kişiler arasından devlet tarafından zorla celepliğe koşulmasıyla bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren fiyatların artışı celeplerin katlandığı masrafları daha da arttırdığından dolayı yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. Kasabbaşılık makamı kurulduktan sonra hem tüccar vasıtasıyla hem de görevlendirilen memurlar vasıtasıyla İstanbul'a koyun getirme işi üstlenilmiştir. Alınan koyunlar devletin belirlediği narh üzerinden alındığı için zamanla bu durum, hazineyi kayba uğratmak istemeyen anlayış yüzünden halka yük olmaya başlamıştır. Durum böyle olunca 1783 yılında *ondalık ağnam* uygulamasına geçilmiştir. Bu sisteme göre koyun alımları tüm Rumeli'ye genişletilmiş ve koyun sahiplerinden bir seferde büyük miktarda koyun alınmasının önüne geçilerek 1/10

[92] İMŞS 22, 83-84-85-86-92-94-95-96-97-98-99-126

oranında koyun alınmaya başlanmıştır (Uzun, 2015: 64-71; Türkhan, 2020: 254). Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 138-139) 165 numaralı kayıtta Anadolu'dan İstanbul'a gelecek olan koyunlarla ilgili 1769 tarihli bir ferman yer almaktadır. Fermanda İstanbul'a koyun getiren Türkmen, celep ve diğerlerine kolaylık sağlanması ve bu kişilerin İstanbul'a gelirken bir engelle karşılaşmaması için tedbirler alınması söylenmektedir. Bunca yoldan koyun getirmenin zorluğu biliniyor olsa gerek ki padişah koyunları getirenlerin haklarına girilmemesini ve bu insanların kendi rızalarıyla istediklerine koyun satabilme özgürlüğüne sahip olduğunu söylemektedir. Koyun getirenlere iyi davranmak bütün halkı teşvik edeceği ve özendireceği için bu durum fermanda özellikle belirtilmektedir: *"…Türkmân ve celeb ve sâirlerin getirdikleri koyunları rızâlarıyla verdikleri kimesneye bey…koyun sahipleri getirdikleri ağnâmdan memûllerinden ziyâde fâide edeceklerini…koyun nakline cümleyi teşvîk ve tergīb…"* Şer'iyye sicillerinde belli bir dönemde bir yerleşime düşen koyun sayısı izlenebilmektedir. Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 69) 38 numaralı kayıtta Üsküdar'ın payına düşen koyun sayısının 3300 olduğu ve bunların geçişine mâni olunmaması söylenmektedir.

Osmanlı piyasasındaki malların ihraç edilmemesi genel kuralsa da bazı mallar vardır ki devlet bunların yabancı ülkelere pazarlanmamasına özel ihtimam göstermektedir. Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 87) 1 numaralı kayıtta yer alan 1750 tarihli fermanda Moskov'un ve diğer ülkelerin elçilerinin yurtlarına dönerken yanlarında çadır vesaire satın alıp getirdiklerinin öğrenildiğinden bahsedilmektedir. Bu malzemelerin kullanılması savaşlarda önem arz ettiğinden dolayı padişah, ferman olmaksızın Hristiyan devletlere ve bunların tüccarına çadır ve buna benzer malların satılmasını yasaklamaktadır: *"…bilâ-fermân düvel-i Nasârâya çadır ve çerge ve mühimmât-ı sâire verilmemek üzere…"* İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 85-86) 21 numaralı kayıtta yer alan 1629 tarihli fermanda da pamuğun Balkapanı'nda tutulması taşraya gönderilmemesi söylenmektedir ki bu da aslında hem İstanbul'daki mal sayısının azalmasının önüne geçmek hem de denetimi daha güç olan taşradan bu pamukların düşman tüccarı tarafından satın alınmasının önüne geçmek içindir. Yasağa veya sınıra uymayıp satış yapan halka ne yapıldığı şer'iyye sicillerinde görülmemektedir. Üsküdar

Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 97) 84 numaralı kayıtta Frenk gemisine 80 kantar balmumu satan Şaban'ın önceden tespit edilen satış sınırını aştığı tespit edilmekteyse de cezasının ne olacağından bahsedilmemektedir. Buna rağmen I. Abdülhamid dönemine ait bir belgede Yenişehir Gümrükçüsü'nün düşman gemilerine buğday sattığı öğrenilince Selanik Kalesi'ne hapsedilmesi söylenmektedir. Belgenin devamında da başka bir yerde Golos Mübâya'cısı (Taciri) olarak anılan Kuyucubaşı Numan Paşazade'nin düşman gemilerine satış yapılmasına izin vermesi halinde sürgüne yollanacağından bahsedilmektedir:

> *"...Darülharb'e dâhin dahi virilmesi fermân-ı âli ile tenbih ve ta'akid olunmağın iken yine tenebbüh olmayub tama' hâme-i teba'iyyet ile gümrükci merkumun hilâfetân-ı âli berveche binaen kendüye te'dib ile sâirini nahib lâzımeden ol hifle (?) merkumun li ecli altadıb Selanik Kal'asına kal'abendile. Mübâya'cıyan dahi bunun bu makule ruhsat ve iğmazı haber alunur ise Kuyucubaşılığı def' ve diyâr-ı ba'id yere nefy olunacağı tasrih olunarak Divân-ı Hümâyûn'un efrakınlarına (?) göre im'ali ısrarı ferman böyledir ki. 1202 9 fi 14."*[93]

Devlet piyasadaki malları bollaştırmaya çalışırken bu malların karaborsacıların ve çeşitli kişilerin eline geçmesini engellemeye de çalışmaktadır. Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda karaborsacılar *madrabaz* olarak anılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 97 ve 103-105) 30 numaralı kaydında madrabazların şikâyet edildiği görülmektedir. Kayıtta bostancıların ve bahçıvanların kendi ürettikleri sebzeleri mahalle arasında satabilmeleri mümkünken madrabazların bu mahsulleri toplayıp dört katı fiyatına sattığı söylenmektedir. Madrabazlardan bunalan tek esnaf grubu bahçıvanlar ve bostancılar değildir. Aynı sicilin 36 numaralı kaydında yaş yemişçilerin, narhtan fazlasına çeşitli meyveleri satın alıp istifleyip sonra da narhtan daha da fazlasına satan madrabazlardan yaka silktiğini görmek mümkündür: *"...madrabaz tâifesi...meyve-i ter hâsıl olan mahallere varıp ashâbından narh-ı cârîden ziyâde bahâ ile alıp...narh-ı cârîden ziyâde bahâ ile bey' etmeleriyle..."* Devletin politikası zaten malların bollaşması fiyatların düşük tutulması

[93] *AE.SABH.I.00166.11148*

olduğundan dolayı hem esnafın bu türden isteklerine karşı hareketsiz kalmamakta hem de direkt kendisi istifçilerin engellenmesine ilişkin düzenlemeler yapmaktadır. Aynı sicilin 37 numaralı kaydından 1726 yılında kahvecilerin yeni kahve gelmediği gerekçesiyle ellerindeki kahveleri depolayıp, kahve kıtlığı iyice baş gösterince pahalı fiyattan sattıkları anlaşılmaktadır. Kayıtta eğer bu kişiler aynı davranışa devam ederlerse cezalandırılacakları söylenmektedir. Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 390-391) yer alan bir sene öncesine ait 437 numaralı kayıt kahve konusunda devletin ilginç bir yaklaşımını göstermektedir. Bu kayıtta da yine Kahire civarından İstanbul'a kahve gelmediği, bu yüzden fiyatların arttığı ve kahvenin et, ekmek gibi ürünler arasında olmadığından dolayı fiyatının kontrol edilemeyeceği söylenmektedir. Böyle olunca devlet, kahve fiyatları arttığı için tedbiri kahve içilmesinin önüne geçmekle bulmuştur. Buna göre devlet adamlarının ve ulemanın görüşü alınarak ev sahiplerinin evlerine gelen misafirlere kahve yerine şerbet ikram edilmesinin daha uygun olduğu kararlaştırılmıştır: *"...İstanbul tarafına kahve gitmez...kahve sâir et ve ekmek misilli bedel kabûl etmez zehâyir makūlesinden olmayıp...züvvâr ve misâfirîne kahve yerine şerbet vermeleri fermân olunduğu..."* İstanbul'a gelen malların kendileriyle ilgili yerde toplanıp satışa sunulması bu malların yol üzerinde karaborsacıların eline geçmesini engellemekten başka, durumu müsait olan herkesin ilgili mala ulaşabilmesini sağlamak açısından önemlidir. Devletin bu durumu önemsediği birçok ferman ve kayıttan anlaşılmaktadır. Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 421-422) 434 numaralı kaydında yer alan fermanda İzmir'den gelen üzüm, sabun ve diğer malların *sebzehâne-i âmire*ye konulması kadimden beri kural olageldiği halde bazı kişilerin bu malları kendi mahzenlerine koymaya çalışmasının önüne geçilmektedir. Gerçi bu sebzehâne-i âmire saraya ait olması dolayısıyla her halükârda kent ahalisinin ulaşamayacağı bir yerdir. Diğer kayıtlarda ise halkın yararı düşünüldüğü için dışardan gelen malların ilgili yerlere indirilmesi gerektiğinin söylenmesiyle karşılanmaktadır. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 211) 266 numaralı kayıtta taşradan yiyecek taşıyan gemileri daha iskeleye yanaşmalarına fırsat vermeden kayıklarla karşılayan bir grup kişi yüzünden fakir fukaraya zahire ve meyve kalmaması bu davranışa yeltenmeyen esnafın şikâyetine yol açmıştır: *"...kayıkları ile taşradan gelen gemiye karşılamak ile fukarâya hisse değmeyip küllî zarara bâ'is olmağın...kayık ile zahîre*

gemisi karşılanmamak için kıbel-i şer'den tenbîh olunup…" İstanbul'a taşradan gelen mallar yalnızca denizde karşılanmamakta, karada karşılayanlarda bulunmaktadır. İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 544-545) 418 numaralı kaydında Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a sığır getiren celeplerin (sürücüler) daha yoldayken önlerine gelip elimizde ferman var diyerek sığır satın alan Yahudi kasapların yaptıklarının önüne geçilmesi yer almaktadır. Devletin İstanbul'un iaşesi için madrabazlarla mücadelesi yalnızca İstanbul'da değil İstanbul'u beslemekle yükümlü yerlerde de gerçekleşmektedir. Örneğin I. Abdülhamid dönemine ait bir belgede Hasköy, Çirmen, Gümülcine ve Dimetoka'da Kırcaali ve Kumarlu Duhanı'nı madrabazların alıp gereğinden fazla kâr etmek için depoladığı gümrükçü tarafından padişaha şikâyet edilmekte ve bu malların madrabazların ellerinden alınıp İstanbul'a gönderilmesi önerilmektedir:

> *…Hasköy ve Çirmen ve Gümülcine ve Dimetoka ve kazâ-yı sâirlerde hâsıl olan Kırcaali ve Kumarlu duhanını bazı matrabaz makulesinin hâlâ Çirmen Âyânı Osman Ağa ve sâbık âyânı Mustafa Ağa ve Deli İlyas Karyesi'nden Hacı Mehmed ve Gürmetli Karyesi'nden Hacı Muzhini ve Sadırlu Karyesi'nden Fetvacı Mehmed ve Osman ve Ferneraşi Hüseyin namlu matrabazlar tebaiyyet ile kazâ-yı mezkurların hâsıl olan duhanlarını za'adel sebec (?) iştirâ ve mücerred (?) tama', hamallarının zayide paha ile füruht itmek…İstanbul ve iskelelere nakil ve tenzîl itdirilmek…bâbında emr-ü fermân inayetlü efendim sultanım hazretlerinindir.*[94]

Şer'iyye sicilleri çeşitli malların piyasayı terk etmesini engellemek üzere kayıtlarla dolu olsa da bir belge devletin bu konuda halkın çağrısına uyup alıp çeşitli malların yabancılara pazarlanmasına izin çıkarttığını göstermektedir. 1764 tarihli bu belgeye göre Mora ahalisi kendilerine fermanla tayin olunan miktarda buğdayı ülke içine göndermek üzere sattıktan sonra ellerinde kalan buğdayı eğer yabancı tüccarlara satmayıp mahzenlerde bekletirlerse böcek istilasından dolayı telef olacağını söylemektedir. Bu yüzden ahali Vezir Seyyid Ahmed Paşa'nın aracılığıyla padişahtan

[94] AE.SABH.I.00213.14090.001

izin istemektedir. Aynı belgenin devamında ise bu isteğe cevaben zahire satışı yasaklandığından beri reayanın fakir kaldığı ve gerekli yerlere satılması gereken buğdaydan sonra elde kalan buğdayların dört gemiye yüklenip İstanbul'a satılması kabul edilmektedir:

> *Müşir-i mubini ileyhin tahrîrleri üzere cezire-i merkûmda hınta ve hububat sâire mahzenlerde bir sene tevkîf olunmak lazım gelür ise böcek istilâsıyla telef olacağı sahih olmağla beher sene bâ fermân-ı âliyye müte'allik olan mübâya'a hıntasını tamamen eda eylediklerinden sonra ziyâde zahirelerini haric mahallere nakil ve füruht eylemelerine müsâ'ade-i âliyyeleri erzâni buyrılur ise emr-ü ferman hazretlerinindir.*
>
> *…*
>
> *mübarekede matlûb olan yetmiş bin kile mübâya'a hıntası tevzi' ve tahsil Anabolu ve Ceherzi İskeleleri'ne nakil ve şimdiyeden dört kat'a sefineye tahmil ve der-i âliyyeye tesyîr olunmağını inhâ ve niyâz ve istirhâm eylediklerini vezir-i meşar-ı ileyhe mektubda ve Tarabice naipi ilâmını tahrîr iderler.*[95]

3.7. XVI-XVIII. Yüzyıl Şer'iyye Sicillerine Göre Ordunun Yönetimi

Şer'iyye sicilleri seferlerin gidişatını veya ordunun hareketlerini değil ordunun harekete geçmesinden önceki hazırlıkları ortaya koyan kaynaklardır. Aslında şer'iyye sicillerinin askerî tarihe bir katkı sağlayacağı tezi yeni değil ancak sınırlıdır. Birinci bölümde yer alan 24. dipnotta görüldüğü üzere İnalcık'ın (1943a ve 1943b) çalışmalarıyla başlayan şer'iyye sicili-askerî tarih ilişkisi üzerinde çok durulan bir alan olmamıştır. Siciller sefer hazırlıklarının yanı sıra sınırlı sayıda da olsa asker-devlet ilişkisini ortaya koyan kayıtlara da sahiptir. Bunların sayısı zaten sınırlı olduğundan dolayı konuya bunlarla başlamak daha doğru olacaktır. Balat Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 108) rastlanan birçok kayıtta ölen askerlere ait hazinede kalan maaşların askerlerin aileleri tarafından talep edildiği yazmaktadır. Bahsi geçen

[95] *TSMA.E.0709.0063*

kayıtlardan biri olan 112 numaralı kayıtta Sol Ulûfeciler'den olup günlük 10 akçe maaşı olan Nasuh'un vefat etmesinin ardından Nasuh'un hazinede kalan maaşı karısı tarafından talep edilmektedir: *"...yevmî on akçe ulûfeye mutasarrıf olan Nasûh...fevt oldu...bâkī kalan ulûfesi...Hümâ Hatun talebiyle...arz olundu..."*

Şer'iyye sicillerinde orduyla alakalı en çok kayıtlar ordunun iaşe ve çeşitli malzeme ihtiyacının tedarikine ilişkindir. Devletin ordunun ihtiyaçlarını tedariki ihtiyacın türüne göre aynî ve nakdî olarak değişmektedir. Aynî ihtiyaçların en bilineni orducu esnafının tespit edilmesidir. Orducu esnafının görevi orduyla birlikte sefere katılarak askerin sefer sırasında ihtiyacını karşılamaktır. Hangi alandan ne kadar esnafın sefere getirileceği merkezin kararına bağlıdır. Merkez tarafından sefere katılacak esnaf sayısı ve orducu başı belirlendikten sonra sefere kimlerin katılacağı loncanın kendi iç meselesidir. Bu durumda esnafta aranan kıstas askerî yeterliliğe sahip olmasıdır. Sefere gidecek olan esnaf savaş gibi zorlu bir durumla karşı karşıya kalacağı için sefere gidecek olan esnafın sermayesi loncanın diğer üyeleri tarafından karşılanmaktadır. Orducular sefer sırasında yalnızca esnaflık yapmamaktadır. Bazı durumlarda orducu esnafının birer asker gibi çarpışmalarda yer aldıkları bilinmektedir (Çelik, 2007: 370-373; Çelik, 2018: 139-141; Uzunçarşılı, 1988a: 369-370). Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 76-79) 13 numaralı kaydında orducu esnafının tayini somutlaşmaktadır. 1730 yılında kaydedilen bu tayinin Şark Seferi için olduğu anlaşılmaktadır. Devlet tarafından 28 çeşit meslek ve 85 çadırla sefere davet edilen esnafın kendi içlerinde kararlaştırarak sefere gidecek esnafı tespit ettiği anlaşılmaktadır. Kayda göre orducular, ekmekçi, kasap, mumcu, bakkal, paçacı, sarraç, ayakkabıcı, aktar, bezzaz, aşçı, hallaç, ipekçi, terzi, kılıççı, okçu, berber, nalbant, dokumacı, semerci, nalçacı, kalaycı, eskici, çadırcı, kazancı, çamaşırcı, kumaşçı, arpacı ve demirci esnafından oluşmaktadır. Bu esnaf grupları arasında en yüksek sermayenin 1.440.000 akçe ile bakkallara ait olduğu görülmektedir. Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin 1147 numaralı kaydında da 1666 yılında Girit'e çağrılan esnaf gruplarının aynı olduğu gözlemlenmektedir. Esnafın orduya katkısı yalnızca sefere katılmakla sınırlı değildir. Esnaf ordunun çeşitli ihtiyaçlarının kendilerine düşen kısmını karşılamakla yükümlüdür. İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 181-182) 141 numaralı kaydına göre arabacılar esnafına

düşen yükümlülük 40 adet araba olmuştur. İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 59-60) 21 numaralı kaydına göre ise yeniçerilere ait meşk, maslak ve oturma köselesi gibi malzeme ihtiyacının hammaddesi deri olduğu için bunları karşılamak debbağlara ve kasaplara düşmüştür. Orducular yaptıkları hizmetler neticesinde çeşitli vergilerden muaf kılınmaktadırlar. Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 53-54) 8 numaralı kaydında orducu tayin edilip etraftan kereste ve zahire teminiyle görevlendirilen Manol, İsterlot, Apostol ve Gabriyel isimli kişilerden memurlar çeşitli vergi ve yükümlülükler isteyince durum padişaha ulaşmış ve bu kişilerden yaptıkları hizmetler neticesinde vergi almanın hukuksuzluk olduğu teyit edilmiştir: *"…orduculuk hizmetini edâ edip kusûrumuz yoğiken ve bize şimdiye değin tekâlîf teklîf olunmuş değilken…nesne teklîf ettirmeyesiz…tekrâr kapıma şikâyete…gelmeli eylemeyesiz…"* Ayrıca bu kayıt orducu diye anılan kişilerin sefere iştirak etmeksizin bulundukları yerde de bu hizmeti gerçekleştirebildiklerini göstermektedir. Esnaf sefer dönemlerinde bizzat padişahın şahsı için de hizmet etmektedir. Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 542-543) 679 numaralı kaydı sefer sırasında padişah için kurulacak olan *otağ-ı hümâyun*un ihtiyaç listesinin esnaf gruplarına paylaştırıldığını göstermektedir.

Orduda ve donanmada kullanılan kürekçi ve lağımcı gibi birliklerin bedelinin toplanması ordunun nakdî tedariki konusunu oluşturmaktadır. Kürekçiler, vergi muaflarından, esirlerden ve mahkumlardan oluştuğu için halktan da kürekçi değil kürekçi bedeli isminde vergi toplanmaktadır (İpşirli, 2019: 112). Toplanan bu paraların kürekçilere maaş olarak dağıtıldığı bilinmektedir (Kılınç, 2015: 532). Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 880-881) 1151 numaralı kaydında İstanbul'un 3.038,5 adet avarız hanesinin her 7 hanesinden alınacak bir kürekçi bedeli 3.000 akçe olarak belirlenmiştir. Bu kayıttan daha eski bir tarihe (1520) kayıtlanan Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 252-253) 492 numaralı kayıttaki bir fermanda kürekçi bedelinin toplanamaması ya da eksiklik görülmesi halinde ilgili memurun idam edileceği belirtilmektedir: *"…hükm vardıkda kürekci akçesi hâzır bulunmazsa babam enâre'llâhu burhânehû rûhu için azl iledir ve öyle konulmayıp siyâset olunur bilmiş olasız…"* İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 710-711) 550 numaralı kaydında ise Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler'den

toplanacak 343 adet kürekçinin bedelleri 54,5 guruş ve 55 akçe olarak belirlenmiştir. Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2011: 496) 596 numaralı kaydında da lağımcı bedeli tahsili yer almaktadır. Kayıtta yer alan emirde çömlekçi, kiremitçi ve diğer esnaf gruplarından iki yıllık lağımcı bedeli olarak 20.000 akçe toplanması gerektiği söylenmektedir. İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2010: 490) 784 numaralı kayıtta ise ordunun mühimmatı için toplanması gereken mimar ve neccâr (marangoz) bedelinden bahsedilmektedir.

Bazı durumlarda devlet bu türden birimlerin bedelini tahsil etmekle yetinmeyip hem bedeli tahsil etmekte hem de söz konusu birimleri toplamaktadır. Örneğin İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2010: 950-951) 1295 numaralı kaydında yer alan fermanda 2 yük ve 89.000 akçe lağımcı bedelinin toplanmasına ek olarak düşmandan intikam alınacağı bir savaş olacağı için Ermeniler arasından 150 adet lağımcı toplanması emredilmiştir. İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki (2019: 291) 364 numaralı kayıtta yer alan fermanda ise bu sefer devlet bedel toplamamakta; 200 lağımcı bulunması ve bunların her birine 100 guruş verilmesi emredilmektedir. Yine aynı mahkemeye ait 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde (2019: 662-690) yer alan 524 numaralı kayıtta da her birine 40 guruş verilmek üzere 495 adet beldâr ve 81 adet neccârın toplandığı yazmaktadır.

Donanma için gerekli olan kerestenin tedariki en çok meşgul olunan konulardan biridir. Gerekli kerestenin kesilmesinde kimlerin rol aldığı şer'iyye sicillerinde görülmüyorsa da bunca iş gücünün halktan sağlandığı düşünülebilir. Hatta Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 136-137) 163 numaralı kaydında ağaçların kesilip kerestelerin taşınmasına karşı çıkan halktan iki kişinin Bursa'ya sürgüne gönderildiği söylenmektedir. Devlet ordunun tedarikini sağlarken sadece karşılıksız topladıklarıyla yetinmemektedir. Zaten böyle bir şey de beklenemez. Devlet her dönemde ekonomiye dahil olduğu gibi sefer hazırlıkları kapsamında da ordunun iaşe ihtiyacını karşılamak için zahire alışverişine girişmektedir. Örneğin İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 691) 527 numaralı kaydında 8.000 kantar peksimetin üretilmesi için 20.000 kile buğdayın satın alınması gerektiği söylenmekte ve ileriki kayıtlarda da bu buğdayın ve diğer gıda malzemelerinin peyderpey alındığı görülmektedir.

Orduyu ilgilendiren kayıtlar arasında en çok karşılaşılanlardan biri de askerî gruplara ait para vakıflarıdır. Osmanlı'da zaten yararlı olduğu için kabul gören para vakıfları, asker grupları için kendi ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri ya da zor durumda olan yoldaşlarına yardım edebilmeleri için üçüncü kişilere faiz karşılığında para veren bir banka konumu görmüştür. Askerler için para vakıfları dayanışmanın yansımasıdır. Bunun en iyi örneğiyle Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 74 ve 77) 40 numaralı kaydında karşılaşılmaktadır. Bu kayıtta Sekbânlar'a bağlı müteveffa Hasan Dede'nin vasiyetinde evinin satılıp parasının Sekbânlar için vakfedilmesi yazmaktadır. Evin değeri aynı sicilin 45 numaralı kaydında görüleceği üzere azımsanmayacak bir bedel olan 235 guruştur. Ayrıca Hasan Dede'nin çeşitli mallarından elde edilen 135 guruşun da vakfedildiği anlaşılmaktadır. Faiz miktarı genelde birçok kayıtta olduğu gibi bu kayıtta da 10 akçeye 11.5 akçedir: *"...onu on bir buçuk akçe hesâbı üzere i'mâl ve istirbâh olunup hâsıl olan ribh ve nemâ oda-i mezbûre cemâati'nin it'âmına ve sâir mühimmât-ı lâzımesine harc..."* Askerlere ait para vakıfları hiç azımsanmayacak paralarla muhatap olmaktadır. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin (2019: 161-162) 100 numaralı kaydında suistimale mahal vermemek için Kırk Sekizinci Ağa Bölüğü para vakfının devlet tarafından denetlendiği bir kayıtla karşılaşılmaktadır. Yapılan denetime göre 10 akçeye 11 akçe faiz alan para vakfının mal varlığı 160.000 akçe etmekte ve yıllık 16.000 akçe faizle beraber gelecek sene 176.000 akçe mal varlığına sahip olması beklenmektedir. Askerlere ait para vakıflarının verdiği tahsili geciken krediler için kadının müdahalesi şer'iyye sicillerinden görülmektedir. Ayrıca vakıf mütevellisinin verdikleri kredinin tahsili için padişaha bile başvurduğu 93 Numaralı Mühimme Defteri'nin 217 numaralı kaydında gözükmektedir.[96]

[96] A. {DVNSMHM.d.00093.00024; Çelebi, 2008: 133

SONUÇ

İdari, mali, ekonomik, toplumsal birçok konuda kayıt barındıran şer'iyye sicilleri Osmanlı Tarihi'nin birçok alanını aydınlatan kaynaklardan biridir. Şer'iyye sicilleri diğer arşiv kaynakları ile kıyaslandığında onları diğer kaynaklardan ayıran en önemli özellik bunların halka en yakın oluşudur. Bu yüzden şer'iyye sicilleri sosyoekonomik tarih araştırmacılarının ilgisini çokça çekmektedir ve çekmelidir. Bunun aksine idare tarihi alanında şer'iyye sicilleri hâlâ geniş kapsamlı çalışmalarda kullanılmamıştır. Bu tezde çok sayıda şer'iyye sicili temel alınarak bir idare tarihi denemesi yapılmıştır. Böyle bir program takip edilerek şer'iyye sicillerinin idare tarihi için önemi bir bütün kamu yönetimi halinde anlatılarak kanıtlanmak istenmiştir. Zaten şer'iyye sicilleri her halükârda halkı hedeflediği için devlet-halk ilişkisini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ilişkiyi ortaya koyarken siciller göstermektedir ki halk idari mercilere başvururken çekinmemektedir ve bu yüzden bugüne kadar çok sayıda idari belge ulaşmıştır.

Tez için kamu yönetimi bir bütün olarak düşünülmüştür. Şer'iyye sicilleri çok sayıda mali konuda kayıtları barındırmaktadır. Siciller büyük küçük birçok vergiye ev sahipliği yapmaktadır. Şer'iyye sicillerinde tespit edilen vergilerin buradaki kayıtlara göre hikâyesini anlatmak mümkündür. Hatta siciller haklarında az malumat olan vergi ve yükümlülükleri bile gösterebilmektedir.

Sicillerde tespit edilen mali nitelikteki kayıtlar vergilerle sınırlı değildir. Para ile ilgili düzenlemelerle ve yaptırımlarla sicillerde karşılaşılabilmektedir. Bunlar devletin para politikasının anlaşılması için gerekli bilgilerin bir kısmını sağlayabilmektedir. Bunlardan başka sosyal devlet anlayışı gibi az bilinen konularda da faaliyet gösterildiği sicillerin halka yakınlığı sayesinde anlaşılmaktadır.

Devletin iş ilişkilerine müdahalesi bir nevi zabıtalıktır ve sicillerde bunlarla karşılaşmak çok doğaldır. Nitekim devlet, esnafı hem re'sen denetlemektedir hem de esnafın bir esnaf grubu olarak aldığı kararları onamaktadır. İlgili başlıkta narh yazıyor olsa da yalnızca narhın işleyişi anlatılmıştır. Nitekim narh listeleri üzerinde zaten sıkça çalışma hazırlanmış olduğundan bunlardan bahsetmek teze hem yeni bir şey

katmayacağı hem de bunlar ekonomik tarihi ilgilendirdiği için burada örnekleri verilmemiştir.

İaşe geleneksel devletlerin ilgilenmek zorunda olduğu bir konu olduğu için bununla ilgili kayıtlar sicillerde önemli bir yer kaplamaktadır. Hele ki İstanbul gibi hem başkent hem de bağımlı kent olan bir yer tezin mekânı da olduğu için sicillerde sıkça İstanbul'un iaşesinin konu alındığı kayıtlar bulunmaktadır. Devlet iaşe kontrolüyle başkentin kıtlık çekmemesini sağlamaya ve halkın gıdaya her şekilde ulaşabilmesinin önünü açmaya çalışmaktadır. Bunun için devlet taşraya gidip taşradan gelen gıdaları sıkı kontrol etmesinden başka suistimallerin de önüne geçmeye çalışmaktadır.

Orduyla ilgili birçok kayıtla şer'iyye sicillerinde karşılaşılmaktadır. Bu kayıtlar ordunun sefere çıkmadan önce ilgili mahalden ordunun aynî ve nakdî ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin olduğundan dolayı bunları maliye başlığı altında değerlendirmek daha doğru olmuştur. Zaten girişte söylendiği gibi geleneksel Osmanlı anlayışı daire-i adliyeye göre ordu hazineden bağımsız olmadığı için maliye başlığı altında anlatılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Şer'iyye sicilleri dönemin kamu görevlileri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bunların görevine ilişkin kayıtlar işlenirken çeşitli kamu hizmetlerinin işleyişi de görülmektedir. Bu görevlileri ve hizmetleri başlıca ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan bir grubu yerel yönetim hizmetleriyle ilgilenmekteyken diğer bir grubu da emniyet hizmetlerinin yürütülmesinden sorumludur. Ancak bu demek değildir ki görev sınırları net bir şekilde belirlenmiştir. *İmam* örneğinde görüldüğü gibi bir görevli birbirinden tamamen farklı birçok görevi üstlenebilmektedir.

Görev, yetki ve mekân sınırlarının kesin bir şekilde çizilmemiş olması farklı görevliler arasında yetki çatışmasına sebep olduğu için şer'iyye sicillerindeki kayıtlar sıkça bu olayların çözülmesine odaklanmaktadır. Bu konudaki kayıtlarda karışıklığı çözen karar merci olayların çözümüne her seferinde ferman gönderildiği için padişahtır.

Şer'iyye sicilleri kamu yönetimindeki bozulmaların da birer şahididir. Kayıtlar büyük çaptaki yolsuzlukları değil küçük memurların karıştığı küçük çaptaki

yolsuzlukları göstermekte hünerlidir. Sicillerde tespit edilen bir istisna hariç yolsuzluğa karışan en yüksek görevliler taşra kadılarıdır. Yolsuzluk, rüşvet ve kanunsuz para toplamaktan adam öldürmeye kadar birçok konuyu içeren kalabalık bir grubu oluşturmaktadır.

Yerel yönetim hizmetleri ayrı bir başlık açılmayı hak edecek derecede kayda sahiptir. Tezde kullanılan sicillerden biri 1766 Depremi'yle ilgili kayıtları içerdiği için deprem sonrası devletin yıkılan veya yıkılmaya yüz tutmuş binaları denetlemesi ve yeniden inşa dönemi izlenebilmektedir. İstanbul, yangınsız günü zor geçen bir kent olduğu için siciller yangınları önlemeye çalışan birçok kaydı içermektedir. Yerel yönetim hizmetleri bunlarla sınırlı değildir. Yol yapım ve bakım hizmetlerini devlet ile halk ortaklaşa üstlenmektedir. Sicillerde görülen bir diğer yerel yönetim hizmeti ise çöp ve temizliğe ilişkindir. Aslında çöplerden sorumlu bir kamu görevlisinin olduğu söylense de sicillerde bu görevli bulunmamakta ve kentin temizliğinden halk sorumlu tutulmaktadır.

İstanbul'un nüfusu fetihten sonra devlet tarafından arttırılmaya çalışılmışsa da XVI-XVII. yüzyıllardan itibaren kentin nüfusunun artışı devlet tarafından sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü devlete göre izinsiz şekilde İstanbul'a yerleşenler serseridir. Sicillerde bu göçlerin durdurulmasına ya da bir şekilde yerleşmiş olanların tespitine hatta kentten gönderilmesine ilişkin kayıtlarla sıkça karşılaşılmaktadır.

Bu çalışmanın varmak istediği sonuç dönemin kamu yönetimine ilişkin genel veya özel herhangi bir konu çalışılacağı zaman şer'iyye sicillerinin kullanılmasının zorunlu olduğudur. Bu yüzden okunan 67 adet şer'iyye sicilinde bulunan 40.420 adet kayıt tasnif edilmiş ve bunların içinde idari açıdan önemli görülen kayıtlar ile teze yön verilmiştir. Bu kayıtlar belli kategorilere ayrılarak tezin içinde kullanılmıştır. Her bir kategoride yer alan kayıtların sayısı farklıdır. Toplamda 1.346 adet olan idari kayıtların dağılımı aşağıda görülmektedir:

Şekil 4: İdari Açıdan Tasnif Edilen Kayıtların Konu Dağılımı

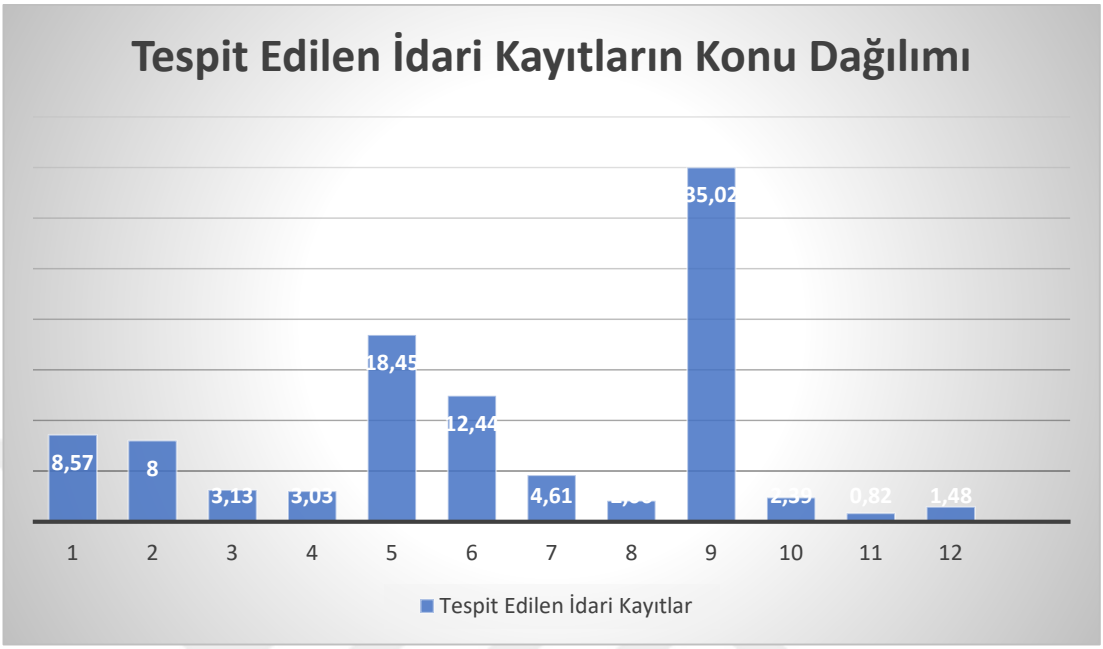

1: Atama Kayıtları ve Yetki Karmaşasının Önlenmesi (104)

2: Yolsuzluk ve Görevi Kötüye Kullanma (102)

3: Askerî Konular (38)

4: Asayişin Sağlanması (42)

5: Vergi ve Diğer Mali Konular (236)

6: Esnaf ve İş İlişkilerinin Yönetilmesi (151)

7: Yerel Yönetim Hizmetleri (56)

8: Elçilerle İlgili Kayıtlar (25)

9: Ferman, Emir ve Buyruldular (535)

10: İaşe Kıtlığının Önlenmesi (29)

11: Reayanın Padişaha Bireysel Başvuruları (10)

12: Sosyal Devlete İlişkin Kayıtlar (18)

Ferman, emir, ve buyruldular çok farklı konuları içerdiklerinden ve sayıları nispeten daha fazla olduğundan bunların da tasnif edilmesi gerekmiştir. Bunların da konulara göre ayrılmış hali şöyledir:

Şekil 5: Ferman, Emir ve Buyrulduların Konu Dağılımı

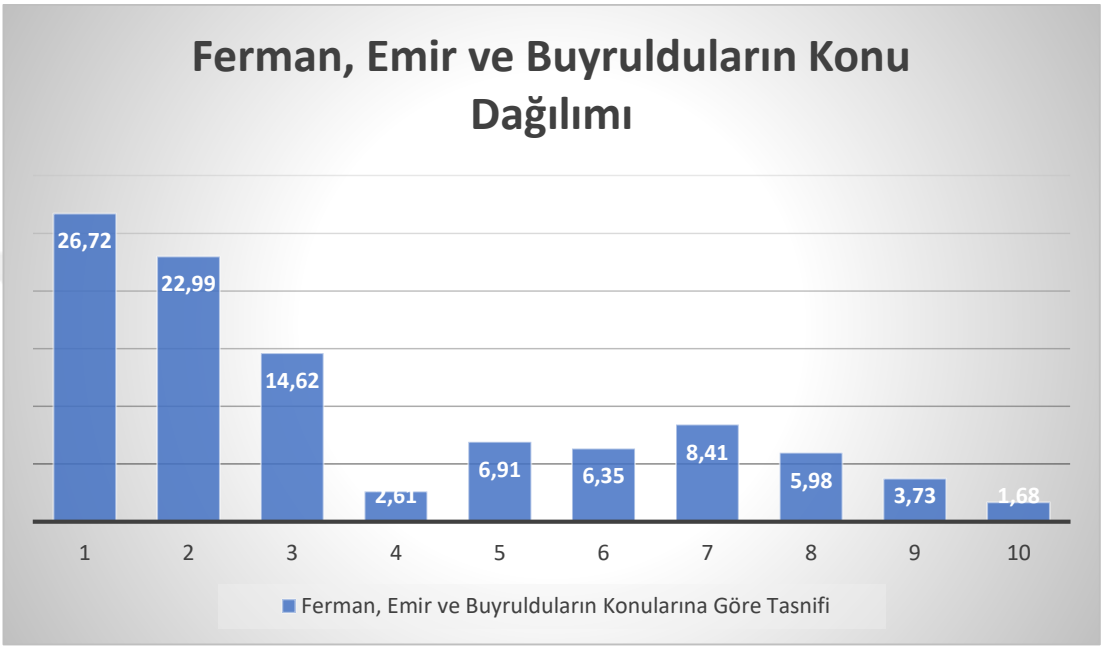

1: Asayişin Sağlanması (143)

2: Vergi ve Diğer Mali Konular (123)

3: Askerî Konular (75)

4: İaşe Kıtlığının Önlenmesi (17)

5: Atamalar ve Yetki Karmaşasının Önlenmesi (37)

6: Esnaf ve İş İlişkilerinin Yönetilmesi (34)

7: Bireysel Konular (45)

8: Yerel Yönetim Hizmetleri (32)

9: Yolsuzluk ve Görevi Kötüye Kullanma (20)

10: Diğer Konular (9)

Şer'iyye sicilleri önemli kaynaklar olsa da eksik yanları da bulunmaktadır ve yapılacak çalışmalarda bu eksik yanlara dikkat edilmelidir. İlk olarak şer'iyye sicilleri olayların arka planını ve sonrasını vermekten acizdir. Bu soruna iki faktör sebep oluşturmaktadır: 1) Kadı tarafından sicillerin bütün olarak tutulma ihtiyacı bulunmaması, ilgili konu mahkemeden başka yere sevk edildiği zaman bunun takibinin yapılmamasına dolayısıyla olayın devamında ne olduğunun gösterilmemesine yol açmaktadır. Örneğin bir sicil görevinde ihmali görülen veya yolsuzluğa karışmış kamu görevlileriyle ilgili kayıtları barındırsa da ilgili görevlinin başına ne geldiğini devamında göstermemektedir. Böyle durumlarda siciller yalnızca suçun nerede işlendiğini, nasıl cereyan ettiğini ve şikâyetçilerin kimler olduğunu söylemektedir. 2) Şer'iyye sicilleri her zaman kronolojik olarak tutulmadığı için bir olayla ilgili kayıtlar başka bir sicile kaydedilmiş olabilir. Bundan başka devam niteliğindeki bir sicil bugüne ulaşmamış da olabilir.

Bu sebeplerden dolayı şer'iyye sicilleri diğer arşiv kaynaklarıyla doğrulanmalıdır. Bu tezde çeşitli mühimme defterleri kullanılarak sicillerin eksik bıraktığı noktaların aydınlatılabileceği gösterilmiştir. Örneğin bir şer'iyye sicilindeki kayıtta monopolye yasağına uymayan kişinin tespit edildiği belirtilmiş ancak bu kişiye ne ceza verildiği veya verileceği söylenmemiş, işin kötüsü başka hiçbir sicilde de buna dair bir bilgi yer almamıştır. Bununla ilgili bilgiyi ise bir mühimme defterinde yer alan bir kayıt vermiştir. Bir başka örnekte üçüncü bölümde görülen Hocapaşa olayına aittir. Sicilde sanki bir anda cereyan etmiş gibi gözüken bir yetki çatışması aslında bir başka arşiv belgesine göre daha eskiye dayanmakta, hatta sicilde yer alan olayın karakterleri bile belgede değişmektedir. Yine çoğu yolsuzluk davası da böyledir. Aslında yolsuzluk davalarına konu olan makamların cezası merkezden daha doğrusu tepeden belirlenmektedir. Ancak yine de davaya ilk bakan mahkemenin tepeden gelen kararı kendi defterine kaydetmesi beklenebilir. Buna rağmen şer'iyye sicilleri yolsuzluğa karışmış memurların (sulh yoluyla hallolmuş davalar hariç) başına ne geldiğini göstermemektedir. Yine bu durumda da mühimme defterleri devreye girmiştir.

Şer'iyye sicillerini destekleyici birincil kaynaklar arşivlerle sınırlı değildir. Çeşitli Osmanlı kroniklerinin de bir çalışmada devreye sokulması teze fayda sağlayabilir. Örneğin bir Recep ayında sosyal devlet anlayışıyla borç hapsinde

bulunanların borcunu ödeyen devletin, aslında Kösem Sultan'ın bir adetini -belki daha da eski bir adettir- devam ettirdiği Na'îmâ Tarihi'nden anlaşılmaktadır.

Şer'iyye sicillerinin bir eksiği daha bulunmaktadır. Aslında buna tam olarak eksiklik demek doğru değildir. Birkaç şer'iyye sicili idare tarihi alanında kapsamlı bir çalışma için asla yeterli değildir. Bu tez hazırlanırken 67 adet şer'iyye sicilinin kullanılmasının gereği de budur. Çünkü 67 adet şer'iyye sicilindeki 40.420 adet kaydın 1.346 adedi idareyi ilgilendirmektedir. Buradan anlaşılmasın ki 1.346 adet kayıt yetersizdir. Aksine bu çalışma için gayet yeterli bir kayıt sayısı yakalanmıştır. Ancak eğer bu çalışmaya daha az sayıda sicil dahil edilseydi bu yazılanların yarısını yazmak mümkün olmayabilirdi. Bu yüzden araştırmacıların idare tarihi alanında birkaç sicille yetinmeyip çok sayıda şer'iyye sicilini kullanması zorunludur. Bunun için çeviriyazısı yapılmış şer'iyye sicillerinin kullanılması çok büyük bir avantaj sağlayacaktır. İSAM'ın İstanbul sicillerini bir veritabanında toplaması bu çalışma için çok faydalı olmuştur. Bunun gibi hem daha önceden çeviriyazısı yapılmış şer'iyye sicillerinin hem de çeviriyazısı yapılmakta olan ve yapılacak şer'iyye sicillerinin ait oldukları mahkemelere göre tasnif edilerek bir veritabanında toplanması daha çok araştırmanın hazırlanmasına yol açacak ve emek verilen çeviriyazı şer'iyye sicillerinin bir köşede terk edilmesinin önüne geçecektir.

Şer'iyye sicillerinin idare tarihi açısından önemini kanıtlamak için yazdığım bir Türk İdare Tarihi denemesinden sonra cümlelerime şer'iyye sicillerinin diliyle son vermeme müsaade edin: *Tevârîh-i İdâre-i Osmanî'nin tecessüsü ve idrâkiçün sicillat-ı şer'iyyenin okunması zarûrîdir deyü netîce.*

KAYNAKÇA

Şer'iyye Sicilleri:

Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili. Altın, A. ve Pakırdağ, N. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2011).

Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kahriman, S. ve Yıldıztaş, M. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. ve Recep, F. (Haz.). (2011).

Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. Recep, F. ve Atay, S. (Haz.). (2011).

Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Şer'iyye Sicili. Pakırdağ, N. ve Sivridağ, A. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Şer'iyye Sicili. Coşkun, A. ve Sivridağ, A. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Şer'iyye Sicili. Sivridağ, A. ve Coşkun, A. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Şer'iyye Sicili. Pakırdağ, N. ve Sivridağ, A. (Haz.). (2019).

Balat Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili. Sivridağ, A. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Balat Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili. Uluskan, M. Mert, T. Çelik, Y. Günalan, R. ve Akyüz, F. (Haz.). (2011).

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili. Karaca, Y. ve Satar, S. (Haz.). (2019).

Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Şer'iyye Sicili. Pakırdağ, N. ve Karaca, Y. (Haz.). (2019).

Davudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili. Erol, R. ve Atay, S. (Haz.). (2019).

Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili. Çakır, B. Trabzonlu, Z. Kazan, H. ve Seyyide Adıgüzel, A. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Şer'iyye Sicili. Karaca, Y. ve Erol, R. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kahriman, S. Atay, S. ve Recep F. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Şer'iyye Sicili. Adıgüzel, A. S. ve Trabzonlu, Z. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Şer'iyye Sicili. Çakır, B. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. ve Recep, F. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 82 Numaralı Şer'iyye Sicili. Mert, T. ve Günalan, R. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili. Recep, F. Kılıç, H. Erol, R. Atay, S. Kahriman, S. ve Karaca, Y. (Haz.). (2011).

Eyüp Mahkemesi 163 Numaralı Şer'iyye Sicili. Yekeler. N. (Haz.). (2019).

Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Şer'iyye Sicili. Altın, A. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Galata Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili. Akman, M. (Haz.). (2011).

Galata Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicili. Akman, M. ve Gedikli, F. (Haz.). (2011).

Galata Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. ve Mert, T. (Haz.). (2012).

Galata Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili. Akman, M. ve Gedikli, F. (Haz.). (2012).

Galata Mahkemesi 32 Numaralı Şer'iyye Sicili. Gedikli, F. ve Kenanoğlu, M. M. (Haz.). (2012).

Galata Mahkemesi 65 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. ve Erol, R. (Haz.). (2012).

Galata Mahkemesi 90 Numaralı Şer'iyye Sicili. Recep, F. ve Kahriman, S. (Haz.). (2012).

Galata Mahkemesi 114 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2019).

Galata Mahkemesi 259 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kılıç, H. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kırış, M. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili. Çakır, B. Trabzonlu, Z. Kazan, H. ve Seyyide Adıgüzel, A. (Haz.). (2011).

Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili. Özcan, T. (Haz.). (2011).

İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. ve Recep, F. (Haz.). (2010).

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Şer'iyye Sicili. Karaca, Y. Sivridağ, A. Kılıç, H. Coşkun, A. Yekeler, N. ve Yılmaz M. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Şer'iyye Sicili. Erol, R. Kahriman, S. Recep, F. Atay, F. Kılıç, H. ve Karaca, Y. (Haz.). (2010).

İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. ve Recep, F. (Haz.). (2010).

İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili. Sivridağ, A. Erol, R. Kahriman, S. Coşkun, A. ve Yıldıztaş, M. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Şer'iyye Sicili. Coşkun, A. Atay, S. Pakırdağ, N. Altın, A. Kılıç, H. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Şer'iyye Sicili. Atay, S. Kılıç, H. Karaca, Y. Erol, R. Kahriman, S. ve Recep, F. (Haz.). (2010).

İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kahriman, S. ve Yıldıztaş, M. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Şer'iyye Sicili. Karaca, Y. ve Yılmaz, M. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Şer'iyye Sicili. Sarıcaoğlu, F. (Haz.). (2019).

İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2019).

Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili. Erol, R. ve Atay, S. (Haz.). (2019).

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kılıç, H. Altın, A. Yekeler, N. Kahriman, S. ve Pakırdağ, N. (Haz.). (2019).

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Şer'iyye Sicili. Recep, F. ve Erol, R. (Haz.). (2011).

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Şer'iyye Sicili. Karaca, Y. ve Yılmaz, M. (Haz.). (2019).

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Şer'iyye Sicili. Soydemir, S. ve Sarıcaoğlu, F. (Haz.). (2019).

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Şer'iyye Sicili. Yılmaz, C. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Şer'iyye Sicili. Aydın, B. ve Tak, E. (Haz.). (2008).

Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. Kemal, V. Altıntop Ö. ve Ayyıldız Bahadır, H. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Şer'iyye Sicili. Dağdaş, Y. ve Berktaş, Z. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Şer'iyye Sicili. Yıldız, K. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Şer'iyye Sicili. Güler, N. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Şer'iyye Sicili. Gültekin, O. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Şer'iyye Sicili. Kazan, H. ve Yıldız, K. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Şer'iyye Sicili. Günalan, R. (Haz.). (2010).

Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Şer'iyye Sicili. Altın, A. ve Pakırdağ, N. (Haz.). (2019).

Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Şer'iyye Sicili. Yılmaz, M. Altın, A. Erol, R. ve Kahriman, S. (Haz.). (2019).

Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Şer'iyye Sicili. Altın, A. Pakırdağ, N. ve Karaca, Y. (Haz.). (2019).

Diğer Arşiv Belgeleri:

3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560). Aykut, N. Bostan, İ. Cebecioğlu, M. Emecan, F. İlgürel, M. İpşirli, M. Küçük, C. Mert, Ö. Özcan, A. Şahin, İ. Şentürk, H. ve Varlık, M. S. (Haz.). (1993). B.O.A.

7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569). Yıldırım, H. O. Atik, V. Cebecioğlu, M. Çağlar, H. Serin, M. Uslu, O. ve Yekeler, N. (Haz.). (1998). B.O.A.

23 Numaralı Mühimme Defteri (1573-1574). Özer, H. (2018). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elâzığ.

29 Numaralı Mühimme Defteri (1576). Kahveci, G. (1998). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1618-1619). Karaca, Y. Sivridağ, A. Temel, M. S. Yekeler, N. Gurulkan, K. ve Demir, M. (Haz.). (2020). C.O.A.

93 Numaralı Mühimme Defteri (1658-1660). Çelebi, A. G. (2008). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

C.O.A. A. {DVNSMHM.d.00026.00069

C.O.A. AE.SABH.I.00166.11148

C.O.A. AE.SABH.I.00213.14090

C.O.A. AE.SAMD.III.00107.10579.001

C.O.A. AE.SAMD.III.00107.10579.002

C.O.A. C.BLD.00013.00620

C.O.A. İ.DH.00512.034879

C.O.A. TSMA.E. 0321.0018

C.O.A. TSMA.E.0709.0063

C.O.A. TSMA.E.1205.0017.001

C.O.A. TSMA.E.1205.0017.002

Kitaplar, Makaleler, Tezler ve Ansiklopediler:

Afyoncu, E. (1999). XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları. *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* içinde (s. 207-216).

Afyoncu, E. (2001). 1766 İstanbul Depremi ve İstanbul Yaşantısına Tesirleri. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri.* s. 85-92.

https://www.academia.edu/50808961/1766_%C4%B0stanbul_Depremi_ve_%C4%B0stanbul_Ya%C5%9Fant%C4%B1s%C4%B1na_Tesirleri

Afyoncu, E. (2003). Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1(2). s. 101-172. https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43383/528546

Afyoncu, E. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 37.* s. 354-357. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/37/C37012291.pdf

Afyoncu, E. (2011). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ahmed Cevdet Paşa. (1981). *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi Cilt 1-2.* Metin Muhsin Bozkurt (Haz.). İstanbul: Çile Yayınları.

Ahmet Refik. (1931). *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100).* İstanbul: Devlet Matbaası.

Ahmet Refik. (1988). *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200).* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Akçura, Y. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Akıllı, K. (2008). *Peçevî Tarihi (184b -218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Akşin, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aktepe, M. M. (1988). “Abdülhamid I” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 1.* s. 213-216. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000269.pdf

Aktepe, M. M. (1989). “Ahmed III” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 2.* s. 34-38. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/2/C02000578.pdf

Aktepe, M. M. (1992). “Baltacı Mehmed Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 5.* s. 35-36. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05001789.pdf

Aktepe, M. M. (1993). “Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 8.* s. 441-443. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08003193.pdf

Akyazıcı Özkoçak, S. (2003). Two Urban Districts in Early Modern Istanbul: Edirnekapı and Yedikule. *Urban History.* 30(1). s. 26-43. https://www.jstor.org/stable/44598521

Alazan, M. A. (2022). Alnazic Alsukâniu fî Trablusü’l Osmaniyye min Hilâl Sicilât-ı Mahkemetuhü’l Şer’iyye 1715-1741. *Almustakbelü’l Arabî.* (524). s. 48-59. Kütüphane veritabanından ulaşıldığı için erişim adresi konulamamaktadır.

Altınay, A. R. (1987). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Altınöz, İ. (2020). Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingenelerin Sosyo-Ekonomik Yapıları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.* (48). s. 1-34. https://dergipark.org.tr/en/pub/otam/issue/67201/1048989

And, M. (1993). *16. Yüzyılda İstanbul Kent, Saray, Günlük Yaşam.* İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.

Angell, E. (2015). “Bir Şehir Manzarası: İstanbul’un Tarihinde Depremler” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 1.* s. 510-518.

https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/bir-sehir-manzarasi-istanbulun-tarihinde-depremler-27.pdf

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman F. Geise Neşri. (1992). Nihat Azamat (Haz.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Aristoteles. (2016). *Ekonomi.* Furkan Akderin (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Arslan, M. (2015). "İstanbul'un Antik Çağ Siyasi Tarihi: Byzantion'dan Konstantinopolis'e" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 2.* s. 24-29. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulun-antik-cag-siyasi-tarihibyzantiondan-konstantinopolise-35.pdf

Artan, T. (1995). "Eyüp" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 12.* s. 1-6. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/12/C12004350.pdf

Âşık Paşaoğlu. (1992). *Âşık Paşaoğlu Tarihi.* Hüseyin Nihal Atsız (Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Aycibin, Z. (2007). *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Aydın, M. Â. (2020). *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1958). *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu.* Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Barkan, Ö. L. (1940). Ziya Karamursal. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 2. s. 501-518. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/856/9514

Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I. *Tarih Vesikaları Dergisi.* 1(5). s. 326-340. http://isamveri.org/pdfsbv/D00180/1942_5/1942_5_BARKANOL.pdf

Barkan, Ö. L. (1952). Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 13(1-4). https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/817/8910

Barkan, Ö. L. (1953). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 15(1-4). https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/876/9757

Barkan, Ö. L. (1955a). Osmanlı İmparatorluğu 'Bütçe'lerine Dair Notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 15(1-4). s. 238-250. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/876/9758

Barkan, Ö. L. (1955b). 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 17(1-4). s. 304-347. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/825/9019

Barkan, Ö. L. (2011). 1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ek'leri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 17(1-4). s. 225-303. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/825/9018

Barkan, Ö. L. (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Belleten.* 34(136). s. 557-607. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/3377/tur

Barkan, Ö. L. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 41(1-4). s. 39-46. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/832/9105

Baştav, Ş. (1989). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Baykal, B. S. (1967). Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile ilgili Belgeler. *Belleten.* 4(7-8). s. 49-75. https://belgeler.gov.tr/tam-metin-pdf/90/tur

Baykara, T. (2022). "Kaza" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 25.* s. 119-120. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/25/C25008137.pdf

Bayramoğlu Alada, A. (1989). *Osmanlı-Türk Şehrinde Mahalle.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Behar, C. (2003). *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle.* New York: State University of New York.

Berkes, N. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, N. (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

Beydilli, K. (2000). "İmam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 22.* s. 181-186. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22023731.pdf

Beydilli, K. (2002). "Küçük Kaynarca Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 26.* s. 524-527. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008664.pdf

Beydilli, K. (2007). "Prut Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 34.* s. 359-362. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011204.pdf

Beydilli, K. (2009). "Selim III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 36.* s. 420-425. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36016356.pdf

Beydilli, K. (2013a). "Yaş Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 43.* s. 343-347. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/43/C43014022.pdf

Beydilli, K. (2013b). "Ziştovi Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 44.* s. 467-472. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/44/C44014389.pdf

Beydilli, K. (2020). "Mustafa III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 31.* s. 280-283. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010151.pdf

Bizbirlik, A. (2004). Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar). *Bilig.* (31). s. 51-69. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25390/267936

Canatar, M. (2003). Kâhya ve Kethüdâ Terimleri Üzerine. *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Birinci Cilt* içinde (s. 181-199). https://www.academia.edu/42116236/K%C3%82HYA_VE_KETH%C3%9CD%C3%82_TER%C4%B0MLER%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE

Canatar, M. (2015). "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 3.* s. 218-245. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923-84.pdf

Celâlzâde Mustafa. (1990). *Selim-nâme.* Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cezar, Y. (1985). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih).* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Cihan, A. ve Yılmaz, F. (2004). Kırım Kadı Sicilleri. *İslam Araştırmaları Dergisi.* (11). s. 131-176. https://dergipark.org.tr/tr/pub/isad/issue/68730/1080747

Cin, H. (1978). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cin, H. ve Akgündüz, A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi 1.Cilt Giriş ve Kamu Hukuku.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Çakır, B. (2016). Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi.* 47(47). s. 113-145. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/46751/582970

Çelik, B. (2018). Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi.* 3(1). s. 136-147. https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/36589/415873

Çelik, F. (2021). Old documents, shifting approaches: An analysis on the use of Sharia court records in modern Ottoman historiography. *Turkish History Education Journal.* 10(1). s. 135-152. https://dergipark.org.tr/en/pub/tuhed/issue/62399/890154

Çelik, Ş. (2007). "Orducu" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 33.* s. 370-373. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010953.pdf

Çetin, A. (1981). Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında. *İslam Medeniyeti Dergisi.* 5(41). s. 49-55 https://dergipark.org.tr/tr/pub/islammedeniyetidergisi/issue/62450/942794

Danişmend, İ. H. (1971a). *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi Cilt: 1 M. 1258-1512 H. 656-918.* İstanbul: Türkiye Basımevi.

Danişmend, İ. H. (1971b). *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi Cilt: 2 M. 1513-1573 H. 919-981.* İstanbul: Türkiye Basımevi.

Darling, L. T. (2006). Publis Finances: The Role of the Ottoman Centre. *The Cambridge History of Turkey Volume 3 The Later Ottoman Empire 1603-1839* içinde (118-131). Suraiya Faroqhi (Ed.). New York: Cambridge University Press.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1969). *Devlet Adamlarına Öğütler Nesayıh'ul-Vüzera V'el-Ümerâ veya Kîtab-ı Güldeste Nizâm-ı Devlete Müteallik Risale.* Hüseyin Ragıp Uğural (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Divitçioğlu, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu.* Kırklareli: Sermet Matbaası.

Dobbeleer, M. (2015). Gayrimüslimlerin Konstantinopolis Kuşatmaları. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 2.* s. 278-283. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/gayrimuslimlerin-konstantinopolis-kusatmalari-53.pdf

Doumani, B. B. (1985). Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socioeconomic History. *Middle East Studies Association Bulletin.* 19(2). s. 155-172. https://www.jstor.org/stable/23058041

Dukas. (1956). *Bizans Tarihi.* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Durak, K. (2015). "Konstantinopolis'in Yükselişinin İktisadi Temelleri" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 6*. s. 24-43. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/konstantinopolisin-yukselisinin-iktisadi-temelleri-188.pdf

Eldem, E. (2010). Osmanlı Dönemi İstanbul'u. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi.* 6(23). s. 179-197. https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/54833/755130

Eldem, E. Goffman, D. ve Masters B. (2000). *Doğu ve Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir, İstanbul.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Emecen, F. (2000). "İbrâhim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 21*. s. 274-281. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/21/C21007077.pdf

Emecen, F. (2003). "Mehmed III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 28.* s. 407-413. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/28/C28009241.pdf

Emecen, F. (2007). "Osman II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 33.* s. 453-456. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010978.pdf

Emecen, F. (2009a). "Selim I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 36.* s. 407-414. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36011972.pdf

Emecen, F. (2009b). "Selim II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 36.* s. 414-418. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36011973.pdf

Emecen, F. (2010). “Süleyman I” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 38.* s. 62-74. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/38/C38016347.pdf

Emecen, F. (2015). “Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem Kenti İstanbul” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 1.* s. 118-181. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/emperyal-donusumlerin-muhtesem-kenti-istanbul-6.pdf

Emecen, F. (2020). “Mustafa I” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 31.* s. 272-275. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010149.pdf

Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları.* 4(4). s. 69-78. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10973/131298

Ergin, M. (Haz.). (2009). *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erkal, M. (1991). “Âmil” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 3.* s. 58-60. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/3/C03001068.pdf

Evliyâ Çelebi. (2008a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini.* Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliyâ Çelebi. (2008b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini.* Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Faroqhi, S. (1979-1980). İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı. *ODTÜ Gelişme Dergisi.* s. 139-154. https://www.academia.edu/9528145/%C4%B0stanbulun_%C4%B0a%C5%9Fesi_ve_Tekirda%C4%9F_Rodoscuk_Liman%C4%B1_Geli%C5%9Fme_Dergisi_%C4%B0ktisat_Tarihi_%C3%96zel_Say%C4%B1s%C4%B1_1980_139_154

Faroqhi, S. (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyılı.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fatih Sultan Mehmed. (2017). *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman.* Abdülkadir Özcan (Haz.). İstanbul: Kronik Kitap.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fuzûli. (2021). *Fuzûli Dîvânı.* Abdülhakim Kılıç (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Garnsey, P. (1993). *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World.* New York: Cambridge University Press.

Gatas, A. (1997). Sicilâti'l Mehâkimü'l Şer'iyye ve Ehemmiyetehâ fî Dirâsate'l Târîhü'l İktisâdî ve'l İctimâ'î Bimuctema' Medine'l Cezâir Alahdü'l Osmanî. *İnsaniyat.* (3). s. 69-89. https://journals.openedition.org/insaniyat/11620

Gedikli, F. (2007). Şer'iye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar. *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları -Tespitler-Problemler-Teklifler- Sempozyum Tebliğleri* içinde (s. 73-96). Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sinanoğlu (Ed.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. http://isamveri.org/pdfdrg/D175979/2007/2007_GEDIKLIF.pdf

Gelibolulu Mustafa Âlî. (2020). *Künhü'l-Ahbâr, 1. Cilt.* Suat Donuk (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Genç, M. ve Özvar, E. (2006). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1.* İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*. 12(3). s. 231-244. https://www.jstor.org/stable/163000

Gibbon, E. (2019a). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 1. Cilt.* Asım Baltacıgil (Çev.). İstanbul: Indie.

Gibbon, E. (2019b). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 2. Cilt.* Asım Baltacıgil (Çev.). İstanbul: Indie.

Gottdiener, M. ve Hutchison, R. (2011). *The New Urban Sociology.* Boulder: Westview Press.

Göçek, F. M. ve Baer, M. D. (1997). Social Boundaries of Ottoman Women's Experience in Eighteenth Century Galata Court Records. *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde (s. 48-65). Madeline Zilfi (Editör). Brill.

Gökbilgin, M. T. (2016). *Kanunî Sultan Süleyman.* Edirne: Trakya Üniversitesi.

Göktepe, T. (2017). İstanbul'un İaşesinin Temini Meselesi ve İstanbul'un İaşesine Katkı Sağlayan Bir Merkez: Tekirdağ Kazası (XVIII.-XIX. Yüzyıllar). *Belleten.* 81(292). s. 857-916. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/312/tur

Güran, T. (2011). İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 44(1-4). https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/834/9155

Gyllius, P. (1729). *The Antiquities of Constantinople. With a description of its situation, the conveniencies of its port, its publick buildings, the statuary, sculpture, architecture, and other curiosities of that city. With cuts explaining the chief of them. In Four Books.* John Ball (Çev.). London: Çevirmenin hesabına basılmıştır.

Halaçoğlu, Y. (2021). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Heberle, R. (1960). The Normative Element in Neighborhood Relations. *The Pacific Sociological Review.* 3(1). s. 3-11. https://www.jstor.org/stable/1388660

Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi.* Müntekim Ökmen ve Azra Erhat (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law.* London: Oxford University Press.

Işık, A. (2018). Şer'iyye Sicilleri Arşivi. *Din ve Hayat.* (34). s. 55-61. https://istanbul.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=1051&MenuCategory=Kurumsal

İbn-i Haldûn. (2004). *Mukaddime Birinci Cilt.* Halil Kendir (Çev.). İstanbul: Yeni Şafak.

İlgürel, M. (1989a). "Ahmed I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 2.* s. 30-33. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/2/C02000576.pdf

İlgürel, M. (1989b). "Ahmed II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 2.* s. 33-34. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/2/C02000577.pdf

İlgürel, M. (2002a). "Köprülü Mehmed Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 26.* s. 258-260. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008503.pdf

İlgürel, M. (2002b). "Kösem Sultan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 26.* s. 273-275. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008511.pdf

İlhan, M. M. (2008). Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* 27(44). s. 41-66. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47787/603677

İnalcık, H. (1943a). Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.* 1(2). s. 89-96. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66693/1043342

İnalcık, H. (1943b). Saray Bosna Şer'iye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna. *Tarih Vesikaları.* 2(11). s. 372-384. http://isamveri.org/pdfsbv/D00180/1943_11/1943_11_INALCIKH.pdf

İnalcık, H. (1953). 15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 15(1-4). s. 51-75. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/876/9753

İnalcık, H. (1955). XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dâir Kaynaklar. *Tarih Vesikaları.* 1(16). s. 128-134. http://isamveri.org/pdfsbv/D00180/1955_16/1955_16_INALCIKH.pdf

İnalcık, H. (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu. *Belleten.* 23(92). s. 575-608. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2874/tur

İnalcık, H. (1990). Istanbul: an Islamic City. *Journal of Islamic Studies.* 1. s. 1-23. https://www.jstor.org/stable/26195665

İnalcık, H. (1994). "İaşe: Osmanlı Dönemi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt 4* içinde (s. 116-119). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

İnalcık, H. (1995). "Eyalet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 11.* s. 548-550. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/11/C11004346.pdf

İnalcık, H. (1996). Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu. *Belleten.* 60(227). s.165-190. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/60849/902811

İnalcık, H. (2001). "İstanbul" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 23.* s. 220-239. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/23/C23015758.pdf

İnalcık, H. (2010). Osmanlı Tarihinde Dönemler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi.* (51). s. 9-30. https://www.academia.edu/34736316/Do%C4%9Fu_Bat%C4%B1_51_Say%C4%B1_Osmanl%C4%B1lar_1_K%C4%B1s%C4%B1m_pdf

İnalcık, H. (2015). "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 1.* s. 36-85. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/fatih-sultan-mehmedin-istanbulu-3.pdf

İnalcık, H. (2019). *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2020a). *Devlet-i ‘ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2020b). *Devlet-i ‘ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2020c). *Devlet-i ‘ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2020ç). *Devlet-i ‘ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2020d). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet.* İstanbul: Kronik Kitap.

İnalcık, H. ve Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.* (6). s. 27-56. https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43465/530340

İpşirli, M. (2019). “Kürek Cezası” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt EK-2.* s. 112-114. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/EK-2/CEK215040.pdf

İslamoğlu, H. ve Keyder, Ç. (1977). Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri. *Toplum ve Bilim.* (1). s. 49-80. https://iletisim.com.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/1huricihan_keyder.pdf

Jennings, R. C. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 18(1). s. 53-114. https://www.jstor.org/stable/3632221

Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt 3.* Erhan Afyoncu (Haz.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kara, S. (2006). İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevîleştirilmesi. *İSTEM.* (8). s. 145-170. https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279347

Kara, Ü. (2021). Geç Antik Çağ Amphoralarında Görülen Yazıt ve Mühürler Işığında Annona Sistemi: LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80. *Arkeoloji Dergisi.* (27). s. 65-79. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji/issue/65598/840265

Karaca, F. (2012). "Turhan Sultan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 41.* s. 423-425. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/41/C41013473.pdf

Karal, E. Z. (1988). *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karaman, Y. (2018). Benjamin, Foucault ve Heteretopya. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi.* 13(26). s. 267-286. https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/41871/464596

Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karçıç, F. (1996). "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 13.* s. 458-459. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/13/C13004872.pdf

Karpat, K. (2006). Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* içinde (s. 119-145). Kemal Karpat (Ed.). İstanbul: Ufuk Kitap.

Kasumović, F. (2016). Understanding Ottoman Heritage in Bosnia and Herzegovina: Conversions to Islam in the Records of the Sarajevo Sharia Court, 1800-1851. *Belleten.* 80(288). s. 507-530. https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/52455/688019

Kaşıkçı, O. (1995). İslâm ve Osmanlı Çevre Hukukuna Giriş. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* Prof. Dr. Halil CİN'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı. s. 235-252. https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/47498/599643

Kayıran, M. (1983). Şer'iyye Sicillerinin Askeri Tarih Bakımından Önemi. *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I* içinde (s. 131-158). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Kazıcı, Z. ve Şeker, M. (1982). *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi.* İstanbul: Çağrı Yayınları.

Keçiş, M. (2015). "Bizans Döneminde İstanbul'da Kent Yönetimi" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 3.* s. 18-37. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/bizans-doneminde-istanbulun-kent-yonetimi-69.pdf

Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikası.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kesik, M. (2002). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi (1162). *Belleten.* 66(247). s. 839-848. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/3579/tur

Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili. *Belleten.* 79(285). s. 531-558. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/227/tur

Kıvılcımlı, H. (baskı tarihi belirsiz). *Osmanlı Tarihi Maddesi.* Köxüz Yayınları. https://radikalhareket.files.wordpress.com/2015/12/hikmet-kivilcimli-osmanli-tarihinin-maddesi.pdf

Kocakaplan, S. Ç. (2014). *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Koç, Y. (2015). "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 3.* s. 458-466. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/bizans-doneminde-istanbul-nufusu-93.pdf

Koçi Bey, (1972). *Koç Bey Risalesi.* Zuhuri Danışman (Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kolektif. (baskı tarihi belirsiz). *Osmanlı Tarihi Padişahlar Ansiklopedisi.* Tercüman.

Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten.* 7(27). s. 379-522. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/715/tur

Kritovulos. (1967). *İstanbul'un Fethi.* Muzaffer Gökman (Haz.).

Kuban, D. (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul.* Zeynep Rona (Çev.). İstanbul: Tarık Vakfı Yurt Yayınları.

Küçük, C. (1992). "Bina Emini" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 6.* s. 179. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/6/C06002302.pdf

Küçükaşçı, M. S. (2015). "Fetih Hadisi ve Müslümanların İstanbul Kuşatmaları" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 2.* s. 284-293. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/fetih-hadisi-ve-muslumanlarin-istanbul-kusatmalari-54.pdf

Kütükoğlu, B. (2020). "Murad III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* s. 172-176. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010094.pdf

Kütükoğlu, M. S. (1978). 1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşidli Eşya ve Hizmet Fiatları. *Tarih Enstitüsü Dergisi.* (9). s. 1-85. http://isamveri.org/pdfsbv/D00120/1978_9/1978_9_KUTUKOGLUMS.pdf

Kütükoğlu, M. S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Kütükoğlu, M. S. (2011). 1624 Sikke Tashîhinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri. *Tarih Dergisi.* (34). s. 123-182. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9606/119950

Latîfî. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ.* Rıdvan Canım (Haz.). Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Layish, A. (1975). The Sijill of the Jaffa and Nazareth Shari'a Courts as a Source fort he Political and Social History of Ottoman Palestine. *Studies on Palestine During the Ottoman Period* içinde (s. 525-533). Moshe Ma'oz (Ed.). Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University and Yad Izhak Ben-Zvi

Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Malkin I. ve Shmueli N. (1988) The 'City of the Blind' and the Founding of Byzantium. *Mediterranean Historical Review*. 3(1). 21-36. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09518968808569535?journalCode=fmhr20

Mandaville, J. E. (1966). The Ottoman Court Records of Syria and Jordan. *Journal of the American Oriental Society.* 86(3). s. 311-319. https://www.jstor.org/stable/597039

Mandaville, J. E. (1975). The Jerusalem Shari'a Court Records: A Supplement and Complement to the Central Ottoman Archives. *Studies on Palestine During the Ottoman Period* içinde (s. 517-525). Moshe Ma'oz (Ed.). Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University and Yad Izhak Ben-Zvi

Mandaville, J. E. (1998). Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması. *Türkiye Günlüğü.* (51). Fethi Gedikli (Çev.). s. 129-144. https://www.academia.edu/3500216/Faizli_Dindarl%C4%B1k_Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Funda_Para_Vakf%C4%B1_Tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1

Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu.* Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mango, M. M. (2000). The Commercial Map of Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers.* 54. s. 189–207. https://www.jstor.org/stable/1291839

Manna, A. (1997). The Sijill as Source for the Study of Palestine During the Ottoman Period, with Special Reference to the French Invasion. *Palestine in the Late Ottoman Period Political, Social and Economic Transformation* içinde (s. 351-363). David Kushner (Ed.). Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi Press

Mantran, R. (1991). *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Mantran, R. (2020). *İstanbul Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de ve Din Siyaset Makaleler 3.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Martal, A. (1988). XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk. *Belleten.* 52(205). s. 1585-1654. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2075/tur

Mumcu, A. (1969). *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet).* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği.* Gürol Koca ve Tamer Tosun (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Murad, H. A. (2005). The Shari'a Court Records as a Source for Studying the Markets of Mosul during the Ottoman Period. *Dirasat Mosiliyas.* 3-20. 1(10). https://moss.mosuljournals.com/article_6385.html

Murphey, R. (2001). "Kasrışîrin Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 24.* s. 575. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24008054.pdf

Mustafa Nuri Paşa. (2014). *Netâyicü'l – Vukû'at I-IV.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* Ülker Sayın (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Na'îmâ Mustafa Efendi. (2014a). *Târih-i Na'îmâ I. Cilt.* Mehmet İpşirli (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Na'îmâ Mustafa Efendi. (2014b). *Târih-i Na'îmâ V. Cilt.* Mehmet İpşirli (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Neşrî. (1949). *Kitâb-ı Cihân-nümâ Neşrî Tarihi I. Cilt.* Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Neşrî. (1957). *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi II. Cilt.* Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Nicol, D. M. (2016). *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nizamü'l-mülk. (2014). *Siyasetname.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oktay, A. S. (1998). *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumî Esasları I. Cilt.* İstanbul: İsmail Akgün Matbaa ve Kitapçılık Müesseseleri Hak Kitabevi.

Orhonlu, C. (1972). Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.* (1). s. 93-138. http://isamveri.org/pdfsbv/D00045/1972_1/1972_1_ORHONLUC.pdf

Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış. *Amme İdaresi Dergisi.* 10(2). s. 77-97.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ortaylı, İ. (2016). *Anadolu'nun Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine Türklerin Tarihi 2.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.* Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2020). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı.* İstanbul: Kronik Kitap.

Oruç Beğ. (baskı tarihi belirsiz). *Oruç Beğ Tarihi.* Nihal Atsız (Haz.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi.* Fikret Işıltan (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öz, M. (2015). "İstanbul Nüfusu: Fetihten XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 3.* s. 468-486. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbul-nufusu-fetihten-xviii-yuzyil-sonlarina-kadar-94.pdf

Özcan, A. (1982). Fatih'in Teşkîlat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi. *Tarih Dergisi.* (33). s. 7-56. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9605/119912

Özcan, A. (1992). "Bostancı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 6.* s. 308-309. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/6/C06002376.pdf

Özcan, A. (2001). "Karlofça Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 24.* s. 504-507. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24023941.pdf

Özcan, A. (2002a). "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 26.* s. 260-263. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008504.pdf

Özcan, A. (2002b). "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 26.* s. 263-265. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008505.pdf

Özcan, A. (2003a). "Lâle Devri" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 27.* s. 81-84. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27023977.pdf

Özcan, A. (2003b). "Mahmud I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 27.* s. 348-352. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27008903.pdf

Özcan, A. (2003c). "Mehmed IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 28.* s. 414-418. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/28/C28009243.pdf

Özcan, A. (2004). "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 29.* s. 246-249. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/29/C29009494.pdf

Özcan, A. (2007). "Pasarofça Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 34.* s. 177-181. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011094.pdf

Özcan, A. (2019). "Kul Kethüdâsı" *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt EK-2.* s. 89-90. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/EK-2/CEK215021.pdf

Özcan, A. (2020). "Mustafa II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 31.* s. 275-280. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010150.pdf

Özcan. A. (2010). "Süleyman II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 38.* s. 75-80. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/38/C38012425.pdf

Özkaya, Y. (1980). Sofya'da Milli Kütüphane "Nationale Biblioteque" deki Şer'iyye Sicilleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* 13(24. s. 21-29. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47821/604071

Öztel, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para (1808-1914): Kalpazanlığı ve Sahte Paranın Tedavülünü Besleyen Faktörler. *History Studies.* 10(1). s. 197-221. https://www.historystudies.net/dergi/osmanli-devletinde-kalpazanlik-ve-sahte-para-1808-1914-kalpazanligi-ve-sahte-paranin-tedavulunu-besleyen-faktorler201802ca2172e.pdf

Öztuna, Y. (1989). *Kanûnî Sultan Süleyman.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özvar, E. (1999). Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi.* (7). s. 135-151. https://dergipark.org.tr/tr/pub/divan/issue/25936/273241

Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pirenne, H. (2019). *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Reilly, J. A. (1987). Sharī'a Court Registers and Land Tenure around Nineteenth-Century Damascus. *Middle East Studies Association Bulletin.* 21(2). s. 155-169. https://www.jstor.org/stable/23060423

Sahillioğlu, H. (1958). *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme.* İstanbul.

Sahillioğlu, H. (1964a). Bolu'da Eşya Narh Fiatları 1669-1679. *Çele Dergisi.* (12). s. 8-17. https://www.academia.edu/30042236/Boluda_E%C5%9Fya_Narh_Fiatlar%C4%B1_1669_1679

Sahillioğlu, H. (1964b). Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiatları. (13). s. 21-26. https://www.academia.edu/30042237/Bolunun_Kasaplar%C4%B1_ve_Et_Narh_Fiatlar%C4%B1

Sahillioğlu, H. (1967a). Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar I. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.* (1). s. 36-53. https://www.academia.edu/30042246/Osmanl%C4%B1larda_Narh_M%C3%BCessesesi_ve_1525_Y%C4%B1l%C4%B1_Sonunda_%C4%B0stanbulda_Fiyatlar

Sahillioğlu, H. (1967b). Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar II. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.* (2). s. 36-53.

https://www.academia.edu/30042246/Osmanl%C4%B1larda_Narh_M%C3%BCessesi_ve_1525_Y%C4%B1l%C4%B1_Sonunda_%C4%B0stanbulda_Fiyatlar

Sahillioğlu, H. (1967c). Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar III. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.* (3). s. 36-53. https://www.academia.edu/30042246/Osmanl%C4%B1larda_Narh_M%C3%BCessesi_ve_1525_Y%C4%B1l%C4%B1_Sonunda_%C4%B0stanbulda_Fiyatlar

Sahillioğlu, H. (1985). 1524-1525 Osmanlı Bütçesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* 41(1-4). s. 415-449. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/832/9122

Sahillioğlu, H. (1991). "Bâd-ı Hevâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 4.* s. 416-418. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/4/C04001657.pdf

Sâî Mustafa Çelebi. (2003). *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye.* Hayati Develi (Haz.). İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım.

Sander, O. (2014). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme.* Ankara: İmge Kitabevi.

Sarıcaoğlu, F. (2007). "Osman III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 33.* s. 456-459. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010979.pdf

Sarıçam, İ. (2007). Arapların İstanbul Kuşatmaları. *550. Yılında Fetih ve İstanbul* içinde (s. 51-62). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Schneider, A. M. (1952). XV. Yüzyılda İstanbul Nüfusu. *Belleten.* 16(61). s. 35-48. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1067/tur

Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şahin, İ. (2006). "Nahiye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 32.* s. 306-308. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010554.pdf

Şahin, İ. (2009). "Sancak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 36.* s. 97-99. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36011808.pdf

Şakul, K. (2015). "Payitaht Halkı ve Siyaset" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 2.* s. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/payitaht-halki-ve-siyaset-42.pdf

Şentürk, M. H. (2002). "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış" *Türkler Cilt 10 Osmanlı.* s. 1673-1693. Güler Eren, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Taneri, A. (1977). *Celâlu'd Din Hârizmşâh ve Zamanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tanıdı, D. (2020). *Şer'iyye Sicillerine Göre Rusçuk'ta Suç ve Ceza.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Tanilli, S. (2020). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II. Cilt Ortaçağ: Feodal Dünya.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tarhan, B. Gençkaya, Ö. F. Ergül, E. Özsemerci, K. ve Özbaran, H. (2006). *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri.* Ankara: TEPAV.

Taşağıl, A. (2019). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi).* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tekin, O. (2009). Byzantion'un Etnik Yapılanması ve Bir Örnek: Bathonea Bir Lokalizasyon Önerisi Üzerine Düşünceler. *Arkeoloji ve Sanat.* (132). http://bathonea.org/yayin/Main-Frames/yay018.pdf

Tekin, O. (2015). "Eski Çağ'da İstanbul Topoğrafyası" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 1.* s. 402-409. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/eski-cagda-istanbul-topografyasi-19.pdf

Temir, H. (2019). *Emevîlerde Valilik.* Kahramanmaraş: SAMER Yayınları.

Topuz, B. (2018). *In Pursuit of Social Cohesion and Harmony in Urban Space: The External and Internal Dynamics of Neighborhoods in Early Eighteenth-Century Ottoman Istanbul.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Turan, Ş. (1963). Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* 1(1). s. 159-200. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47846/604367

Turan, Ş. (1992). "Bayezid II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 5.* s. 234-238. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05001913.pdf

Tursun Bey. (2014). *Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-Feth).* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Türkhan, M. S. (2020). "Celep" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt EK-1.* s. 253-255. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/EK-1/CEK114646.pdf

Uğur, Y. (2003). Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.* (1). s. 305-344. https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43380/528511

Uğur, Y. (2010). "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 39.* s. 8-11. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/39/C39012692.pdf

Uğur, Y. (2014). *The Historical Interaction of the City with its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries.*

(Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Uzun, A. (2015). "İstanbul'un İaşesi" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 6* s. 56-80. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulun-iasesi-191.pdf

Uzunçarşılı, İ. H. (1978). Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi. *Belleten.* 42(165). s. 67-93. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1496/tur

Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988c). *Osmanlı Tarihi 2. Cilt "İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar".* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (2014a). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhânîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlarla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (2014b). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (2020). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ülker, M. S. ve Aydın, B. (2004). Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi.* (16). s. 201-214. https://www.academia.edu/37587618/Turkiye_Haricinde_Bulunan_Osmanli_Kadi_Sicilleri_Mustafa_Birol_Ulker

Van Dam, R. (2022). The Supply of Food to Constantinople. *The Cambridge Companion to Constantinople* içinde (s. 87-102). New York: Cambridge University Press.

Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Cilt 1.* Arif Müfid Mansel (Çev.). Ankara: Maarif Matbaası.

Vercleyen, F. (1997). Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* Feda Şamil Arık (Çev.). 19 (30). s. 299-317. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47817/603996

Yazbak, M. (2001). Muslim Orphans and the Sharīʿa in Ottoman Palestine According to Sijill Records. *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 44(2). s. 123-140. https://www.jstor.org/stable/3632324

Yerlikaya, İ. (1999). "Tanzimattan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri" *Osmanlı 6 Teşkilat.* s. 130-144. Güler Eren, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yıldız, K. (2015). "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt 1.* s. 486-503. İstanbul: Kültür AŞ. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/sehir-topografyasina-etkisi-bakimindan-osmanli-donemi-istanbul-yanginlari-24.pdf

Yılmazer, Z. (2020). "Murad IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* s. 177-183. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31016337.pdf

Yiğit, İ. (2007). "Osman" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 33.* s. 438-443. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010976.pdf

Yusuf Has Hacib. (2019). *Kutadgu Bilig.* Muzaffer Tunçel (Haz.). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.

Yusuf Has Hacib. (baskı tarihi belirsiz). *Kutadğu Bilig.* Mustafa S. Kaçalin (Haz.). Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Yücel, Y. (2019). *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yücel, Y. ve Sevim, A. (1991). *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yücel, Y. ve Sevim, A. (1991). *Türkiye Tarihi II-III-IV. Ciltler.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yücel, Y. ve Sevim, A. (baskı tarihi belirsiz). *Türkiye Tarihi.* Ankara: Sabah Yayınları.

Ze'evi, D. (1998). The Use of Ottoman Sharīʿa Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal. *Islamic Law and Society.* 5(1). s. 35-56. https://www.jstor.org/stable/3399352

Zeydân, C. (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Zeydân, C. (2015). *İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 2.* İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK-1: Üsküdar Monapolyesi'nin satılmasına dair ÜMŞS 1/190'da bulunan kayıt (sol tarafta üçüncü sırada)

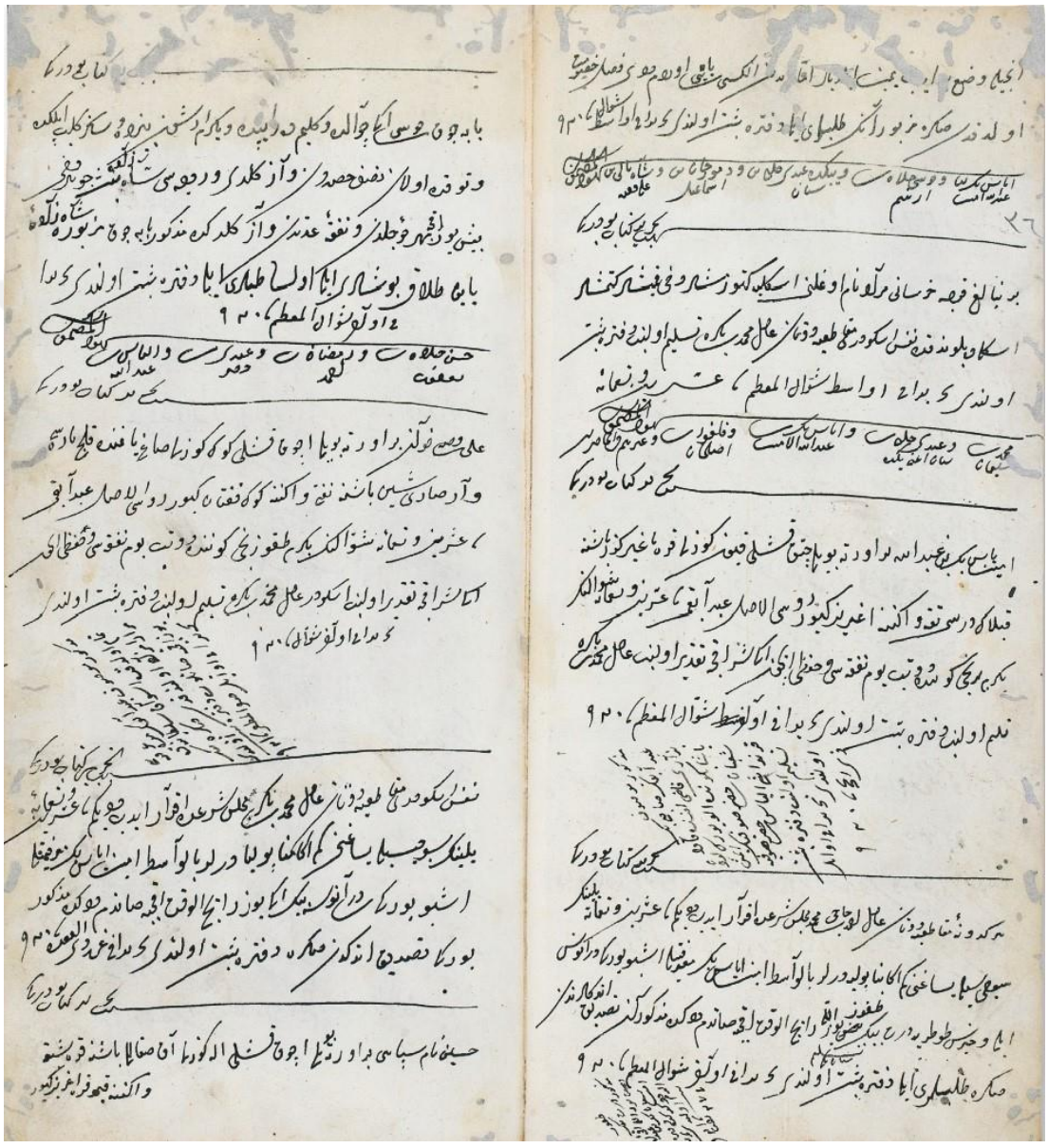

EK-2: Müslüman olan Çingeneler ’den cizye alınmamasına dair fermanın BMŞS 54/533’te bulunan kopyası (sağda ikinci sırada)

EK-3: Kalpazan Raziye'nin idam edildiğini gösteren ÜMŞS 84/459-460'daki kayıtlar (sağda ikinci ve üçüncü sırada)

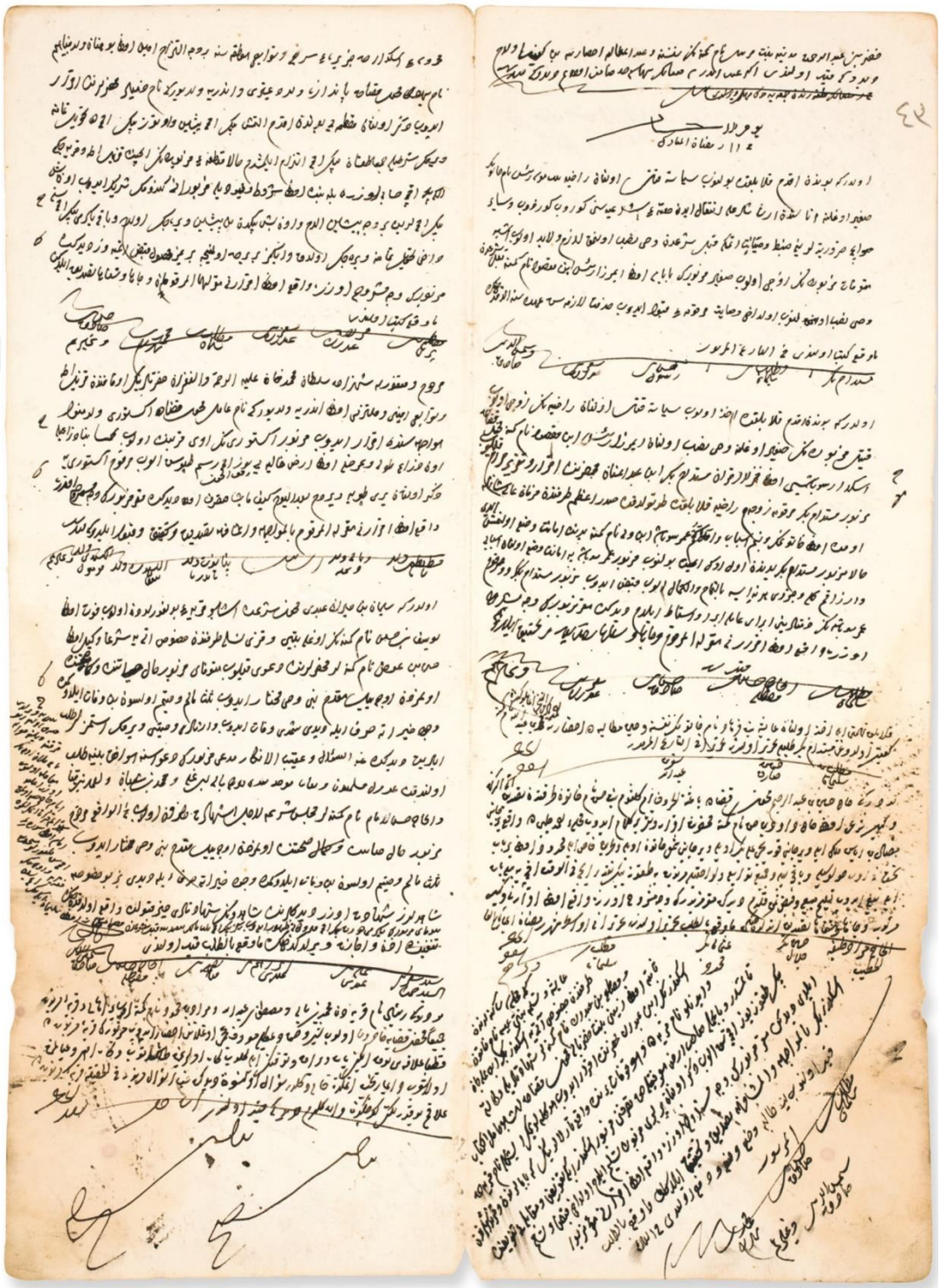

EK-4: Borcundan dolayı hapiste bulunanların serbest bırakılmak için padişaha yazdıkları arzuhal

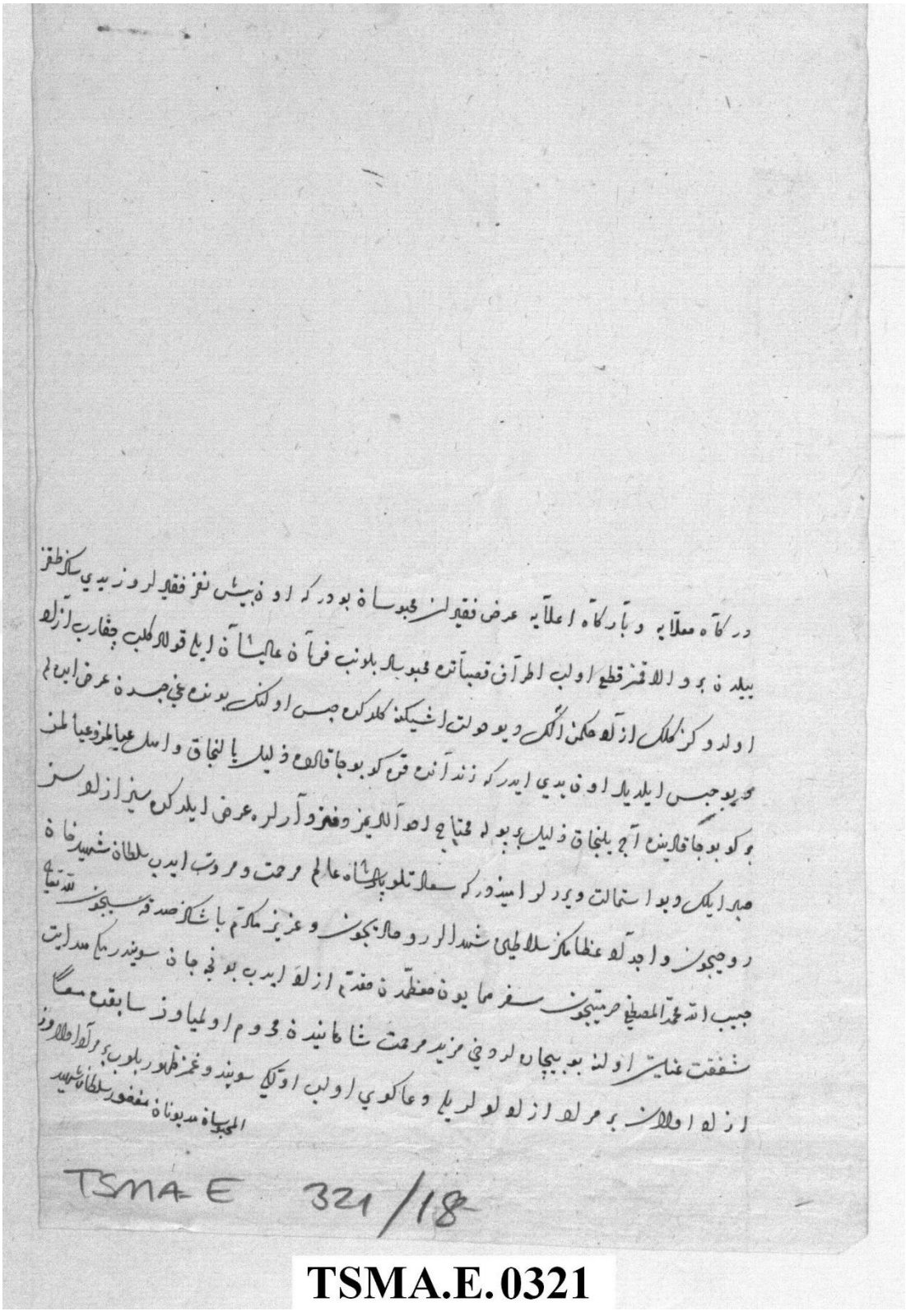

TSMA E 321/18

TSMA.E.0321

EK-5: Devletin kahve karaborsacılarının önüne geçmeye çalıştığını gösteren İMŞS 24/37'de bulunan buyruldu (sağda ikinci sırada)

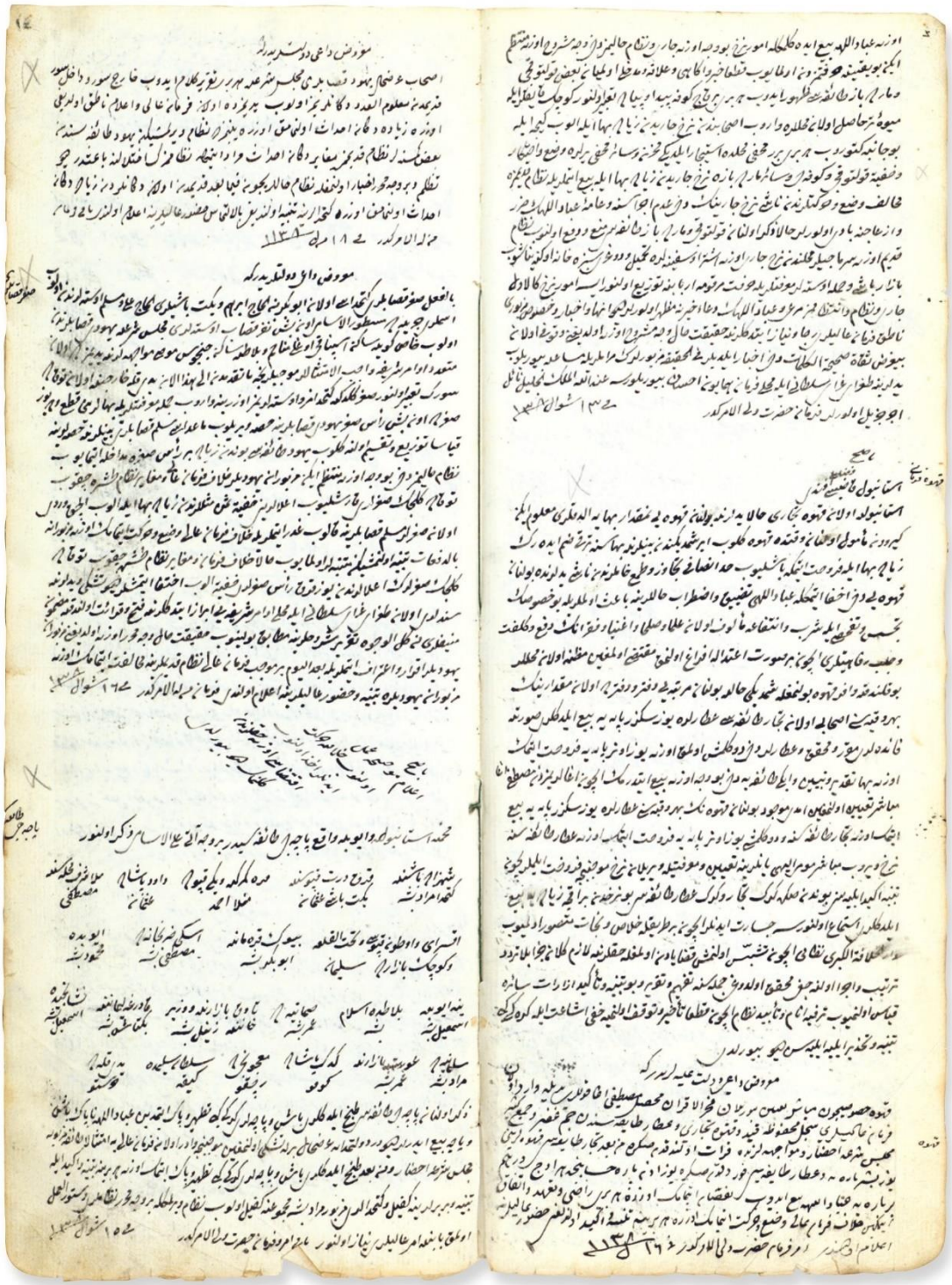

EK-6: Şark Seferi (1730) için orducu esnafının belirlenmesine dair BMŞS 150/13'te bulunan kayıt

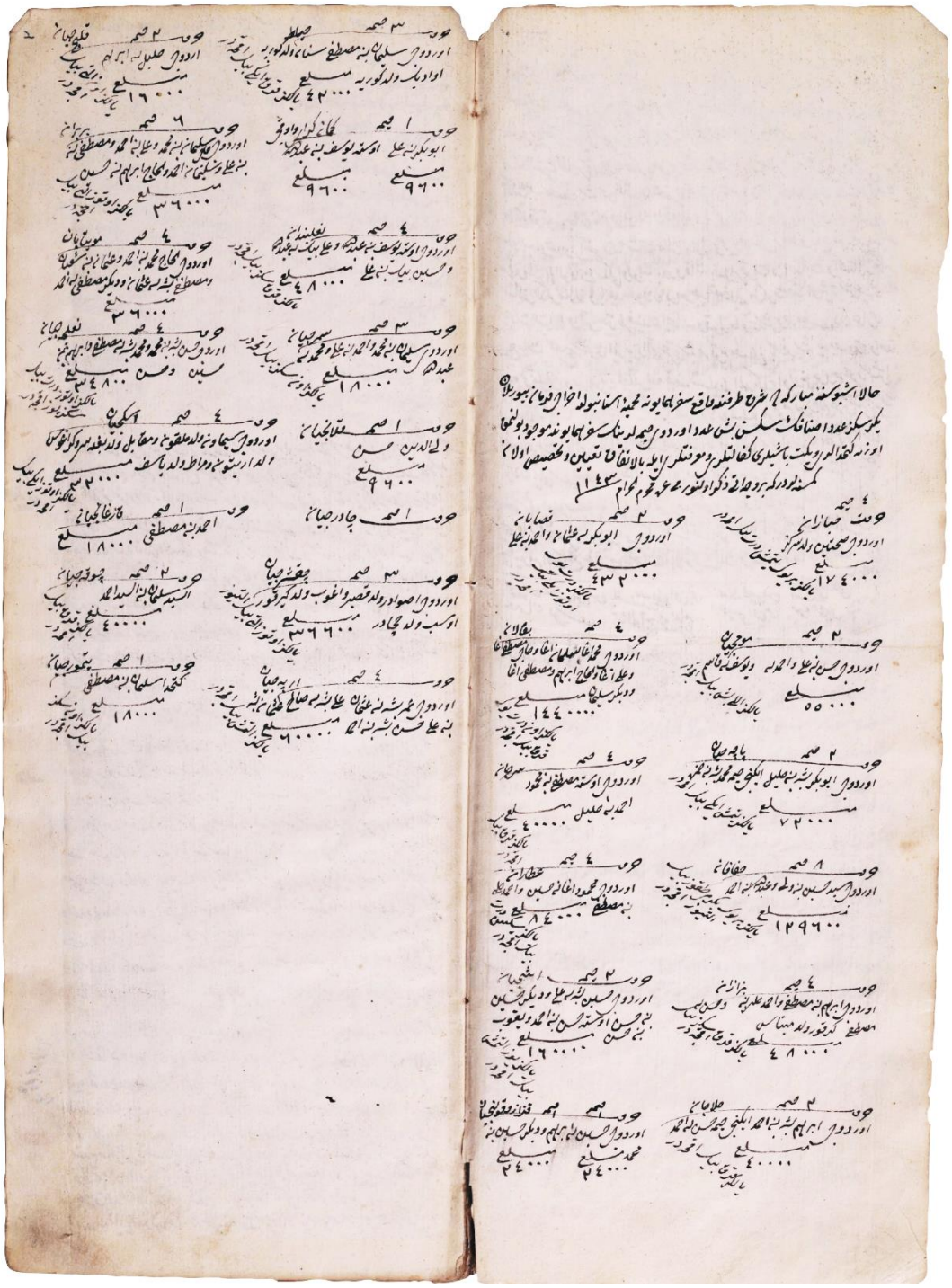

EK-7: Hocapaşa Mahallesi'nde cereyan eden yetki gaspına dair İMŞS 25/25'te bulunan kayıtlardan biri (sağ altta başlayıp sol üstte devam ediyor) ve bu olayın daha önceki bir tarihten itibaren tartışma konusu olduğunu gösteren belge

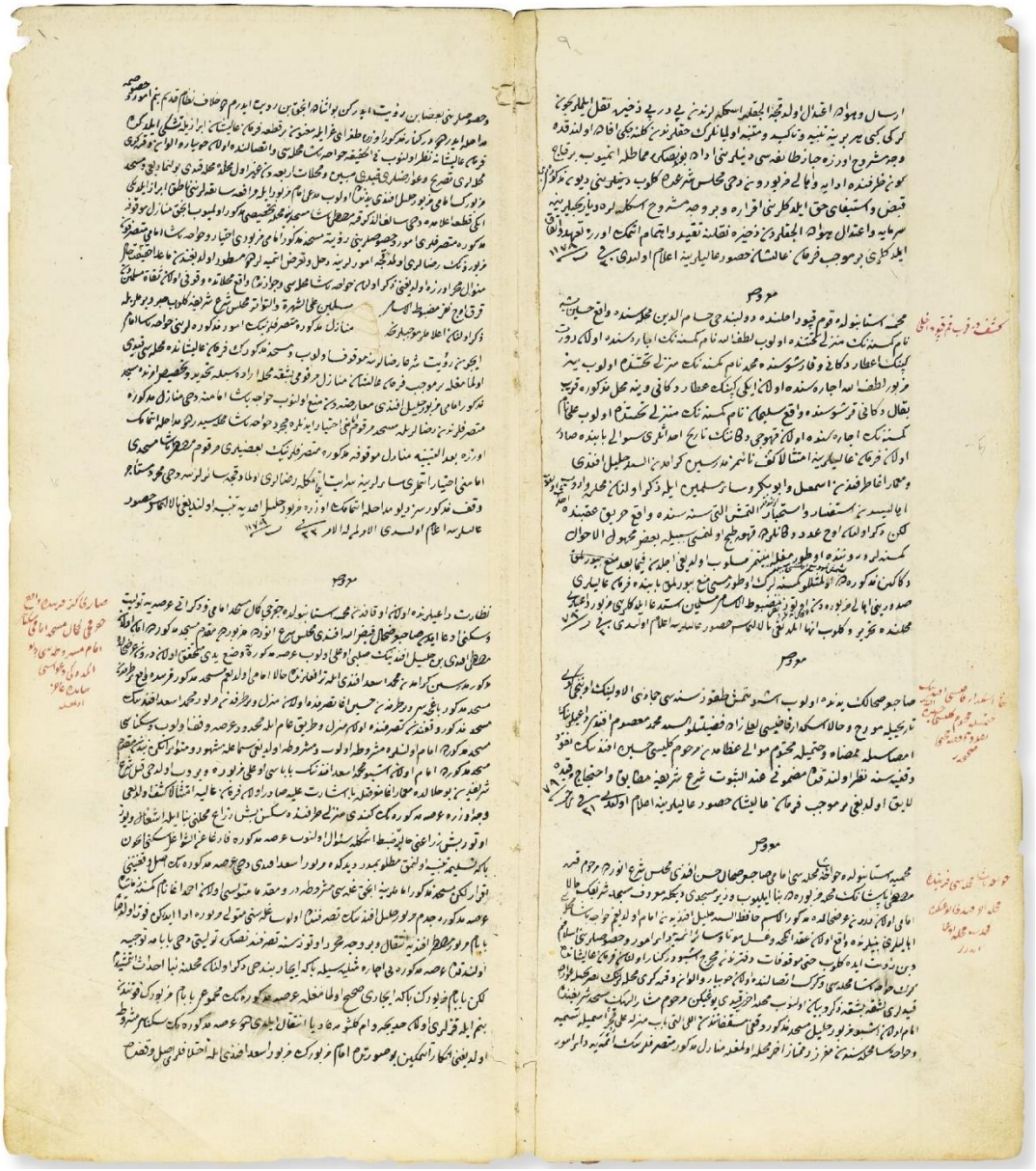

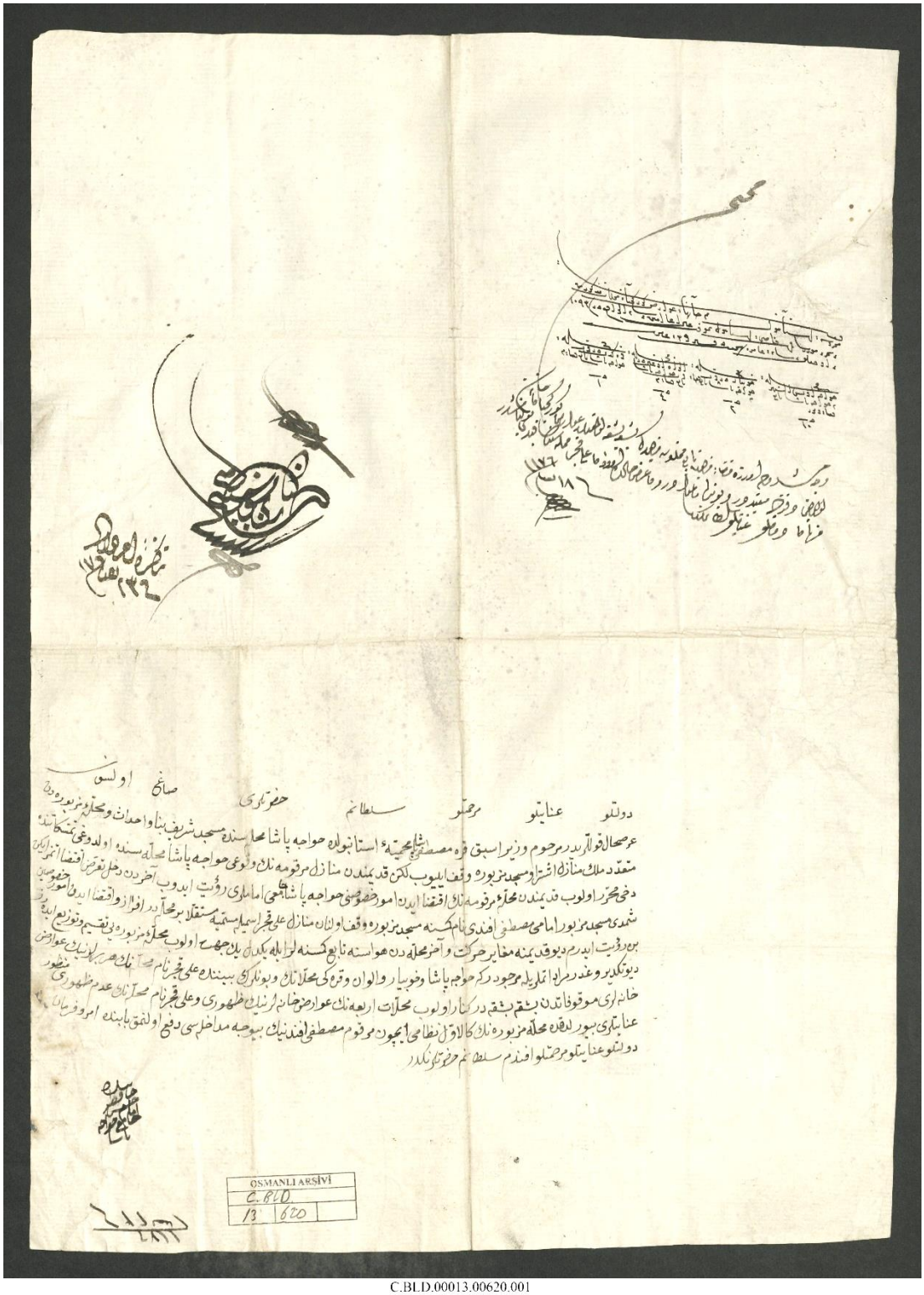

OSMANLI ARŞİVİ
C.BLD.
13 620

C.BLD.00013.00620.001

EK-8: Yakupağa Mahallesi sakinlerinin görevinin gereklerini yerine getirmemesi dolayısıyla imamın görevden alınmasını istediği BMŞS 151/374'te bulunan maruz (sağda ikinci sırada)

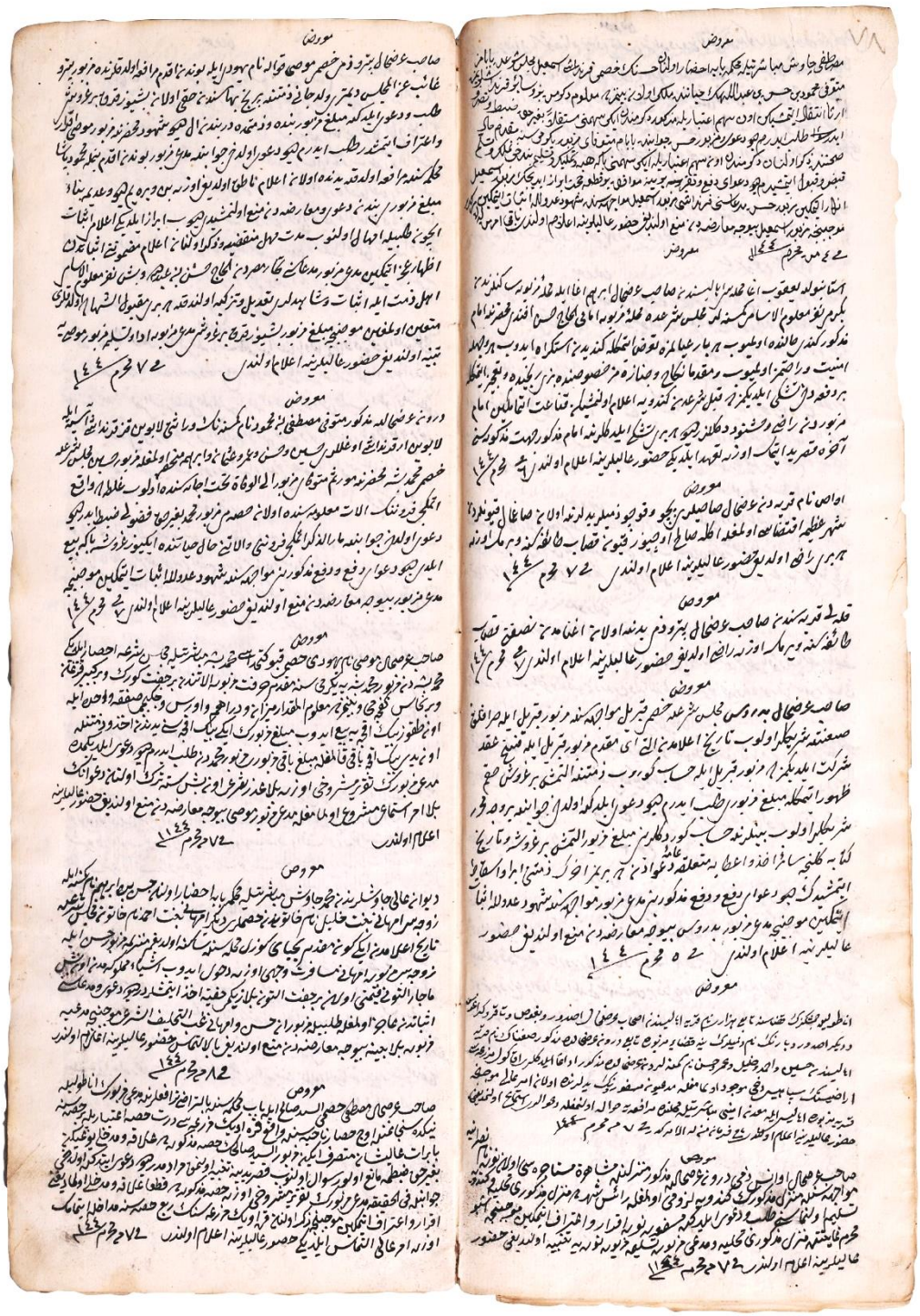

EK-9: 1766 Depremi sonrasında inşaat malzemesi satan esnafın ve işçilerin fırsatçılık yapıp ihtiyaç sahiplerinden fazla para istemesinin önüne geçilmesine dair İMŞS 25/114'te bulunan buyruldu (sağ altta başlayıp sol üstte devam etmektedir)

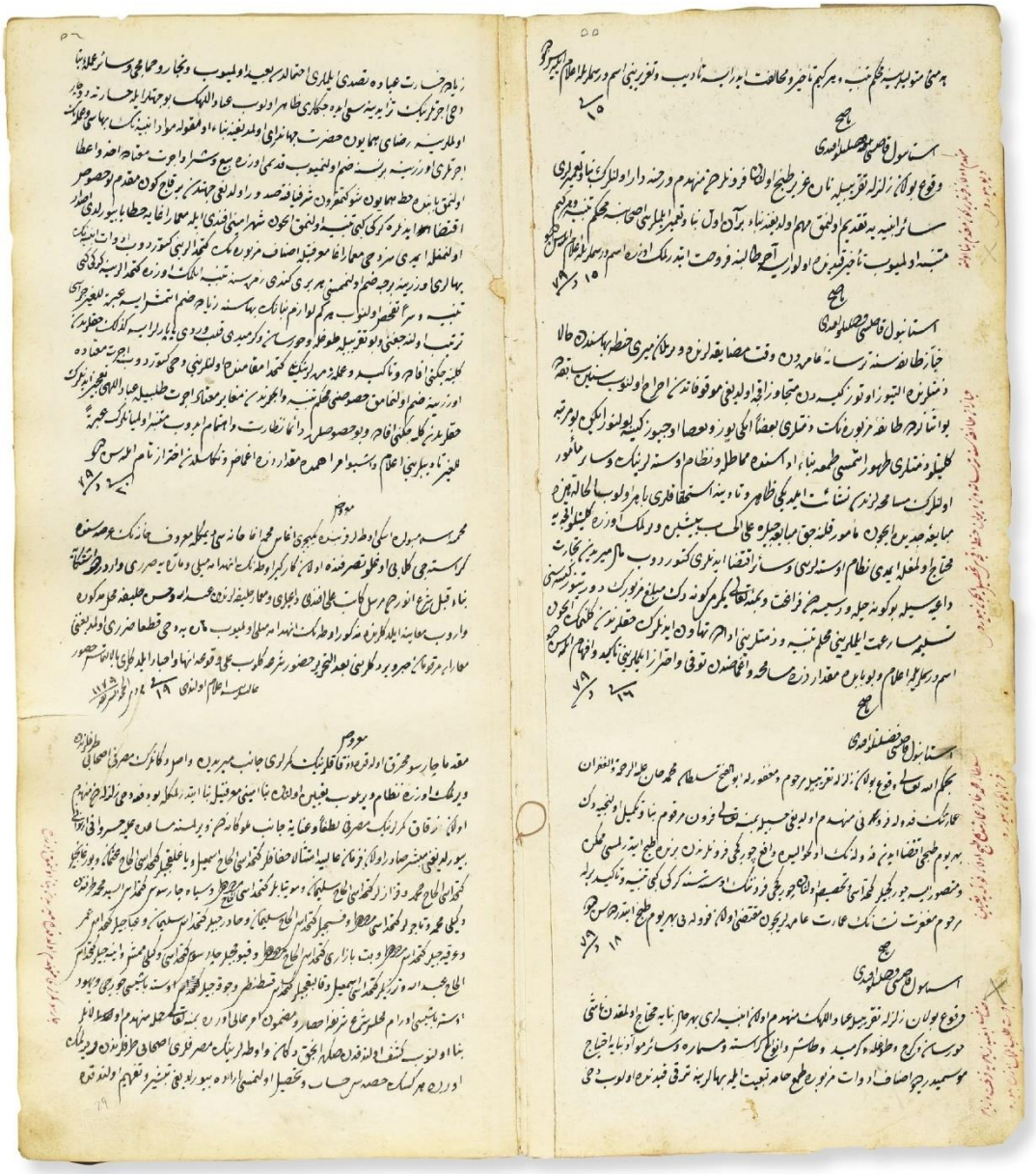

EK-10: Kimlerin askerî zümreden olduğunu gösteren ve bunlara düşen vergileri askerî kassamın toplayacağını belirterek yetki gaspının önüne geçmeyi amaçlayan fermanın GMŞS 15/4'te bulunan kopyası (sağda başlayıp solda devam etmektedir)

EK-11: Kadı Halil Efendi'nin resm-i mu'tâd adı altında birden fazla köyden haksız yere para topladığını ve bu köylerin ahalisinin şikâyeti sonucunda 220 guruş tazmin edildiğini gösteren İMŞS 10/433'te bulunan kayıt (sağda birinci sırada)

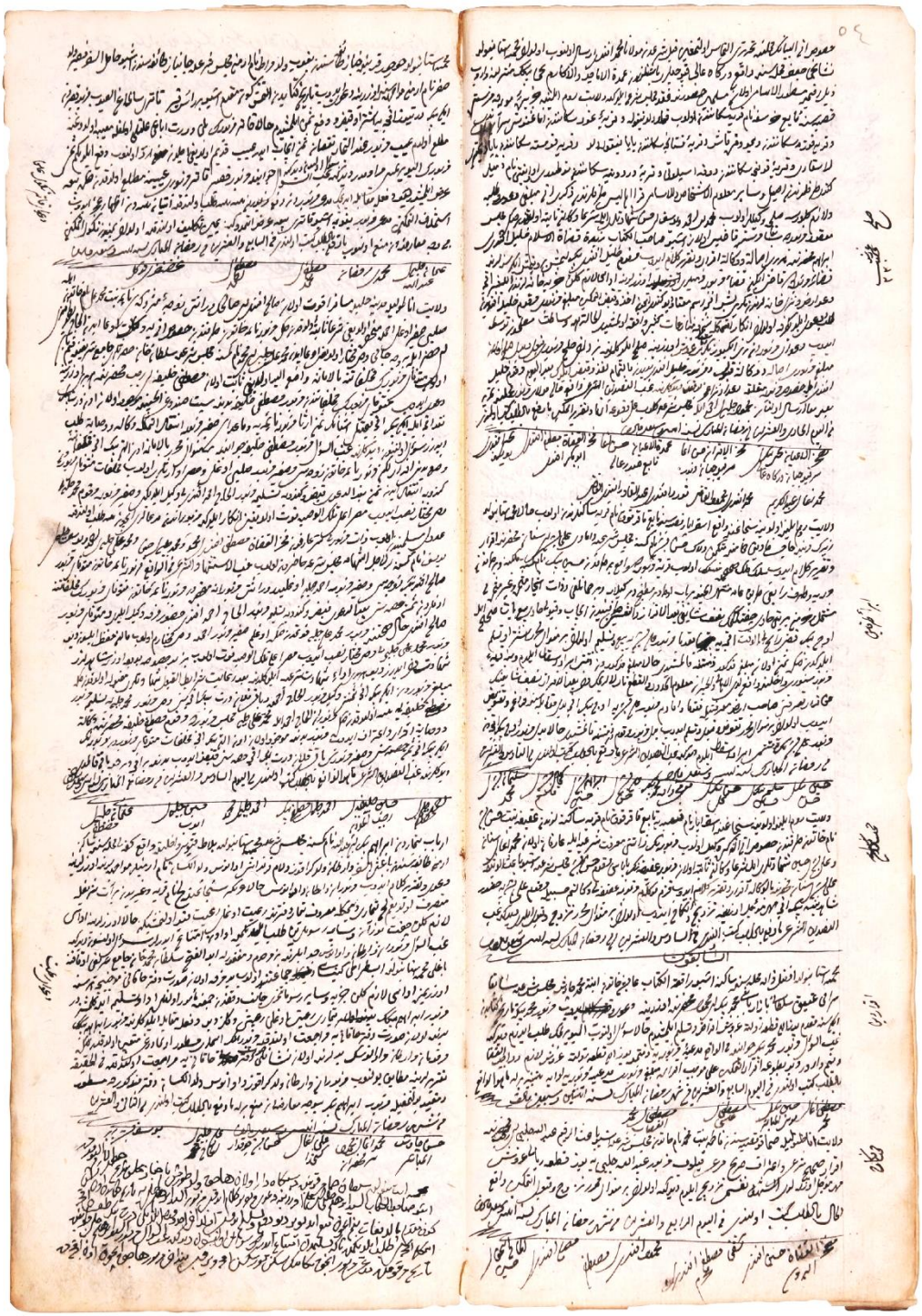

EK-12: Kaldırımların bulunduğu konuma göre kim tarafından yapılacağını gösteren İMŞS 18/689'da bulunan buyruldu (solda üstte yer alıyor ancak defterin soldaki yaprağına yazılar ters yazıldığı için düz tutulduğunda altta yer almaktadır)

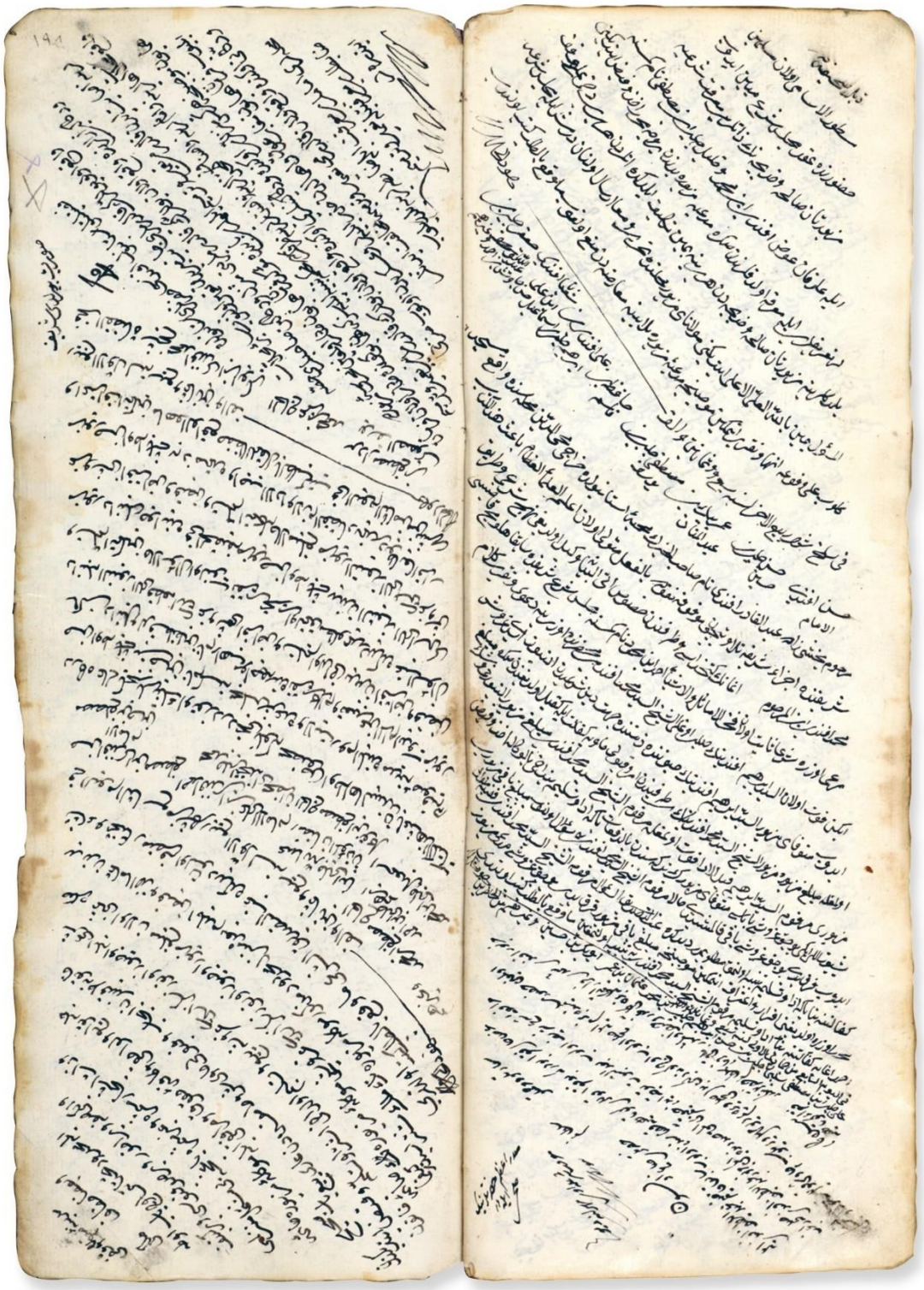

EK-13: Mahalle arasında çöplük olarak kullanılan bir arsa mahalleliyi rahatsız ettiği için arsanın temizlenmesine dair HMŞS 5/416'da bulunan kayıt (sağda ikinci sırada)

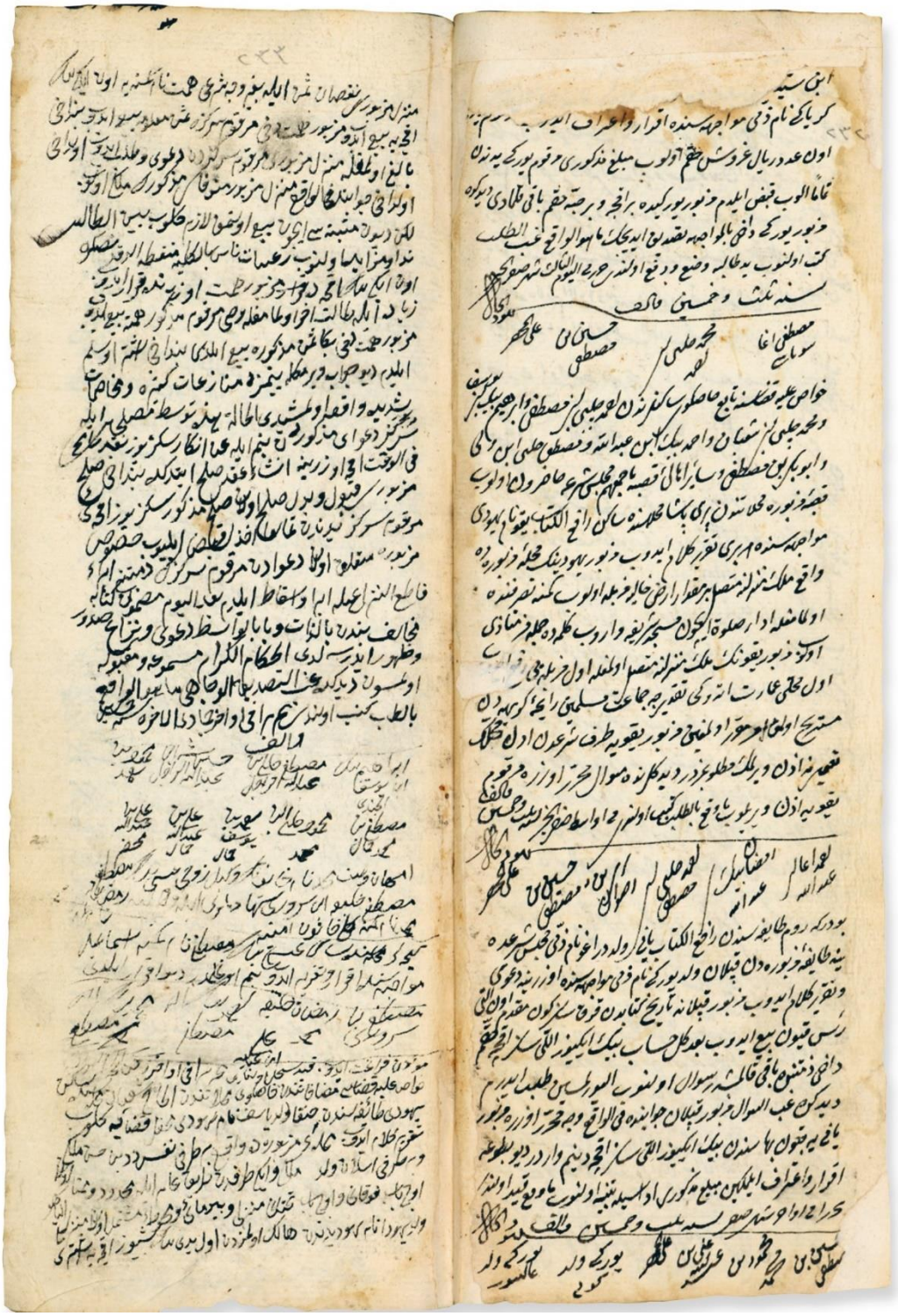

EK-14: 1766 Depremi sonrasında yıkılmayan ancak ahalinin aklında soru işareti bıraktığı için şikâyet edilen bir binanın mimarlar tarafından denetimine dair İMŞS 25/115'te bulunan kayıt (solda sayfanın ortasında yer alan birinci maruz)

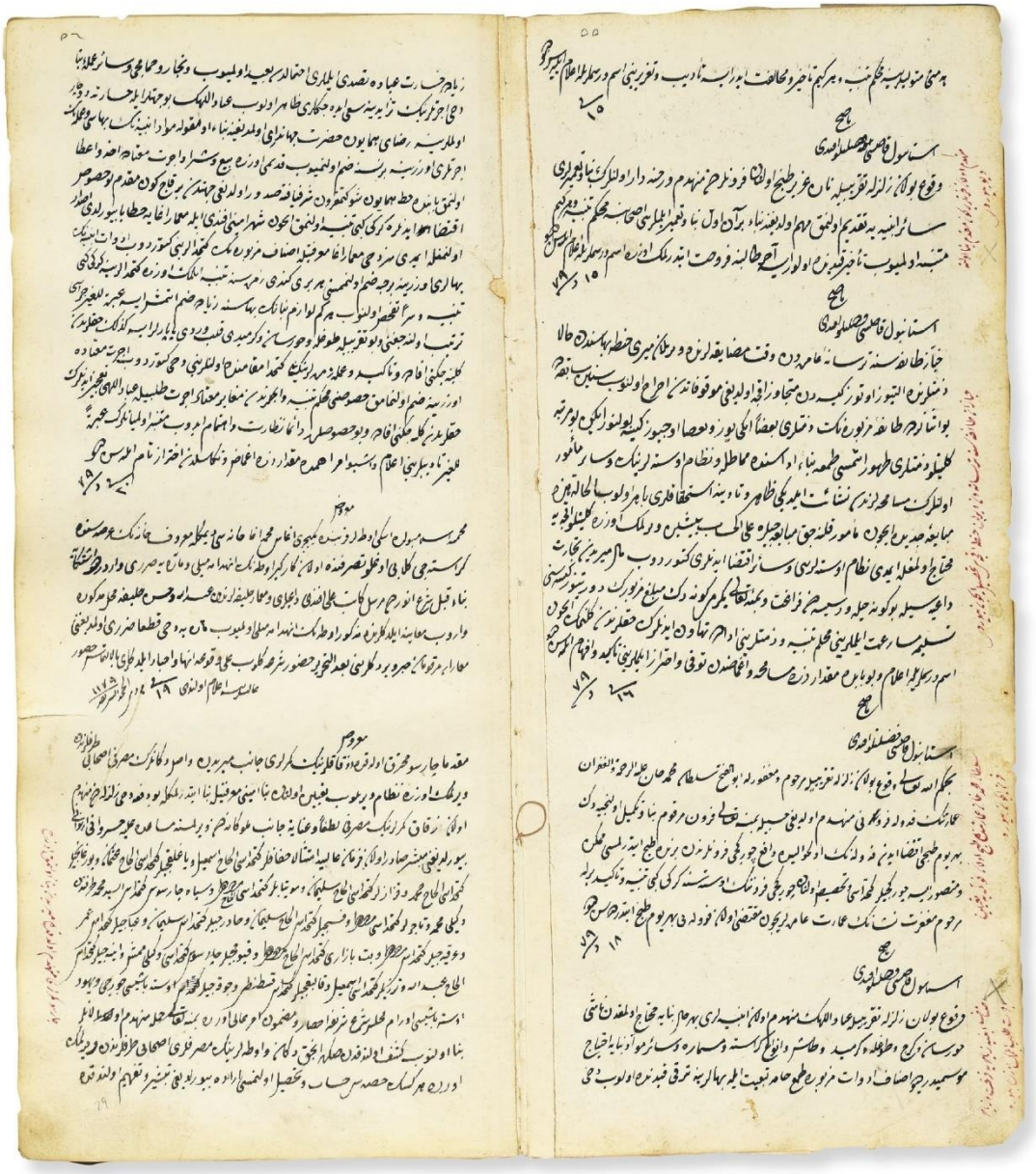

EK-15: İstanbul'da yaşanan yangınların önüne geçmek için yeni binaların ahşap değil kârgir yapılacağı ve eğer ahşap bina inşa edilirse bunlarda emeği geçen marangozların küreğe vurulacağını söyleyen fermanın GMŞS 259/455'te bulunan kopyası (sağda birinci sırada)

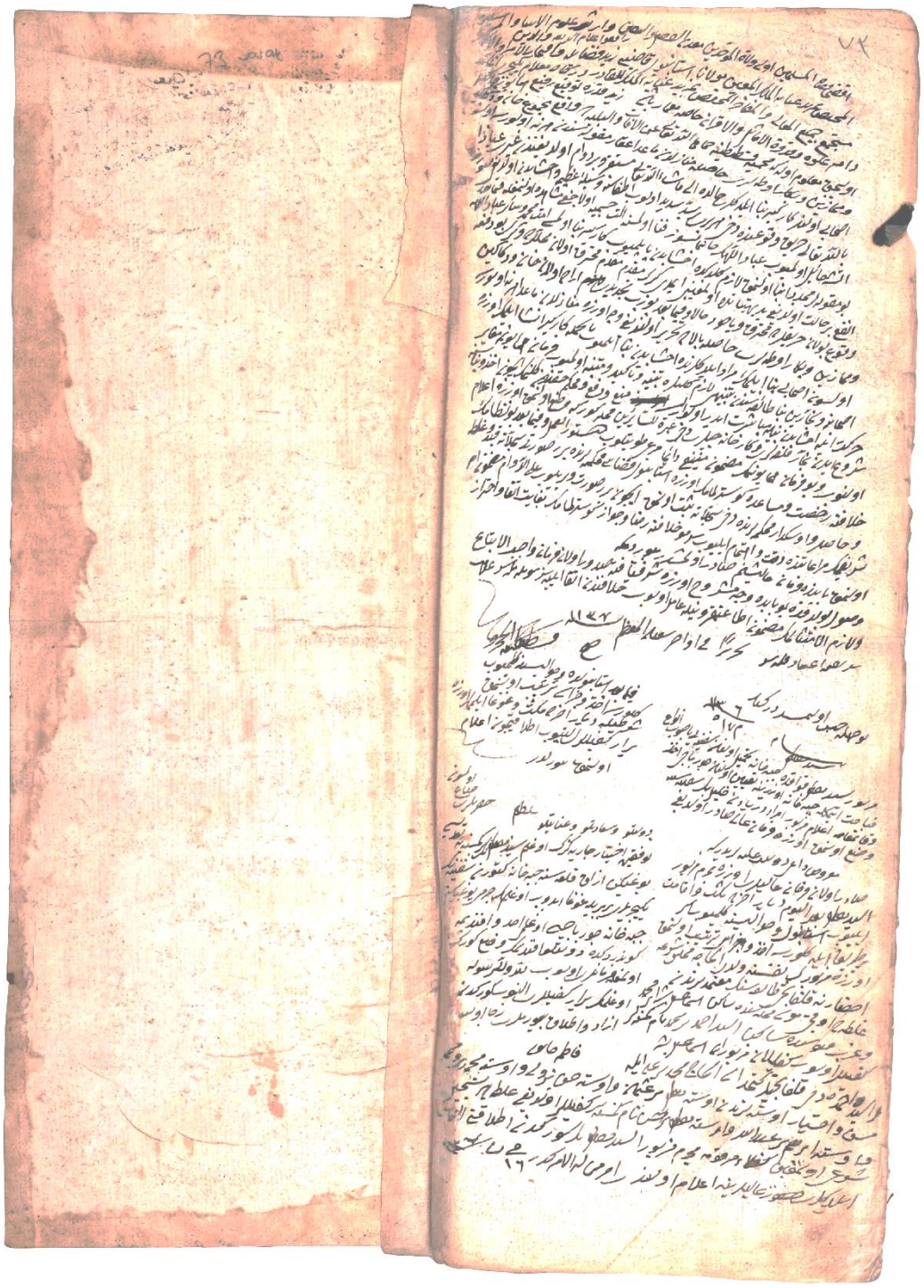

EK-16: Taşradan gelip Eyüp'e yerleşen kişilerin araştırılmasını isteyen emre binaen yapılan sayımın EMŞS 182/307'de bulunan kaydı (sağda ikinci sırada başlayıp solda sayfanın ortasına kadar devam etmektedir)

